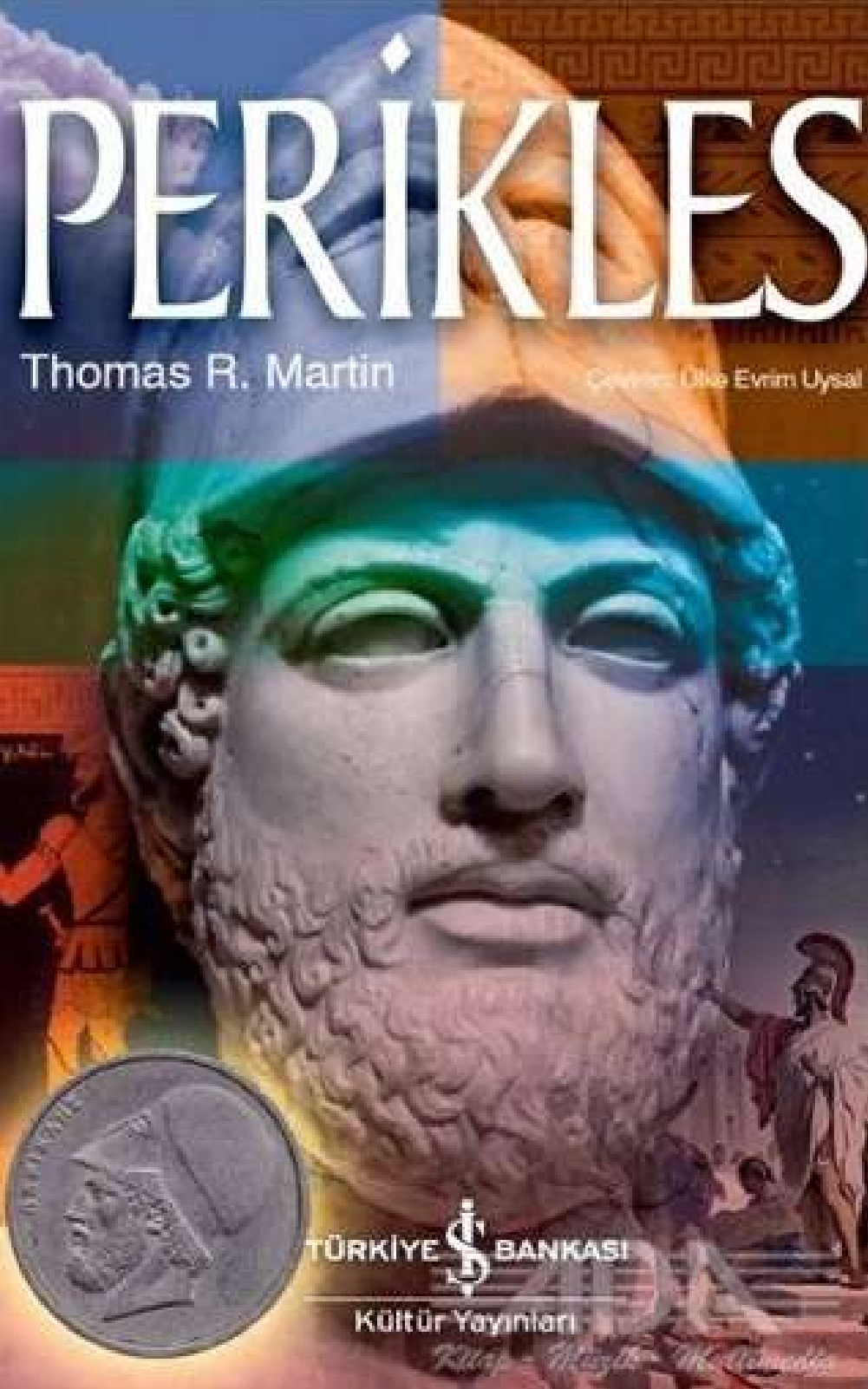
PERİKLES

Thomas R. Martin

Çeviren: Ülke Evrim Uysal

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

BİYOGRAFİ

Thomas R. Martin
PERİKLES

ÖZGÜN ADI
PERICLES
A BIOGRAPHY IN CONTEXT

ÇEVİREN
ÜLKE EVRİM UYSAL

COPYRIGHT © THOMAS R. MARTIN, 2018

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2018
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
LEVENT CİNEMRE

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ/DİZİN
COŞKUN AK

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: HAZİRAN 2021, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-474-7

BASKI-CİLT
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel. (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91 Faks: (0212) 480 09 14
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Thomas R. Martin

Perikles

Çeviren: Ülke Evrim Uysal

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Harita Listesi VI
Teşekkür IX
Zamandizin XI
Perikles'in Ailesi Alkmeonoğullarının Soy Ağacı XVII

Giriş
Antik Kaynaklar Bağlamında Perikles'in Biyografisi 1

1. Bölüm
Perikles'in Annesinin Kötü Şöhretli Ailesi 27

2. Bölüm
Perikles'in Babasının Kariyerinden Çıkarılan Önemli Dersler 49

3. Bölüm
Aile Krizi ve Ulusal Acil Durum Sırasında Perikles
Gençlik Çağına Ulaşıyor 69

4. Bölüm
Atina'nın En Büyük Felaketi Sırasında Perikles'in Mülteci Olması 87

5. Bölüm
Atina İmparatorluk Kurarken Perikles Yetişkin Oluyor 107

6. Bölüm
Perikles'in Atina Demokrasisinin Liderliği İçin Aldığı
Yenilikçi Eğitim 129

7. Bölüm
Atina ve Sparta Düşman Haline Gelirken Perikles Lider Oluyor 153

8. Bölüm
Perikles "Atinalıların Birincisi" Oluyor 175

9. Bölüm
Perikles'in Samos Ayaklanması ve Peloponnesos Savaşı'ndaki Rolü 197

10. Bölüm
Kendi Döneminde ve Sonrasında Perikles'in Kaderi 221

Önerilen Okumalar 253
Dizin 261

Haritalar

1. Yunanistan ve Ege 23
2. Peloponnesos ve Orta Yunanistan 25
3. Pers İmparatorluğu 46
4. MÖ 5. Yüzyılda Atina 151
5. Atina, Piraeus ve Uzun Surlar 152
6. Attika ve Peloponnesos Birlikleri MÖ 431 196

Bu kitap Holy Cross Koleji Klasikler Bölümü'nde antik Yunan dersinde Plutarkhos'un Perikles'in Yaşamı *okumaları sırasında insanı düşünmeye teşvik eden sorular soran lisans öğrencilerine ve Perikles Atina'sının unutulmaz arkeolojik hazineleri üzerinde çalışmaya başladığımdan beri bilimsel refakatini hiçbir zaman benden esirgemeyen klasik dönem uzmanı eşim Ivy Sui-yuen Sun'a adanmıştır.*

Her çağ, geçmişteki deneyimlerin bugünkü duruma uygulanmasını olanaksız kılan geçmiş deneyimlere sahiptir ya da o çağda böyle olduğu düşünülür... Kuşkusuz tarih okumamızı olgular yerine genel ilkeler için yaparız çünkü ağacın yaprakları besisuyu aracılığıyla nasıl köke bağlıysa olgular da ilkelere o şekilde bağlıdır.

Samuel Taylor Coleridge, *The Stateman's Manual: Or The Bible the Best Guide to Political Skill and Foresight: A Lay Sermon* (Londra, 1816), s. 14.

Teşekkür

Cambridge Üniversitesi Yayınları'ndan Anastasia Graf, Beatrice Rehl ve Isabelle Vitti'ye sonsuz sabırları ve editoryal rehberlikleri, kitabı yayına hazırlayan ekibe de uzmanlık düzeyindeki çalışmaları için müteşekkirim. Holy Cross Koleji 2015 mezunlarından Jessica Bailot'a ve Holy Cross Koleji 2017 mezunlarından Sarah Zatoonian'a onca işlerinin arasında yaptıkları özenli okumalar ve yardımları için teşekkür ederim. Florida Devlet Üniversitesi Antik Batı Dünyası Dinleri alanında doktora çalışmalarını sürdüren Carson Bay'e, içgörülü pek çok düzeltme ve iyileştirmeleri için teşekkürlerimi sunarım. Dizini ustalıkla düzenleyen Jim Fuhr'a, metnin son halini verimli bir şekilde hazırlayan Ramesh Kaunakaran'a ve redaksiyon sorumluluğunu alan Susan Thornton'a teşekkür ederim. Son olarak, yayın sürecinin başından sonuna dek içgörülü, titiz ve sözünü sakınmayan yorumları için bana ilham veren isimsiz değerlendirme hakemlerine özel minnettarlığımı ifade etmek istiyorum. Açık sözlülükle yaptıkları eleştiriler, beni, bu biyografideki yaklaşımımı baştan aşağı gözden geçirmeye sevk etti. Hakemlerin gözlemlerine karşılık olarak yaptığım değişikliklerin onlar için yeterli olduğu hayaline kapılmamakla birlikte, bilimsel kavrayışlarından derinden etkilendiğimi belirtmek isterim.

Zamandizin

Bütün tarihler milattan öncedir (MÖ). Dol. (dolaylarında) ifadesi tarihlerin kesin olmadığını belirtir.

632	Atinalı Kylon'un kent devletini ele geçirme teşebbüsü; Perikles'in anne tarafından akrabası Kylon'un dine karşı saygısız davranarak cinayete karışması ve ailenin bu kısmının (Alkmeonoğulları) Atina'dan sürgün edilmesi.
600-570 dol.	Sikyonlu Kleisthenes'in kent devletini tiran olarak yönetmesi; Perikles'in akrabası Atinalı Megakles'in Kleisthenes'in kızı Agariste'yle evlenmesi.
590 dol.	Perikles'in akrabası Alkmeon'un Olimpiyatlarda savaş arabası yarışını kazanması. İlk Kutsal Savaş'ın komutanı olması ve anlatılanlara göre Lydia kralı Kroisos'u ziyareti.
546-527 dol.	Atinalı Peisistratos'un kent devletindeki tiranlığı; Alkmeonoğulları ailesinin bir kez daha sürgüne gönderilmesi.
527	Peisistratos'un oğlu Hippias'ın Atina tiranı oluşu; Alkmeonoğullarının dönüşü.
514	Hippias'ın kardeşinin öldürülmesi üzerine Alkmeonoğullarının yine sürgün edilmesi; Delphoi'deki Apollon tapınağının yeniden inşası.
511-510	Spartalıların Delphoili Apollon'un talimatıyla kuvvet kullanarak Atina tiranı Hippias'ı kovmaları.
507	Perikles'in anne tarafından büyük dayısı Kleisthenes'in Atina'da doğrudan demokrasiyi kurması, Spartalıların demokrasiyi yıkmak üzere saldırması; Atinalıların Spartalıları başarıyla püskürt-

	mesi ve Perslerin Büyük Kral'ına ittifak teklifleri.
506	Spartalıların Atinalıların yenilgiye uğrattığı komşuları Boiotialılar ve Halkislilerle ittifak kurarak bir kez daha Atina'ya saldırmaları ve başarısızlıkları.
505 dol.	Thebaililer ile Aiginalıların Atina'ya saldırmaları.
500 dol.	Perikles'in annesi Agariste ve babası Atinalı Ksanthippos'un evliliği.
499 dol.	Miletoslu Aristagoras'ın Atinalıları, Perslere karşı ayaklanan İyonyalılara destek vermek üzere birlikler göndermeye ikna etmesi.
494	Perslerin İyonya Ayaklanması'nı bastırmaları ve kent devleti Miletos'u ele geçirmeleri.
490'ların ortalarında	Perikles'in doğumu.
490	Miltiades'in komutasındaki Atinalıların, Hippias'ın eşliğindeki Persleri Marathon Muharebesi'nde (karada) yenmeleri.
489 dol.	Ksanthippos'un, Paros adasına karşı bir saldırıya komuta ederken başarısız olan Miltiades'in aleyhine dava açması.
484	Ksanthippos'un sürgün edilmesi (*ostrakismos*).
483	Atinaların bulunan büyük miktarda gümüş cevherinin halka dağıtılması yerine donanma yapımında kullanılmasına oylama sonucunda karar vermeleri.
480	Perslerin Yunanistan'ı istilası, karada Thermopylae Muharebesi'ni kazanmaları ve Artemisium Deniz Muharebesi'nde geri çekilmeleri; Atinalıların kenti tahliyesi; Yunan ittifakının denizde Salamis Muharebesi'ni kazanması.
479	Pers istilacıların Atinalılara cazip bir anlaşma önermeleri, Atinalıların teklifi reddi ve kenti bir kez daha tahliye etmeleri; Yunan ittifakının karada Plataia ve Mykale muharebelerini kazanması.
478	Ksanthippos'un Sestos kent devletini ele geçir-

	mesi; Atina önderliğindeki deniz ittifakı Delos Birliği'nin* kurulması ve üyelerinin ittifaka daima sadık kalmaya yemin etmeleri.
477	Atinalı Aristides'in sonsuza dek bağlılık yemini eden Delos Birliği'ndeki müttefiklerini yıllık ödemeler yapmaya razı etmesi.
476	Atinalı Kimon'un önderliğindeki Delos Birliği'nin Perslere karşı zaferi.
475	Kimon'un Skyros adasını alması ve efsanevi kahraman Theseus'un kemiklerini Atina'ya geri götürmesi.
470'lerin ortaları/ sonları	Delos Birliği'nin Karystos ve Naksos adalarına saldırısı; Themistokles'in *ostrakismos*u; Perikles'in evlenmesi; büyük olasılıkla Perikles'in Damon'la birlikte müzik çalışmalarına başlaması.
472	Atinalı Aiskhylos'un *Persler* adlı oyununu yazması, Perikles'in oyunun *khoregos*u** olması.
470'ler/460'lar (?)	Perikles'in Klazomenaili Anaksagoras'la birlikte doğa bilimleri, felsefe ve tartışmalarda ikna edici olmak üzerine çalışması.
468 dol.	Kimon'un Perslere karşı Eurymedon Nehri Muharebesi'ni kazanması. Perslerin Doğu Akdeniz'in dışına sefer düzenlememesi konusunda anlaşmaya varılması (Kallias Barışı).
465-462 dol.	Thasos adasının Delos Birliği'nden çıkmak üzere ayaklanması ve ağır bir şekilde cezalandırılması.
464 dol.	Büyük bir depremin ardından Peloponnesos'un güneyinde helotların (Yunan köleler) Spartalılara karşı ayaklanmaları.
463	Perikles'in yolsuzlukla yargılanan Kimon'un davasında savcılardan biri olarak görev alması.
462 dol.	Spartalıların yardım çağrısı üzerine Kimon önder-

* Türkçe kaynaklarda genellikle Attika-Delos Deniz Birliği-e.n.

** Etkinliklerin maddi destekçisi; kostümleri, müzisyenleri, provaları sübvanse eden kişi-e.n.

	liğindeki Atina kuvvetlerinin helotlara karşı harekete geçmesi; Spartalıların daha sonra Atinalıları azletmeleri.
461 dol.	Atinalı Ephialtes ve Perikles'in radikal demokrasiyi pekiştirmek amacıyla Areopagos Konseyi'nin yetkilerinde reform yapılmasını desteklemeleri; Kimon'un *ostrakismos*u.
450'lerin başı	Perikles'in Atina demokratik meclisini ikna ederek jüri görevinde bulunanlara mali destek verilmesini sağlaması; Atina'yı batıdaki iki limanına bağlayacak Uzun Surlar'dan ikisinin inşası; Perikles'in oğlu Ksanthippos'un doğumu.
458	Aiskhylos'un *Orestia* üçlemesinin Atina'da sahnelenmesi.
450'lerin ortaları	Delos Birliği'nin Pers İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Mısır'a destek olmak amacıyla büyük bir kuvvet göndermesi; Perikles'in oğlu Paralos'un doğumu; Perikles ve eşinin boşanması.
457 dol.	Spartalıların Tanagra Muharebesi'nde Atinalıları yenilgiye uğratmaları; Kimon'un sürgünden dönme teşebbüsü; Atinalıların Oenophytae Muharebesi'nde Spartalıları yenmeleri; Perikles'in Kimon'un dönüşünü desteklemesi.
454 dol.	Perikles'in Korinthos Körfezi'nde Delos Birliği donanmasına komuta etmesi; Mısır seferinin muazzam insan ve gemi kaybıyla sona ermesi; Delos Birliği hazinesinin Ege'deki Delos adasından Atina'daki Akropolis'e taşınması.
451 A	Atina demokratik meclisinin Perikles'in teklif ettiği Yurttaşlık Yasası'nı kabulü.
450'lerin sonu /440'ların başı	Perikles'in Zenon'la çalışması.
450 dol.	Kimon'un Kıbrıs seferinde ölmesi; Kallias Barışı'nın büyük olasılıkla yenilenmesi.
448	Spartalıların Delphoi'deki Apollon kâhinini dene-

	tim altına almak amacıyla bir sefer düzenlemeleri; Atinalıların da buna tepki olarak kuvvet göndermeleri.
447	Atina'da Parthenon tapınağının yapımına başlanması; Atinalıların Boiotia'daki Koronea Muharebesi'nde yenilmeleri; Perikles'in Trakya'daki Kherrhonesos'u tahkim etmesi ve buraya Atinalıları yerleştirmesi.
446	Euboia adasındaki kent devletlerinin Delos Birliği'ne başkaldırmaları; Spartalıların Atina topraklarını istilası; Perikles'in Spartalılara rüşvet vererek yurtlarına dönmelerini sağlaması ve Euboia'yı alması.
446/5	Atina ve Sparta'nın otuz yıl sürecek bir barış antlaşması imzalamaları.
445 dol.	Atina ile ana liman Piraeus'u [Pire] bağlayan üçüncü Uzun Sur'un yapımı; Atina'da yurttaşlık haklarından mahrum edilmiş kişilere dava açılması ve bu kişilerin köleleştirilmeleri.
444	Perikles'in Güney İtalya'da bulunan Thurii'ye yerleşimci gönderilmesini tavsiye etmesi ve kentin anayasasını hazırlamak üzere sofistlerden Protagoras'ı tayini.
440'ların ortaları	Perikles ve Aspasia'nın ilişkilerinin başlaması.
443 dol.	Melesias'ın oğlu Atinalı Thukydides'in Perikles'e karşı siyasi muhalefetin başını çektikten sonra sürgüne gönderilmesi.
440'ların sonları	Aspasia ve Perikles'in oğulları Perikles'in doğumu.
440-439	Perikles'in Samos adasındaki asilere karşı Delos Birliği kuvvetlerinin başında sefere çıkışı.
438	Atinalı yerleşimcilerin Yunanistan'ın kuzeyinde/ Trakya'nın güneyinde Amphipolis kent devletini kurmaları.
437	Parthenon projesinde dine karşı saygısızlık yapmakla suçlanan heykeltıraş Phidias'a büyük olasılıkla dava açılması; Akropolis'e Proplyaea girişi

	yapım çalışmalarının başlaması.
430'ların başları	Perikles'in Karadeniz (Euksine) seferi; Perikles'in teklifiyle Odeon konser salonunun yapımına başlanması.
433	Atinalıların, Korinthoslulara karşı Korkyralılara destek olarak savaş gemileri göndermeleri.
430'ların sonları	Atina meclisinin Megara Kararnamesi'ni kabul ederek komşu Megara kenti sakinlerinin Delos Birliği'ne ait limanları kullanmalarını yasaklaması.
432	Spartalıların 446/5 barışının şartları uyarınca tahkimi kabul etmemeleri ve Megara Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılmasını talep etmek üzere Atina'ya son kez elçi göndermesi; Perikles'in Atina meclisini Sparta'nın taleplerinin reddi konusunda ikna etmesi.
431	Sparta ve müttefiklerinin Atina topraklarını istilasıyla Peloponnesos Savaşı'nın resmen başlaması; Atinalıların surlarının ardına sığınarak Peloponnesos'a deniz kuvveti göndermeleri; Aigina adası halkını sürmeleri ve Megara'ya saldırmaları.
430	Pek çok Atinalının salgın hastalık ("veba") sonucu ölümü; Perikles'in Peloponnesos'a karşı bir deniz seferine önderlik etmesi; kamusal makamı olan Atinalı generaller kurulundan geçici olarak çıkarılması; evlilik içinde doğan oğullarının, kız kardeşinin ve diğer aile üyelerinin salgın hastalık sonucu ölümleri.
429	Perikles'in yeniden "general" seçilmesi; Perikles'in Atina meclisinden Aspasia'dan doğma oğluna yurttaşlık verilmesini istemesi; Perikles'in salgın hastalık nedeniyle ölümü.

Perikles'in Ailesi Alkmeonoğullarının Soy Ağacı

Perikles'in atalarına ait bu basitleştirilmiş soy ağacı, Perikles'in babası Ksanthippos ve dedesi Ariphron hariç olmak üzere, yalnızca anne tarafından ataları olan ve sadece hakkında güvenilir tarihsel bilgiye sahip olduğumuz ilk ataya kadar giden Alkmeonoğullarını içerir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Davies, J. K. 1971. *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.* (Oxford: Clarendon Press) s. 368-385, 455-460.

= = evliliği gösterir
- - - kardeşleri gösterir

Megakles, MÖ yedinci yüzyıl, Kylon'un komplosu sırasında arkhon

↓

Alkmeon, MÖ 590'lardaki Birinci Kutsal Savaş'ta komutan, Kroisos'u ziyaret ettiği söylenir

↓

Megakles, Peisistratos'un muhalifi = Agariste, Sikyonlu Kleisthenes'in kızı

↓

Kleisthenes, demokratik reformcu - Hippokrates - kızı Peisistratos'la evlendi

↓

↓ Ariphron

↓ ↓

Agariste = = Ksanthippos

↓

Perikles

Perikles

(MÖ 490'lı yılların ortaları - MÖ 429)

Giriş

Antik Kaynaklar Bağlamında Perikles'in Biyografisi

MÖ 490'ların* ortalarında Atina'da bir gece (hangi yıl olduğu kesin olarak bilinmemektedir) Agariste isminde karnı burnunda bir kadın, rüyasında bir aslan doğurduğunu gördü. Birkaç gün sonra ikinci oğlu dünyaya geldi ve ailesi çocuğa Perikles adını verdi. Antik Yunanlar, Troya Savaşı'nın acılarını anlatan meşhur öykülerin yazarı ve Yunan kültürünün temel inançlarını yansıtan Homeros'un destanları *İlyada* ve *Odysseia*'dan öğrendikleri gibi, rüyaların tanrılar tarafından gönderildiğine inanırlardı. Yunanlar, antik kahramanlar hakkındaki mitlerden ve antik çağ Avrupa'sında hâlâ mevcut olan aslan avcılığından, bu hayvanların kendi gruplarını kuvvetli bir şekilde koruduklarını ve avlarını acımasızca yok ettiklerini öğrenmişlerdi. Agariste rüyasının, çocuğunun iyi veya kötü, belki aynı anda hem iyi hem de kötü, çok özel biri olacağını gösteren, kutsal bir mesaj olduğunu anlamıştı.

Agariste'nin, çocuğun geleceğine ilişkin kehaneti doğru çıktı. Perikles kariyerinin zirvesinde antik Yunan'ın en meşhur çağının, en meşhur radikal demokrasisine sahip en meşhur kentinin, en meşhur lideri oldu. Perikles'in (ölümü MÖ 429) yaşadığı MÖ 5. yüzyılda Atina, bilimsel ve felsefi fikirlerden yenilikçi sanat, mimari ve tiyatroya kadar pek çok alanda, çok uzak diyarlara dek uzanan kültürel gelişmelerin Yunanistan'daki en etkili merkezi haline geldi. Atina tarihinin bu dönemi sonraki zamanlarda büyük bir hayranlıkla anıldı. Bununla birlikte ikinci sınıf uluslararası konumlarını değiştirerek bölgenin en zengin ve kuvvetli askeri gücü haline geldikleri bu aynı dönemde, Atinalıların diğer Yunanlara yönelik eylemleri çok daha olumsuz olarak değerlendirildi. MÖ

* Buradan itibaren kitaptaki tüm tarihler, aksi belirtilmediği takdirde Milattan Önce (MÖ)'dir.

430'lara gelindiğinde Atinalılar çok sayıdaki Yunan müttefiklerini kontrol ediyorlardı; öyle ki dönemin tarihçisi ve komutanı Thukydides'in anlattığına göre (*Peloponnesos Savaşı*, 2.63) Perikles bu dönemi, hatırlanmaya değer bir tanımlamayla tiranlık olarak nitelendiriyordu. Dönemin diğer yazarları da bu yargıyı yansıttılar ve Perikles'in Atina'nın *de facto* tiranı olduğunu eklediler. Bu görüşe katılan ve bu terimlerin modern çağdaki sömürgeciliği ve zulmü çağrıştıran son derece olumsuz anlamlarının tamamını ima ederek, Atina'nın baskın olduğu ittifakı bir imparatorluk, Perikles'i ise emperyalist olarak nitelendiren çok sayıda modern araştırmacı vardır.

Sözü edilen olayların nasıl gerçekleştiği ve klasik Atina konusundaki yargılarımızı nasıl etkilediklerinin değerlendirilmesi zorlu sorunlar olmakla birlikte Perikles'in biyografisiyle özellikle ilgilidir; zira Perikles beşinci yüzyılın ortalarında Atina'nın en nüfuzlu siyasi önderi olmuştu. Perikles, Atina'nın demokratik idaresinin kenti Atina İmparatorluğu olarak adlandırılan yönetime dönüştürecek olan ve eleştirmenlerin Atinalıların önderliğini koşulsuz olarak kabul etmeyen Yunanlara kötü muamele etmekle suçladığı siyasi ve askeri kararlarında doğrudan rol oynadı. Bir diğer zorlu sorun da Perikles'in, her ikisi de Yunan müttefikleri tarafından desteklenen Atina ile Sparta arasında yapılan yüz kızartıcı Peloponnesos Savaşı'ndaki (431-404) sorumluluğunun nasıl değerlendirileceğidir (savaş adını, anakara Yunanistan'ın güney kısmını teşkil eden büyük yarımadadan almıştır; Sparta ve müttefiklerinin çoğu bu yarımadada bulunuyordu). Bu katı tutum savaş anlamına da gelecek olsa, Atinalılar 431'de Perikles'in kararlı önerisine uyarak, Spartalılara taviz vermeye yanaşmadılar. Böylece iki rakip devlet arasında bir nesil boyu sürecek çatışma başladı. Yirmi yedi yıl (ve Perikles'in ölümünden yirmi üç yıl) sonra Atina'nın bu uzun ve kanlı savaştaki yenilgisi, Perikles'in vatanı için yıkıcı sonuçlar doğurdu.

Perikles'in liderliğinin iki boyutu (Atina'nın gücünün zirvesinde olduğu dönemde Perikles'in etkisinin niteliği ve Sparta'ya karşı savaş açılmasını savunarak bu fikri kabul ettirmesi), süregelen ününe rağmen, onun yaşamının neticede zaferden çok bir trajedi olarak mı değerlendirilmesi gerektiği sorusunun sorulmasını zorunlu kılar. Bu soruya, antik Yunan tarihine yabancı olan okurlar için hazırlanmış bu biyografi çerçevesinde yanıt verilecektir. Perikles'in yaşamı hakkında günümüze ulaşan bilgile-

rin önemli bir kısmını sunan antik çağın biyografi ve deneme yazarı Plutarkhos, biyografi yazımının tarih yazımından farklı olduğunu vurgular: Ona göre biyografi, özellikle baskı altında karar verdiği ve diğer insanları etkileyen eylemlerde bulunduğu anlarda öznenin kişiliğini ortaya çıkaran kanıtlara odaklanan bir yaşam öyküsüdür. Elbette geçmiş (hatta duruma göre günümüz) hakkında yazmak, dikkate alınacak kanıtların seçilmesini içerir ve Plutarkhos'un belirttiği gibi biyografi yazımı, insanların düşüncelerini, güdülerini ve hislerini açığa çıkarmaya çalışarak, bu sürecin doğasında zaten olan belirsizliği daha da artırır. Kısacası biyografi önemli ölçüde spekülasyon içerir; insanların zihinlerinde ve kalplerinde ne olup bittiğini tam anlamıyla bilemeyiz (ve belki bu durum kendimiz için dahi geçerlidir!). Bir başkasının yaşamının anlamlandırılmasında, işin doğası gereği mutlak bir kesinlik yoktur ve biyografi yazarının hayatını işlediği kişiye yönelik yorumuna başkalarının katılmaması ve hatta bazen şiddetle karşı çıkması beklenebilir bir durumdur.

Sonuç olarak okuyucular bu kitapta "muhtemelen", "büyük olasılıkla" ve "şöyle olmalı" gibi sürekli tekrarlanan ifadelerle karşılaşmaya hazır bulunmalıdır. Ama aynı zamanda biyografi yazarının o kişi hakkında yoruma dayanan bir değerlendirme yapma sorumluluğunu üstlendiğini ve her zaman "bu konuda karar veremeyiz" diye bir sonuca varamayacağını düşünüyorum. Kuşkusuz antik çağ tarihi çalışmaları bilhassa mahcup edicidir; zira çoğunlukla bir bilim insanının vicdan rahatlığıyla verebileceği en iyi yanıt, kesin ve tatmin edici olmayan bu şekildeki bir yanıttır. Biyografi yazarlarını, kurgu ve fantastik edebiyat yazarlarına, tarihçilerin kendileri için arzuladığından daha yakın olarak görmek, tamamen de yanlış olmayabilir. Benim üzerinde durmak istediğim nokta, okuyucuların okumayı seçtikleri türün özelliklerine karşı dikkatli ve uyanık olmalarıdır; iş biyografiye gelince bu dikkat ikiye katlanmalıdır.

Antik Yunan yazarı Plutarkhos, Yunanları ve Romalıları karşılaştırdığı meşhur ikili biyografileri *Paralel Yaşamlar*'da (daha sonra tartışılacaktır) genellikle, kahramanlarının yaşamındaki olayların (bu olaylar önemli tarihsel dönemleri oluştursa bile) ayrıntılarını anlatarak zaman kaybetmediğini belirtir. Plutarkhos, bir yaşamın öyküsünü yazarken asıl önem verdiği şeyin, kahramanlarının, büyük olayların akışı karşısında önemsiz gibi görünebilecek olan eylem ve sözlerinden, onların kişiliklerine dair çıkarımlar yapmak olduğunu belirtir. Plutarkhos'un yaklaşımı

benim benimsediğim ve her şeyden önce Perikles'in faaliyetleri sırasında kişiliğini değerlendirmeyi amaçlayan yaklaşıma da ilham kaynağı oldu. Dolayısıyla bu kitap Perikles dönemindeki Atina'ya ilişkin kapsamlı ve dengeli bir tarih araştırması değildir. Kitapta, Perikles'in bir birey ve siyasi lider olarak verdiği kararları anlamakla ilgili olmadığı sürece, Atina tarihinin önemli olaylarına dahi fazla değinilmeyecektir.

Bunun yerine, Perikles'in yaşam öyküsünü anlatırken ve liderliğini değerlendirirken vurgulamayı seçtiklerim, Perikles'in kariyerinin incelenmesi açısından çok önemli bulduğum üç özelliğin geçmişi ve gelişimine odaklanır: Perikles'in yılmaz Sparta karşıtlığı; siyasetteki ikna etme becerisini de dayandırdığı, bilgi temelli muhakeme yapma ve yargıda bulunma özelliği; Atina'nın yoksul yurttaşlarına yönelik siyasi ve mali teşvikleri desteklemesi. Bu konuların değerlendirilmesi, Perikles'in ailesinin geçmişinin, entelektüel eğilimlerinin, siyasi becerilerinin ve özel yaşamının incelenmesini de içerir. Bu inceleme, bahsedilen konulara özgü tarihsel arka planda titiz bir çalışmayı gerektirir. Bu nedenle konuyla ilgili olarak elinizdeki kitabın önemli bir kısmında Perikles'in doğumundan evvelki ve siyaseten faal olmadan önceki gençlik dönemine ilişkin olaylar anlatılacaktır. Bu bölümlerde, çatışmalarla dolu altıncı yüzyılın sonu ve beşinci yüzyılın başındaki dönemde Perikles'in büyük tartışmalara konu olan ataları ve aynı derecede çekişmeler doğuran Spartalıların faaliyetlerine odaklanılacaktır. Bu yıllarda, içteki mücadeleler ve dıştaki savaşlar (bu savaşlar komşu Yunanlara ve yabancı istilacılara karşı yapıldı) yalnızca Atina devletinin demokratik yapısını ve siyasi bağımsızlığını belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Atina'nın bir topluluk olarak hayatta kalmasını sağlamıştır.

Arka plandaki bu malzeme, doğumundan önceki hayli tartışmalı geçmişleri hakkında çocukken ailesinden öğrendiklerinin; Spartalıların, Atina'daki tiranlığı yıktıktan hemen sonra bu kez tam tersine davranarak dayısı Kleisthenes tarafından kurulan Atina demokrasisini devirmeye çalışmalarının ve gençlik döneminde babasına uygulanan sürgün cezası yüzünden Atina'nın siyasi hayatı hakkında öğrendiği acı gerçeklerin, görüşlerini ve siyasetini sonsuza dek biçimlendirdiği seçkin bir siyasetçi olarak Perikles'in öyküsünün ne ölçüde siyasi kariyeri tarafından oluşturulduğunu ortaya koyacaktır. Genç Perikles'in, Yunan ittifakının Pers Ahameniş Hanedanı'nın hükmettiği devasa imparatorluğun ordusunun

fetihlerinden kaçınmak amacıyla başlattığı Pers Savaşları sırasında mülteci haline gelmesiyle birlikte bu ağır dersler daha da pekişti. Atina ordusunda savaşmak için henüz çok genç olan Perikles, kentin nüfusunun kitleler halinde tahliye edildiği kargaşa ortamında vatanını tam iki defa terk etmek zorunda bırakıldı.

Perikles'in doğumundan önceki ve çocukluk yıllarındaki Atina tarihinin ayrıntılı olarak tartışıldığı bu ilk bölümler gereklidir çünkü bu derin arka plan (özellikle de bu olaylar sırasında Atinalıların maruz kaldıkları tehlikelerin büyüklüğü ve bu gerçekliğin genç Perikles üzerindeki etkisinin ne kadar çarpıcı olduğu konusu), Perikles'in Atina'nın yenilmez bir güce sahip olması gerektiğine dair, Atina'nın gücü ile özgürlüğü arasındaki sıkı bağa dair ve bütün bunlar arasında belki de en dokunaklı noktaya, başta Spartalılar olmak üzere düşmanlarının Atina'nın güvenliğine yönelik bitmek bilmez tehditleri karşısında Atinalıların hissetmiş olabilecekleri derin korkuya dair uzlaşmaz tutum ve politikalarını nasıl oluşturduğunu anlamak için kesinlikle çok önemlidir. Dolayısıyla bu biyografi, Perikles'in yetişkinlik zamanlarının öncesine denk gelen uzun bir giriş içerir ve böylece, zaman zaman Atina'nın Altın Çağı olarak adlandırılan dönemde, kentin demokrasisinde, Thukydides'in (2.65) nitelemesiyle "yurttaşların birincisi" statüsüne yükselecek kadar etkili olan bu lider hakkında okurun kendi yargısını oluşturabilmesi için kanıtlar sunar.

Kısacası ve değerlendirmemin temel taşı (ve Perikles'in liderliğe yükselmeden önceki yarım yüzyıllık Atina tarihindeki krizlerin bazı ayrıntılarını aktarma motivasyonum), Perikles'in erken yaşlarından itibaren edindiği deneyim ve anılarından hiçbir zaman unutamayacağı dersler çıkarmaya, onu genel olarak Yunan dünyasında ve özel olarak Sparta'nın politikalarında ortaya çıkan, siyasi ve askeri gücün acımasız gerçekliklerine tepki olarak politikalar geliştirmeye ve daima bu politikaları uygulamaya teşvik ettiğidir. Bilişsel bilim insanlarının söyleyeceği gibi, Perikles'i yaşamının başlangıcından itibaren etkileyen şeyler (anne ve babasından ailesinin geçmişi hakkında duydukları ve kendi deneyimleri), onu "geleceğin belleğini" geliştirmeye yönlendirdi. Hepimizde olduğu gibi, Perikles'in sürekli tekrar eden olgular olarak gençliğinde duydukları ve deneyimledikleri (Perikles örneğinde Atina'yı tehdit eden korkunç tehlikeler ve özgürlüğünü korumak için güçlü olduğunu göstermek zorunda olması, Spartalıların hainliği ve güvenilmezliği, demokratik

Atina'da önde gelen siyasi ve askeri liderlerin öngörülemez akıbetleri), gelecek yaşamındaki koşulların bu anılarıyla örtüşeceğini öngörmesini ve bir Atinalının benimseyeceği yegane sağduyulu davranışın, topluluğunun güvenliği konusunda sürekli bir korku içinde yaşaması olduğu düşüncesine çok önceden hazırlıklı olmasını sağladı. Perikles'in bu konulara ilişkin sarsılmaz duruşu, liderliği incelenirken üzerinde düşünüp taşınılması gereken önemli bir etkendir. Modern gözlemciler, onun daha sonra fikrini değiştirip değiştirmediği konusunda kafa yormak isteyebilir. Ancak gerçek şu ki Perikles fikrini hiçbir zaman değiştirmedi.

Ailesi ve gençlik dönemine ilişkin arka plan incelendikten sonra elinizdeki kitapta anlatıldığı şekliyle Perikles'in yaşam öyküsü, Atina'daki demokratik idare sisteminin çekişmelerle dolu siyasi ortamında, çok sayıda hırslı adamla rekabet eden bir lider olarak kalıcı ününü nasıl kazandığı sorusuna dönecektir. Bu bağlamda, Perikles'in kişiliğine saygı duyulmasını ve Atina demokrasisinde (Yunanca "halkın gücü" demektir) kitleleri kendi önerdiği politikaları benimsemeye ikna etmesini sağlayan, halk önünde konuşma yeteneğini nasıl kazandığı bir diğer zor sorudur. Daha sonra göreceğimiz gibi, daima halkın yakın denetimi altında hareket etmek zorundaki ve başarısızlıkla sonuçlanacak ya da halk yararına olmayan politikalar izlemesi durumunda ciddi cezalandırılma tehdidi altındaki bir lider olarak Perikles'in, yaptığı her şeyde, olacakları önceden görebilmesini sağlayan ve dolayısıyla hangi yasaları ve politikaları önereceği konusunda kendisine en iyi şekilde rehberlik eden, bilgiye dayalı muhakemeye sahip olmak gibi bir ayrıcalığı vardı. Bir başka deyişle Perikles, insan yaşamının rahatsız edici ve çoğu zaman acı verici olan öngörülemez yönü ile mücadele etmek amacıyla akla ve bilgiye mutlak bir bağlılık duydu.

Perikles'in akıl yürütme biçimi büyük oranda gördüğü eğitimle ve beşinci yüzyıl Yunanistan'ının en sorgulayıcı düşünürleriyle olan kişisel ilişkisiyle şekillendi. Perikles'in kendisini tarihteki en ikna edici ve en meşhur siyasi liderlerden biri haline getirmek üzere düşünsel temelli bir yaklaşımı esas alabilmesi dikkat çekicidir. Bugünün dünyasında mesafeli ve bilimsel üslupla yapılmış siyasi konuşmalar nadiren etkili olur ve yakın zamanda yapılan psikoloji araştırmalarına göre, insanların kişisel değerleri ve çıkarlarıyla çeliştiğinde bilimsel olarak temellendirilen bilgiler bile, çok az bir ikna gücüne sahiptir. Dolayısıyla Perikles'in

entelektüel ve bilimsel sorgulama konusundaki dillere düşmüş yoğun ilgisini, siyasi kararlar almada hitabetin çok etkili olduğu demokratik idarede, halkı ikna etmek amacıyla bir araç olarak kullanması özellikle etkileyicidir. Perikles, bilgiye dayalı akıl yürütme ve muhakemeye yaptığı değişmez vurgu sayesinde, yurttaşlarının çoğunun (ki bunların neredeyse tamamı Perikles'in istisnai eğitim seviyesinden ve akademik tınılı tartışmalar gibi ilgi alanlarından uzaktılar) toplumları için zor, tehlikeli ve hatta fedakârca kararlar alabilmelerini sağladı.

Perikles döneminde yurttaşların büyük çoğunluğu yüksek öğrenim görmemişlerdi, en azından Atina toplumunun seçkin konumdaki zengin üyelerine kıyasla son derece mütevazı ve hatta düşük yaşam standartlarıyla yetiniyorlardı. Perikles'in serveti ve ailesinin ünü onun toplumun en üst sınıfında yer almasını sağladı. Bu seçkin grubun üyelerinden bazıları, refah düzeyi kendilerinden daha düşük kitlelerle iktidarı paylaşmalarını ve kitlelere fayda sağlayacak mali kaynaklara katkıda bulunmalarını gerektirdiği için demokrasiye şiddetle karşı çıktılar. Perikles bu tavrın tam karşıtı olacak şekilde, yurttaşların çoğunluğunun siyasi ve mali çıkarlarını kuvvetlendirecek önlemleri destekledi ve dolayısıyla kendi toplumsal sınıfının çıkarlarına karşı çıkmış oldu. Perikles'i değerlendirirken, en çarpıcı örneklerini, antik ve modern zamanlarda Altın Çağ Atina'sını büyük bir üne kavuşturan Parthenon tapınağı gibi, masraflı binaların inşası konularında gösteren, bu anlaşmazlık doğuran politikayı uygulamadaki başarısının olası nedenlerini de göz önüne almak önemlidir.

Perikles'in siyasi rakipleri ve muhalifleri, erkek Atina yurttaşlarının demokratik mecliste (*ekklesia*) onayladığı, Atina İmparatorluğu'nun müttefikleri üzerindeki sıkı denetiminin sürdürülmesi ve son derece görkemli ve masraflı kamu binalarının inşası için para harcanması kararları nedeniyle Perikles'i suçladılar. Çağdaşlarının Perikles'e yönelik ithamları acımasızlık olarak nitelendirilebilir. Komedya yazarları, entelektüel eğilimleri nedeniyle Perikles'le alay ettiler ve onun cinsel yaşamında ahlaksız davrandığını öne sürdüler. En sert eleştiriler ise, Atina'nın, 430'larda zirveye çıkan Sparta taleplerini kabul etmemekteki ısrarına ve bunun da Sparta'nın Peloponnesos Savaşı'nı başlatmasına neden olduğuna yönelikti; bazıları Perikles'in özel yaşamındaki skandalları örtbas etmek amacıyla savaş çıkardığını dahi iddia ettiler.

Yunanların kendi arasındaki bu kanlı mücadele, 429'da Perikles'in de ölümüne yol açan salgın hastalık dahil olmak üzere sayısız felaketle doluydu. Savaş nihayet 404'te, Atina'nın nefret ettiği düşmanı Sparta'ya kayıtsız şartsız teslim oluşuyla sona erdi; büyüyen ekonomi çöktü, demokrasi ortadan kalktı ve yerine yurttaşlarına karşı işledikleri suçlarla toplumu canice bir iç savaşa sürükleyen Atinalı işbirlikçilerin kanlı rejimi kuruldu. İç savaş ancak yurttaşların sokaklarda birbirlerini öldürdükleri kanlı muharebelerden sonra 403'te sona erdi. Bu iç çatışmanın acıları, beşinci yüzyılın en meşhur filozofu ve Atinalı savaş kahramanı Sokrates'in 399'da yargılanması ve idamında etkili oldu. Kısacası Peloponnesos Savaşı Atina için bir felaketti. Bu korkunç sonuç nedeniyle Perikles'i suçlamalı mıyız? Perikles'in, Spartalıların taleplerine boyun eğmek yerine onlarla savaşmaya ikna etmek için yurttaşlarının önüne koyduğu mantık, gerçekten en iyi seçeneği mi oluşturuyordu? Perikles'in ölümünden sonra yurttaşları, Thukydides'in onları itham ettiği gibi, Perikles'in savaş zamanında yayılmacılık peşine düşmemek şeklindeki stratejik siyasetini terk ederek dar görüşlü mü davranmışlardı? Bu şekilde davranarak, eğer Perikles'in önerdiği siyasete sadık kalsalardı önüne geçebilecekleri kendi nihai yazgılarını kendileri mi hazırlamışlardı? Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, Perikles'in Sparta politikasının yanı sıra Atina İmparatorluğu döneminde Atina'nın kendi çıkarları için diğer devletler üzerindeki gücünü koruması konusundaki ısrarı ile ilgili soruların, Perikles'in liderliği ve mirasının analizi açısından en sıkıntılı konular olduğunu düşünüyorum. Perikles zamanında başlayan bu tartışmalar bugün de sürmektedir.

Perikles'in özel yaşamının dikkat çeken yönleri, bir lider olarak kamusal yaşamına da yansıyordu. Evi çoğu zaman karmaşa içindeydi. Harcamalarını sınırlayarak ve gösteriş için istedikleri parayı vermeyerek çocuklarını deli ediyordu. Geliniyle zina suçlaması, iki oğlundan biriyle zaten kötü giden ilişkisini en kötü noktasına getirdi. Perikles eşiyle boşandıktan sonra, yabancı bir ülkede doğmuş, hakkında çok şey konuşulan ve entelektüel zekâsına hayran olunan ancak genelev işlettiği konusunda dedikodular bulunan Aspasia isimli bir kadına âşık oldu. Perikles, hissettiği sevgiyi açıkça belli ettiği Aspasia'dan kendi adını verdiği bir çocuk sahibi oldu ancak hayatının aşkı olan kadınla asla evlenemez ve kendi oğlunu Atina yurttaşı yapamazdı çünkü bu durum birkaç yıl önce

bizzat kendisinin Atinalıları ikna ederek kabul ettirdiği yasaya aykırıydı. Daha sonra göreceğimiz gibi bazı Atinalılar, Perikles'in Aspasia'yla ilişkisinin Atina'yı Peloponnesos Savaşı'na sürüklediğini iddia ettiler.

Perikles duygularını sıkı sıkıya kontrol eder, böylece başkalarının yanında daima ağırbaşlı bir sükûnetle davranabilirdi. Biçimsiz sosyal durumlara düşme ihtimali olan sosyal ortamlardan, özellikle de sık sık düzenlenen, üst sınıf için toplumsal tutkal işlevi gören ve su gibi akan şarabın utanç verici olaylara ve sakıncalı dedikodulara yol açabileceği içkili toplantılardan özenle uzak dururdu; tanımadığı insanların önünde, yalnızca bir kez, o da mahkemede Aspasia'yı savunurken ağladığı söylenir (Homeros'un *İlyada*'sındaki savaşçıların yaptığı gibi antik Yunan kültüründe gerçek erkekler, hiç utanmadan halk önünde salya sümük ağlarlardı). Ancak Atina'daki duruşmalarda duyguların ifade edilmesi beklenilen bir durumdu. Perikles'in halk içinde ve duruma uygun olmayan bir biçimde duygularını gösterdiğine ilişkin tek bir anekdot bulunmamaktadır. O halde Perikles'in özel yaşamı hakkındaki öyküler, bir erkek ve baba olarak kişisel tercihleri ile Atina'nın en disiplinli lideri olarak kamusal konumunu bağdaştırma konusunda gösterdiği başarıya (veya başarısızlığa) ve duygusal yaşamına ilişkin neler anlatır? Kişisel yaşamının sorunları (ve hazları) politika tavsiyelerini etkiledi mi? Perikles'in değerlendirildiği elinizdeki biyografide bu sorulara da yer verilecektir.

Perikles'in yaşamına ilişkin bilgileri ancak başkalarının yazdıklarından öğreniyoruz; kendisinin yayınlanmak veya korunmak üzere herhangi bir şey yazmadığı anlaşılıyor. Ona ait tek bir kişisel mektup, günlük, halka demeci, politika ya da düşünce yazısı yoktur... Perikles'in hem özel, hem de kamusal yaşamına ilişkin bilgiler konusunda büyük ölçüde diğer antik metinlere güvenmek durumundayız. Günümüze ulaşan antik kaynaklar sınırlıdır (yüzyıllar boyunca muazzam sayıda kaynak yok oldu) ancak aynı zamanda son derece ilginçtir. Bu biyografinin niteliklerinin (özellikle de kusurlarının), okuyucuları, biyografideki yaklaşımı ve yargıları eleştirebilmeleri için öykünün dayandığı antik kaynakları bizzat okumaya yöneltmesini umuyorum. En çok arzu ettiğim sonuç budur; zira Yunan tarihine ilişkin antik kaynakları okumak, uzun süredir hayatıma büyük bir zenginlik katmaktadır.

Bu kaynakların sunduğu kanıtları, kaynaklardaki ifadeleri çürütecek belirgin nedenler olmadığı sürece ve Perikles'in yaşam öyküsü için bir

bağlam oluşturdukları ölçüde ciddiyetle ele alan bir yaklaşım benimsedim. Kitabın ulaşmayı hedeflediği okuyucu kitlesini ve hacmini göz önüne alarak kaynakları eleştirme yoluna çok başvurmayacak, uzmanların mevcut kaynaklardaki doğrular ve hatalar ve hatta yanıltıcı bilgileri açığa kavuşturdukları son derece önemli sürece de çok değinemeyeceğim. Kaynakları ayrıntılı bir biçimde değerlendirmeme tercihim pek çok bilim insanını tatmin etmeyecektir. Perikles'in yaşamına ilişkin kaynaklardan sunulan kanıtlar çerçevesinde edindiğim akla yatkın bilgiler, benim düşüncelerimi yansıtır. Antik kaynakların, sırf içerdikleri bilgiler insanların eskiden nasıl davranmış olmaları "gerektiğine" ilişkin modern varsayımlara ve açıklamalara uymuyor diye dikkate alınmamasının veya önemsenmemesinin, bana metodolojik gelmediğini ekleyebilirim. Kuşkusuz Perikles'in yaşamına ilişkin kaynaklar bütünsel bir resim oluşturmaz ve anlaşılmaları da çoğu zaman güçtür. Bu durumun pek çok nedeninden birini belirtmek gerekirse, bu kaynaklar çoğunlukla günümüzdeki insanlardan çok farklı görüşleri ve deneyimleri olan kişilerce yazılmışlardır. Bununla birlikte, bu antik kaynaklar birincil kanıtlarımızdır ve ben de bu kaynakları birincil olarak değerlendireceğim. Kısacası benim yaklaşımım, Perikles'in yaşam öyküsünü, günümüze dek ulaşan antik kaynakların sunduğu kanıtların ışığında ve eserimde özellikle atıf vermiş olsam bile modern bilim insanlarının tartışmalarına uzun uzadıya girmeden anlatmak olacaktır. Bu kitabın niteliklerinin bazı kişiler için tatmin edici olmayacağını biliyorum. Perikles ve beşinci yüzyıl Atina'sı üzerine yapılmış muazzam sayıdaki değerli ve zihin açıcı bilimsel çalışmadan faydalanmak isteyen okurlar, dikkatlerini başka eserlere çevirmelidirler; örneğin kitabın sonunda verilen Önerilen Okumalar listesine göz atabilirler. Bu listede yer alan çok sayıda kitap ve makalenin, benim yaklaşımıma ve vardığım sonuçlara kuşkuyla baktığını veya bu yaklaşımı ve sonuçları reddettiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Perikles'in yaşam öyküsüne ilişkin günümüze ulaşan kaynaklar, Perikles'in yaşamına ilişkin çeşitlilik arz eden yaklaşımlarıyla, içerdikleri renkli ayrıntılarla ve birçok durumda da onun hakkındaki iddialı yargılarıyla hayranlık uyandırıcıdır. Bu antik kaynakların birçoğu İngilizceye çevrilmiştir. Önerilen Okumalar listesinde bulunabilen bu kaynaklar, hakkını vererek ve tutkuyla yaşanmış bir hayatın tüm yönlerini içerirler; cesaret ve korkaklık, şiddet ve merhamet, mucize ve gizem öyküleriyle

doludurlar. Kapsamlı bir tema söz konusu olduğunda veya doğrudan bir alıntı yapmak amacıyla zaman zaman belli bir antik kaynaktan bahsedeceğim. Şimdi, kendilerinden sonra gelen her şeyin temelini oluşturan antik kaynakların önemini ve konumuzla ilgisini vurgulamak açısından en önemlileri hakkında kısaca bilgi vereceğim.

Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar*'ında yer alan *Perikles'in Yaşamı* (bundan sonra *Perikles* olarak anılacaktır) başlıklı bölüm, Perikles'in yaşamı hakkında doğumundan ölümüne dek bilgi sağlayan, günümüze ulaşmış tek antik kaynaktır. Roma İmparatorluğu döneminde MS 50 ve MS 120 yılları arasında yaşayan, üst sınıfa mensup son derece eğitimli bir Yunan olan Plutarkhos eserlerini, Perikles'in döneminden beş yüz yıl sonra verdi. Plutarkhos'un döneminde sevgili vatanı Yunanistan, uzun süredir Roma egemenliği altındaydı. Plutarkhos daha sonraki zamanlarda esas olarak heyecan verici anekdotları ve ahlaki dersleriyle çok sevilen *Paralel Yaşamlar*'ın yazarı olarak üne kavuştu; bu eser, örneğin Shakespeare ve Amerika cumhuriyetinin kurucuları gibi birçok kişinin en sevdiği eserler arasındadır. Plutarkhos ayrıca çeşitli felsefi, dini ve kişisel konuları içeren *Moralia* adlı bir eser daha kaleme aldı. Plutarkhos'un tüm çalışmaları, kendisinden önceki edebiyat ve tarih çalışmalarına ilişkin muazzam bilgisini yansıtır. Metinlerini dikkatle okuduğu ve aklında tuttuğu kendinden önceki pek çok yazara sık sık atıfta bulunur ya da bu eserlerden alıntılar yapar. Esasen Plutarkhos'un elinde, Atina tarihinin bu dönemine ilişkin olan ve çalışmaları günümüze ulaşmamış "kayıp yazarlara" ait çok sayıda metin (alıntılar, açımlamalar ve atıflar) vardı.

Plutarkhos biyografilerini hazırlarken tamamı erkek olan kahramanlarını aralarında karşılaştırma yapmak üzere Yunanlardan ve Romalılardan seçti. Bu liderleri bu şekilde çifter çifter eşleştirmesinin nedeni ortak kişilik özelliklerine sahip olduklarını ve kamu görevlerinde benzer zorluklarla karşılaştıklarını düşünmesiydi. Plutarkhos yaşam öykülerini anlattığı bu kişilerin nasıl başarılı olduklarını ve pek de seyrek olmayan bir şekilde nasıl başarısızlığa uğradıklarını inceledi; bunu yaparken hem kişisel hırslarında, hem de başkalarına karşı olan sorumluluklarında benimsedikleri yüksek ahlaki ilkeleri anlattı. Bu kişilerin çoğunu (mükemmel olmasa da) başarılı ve hayran olunacak ve lider olarak davranışları başkaları tarafından örnek alınacak insanlar olarak sundu. Yaşam öykülerini anlattığı kahramanların, benimsenmemesi gereken

yaşam tarzlarını anlatırken bile titiz davrandı ve kötü örneklerin ortaya çıktığı durumlarda bile iyi nitelikleri gözünden kaçırmadı. Plutarkhos, insanların en ideal biçimde ve sorumluluk bilinciyle yaşamayı öğrenmek için, kendi yaşamlarını kusursuzluğun yüksek standartlarına göre yaşamaya gayret edenlerin deneyimleri üzerine kafa yormaktan daha etkili bir yolun kolay kolay bulunamayacağını tam olarak kavramıştı. Plutarkhos biyografilerini, insanların kendi hayatlarını en iyi nasıl yaşayacakları üzerine düşünmelerine yarayan bir uyarıcı olarak ebediyen okuyabilsinler diye yazdı.

Plutarkhos *Perikles* adlı biyografisinde Perikles'in yaşamıyla 3. yüzyılda yaşamış siyasetçi ve komutan Fabius Maximus'un yaşamıyla paralellik kurdu. Fabius konsül seçilerek Roma Cumhuriyeti'nde siyasetin zirvesine çıkma başarısı göstermişti. Roma'da sayıları iki olan ve her yıl seçilen konsüller, cumhuriyetin başlıca liderleri ve askeri komutanları olarak görev yapıyorlardı. Fabius, İkinci Pön Savaşı (218-201) sırasında Roma'yı, Kuzey Afrika'da bulunan Kartaca'dan gelen gözü pek general Hannibal'in işgal ve yağmasından kurtararak üne kavuştu. Hannibal, paniğe kapılmış Romalıları şaşkına çevirmiş, işgal kıtalarını aşılması olanaksız görülen, karla kaplı Alp Dağları'ndan geçirerek İtalya'ya girmiş ve Roma topraklarının kalbine hücum etmişti. Hannibal, Roma'nın kendisini durdurmak için gönderdiği orduları kılıçtan geçirip Kartaca kuvvetleriyle başkent yakınlarına ilerlediğinde bu istila, Roma'nın tarihinde karşı karşıya kaldığı en büyük tehditti.

Fabius, Roma topraklarında Hannibal'ın ordusuyla topyekûn bir savaşa girmekten kaçınma stratejisi sayesinde "Erteleyici" (*Cunctator*) unvanını kazandı. Amacı beklemek ve Roma'nın bu saldırgan düşmanını yıpratma savaşıyla alt etmekti. Fabius'un zaman kazandırıcı taktikleri, düşmanla cesurca karşılaşmaya dayanan Roma geleneklerini zedeliyordu ancak orduları başarıya ulaştı. Roma, Hannibal'in İtalya'da yıllar boyunca yol açtığı tahribattan kurtulup ardından kesin bir zafer kazanmak için Akdeniz'in öte tarafındaki Kartaca topraklarını istila ederek durumu tersine çevirdi. Bu, Roma'nın ilk denizaşırı fethiydi. Bununla birlikte Fabius Roma'nın Kartacalılar karşısında kazandığı nihai zaferde rol oynamadı; savaşın Kuzey Afrika'ya taşınmamasını tavsiye etmişti çünkü denizaşırı bir seferin çok riskli olduğu kanısındaydı. Kariyerinin hüzünlü ve hatta trajik bir şekilde son bulmasıyla 203 yılında öldü.

Plutarkhos, biyografi yazımındaki adil yaklaşımını koruyarak Perikles ve Fabius'un bazı zayıflıklarını ve başarısızlıklarını da betimledi ancak genel olarak ikisini de muazzam tehlikelerin baş gösterdiği zamanlarda dikkatli ve ihtiyatlı bir liderlik sergilemeye çaba sarf eden önderler olarak sundu. Öncelikle, her iki liderin de savaş sırasında gözünü budaktan sakınmayan bir cesarete sahip olduğunu ancak ikisinin de savaş meydanlarında komutanlık yaparken yurttaşlarını gereksiz tehlikelere sokmaktan kaçındığını yazdı. Plutarkhos genel olarak Perikles ve Fabius'un kendilerini adadıkları kusursuzluk bakımından (bazen "erdem" olarak çevrilen Yunanca *arete* kavramı), özellikle de kendi tabiriyle "insanlarla itidalli bir ilişki kurmaları" ve "adil ve tarafsız davranmaları" bakımından karşılaştırılabilir oldukları sonucuna varır (*Perikles*, 2).

Bu ifadeler, Plutarkhos'un Yunancasında birer sözcükle anlatılır (*praotes* ve *dikaiosyne*). Çoğu zaman yapıldığı gibi, bu terimlerin İngilizce çevirisinde tek bir sözcük kullanılması, terimlerin çetrefilli anlam dizgelerinin hakkını veremez. Dolayısıyla Eski Yunancadaki bu terimlerin çağdaş İngilizceye yalnızca ilk karşılıklarını yansıtacak biçimde, sırasıyla "ılımlılık" ve "adalet" olarak çevrilmesi yanıltıcıdır. Bu kitabın amaçlarından biri de Plutarkhos'un Perikles için ve özellikle Perikles'in psikolojisinden bahsederken bu karmaşık terimleri kullanarak ne kastettiğini göstermektir. Plutarkhos, beşinci yüzyıl Yunanistan'ındaki meşhur liderlere ilişkin başka biyografilerinde ve çeşitli makalelerinde de Perikles'e atıf yapar. Ben de Plutarkhos'un *Perikles*'indeki bilgileri desteklediği ölçüde zaman zaman bu atıflardan bahsedeceğim.

Perikles'in yaşamının ilk dönemleri hakkında Plutarkhos bile yeteri kadar ayrıntılı bilgi sunamamıştır. Plutarkhos, Agariste'nin rüyasından ve Perikles'in savaş kahramanı babasından tek bir cümleyle bahseder. Perikles'in annesinin ailesinin altıncı yüzyılın sonlarında Atinalı tiranların kentten kovulması ve demokrasinin kurulmasındaki başat rolünden bahseder. Plutarkhos rüya öyküsünü büyük olasılıkla Herodotos'tan aldı. Çalışmasını beşinci yüzyılın sonlarında tamamlayan Herodotos, Pers Savaşları'nın (490'lar-470'ler başı) arka planına ve savaş sırasında yaşanan olaylara ilişkin muazzam ve zengin bir anlatı sunan *Tarih* adlı eseriyle tarih yazımını sonsuza dek değiştirdi. Aslen Halikarnasos (bugünkü Bodrum) doğumlu olan Herodotos, memleketindeki siyasi çekişmeler nedeniyle ömrünü sürgünde geçirdi, Akdeniz dünyasının dört

bir yanını dolaştı ve insanlarla görüştü. Herodotos, çalışmasında çağdaşı Perikles'ten yalnızca bir kez bahsetmekle birlikte (*Tarih*, 6.131, rüya öyküsü), anlatımıyla Perikles'in yaşamının ilk on beş-yirmi yılına yayılan Perslerle olan düşmanlık konusunda, kesinlikle en önemli kanıtları sunar. Herodotos, Pers İmparatorluğu ile Atina'nın da dahil olduğu otuz bir Yunan devletinden oluşan ittifak arasındaki çatışmayı canlı ve aksiyon dolu bir üslupla anlatır. Herodotos aynı zamanda ailesinin Perikles'in doğumundan önceki döneme uzanan tarihine ilişkin tek kaynağımızdır. Dolayısıyla bu kitabın ilk bölümleri büyük ölçüde onun *Tarih* başlıklı çalışmasının 5-9. kitaplarına (antik dönemdeki çalışmaların geniş kapsamlı bölümlerine genelde bölüm yerine "kitap" adı verilirdi) dayanmaktadır.

Plutarkhos'un biyografisinin yanı sıra Thukydides'in *Peloponnesos Savaşı* adlı eseri Perikles'in yaşamı konusunda, özellikle Peloponnesos Savaşı'na neden olan olaylardaki rolü açısından, bugün en sık başvurulan kaynaktır. Perikles 440'larda ve 430'larda Atina'da kariyerinin zirvesindeyken, Thukydides henüz genç bir yetişkindi ve en azından savaşın sona erdiği 404 tarihine dek yaşadı. Perikles gibi, zengin bir aileye mensup olan Thukydides, demokratik Atina'daki en üst devlet makamına seçilerek, tarihini yazdığı savaşın başlarında general olarak görev yaptı. Eserinde 411 yılına kadarki olayları anlatır, bu tarihten sonra metin bilinmeyen nedenlerden dolayı sona erer. Thukydides'in *Peloponnesos Savaşı* antik Yunan tarih yazımında yazarın kendi dönemindeki olaylara odaklandığı ilk önemli çalışmadır. Thukydides'in savaşın acı gerçeklerini ve insanlar üzerindeki korkunç fiziksel ve duygusal etkilerini, önde gelen kişilerin konuşmalarına da yer vererek onların ağzından son derece çarpıcı ve bazen de iddialı bir üslupla keskin bir biçimde analiz etmesi, bu eseri dünya tarih ve siyaset bilimi literatürü açısından klasik bir kaynak haline getirmiştir. Plutarkhos, eser hakkında derinlemesine bilgi sahibiydi.

Thukydides, Atina'da siyasetin iç işleyişine ve savaşın neden olduğu gergin ortamda yurttaşlarının duygularının hararetine o zaman dek görülmemiş bir şekilde temas edebiliyordu çünkü komutan olarak savaşı yaşadığı gibi yurttaşların beklentisini yerine getiremeyen Atinalı üst düzey kamu görevlilerinin karşılaşacakları vahim sonuçları da bizzat ve fazlasıyla deneyimlemişti. Doğrudan kendi hatası olmadığı halde, Thukydides'in kuvvetleri 424'te Yunanistan'ın kuzeyinde Spartalı dina-

mik komutan Brasidas'a karşı ağır bir yenilgiye uğradığında, Atina'daki yurttaşları bu yenilgi üzerine onu cezalandırarak yirmi yıllığına sürgüne gönderdiler. Uluslararası bir çatışma sırasında dahi istediği her yere güven içinde yolculuk yapabilecek kadar zengin olan Thukydides, sürgündeki zamanını cephelerde gözlem yaparak ve her iki taraftan da savaşa katılanlarla görüşerek geçirdi.

Thukydides'in birinci ağızdan yaptığı araştırmalara dayanan eseri, olaylar ve nedenlerinin cesur ve keskin bir anlatımını içerir. Eserin ilk iki kitabında (toplamda sekiz kitap) Atina'nın Pers Savaşları'ndan sonraki yarım yüzyıllık çatışmalarla dolu uluslararası ilişkiler tarihi özetlenir ve ardından Peloponnesos Savaşı'nın başlamasında ve savaşın ilk yıllarında Atina'nın dış politikasının oluşturulmasında Perikles'in takındığı tavizsiz tutum belgelenir. Yaklaşık olarak 480-430 arasını yansıtan, az ama öz kanıtlara dayanan bu bölüm, bilim insanlarının Elli Yıllık Dönem adını verdiği dönemi ve Perikles'in kariyeri sırasında Atina'nın dış politikasının özünü anlamak açısından hayati önemdedir. Ancak ne yazık ki bu bölümde, 430'larda patlak veren Peloponnesos Savaşı'na gelinceye kadar, Perikles'in bu tartışmalı olaylardaki rolüne hiç değinilmemiştir.

Thukydides bu noktada Perikles'in savaşın başlamasından hemen önce ve çatışmaların başladığı o çok gergin dönemde yaptığı son derece etkili konuşmalara ilişkin kendi yorumlarını ve olaylara dair açıklamalarını serpiştirir. Kuşkusuz Thukydides Perikles'i konuşurken bizzat dinlemişti. Tarihçinin Perikles'in sözlerini çarpıcı bir biçimde yansıttığı bu sunum, Perikles'in iki temel konu hakkındaki akıl yürütme becerisini ortaya koyan, bir çağdaşının elinden çıkmış elimizdeki tek kapsamlı kayıttır. Birincisi, Thukydides Perikles'in Spartalıların tehditleri karşısında, Atinalıların hiçbir zaman geri adım atmaması gerektiği, Spartalıların kesinlikle güvenilmez olduğu ve düşmana karşı nihai zaferi kazanmak istiyorlarsa "Atina bir adadır" stratejisini benimsemek zorunda olduklarını konusunda ısrarcı olduğunu belirtir.* İkincisi, Thukydides'in yansıttığı

* Thukydides, Perikles'in antik Atina'nın güvenliği konusunda geliştirdiği "kara-adası" stratejisinden bahsetmektedir. Perikles'in Atina'nın güvenliği konusunda şehri Attika bölgesinden ayıran surlara güvendiği anlaşılmaktadır. Sparta ile bir savaş durumunda Perikles Atinalılardan surların ardında kalmalarını istiyor, Sparta ile karada savaş yapmaktan ziyade deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesini arzu ediyordu. Böylece Atina, donanmasıyla Sparta'nın müttefiklerinin limanlarını abluka altına alacak ve zenginliğini meydana getiren deniz ticaretini devam ettirebilecekti-ç.n.

Perikles, Atina demokrasisinin maddi kaynaklarını, toplumsal ve siyasi niteliklerini açıklar ki ona göre, bu yıpratma savaşında Atina'ya düşmanından daha uzun süre dayanarak özgür ve bağımsız bir devlet olarak yaşayabilmesi için gereken gücü veren bu niteliklerdi. Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar*'da Perikles'in yaşamıyla paralellik kurduğu Romalı komutan Fabius Maximus gibi Perikles de bir meydan muharebesinde kafa kafaya çarpışarak yenemeyeceğini düşündüğü düşmanını yıpratarak vatanını korumayı amaçlayan bir lider olarak gösterilir.

Özetle Thukydides, Perikles'in demokratik Atina'nın gelmiş geçmiş en etkili lideri olduğu sonucuna varır ve dahası ona göre Perikles, Peloponnesos Savaşı'nda galip gelmek için Atina'nın neye ihtiyacı olduğunu ve neye ihtiyacı olmadığını anlamıştır. Thukydides, Perikles'in Atina'da sahip olduğu karşı konulmaz baskın rol olarak gördüğü şeyi kısa ve öz bir biçimde belirtmek amacıyla, daha önce bahsedildiği gibi, şöyle der: "Adına demokrasi denen şey, aslında birinci adamın *arkhe*si haline geliyor" (2.65.9; genelde "hüküm" olarak çevrilen Yunanca *arkhe* sözcüğünün kök anlamı "bir şeyin başında olmak"tır). Thukydides'in eserinde Perikles'in kendi sözleriyle aktardığı parlak söylevler, bu biyografinin son bölümü için çok önemli kanıtlar teşkil eder; dolayısıyla bu söylevlerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir. Bu noktada şu soruları sormamız gerekir. Bir kurul tarafından idare edilmeyi esas alan ve tek adam egemenliğine karşıtlığıyla ün kazanmış (ve kimi zaman da aynı nedenle saygınlığını yitirmiş) bir doğrudan demokraside bir lider nasıl böylesine ezici bir şekilde etkili olabilir? Perikles'in Atina yurttaşlarına dramatik ve etkili konuşmalarıyla hararetli bir biçimde sunduğu politikalarının bilgeliği konusunda nasıl bir sonuca varabiliriz?

Perikles hakkında doğrudan kanıtlar içeren, o dönemde yazılmış ve günümüze kadar gelmiş diğer bir edebi kaynak, Perikles'in kişiliği ve kariyerine ilişkin uzak ara en renkli kanıtları sunar. Bu antik kaynak, beşinci yüzyılda Atina'da ortaya çıkan, bilim insanlarının Atina Eski Komedyası adını verdiği çarpıcı bir yeni drama türü olan komedi oyunlarıdır. Tragedyalar (Atina'nın parlak kültürünün bu kadar itibar kazanmasında önemli rol oynayan dramalar) gibi büyük ölçekli tiyatro yapımları olan komedyalar da, kamusal fonların desteğiyle düzenlenen büyük ulusal festivallerde sahneye koyulan tiyatro yapımlarıydı. Komedya yazarları da, tragedya yazarları gibi en iyi oyuna verilen birincilik ödülünü kazanmak

için bu festivallerde yarışırlardı. Eski Komedya'da hem Atina'nın siyasi liderleri, hem de kentin toplumsal gelenekleri, fantastik entrikalarla ve hem sahnedeki karakterlerin hem de kimi seyircilerin sürekli alaya alınmasıyla güçlü bir biçimde eleştirilirdi; bu kişilere genelde yaratıcı bir müstehcenlikle sataşırlardı. Komedya eserlerinin tamamı günümüze ulaşan tek yazar Aristophanes'tir. Pek çok komedya yazarının eserleri ise kayıptır; bunlardan geriye yalnızca alıntılar ve açımlamalar kalmıştır. Dolayısıyla bu yazarlara "tamamlanmamış kaynaklar" adı verilir. Plutarkhos'un *Perikles* adlı eserinde bu tür çok sayıda "metin parçası"* muhafaza edilmiştir.

Bu oyunlarda alay konusu olan pek çok önemli siyasetçi gibi Perikles de Aristophanes'in ve diğer komedya yazarı meslektaşlarının elinden geleni ardına koymadığı eleştirilerden nasibini aldı. Perikles özellikle demokratik yönetimde Atinalıların kararlarını çok fazla etkileyen bir tirana dönüşmesi nedeniyle eleştirildi. Şair Teleklides, daha 440'larda Perikles'le alay ediyordu. 430'larda Hermippos ve Kratinos bu hicivli eleştirilerin dozunu, Perikles gibi halk nezdindeki itibarının bilincinde olan biri için acı verici bir düzeye ulaşana dek artırdılar. Kratinos, tanrıların kralı gibi davranan bir tiran diye tefe koyduğu Perikles'i özellikle öne çıkarıyordu. Kratinos'un oyunlarındaki sözlü saldırılar, başlamasından Perikles'i sorumlu tuttuğu Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarına denk gelen 420'lerde de devam etti. Aristophanes de aynı on yılın Perikles'in ölümünden sonraki bölümünde komedyalarını sahneye koymaya başladı. O da kişisel çıkarları için savaş kışkırtmakla suçladığı Perikles'e, haysiyet kırıcı eleştiriler yöneltti. Şairler Platon ve Eupolis de Peloponnesos Savaşı yıllarında yazdıkları siyaset soslu oyunlarında Perikles'ten bahsettiler. Perikles'in sahnede bu şekilde alaya alınması konusunda ne yapılması gerektiğine karar vermek, onun bir lider olarak itibarı ve etkisine ilişkin yapılacak herhangi bir değerlendirme bakımından şüphesiz önemli bir meseledir.

Perikles hakkında bilgi veren çağdaşı başka yazarlar olduğunu da biliyoruz, özellikle Khioslu [Sakız Adası-ç.] İon ve Thassoslu Stesimbrotos. Ne yazık ki bazı parçalar dışında eserleri günümüze ulaşmamıştır. İon ve Stesimbrotos'un, Perikles'i eleştirdikleri ve onunla alay ettikleri kısmen anlaşılmakla birlikte metinlerin neredeyse tamamının eksik olması nedeniyle bu eleştirilerin gerçek bağlamlarının anlaşılması olanaksızdır.

---

* Metinde "*fragment*", fragman olarak da çevrilebilir-ç.n.

O dönemden sonra kaleme alınmış iki kaynak da Perikles'in yaşamına ilişkin özellikli anlatılar sunar. Bu eserlerden ilki olan *Atinalıların Devleti*, yüksek öğrenim görmek için gerekli kaynağa ve zamana sahip erkeklere yönelik bir akademinin başına geçmek üzere Atina'ya taşınan, dördüncü yüzyılın meşhur filozofu ve bilim insanı Aristoteles'e atfedilir. 150'den fazla Yunan devletinin siyasi sistemini belgeleyen muazzam bir projenin parçası olarak dönemin Atina'sının siyasi tarihini ve anayasal yapısını inceleyen bu çalışmayı Aristoteles'in öğrencileri tamamladılar. *Atinalıların Devleti* araştırmasının ilk bölümünde, 404/403'teki iç savaştan sonra demokrasinin yeniden kurulmasına kadar geçen sürede Atina'daki siyasi gelişmeler incelenir. Çalışmadaki temel konulardan biri, demokrasiyi destekleyen ve demokrasiye karşı çıkan Atinalılar arasında devam eden çatışmadır. Perikles, diğer üst sınıf yurttaşların muhalefetine karşın Atina'yı daha demokratik bir hale getiren "halkın lideri" olarak nitelendirilir (*Atinalıların Devleti*, 27).

O döneme ait olmayan ama belli bir alana odaklanmış ikinci kaynak, Yunanistan'ın yüzyıl boyunca Roma egemenliğinde olduğu MÖ birinci yüzyılda, geniş kapsamlı "Tarih Kütüphanesi" eserini yazan Sicilyalı bir Yunan olan Diodoros'a aittir. Diodoros'un bu uzun çalışması, Akdeniz ile Güneybatı Asya'da ve çevresinde kendi dönemine kadar yaşananları evrensel bir dünya tarihi halinde birleştirmeye çalışır ancak yazdıklarının çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bizim için ne talihtir ki Diodoros'un beşinci yüzyıla ilişkin kayıtlarının büyük bir kısmı hâlâ mevcuttur. Elimizdeki kayıtlar Perslerin 480 yılında anakara Yunanistan'ını istilasıyla başlar ve yüzyıl sonuna kadar devam eder ("Tarih Kütüphanesi", 11-14). Diodoros birçok durumda hiçbir kaynağın bize vermediği bilgileri sunar. Bununla birlikte Diodoros, Plutarkhos ve Thukydides'e kıyasla Perikles'ten pek az bahseder.

Meşhur Atinalı filozof Platon'un (dördüncü yüzyılın ilk yarısında ürün verdi) karmaşık diyalogları, Athenaeus'un (yazılarını MS 200 dolaylarında yazdı) kültür tarihine ilişkin farklı parçaları bir araya getirdiği eğlenceli derlemesi ve Diogenes Laertius'un (MS üçüncü yüzyılın ilk yarısı) meşhur düşünürlerin/filozofların biyografileri gibi Yunan-Roma antik çağına ait günümüze ulaşmış çeşitli başka kaynakların içine yerleştirilmiş metinlerden de Perikles'in yaşamına ilişkin ipuçları ediniriz. Bununla birlikte bütün bu kaynaklarda Perikles ve olaylar hakkında bağlantılı bilgiler değil, yalnızca bazı anekdotlar ve yorumlar yer alır.

Perikles'in biyografisiyle ilgili edebi kanıtların yer aldığı bir diğer önemli kategori de, Perikles'in ve diğer Atinalıların genel olarak Yunan kimliğinin, özel olarak ise Atinalı kimliğinin özü olarak gördükleri daha eski eserlerdir. Bu listenin başında insan davranışlarına ilişkin karmaşık sorunları ele alan Homeros'un sekizinci yüzyıla ait muazzam destanları yer alır. Bu destanlardaki öykülerde erkek ve kadınların kusursuzluğu nasıl aradıkları ve nasıl aramaları gerektiğinden, başarısızlıkla nasıl baş ettikleri ve nasıl baş etmeleri gerektiğinden, insanların üzerlerinde çok önemli ancak genelde sert ve anlaşılması güç etkiler oluşturan tanrılarla ilişkilerinin nasıl olması gerektiğinden türeyen konular işlenir. Homeros öyle çok tanınan ve sevilen bir ozandı ki halk karşısında veya özel meclislerde onun şiirlerini ücret karşılığında ezberden okuyarak geçinmek mümkündü. Perikles döneminde neredeyse herkes Aisopos'un [Ezop'un] konuşan hayvanların kısa masallarını içeren *Fabllar* adlı eserini bilirdi. Aristophanes'in komedyalarında da sıklıkla atıf yaptığı bu canlı fabllara yerleştirilmiş apaçık ahlaki dersler, çocuklara verilen eğitimin başlıca unsuruydu. Homeros ve Aisopos'un Perikles üzerindeki potansiyel etkilerini ayrıntılı olarak incelemek için bu kısa kitapta yeteri kadar yer olmamakla birlikte, Perikles de çağdaşları gibi bu eserleri iyi biliyor olmalıdır. Kendilerini Homeros ve Aisopos'un eserlerine kaptırmış olan okuyucular, Perikles'in içinde büyüdüğü düşünce bağlamının anlaşılması açısından bu çalışmalardan ziyadesiyle faydalanacaklardır.

Perikles'in de içinde bulunduğu kültürel bağlama ilişkin dolaylı bir bilgi kaynağı da, Perikles'in yaşadığı dönemde Atina'da yazılan tragedyalardır. Bu oyunlarda insanların yaşadığı çatışmalara ve sahip oldukları değerler sistemine dair karmaşık keşifler sunulur. Günümüze ulaşan tragedyalar, dünya klasikleri arasında sayılır. Pek çok oyun yazarı, Atina sahnelerinde oynanan tragedyalar yazdı ancak bunlardan yalnızca üçünün, Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in bazı eserleri günümüze ulaştı. Edebiyatçılar ve siyaset bilimciler, olaylar dizisi ve karakterleriyle yaşamın belirgin çözümleri bulunmayan çok boyutlu sorunlarını ele alan bu oyunların nasıl yorumlanacağı konusunda aynı fikirde değiller. Bu tragedyalarda neyin iyi, neyin kötü olduğuna ilişkin meseleler genellikle birbirlerinden kolayca ve tamamen ayrılamadığı gibi, oyunlardaki sorunların ve çatışmaların, bireylerin eylem ve sorumluluğundan mı, yoksa toplumun ihtiyaçları ve arzularından mı kaynaklandığı da belli

değildir. Aiskhylos ve Sophokles'in Perikles'le yakın bağları vardı. Perikles gençliğinde Aiskhylos'un Pers Savaşları'ndaki Salamis Muharebesi'ni anlattığı oyunun yapımcısıydı. Perikles siyasi kariyerinin zirvesindeyken general seçilen Aiskhylos, Sophokles ile birlikte Atina'nın eski müttefiki Samos'a [Sisam Adası-ç.] karşı yapılan ve tartışma yaratan bir saldırıda seçilmiş general olarak görev yaptı. Bu kitapta, bu oyunların hak ettiği ayrıntılı tartışmayı yapacak kadar yer yoktur; dolayısıyla okuyucular bu etkili metinlere kendileri bakabilirler.

Perikles'le ilgili dolaylı kanıtlara ilişkin başka bir kategori de, beşinci yüzyılda büyük tartışmalar yaratan, Yunanların Sofistler (Yunanca "bilge adamlar") dediği ve bugün kimi zaman ilk Yunan filozofları olarak değerlendirilen düşünürlere ve öğretmenlere aittir. Bu entelektüeller, makro ve mikro düzeyde evrenin doğası hakkında tahminlerde bulunmak amacıyla düşünce deneylerine başvurmuşlardır. Pek çok kişi sofistlerin vardığı sonuçların tehlikeli olduğu kanısındaydı çünkü bu düşünceler tanrıların varlığını reddeder görünür, dolayısıyla tanrıların sevdikleri toplumları koruduğuna, ancak ilahi görkemlerine açıkça saygısızlık yapan kişileri cezalandırmaya da hazır olduklarına inanılan geleneksel dini tehdit ediyor gibi görünüyordu. Dahası, sofistler tartışma uzmanıydı; yüksek bir öğrenim ücreti karşılığında öğrencilerine başkalarını ikna etme kabiliyetini öğretiyorlardı. Yine bu uzmanlar tarafından ikna edici konuşma konusunda eğitilen zengin erkeklerin, doğruluk ve adalet kavramlarını göz ardı ederek tüm tartışmaları kazanmak için bu yöntemi kullanacaklarına inanan birçok kişi, demokratik toplumun ve siyasetin zarar görmesinden korkuyordu.

Sofistlerin en tartışmalı isimlerinden biri olan Güneybatı Asya'dan (bugünkü Türkiye) Klazomenaili [bugünkü Urla-ç.] Anaksagoras'ın, öğrencisi ve yakın dostu Perikles üzerinde büyük bir etkisi vardı. Bu yakınlık Perikles'e kin duyulmasına neden oldu. Bu durum, Perikles döneminde Atina'da yaşayan Anaksagoras ve önde gelen diğer sofistlerin en tartışmalı fikirleriyle ilgili bir dizi farklı metinde yer alan kanıtları keşfetmek üzere, Perikles'in entelektüel birikiminin bağlamını oluşturmak açısından çok önemlidir. Okuyucuların, Perikles'in tanıdığı sofistlerin kariyerlerine ilişkin zamandizinin büyük bir belirsizlik içerdiğini bilmeleri iyi olur. Bu belirsizlik, Perikles'in yaşamının hangi döneminde sofistlerle ilişki içinde olduğunu anlamamıza engel olmaktadır. Pek çok bilim insa-

nının kabul etmeyeceği benim görüşüme göre, Perikles olasılıkla beşinci yüzyılın ortalarında, Atina demokrasisinin bitmek bilmez siyasi tartışmalarında etkili bir konuşmacı olarak yer aldığı sıralarda, çoktan beridir bu düşünürlerin etkisi altında bulunmaktaydı. Vardığım bu sonuç yanlış bile olsa, bu biyografide sofistlerin geç değil erken tarihlerde yer alması, önemli bir noktanın vurgulanmasını sağlar: Perikles'in titiz bir çalışma ve pratik sayesinde geliştirdiği ikna tekniklerinin özel nitelikleri.

Edebi metinlere ek olarak, beşinci yüzyılda Atina'nın demokratik yönetiminin halka açık alanlara koyduğu yazıtlar, Atina tarihi bakımından çağa ait ve oldum olası uğraştırıcı olsalar da, özellikle değerli bilgi kaynaklarıdır. Taşlara kazınan ve kent merkezinde halkın yoğun olduğu yerlere dikilen bu yazıtlarda, Atina'nın demokratik meclisinde bir araya gelen erkek yurttaşların aldığı, herkesin görmesi ve tartışması amaçlanan kararları yer alır. Günümüze ulaşan Atina yazıtlarının çoğu zamanla hasar görmüştür ve kimi zaman sözcüklerin tam olarak okunması ve hatta yazıtların yazıldığı tarihlerin belirlenmesi bile olanaklı değildir. Bu yazıtlar, yeniden bir araya getirilip tarihleri kesinleştirilebilirse, Atina ve müttefikleri (Atina İmparatorluğu bileşenleri) arasındaki çekişmeli ilişkiler başta olmak üzere pek çok konuda eşsiz bir kavrayış sağlayacak birincil kaynaklar olacaklardır. Bu yüzden bu belgeler, Atina'nın diğer Yunan devletleri üzerinde uyguladığı gücün artması ve bu güçteki değişimlerin incelenmesi girişiminde çok önemlidirler. Bununla birlikte bu meşhur yazıtlar genelde ihtiva ettikleri konularda Perikles'in yeriyle ilgili doğrudan kanıtlar sunmazlar. Esasen beşinci yüzyıla ait Atina yazıtlarının hiçbirinde Perikles'in adı kesinlikle geçmez (bu husus, bazı hasarlı taşlar restore edildikten sonra ileri sürülmüştür). Atinalıların bir imparatorluk geliştirdiği fikrini desteklemek için atıfta bulunulan en tartışmalı metinler, Peloponnesos Savaşı'nın Perikles'in ölümünden sonraki dönemine ait olabilir. Daha önce belirtildiği üzere bu kitap, beşinci yüzyıl Atina'sının tarihi değil Perikles'in biyografisi olduğu için Atina yazıtları, yalnızca Atina İmparatorluğu bağlamında Perikles'in liderliğine ilişkin çok tartışmalı meselelerle özel olarak ilgili olduklarında tartışılacaktır.

Beşinci yüzyıl Atina'sına ait arkeolojik bulgular ve sanat eserleri, Perikles biyografisiyle ilgili olan son önemli kaynaklardır. Atina'nın Altın Çağı'na ait belli başlı kamu binalarının görkemli mimarisi ve idealize edilmiş heykelleri antik çağda büyük bir hayranlık yarattı. Bugün bu

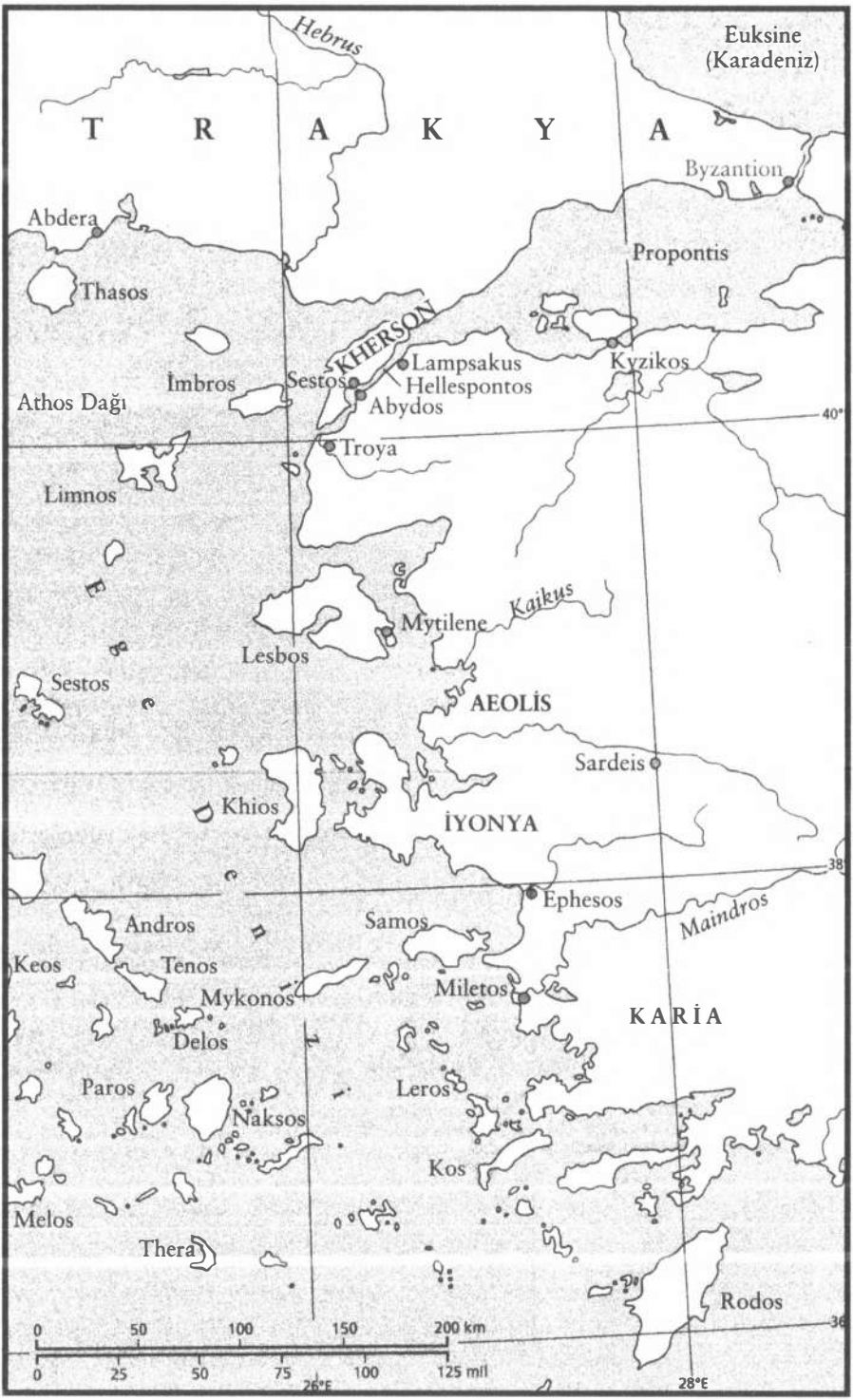
eserlerin harap olmuş halleri bile hayranlık uyandırıcıdır. Bunların en ünlüsü çok uzak mesafeden görülebilen sarp ve yüksek bir düzlükte, kent merkezinin tepesinde yer alarak kentin kutsal merkezi görevini gören Akropolis'e inşa edilen son derece süslü ve aşırı maliyetli mermer tapınak Parthenon'dur. Parthenon, Atinalıların kendilerini koruduğu ve lütufta bulunduğuna inandıkları tanrıça Athena için yeni ve muhteşem bir evdi. Atinalılar, bu devasa tapınağın sanatsal detayları aracılığıyla tüm dünyada üstün bir konuma sahip olduklarına dair eşi görülmemiş bir iddia ortaya koyuyorlardı. Perikles, inşaatı on beş yıl süren bu projeyle doğrudan ve yakından ilgilendi; belki de Perikles'in antik çağda ve sonrasındaki muazzam şöhretine en büyük katkıyı sunan şey, Parthenon'un inşaatını denetleme rolüdür.

Daha önce belirtildiği gibi Parthenon'un inşası, Perikles'in müttefiklerden gelen paraları yadsınamaz derecede çarpıcı ancak aynı zamanda gösterişli ve gereksiz işler için harcadığını iddia eden siyasi rakiplerinin eleştirilerini artırdı. Dahası, Perikles'in Parthenon'un tasarım sürecini yöneten heykeltıraş Phidias'la olan yakın dostluğu da sorunlar doğurdu. Phidias'ın proje inşaatından değerli taşlar çalmakla ve sanatsal programı vasıtasıyla tanrıçaya saygısızlık yapmak suçuyla dava edilmesiyle birlikte, Anaksagoras ve Aspasia'yla olan ilişkilerinde başına geldiği gibi, bu dostluk da Perikles'in büyük ve tehlikeli bir çatışmanın içine sürüklenmesine yol açtı. Dolayısıyla beşinci yüzyıl Atina'sının en meşhur binası ve ilintili yapılar üzerindeki tartışmalar, bu biyografide kısaca da olsa incelenecek bir başlıktır.

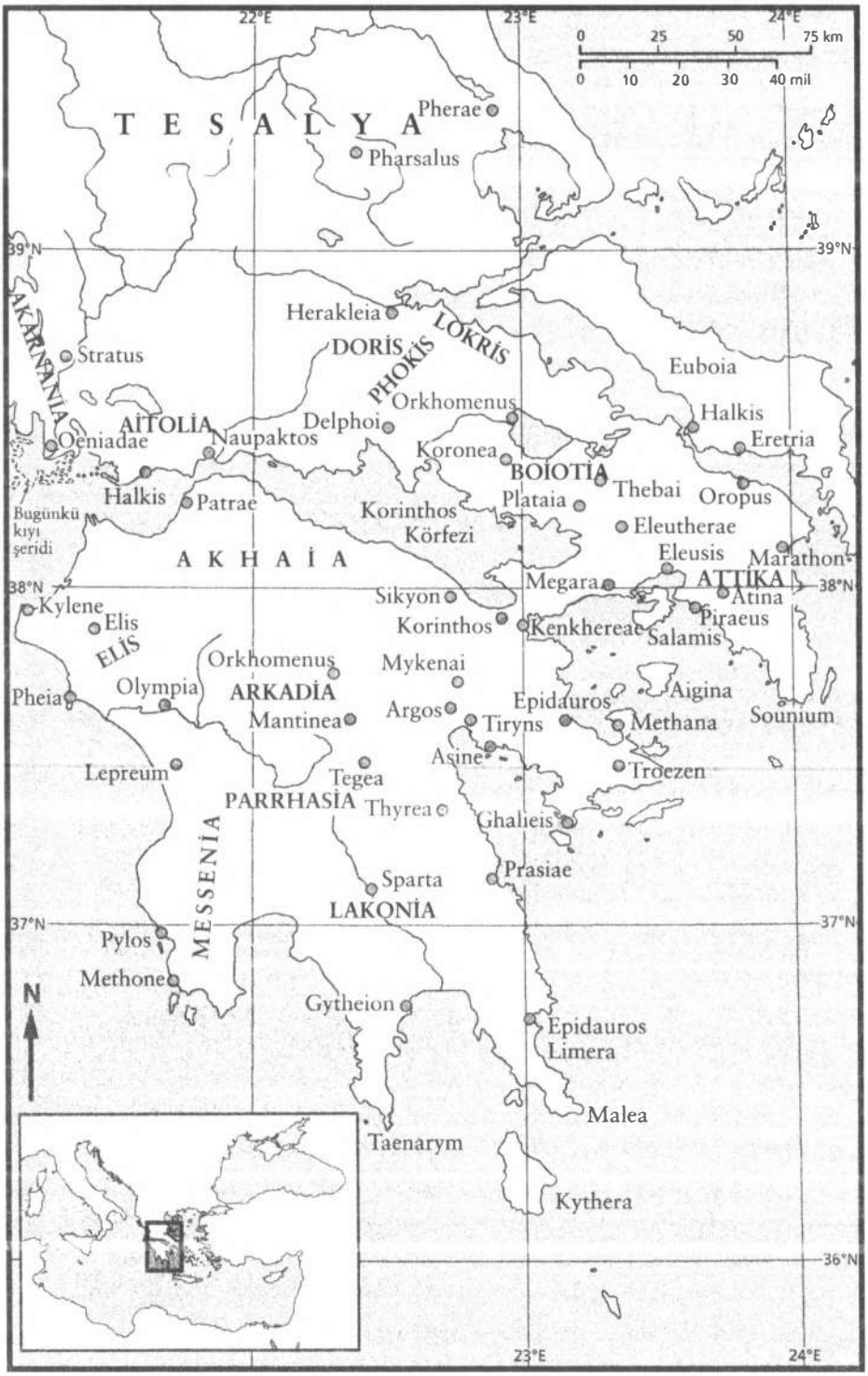
Perikles'in olgunluğa erişme ve kariyerini demir gibi döverek "Atinalıların birincisi" olma öyküsünün ana kaynakları bunlardır. Perikles'in yaşam öyküsüne yönelik yaptığım değerlendirmeye göre Perikles'in siyasi bir lider olarak izlediği politikaların kökenleri onun doğumundan çok önceki olaylara dayandığı için şimdi bu kökenlerin ortaya çıkarılması konusuna döneceğim.

Harita 1 Yunanistan ve Ege

Harita 1 Yunanistan ve Ege (devamı)

Harita 2 Peloponnesos ve Orta Yunanistan

1. Bölüm

Perikles'in Annesinin Kötü Şöhretli Ailesi

Agariste ikinci oğlunu doğurduğunda, antik Yunan'da alışıldığı üzere, kadınlar onun ve yeni doğmuş bebeğinin çevresini sardılar. Anneler çocuklarını evde doğururlar, odada erkekler bulunmazdı. Gündelik hayatta, ailenin kadın üyeleri ve köleler, evin erkeklerin girmesi yasak bölgelerini kontrol ederlerdi. Antik Yunan'da babaların yeni doğmuş çocuklarla ilişkileri görece azdı ancak hane reisi olan kocanın bebeği gayrimeşru ilan etme ve yetiştirmeyi reddetme hakkı vardı. Eğer bir baba bu aşırı sayılan (ve ender görülen) adımı atarsa, bu karar, çocuğun özgür bir yurttaş olarak haklarını ortadan kaldırır ve zavallı bebeğin sokağa terkedilmesine neden olur, bebeği bulan kişi de onu satar veya köle olarak elinde tutardı.

Ailelerin geçmişi ve kişisel bağlantılarının Atinalıların yaşamları üzerinde muazzam bir etkisi vardı çünkü antik dönem Atina'sında yeni doğan çocuklar, anne rahminden çıktıkları anda başlayıp yetişkinliğe erişene dek süren ve kendi konumları üzerinde son derece etkili olan kararların alındığı bir dünyaya doğardı. Çocuk gerçekten babasından mıydı? Meşruluğu tanınacak ve böylece hanede, özgür bir birey olarak mı yetişecekti? Daha sonrasında, dahil olup olmamanın toplumsal konumunu etkileyeceği miras grubuna (*patri*) kabul edilecek miydi? Son olarak, yirmili yaşlarından önce, babasının ailesinin mensup olageldiği yerel alt topluluk (*demos*) üyelerince tüm haklara sahip bir yurttaş olarak kabul edilecek miydi? (Atina demokratik devletini oluşturan 130 ila 140 ayrı *demos* vardı). Bu kritik kararları çocuğun ailesi, akrabaları ve komşuları verirdi. Merkezi hükümet, bireyin özgür veya köle, yurttaş veya yabancı olarak konumunu tayin eden ve onun yaşamını değiştiren nitelikteki bu kararlara ilke olarak karışmazdı.

Perikles'in babası, oğlunun doğumundan yaklaşık bir hafta sonra, gelenekler uyarınca çıplak bir halde, yeni doğmuş bebeği kucağına alıp ocağın etrafında dolaştırdı. Daha sonra, çocuğun meşruluğunun ve aileye kabul edildiğinin simgesi olarak bir kurban kesti. Bu keyifli kutlama, akrabalarla birlikte yenen geleneksel ahtapot ve kalamar yemeğiyle devam etti. Birkaç gün sonra bebeğin ailesi, geleneklere uyarak ona resmen bir isim verdiler. Babası ve annesi bebeğe Perikles adını koyarak gelecekte zengin ve önemli bir ailenin üyesi olacağını umut ettiklerini ifade ettiler ve aynı zamanda onu geçmişine de bağlamayı umdular. Perikles adındaki *–kles* Yunanca *kleos* sözcüğünden türetilmişti. "Bir kahramanın ünü" anlamına gelen ve Homeros'un şiirlerinde geçen sözcük, efsanevi savaşçıların kusursuz ve kalıcı bir itibar edinebilmek için savaşmalarını ifade ederdi. Bu ekin *Peri* sözcüğüne eklenmesiyle, kabaca "çok meşhur" veya "ünü uzaklara dek yayılmış" olarak çevrilebilecek Perikles ismi elde ediliyordu. Elimizdeki kanıtlara göre Agariste'nin oğlu, bu ismi taşıyan ilk Atinalıydı (bu isme daha önce Paros adasında doğmuş lirik şair Arkhilokhus'un şiirlerinde rastlanmıştır).

Perikles, adının ününü büyük ölçüde ataları arasında kötü şöhrete sahip çok sayıda kişinin bulunduğu anne tarafına borçludur. Günümüze ulaşan antik kaynaklarda Agariste'nin ailesinin ilk üyelerinin kimliklerine ilişkin belirgin bilgiler ve zamandizin belirtilmediği gibi, burada sunulan soy ağacı da tartışmalıdır. Bununla birlikte genel kanı açıktır: Perikles'in annesinin ailesi hem herkesçe bilinen seçkin bir aileydi, hem de kötü bir şöhrete sahipti.

Bu aile, Alkmeonoğulları (*Alkmeonidai*), "Alkmeon'un soyu" olarak bilinir. Bir öyküye göre ailenin kökenleri Peloponnesos'un batısındaki Pylos'ta doğan Nestor'a dayanır. *İlyada*'da kahraman bir ihtiyar olarak betimlenen Nestor, Troya'yı kuşatan Yunan ordusunun en bilge danışmanıdır. Ancak Alkmeonoğulları'nın en iyi bilindiği yer olan Atina'da tanınmasını sağlayan asıl olay, yedinci yüzyılda zengin yurttaşların Atina'ya egemen olma amacıyla giriştiği siyasi komplo ve bunun ardından yaşanan şiddetin yarattığı kalıcı çekişmeydi. Bu olayın Yunanların belleklerinden silinmediği, beşinci yüzyılda yazılmış kitaplarda açıkça görülür; öyle ki Herodotos (*Tarih*, 5.71) ve Thukydides (*Peloponnesos Savaşı*, 1.126), olayın vahşetinden kaynaklanan yansımaların Perikles zamanına kadar sürdüğünü belirtirler.

Bu tarihçiler, darbe teşebbüsünü Atinalı Kylon'un hazırladığını kaydederler. Kylon, 640 dolaylarında Olimpiyat Oyunları'nda koşu şampiyonu olarak uluslararası üne kavuşmuştu. Bu parlak zafer Kylon'un, Atina'nın batı komşusu Megara devletinin yöneticisi Theagenes'i, kızıyla evlenmesine izin vermesi konusunda ikna etmesini sağladı; zira kızların evliliklerinin kararlaştırılması babaların göreviydi. Kylon'un yabancı eşi Yunan toplumunun en yüksek kademesine mensuptu çünkü babası bir tiran olarak üstün bir iktidara sahipti. Antik Yunan'da tiran, siyasi meşruiyetini miras yoluyla kuran kralın veya oligarşik ya da demokratik bir idarede siyasi süreç içinde seçilerek göreve gelen üst düzey yetkililerin aksine, konumunu geleneksel ve hatta yasal olmayan yollarla elde eden bir çeşit otokrattı.

Antik Yunan'da tiranlık, kelimenin modern çağlarda kazandığı anlamın ima ettiği gibi tiranın her zaman zorbaca davranması, yani kendine avantaj sağlamak amacıyla zor ve şiddet kullanması anlamına gelmez. Yunan tiranları kimi zaman ülkelerini görece yumuşak bir şekilde yönetir, popülist yöneticiler olarak kötü durumdaki yurttaşların refahını artırmak için değişiklikler yaparlardı. Bununla birlikte, özellikle iktidardaki ailenin gücünü nesilden nesile devam ettirmek amacıyla Yunan tiranlıkların çoğu zaman içinde baskıcı bir hale geldiler. Tiranlar ne kadar merhametli olurlarsa olsunlar, tiranlıkların tümünde tirana eş toplumsal konuma sahip olan seçkinler onun üstünlüğünden nefret eder ve ayağını kaydırmak için sıklıkla komplolar kurarlardı. Bu nedenle bu tür hükümdarlar, değişmez bir kural olarak, başka yerlerin nüfuzlu önder ve aileleriyle kuvvetli bağlar kurmak amacıyla servetlerini kullanırlardı. Antik Yunan'da üst sınıfların iktidarlarını sürdürmesi için gereken kaynaklar, kârlarını ve nüfuzlarını artırmak için uluslararası ilişkilerini güçlendirme yoluna giden bugünün dev şirketleri gibi, çoğu zaman yerel siyasi ve etnik sınırları aşardı. Bu nedenle Kylon'un ünlü atletizm zaferi ve ailesinin Atina'daki üstün konumu (o dönemde olimpiyat şampiyonları zengin seçkinler arasında yer alırdı), onu Theagenes için karşılıklı fayda sağlayacak bir ittifak kuracağı çekici bir damat adayı haline getirmişti.

Kylon'un parlayan yıldızı ve seçkin evliliği kısa süre sonra başını döndürdü ve vatanına karşı bir komplo kurmasına yol açtı. Belki de Kylon'un bu cüretkâr planını kayınpederi teşvik etmişti çünkü Megara, yakın komşusu Atina'yla genelde düşmanca ilişkiler içindeydi. Kylon,

Megaralı ve Atinalı bir grup gencin desteğiyle 632'de Atina Akropolis'ini ele geçirmek için sinsi bir saldırı başlattı; amacı kayınpederi gibi tiran olmaktı. Atinalıların kent merkezine akın etmeleri ve komplocula-ra kuvvet yoluyla karşı koymaları üzerine Kylon'un bu haince girişimi başarısız oldu. Kaynaklardan anlayabildiğimize göre bu yurttaşlar kendiliğinden bir araya gelmişler ve bir kişinin kişisel ve toplumsal olarak kendilerine zorla egemen olmasına karşı koymak için hayatlarını tehlikeye atmışlardı; Atinalıların bu denli erken bir tarihte bile kitleler halinde siyasi özgürlüklerini ulusal kimliklerinin temeli olarak görmeleri, kentteki dayanışma ruhu hakkında önemli bir ipucudur.

Atinalıların tepkisinden şaşkına dönen Kylon ve komplocular, kutsal korumasına sığınmak amacıyla Tanrıça Athena'nın bir heykelinin altında birbirine iyice sokulmuş bir yığın halinde kuşatıldılar. Atina hükümetinin, *arkhon* adı verilen ve her yıl seçilen yetkilileri, kendileriyle birlikte kutsal imgeden uzaklaşırlarsa gençlere zarar gelmeyeceği sözünü verdiler. Komplocular kabul etti. Bununla birlikte hepsi teslim olmalarının ardından öldürüldü. Bazıları dehşet içinde kaçtıkları bir tapınağın altarlarına sıkıca sarılmış haldeydi. Ne Herodotos, ne de Thukydides, bu kanlı olayın neden veya nasıl gerçekleştiğini anlatır. Ancak en azından bazı kişilerin, suçlular neticede öldürülmeyi hak eden hainler olsa da, yetkililerin zor kullanmasını ve yalvarıp yakaran komplocuları öldürmek için kutsal alandan yerlerde sürükleyerek çıkarmasının büyük bir suç olduğu kanaatini taşıdığı açıktır. Komplocuların verilen söze rağmen öldürülmesi, ağır bir küfür, tanrılara karşı işlenmiş ciddi bir suç sayıldı.

Yunanların geleneksel dini inançlarına göre bu tür bir saygısızlık, sorumlu kişilerin lanetlenmesi anlamına gelirdi. Bu kişilerin toplumda var olmaları durumunda ve bu leke silinmediği takdirde, lanetin toplumun geneline yayılacağından korkulurdu. Eğer bir topluluk, tanrısallığın görkeminin böylesine zedelenmesiyle ilişkili tek bir kişiyi bile içinde barındırıyorsa, tanrıların o topluluktaki herkesin üzerine ceza yağdıracağına inanılırdı. Sonraları Sophokles'in tragedyalarına konu olacak Thebai kralı Oidipus'un meşhur öyküsü, bu gerçeği yüksek sesle ve açıkça ilan ediyordu. Aynı zamanda, tıpkı ileride Perikles'in başına geldiği gibi, bu tür bir lanetin yıkıcı gücünün sonsuza dek süreceğini gösteriyordu.

Bu lanetin, Perikles'in yaşamını çok daha geç bir tarihte etkilemesinin nedeni, Kylon'un komplosu sırasında Atina'yı yönetenlerden birinin

Alkmeonoğulları ailesinden Megakles olmasıydı. Yalvarıp yakarmalarına rağmen komplocuların öldürülmesi nedeniyle diğer Atinalıların Megakles'in ailesine yönelik korku ve nefretleri o kadar yoğundu ki, ailenin hayattaki üyeleri evlerinden atılıp sürgüne gönderilirken ölmüşlerin mezarları kazıldı ve kemikleri Atina sınırlarının dışına çıkarıldı. Alkmeonoğulları, Perikles'in anne tarafından bu atasının yaşadığı yedinci yüzyıldan Perikles'in yaşadığı beşinci yüzyıla dek, Kylon'un başını çektiği komplocuların dine saygısızlık olarak kabul edilecek şekilde öldürülmesiyle lekelenmiş olarak hatırlanacaktı (esasen ailenin nüfuz ve servet sahibi rakipleri tarafından). Alkmeonoğullarının düşmanları, Megakles ve onun soyundan gelenlerin tanrılar tarafından lanetlendiği ve dolayısıyla topluma tehdit oluşturdukları iddiasından hiç vazgeçmediler.

Atinalıların tamamının ailenin bu dini suçu işlediğine inanmadığını gösterircesine Alkmeonoğullarının göreli olarak kısa süre sonra tekrar sahneye çıktığı anlaşılıyor. 595 dolaylarında Megakles'in oğlu Alkmeon (tarih kayıtlarında, ailenin bu adı taşıyan ilk üyesi), Atinalıların diğer Yunanların uluslararası bir kutsallığa sahip olan Delphoi'deki Apollon tapınağında yaptıkları saygısızlığın öcünü almak üzere başlattıkları ve sonraları Birinci Kutsal Savaş olarak anılacak savaşta komutan olarak sivrildi. Orta Yunanistan'daki bu kutsal mekân, Akdeniz dünyasının dört bir yanından gelen hacıların uğrak yeriydi. İnsanlar, burada kadın kâhinler aracılığıyla tanrıya, "evlenmeli miyim?", "bu yolculuğa çıkmalı mıyım?" gibi sorular sormak için sıraya girerlerdi. Hükümetler ve hükümdarlar ise "düşmanlarımıza şu anda mı savaş açmalıyız?" veya "tanrıların öfkesini yatıştırmak için ne gibi kurbanlar vermeliyiz?" gibi kendileri ve toplumları için önemli ve acil siyasi konularda sorular sormak amacıyla elçilerini gönderirlerdi.

Sürgünde olmasına rağmen Alkmeon'un komuta görevini elde etmesi, muhtemelen, Atinalıların çok şey kaybedebileceği (Apollon'un desteğinin yitirilip yitirilmemesi söz konusuydu) ve dolayısıyla birinci sınıf generallere ihtiyaç duyduğu şiddetli bir çatışmada bu göreve çağrılmasını sağlayacak kadar çok sayıdaki Atinalı nezdinde nüfuzunu korumasından ileri geliyordu. Alkmeon bu görevi başarıyla tamamladığında pek çok Atinalı, onun Atina adına Apollon'a yaptığı hizmetlerin, ailesinin Kylon komplosunda tanrılara karşı işlemiş olduğu iddia edilen suçun kefaretini ödediğini düşündüler ve böylece Alkmeonoğullarının yurtla-

rına dönmeleri mümkün oldu. Alkmeon büyük olasılıkla 592 yılındaki Olimpiyat Oyunları'nda, dört atlı savaş arabası yarışını kazandı; bu uluslararası festivalin açılış müsabakasını kazanması, Alkmeon'u yurdunda üne kavuşturdu. Bununla birlikte ailenin rakipleri, Alkmeonoğullarının miras aldığı lanetin unutulmasına asla izin vermediler. Perikles, kendisine miras kalan bu dine saygısızlık suçlamasının ağır yükünün öyküsünü ailesinden öğrenmiş olmalıdır. Ailesinin bu konuda Perikles'i uyarmakta hakkı vardı zira daha sonra göreceğimiz gibi bu öykü 430'ların sonunda Peloponnesos Savaşı'nın patlak vermesine neden olan Atina-Sparta çatışması sırasında Perikles'in peşini bırakmayacaktı.

Perikles'in duymuş olması gereken bir başka öykü, atası Alkmeon'un aileyi nasıl bu kadar zengin ettiğinin şaşırtıcı öyküsüdür. Bu efsanevi öykü, Alkmeon'un Lidya (bugünkü Türkiye'nin batısında yer alan, Yunan olmayan bir bölge) kralının Delphoi'deki Apollon kâhinine danışmak üzere gönderdiği görevlilere yardım etmek amacıyla bağlantılarını kullanmasıyla başlar. Herodotos'a göre bu kral [Türkiye'de Karun diye de bilinen-ç.] Kroisos'tur (günümüzde bilim insanları, bu dönemde aslında Kroisos'un babası Alyattes'in kral olduğunu düşünmeye meyillidir). Bu öykünün de ortaya koyduğu gibi, kralın muazzam servetine bir anıştırma olan "Karun gibi zengin" deyişinin öznesi Kroisos, bugün hâlâ ünlüdür.

Herodotos'a göre Kroisos, Alkmeon'un Delphoi'deki temsilcilerine yardım ettiğini öğrenir ve bu yardımsever yabancıyı kraliyet başkenti Sardeis'e davet eder. Alkmeon Lidya sarayına geldiğinde kendisine, yurduna dönerken yanına kralın hayrete düşürecek kadar zengin hazinesinden taşıyabildiği kadar altın alabileceği söylenir. Alkmeon, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek için bir plan yapar: İçine saracağı altın külçelerini tutabilecek kadar uzun ve dalgalı bir tunik ile içine altın doldurabileceği en uzun ve geniş kenarlı çizmeyi bulur. Ağzına kadar değerli madenlerle dolu kraliyet hazinesine girince, bunları giysilerine sarar, saçlarını altın tozuna bular ve son olarak ağzını, yanakları şişene dek bu değerli tozla doldurur. Kroisos, ağırlığın altında kamburu çıkmış, altından bir tabakayla kaplanmış halde sendeleyerek yürüyen bir soytarıya benzeyen konuğunu görünce kahkahayı basar ve ona, taşımaya çalıştığı miktar kadar da kendisi hediye eder. Böylece Perikles'in anne tarafından atası Alkmeon, bu tuhaf serüvenin ardından kelimenin tam

anlamıyla ağzına kadar altına batar. Alkmeon'un serüveni hakkındaki bu öykü olasıdır çünkü daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemde Yunan dünyasındaki seçkinler, karşılıklı çıkarları için yabancılarla sık sık yakın ilişkiler kurarlardı.

Alkmeonoğullarının sonraki neslinin öyküsü de farklı devletlerin üst sınıflarının güç sahibi üyeleri arasında kurulan uluslararası bağların olası sonuçlarının bir örneğini teşkil eder. Sikyonlu (Peloponnesos'un orta kesiminin kuzey kıyısında yer alan bir kent) Kleisthenes, 600'den 570'e dek kentin tiranıydı. Kızı Agariste (ileride Perikles'in annesi onun adını alacaktı) için uygun bir damat bulması gerektiğinde, talipler için uluslararası bir yarışma düzenledi. Kenti yöneten bu aileden kız almak isteyen, Yunan dünyasının önemli ailelerine mensup zengin gençler, Sikyon'a akın ettiler. Kleisthenes böylece masraflarını kendisinin karşıladığı ve atletizm yarışmalarından şarabın cömertçe dağıtıldığı partilere dek tam bir yıl boyunca devam eden çeşitli etkinliklerde taliplerin kişiliklerini ve davranışlarını dikkatlice gözlemledi. Bu deneme süresi sona yaklaştığında tiran, kızıyla evlenme ayrıcalığını hak eden kişinin Atinalı Hippokleides olduğuna karar verdi. Hippokleides yalnızca yakışıklı ve becerikli değildi, aynı zamanda Peloponnesos yarımadasını anakara Yunanistan'a bağlayan kıstağın yakınındaki büyük Korinthos kentinin önde gelen ailelerinden biriyle de akrabalığı vardı. Dolayısıyla bu evlilik, Sikyon'un iki ayrı Yunan devletiyle olan dış ilişkilerine aynı anda destek olabilirdi.

Kleisthenes, Agariste'nin nişanlanmasının tüm kent tarafından kutlanması için halka açık büyük bir şölen düzenledi. Hizmetçileri bu yemek için yüz sığır kavurdular. Şarap su gibi akarken, Hippokleides de kadehini boş bırakmadı. Neticede genç ve gözü pek Atinalı, alkolün etkisiyle masaya çıkarak akrobatik dans becerilerini sergilemeye koyuldu. İki farklı dans sergiledikten sonra, performansını izleyicileri şaşkına uğratan üçüncü bir tür dansla taçlandırdı ve amuda kalkıp bacaklarını havada sallamaya başladı. Yunan erkekler kısa tuniklerinin altına iç çamaşırı giymezlerdi. Dolayısıyla Hippokleides bu etkileyici atletik gösterisiyle, hoplayıp duran cinsel organını Kleisthenes'in tüm konuklarına sere serpe göstermiş oldu. Kalabalık büyük bir gürültü kopardı. Müstakbel damadının bu edepsiz davranışıyla dehşete düşen Kleisthenes, "Hippokleides, dansınla evliliğinden oldun!" diye bağırdı. Sarhoş genç ise "Bu Hippokleides'e vız gelir!" diye karşılık verdi (Herodotos, *Tarih*, 6.129).

Daha sonra Hippokleides'in bu sözü, antik Yunan'da "umurumda değil", "neyse ne" anlamına gelen ve bir kişinin başkalarının beklentilerine yönelik umursamazlığını ifade eden bir atasözüne dönüştü.

Kleisthenes, kızının Atinalı Megakles'le evleneceğini ve düğünün damadın ülkesindeki toplumsal normlara uygun olarak yapılacağını ilan ederek etkinliğin saygınlığını yeniden sağladı. Sikyon tiranı, bu şartlar altında Atina ile ilişkileri geliştirmeyi hâlâ umuyordu ve kuşkusuz bu sayede Atina'nın çok zengin ailelerinden biriyle ittifak kuracaktı. Adı geçen Megakles, Lidya kraliyet hazinesindeki komik hareketiyle ailesini zengin eden Alkmeon'un oğlundan başkası değildi. Böylece Alkmeonoğulları, şimdi de seçkin konumlarını pekiştiren bir evlilikle mühürlenmiş uluslararası bir siyasi bağlantıya kavuşmuşlardı.

Bugün olduğu gibi o günlerde de ünlü kişiler hakkındaki öykülerin hayali detaylarla süslenmesi nedeniyle Alkmeon'un Lidya'daki ve Hippokleides'in Sikyon'daki öykülerinin her kelimesine inanmak zor olsa da, Herodotos'un bu olayları, Perikles doğmadan önce annesinin gördüğü rüya öyküsüne renkli bir girizgâh olarak ayrıntılarıyla anlatmış olması hâlâ kayda değerdir. Burada vurgulanması gereken önemli bir husus, bu öyküler Perikles'in yaşadığı dönem boyunca anlatılageldiği için tarihçiler tarafından beşinci yüzyılın sonlarında kayda geçirilmeleri hâlâ mümkündü. O dönemde dedikoduya düşkün biri, Perikles'in annesinin ailesi hakkında anlatılanlardan muhtemelen haberdardır. Bu doğrultuda atalarının geçmişi, Perikles'in siyasi kariyeri boyunca halkın ona yönelik algısı açısından her zaman potansiyel bir sorun teşkil edecektir.

Perikles'in annesinin aile geçmişi, bir sonraki nesilde de kamuoyu açısından önemini korudu. Sikyon tiranının kızıyla evlenen Megakles'in oğullarından birinin, Atina'nın ve Perikles'in gücünün doruğuna çıktığı beşinci yüzyılda kentte demokratik sistemin kurulmasında önemli bir rol oynadığı ortaya çıktı. Anne tarafından dedesi Sikyon tiranının adını alan bu oğul, Atinalı Kleisthenes'ti. Perikles'in büyük dayısı olan Kleisthenes, altıncı yüzyılın sonlarında, sonradan Atina yönetimini üne kavuşturan (ya da aralarında Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruculararının da olduğu bazılarının yüz kızartıcı bulduğu) radikal bir doğrudan demokrasi sisteminin kurulmasıyla sonuçlanan şiddet olaylarında öncü rol oynadı. Kleisthenes, bu başarısıyla daha sonra Atina demokrasisinin kurucusu olarak hatırlanacaktı.

Atina altıncı yüzyılın ikinci yarısında, adını rejimin kurucusu Peisistratos'tan alan tiran ailesi Peisistratosoğulları tarafından yönetiliyordu. Peisistratos, 550'ler ve 540'larda üst sınıf mensuplarının önderliğindeki üç grup arasındaki uzun, kimi zaman kanlı mücadeleden sonra siyasi kontrolü ele geçirmişti. Rakiplerinin avantaj sağlamasına engel olmak isteyen bu hiziplerden birinin önderi de Alkmeonoğullarına mensup Megakles'ti. Seçkinler arasındaki bu çatışma, Atina'nın on yıllardır süren ekonomik gerilemesiyle şiddetlenen ciddi bir huzursuzluk dönemine denk geldi. Bu sorunlar nedeniyle çok sayıda yurttaş yoksul düştü ve çaresiz bir şekilde yoksulluklarını hafifletecek reformlardan medet umar hale geldi.

Seçkin rakipler ile taraftarları arasındaki bu uzatmalı çatışmada müttefikler sürekli değişti. Esasen Megakles, diğer rakiplerine karşı Peisistratos'la bile bir araya geldi, hatta daha da ileri giderek kızını onunla evlendirdi. Bununla birlikte Megakles, yeni damadının önceki evliliğinden olan çocuklarının konumunu tehlikeye atmamak amacıyla kızından çocuk sahibi olmaktan kaçınmak için, (Herodotos'un 1.61'de incelikli bir şekilde açıkladığı gibi) onunla sadece "geleneklere uygun olmayan şekilde" cinsel ilişkiye girdiğini öğrendi. Megakles'in kızı, sonunda kocasının kendisine bu şekilde saygısızlık ettiğini babasına anlattığında,* Megakles atalarından kalan ihtilafın yeniden canlanmasıyla açtı ağzını yumdu gözünü. Peisistratos da, Megakles'in kızının ailenin eski lanetini taşıdığını, bu nedenle meşru çocuklar doğurmaya uygun olmadığını iddia etti. Megakles, ihanete uğradığını düşünerek tiranla işbirliğini derhal sona erdirdi ve ona karşı sert bir mücadeleye başladı.

Peisistratos 546 dolaylarında Atina tiranı olmayı nihayet başarınca, Alkmeonoğulları kendi isteğiyle sürgüne gitti. Böylece aile bir kez daha yurdundan ve Atina'daki tarlalarından hüzünlü bir şekilde ayrılmak zorunda kaldı. Peisistratos yaklaşık yirmi yıl boyunca iktidarda kaldı, devletinin yasal ve siyasi geleneklerini kuvvetlendiren bir tiran olarak anıldı. Elbette kendi üstün ve baskın konumunu da sürdürdü. En önemlisi Peisistratos, yoksul yurttaşların çoğunun desteğini kazanmak amacıyla, vergi indirimleri getirdi ve yurttaşları kamu hazinesi tarafından finanse

* Herodotos'a göre Peisistratos, Megakles'in kızından çocuk sahibi olmak istemediği için eşini ters ilişkiye zorladı. Tarihçiye göre genç kadın önce bunu annesine söyledi, o da babasına duyurdu-ç.n.

edilen inşaat projelerinde istihdam etti. Daha öncesinde ailelerine ekmek götürmekte zorlanan birçok Atinalı bu popülist mali uygulamalar sayesinde ona sadık kaldı.

Peisistratos 527'de doğal nedenlerden öldü ve yerine barışçıl yollarla oğlu Hippias geçti. Hippias'ın tiranlığının ilk yıllarına tarihlenen bir Atina yazıtına inanılacak olursa (Fornara, *Translated Documents,* no: 23), yeni hükümdar diğer üst sınıf ailelere mensup kişilerin Atina'da üst düzey kamu görevlerine getirilmelerine izin verdi. Böylece Peisistratos'un oğlu, açıkça başlıca rakipleriyle bir çeşit uzlaşmaya vararak yola çıkıyordu. Bu kişilerden biri de, Megakles'in 525/4'te (tarihler bu şekilde yazıldığında, takvimi yaz mevsiminden yaz mevsimine değişen bir Atina yılı anlamına gelir) *arkhon* olarak görev yapan oğlu Kleisthenes'ti. Böylece Alkmeonoğulları ailesinin (bir kez daha) yurda dönüşüne izin verilmiş oldu. Ancak Hippias'ın iktidar uğruna rakipleriyle işbirliği yapma dönemi, kardeşinin 514'te halka açık alanda bıçaklanarak öldürülmesiyle son buldu. Aslında bu olay, aşkına müteveffadan karşılık bulamayan ve bunu bir siyasi kan davasının başlangıcı olarak göstermek isteyen bir sevgili adayının öfkesinin ürünü gibi görünmektedir. Hippias, buna rağmen kardeşinin öldürülmesinin kendi iktidarına karşı hazırlanmış bir komplonun parçası olduğundan korkuyordu. Bu nedenle tiran, en tehlikeli muhalifleri olarak gördüğü kişiler üzerindeki baskı ve denetimi artırdı. Alkmeonoğulları bu baskıya direnmek için yine kendi istekleriyle Atina toprakları dışına sürgüne gittiler.

Bu kez mülteci statüsündeyken ailenin malvarlığına yönelik tehlikelerin tamamen farkında olan Alkmeonoğullarının, kendileri Atina dışındayken muazzam servetlerini güvenli ve erişilebilir kılmak amacıyla bazı adımlar attıkları anlaşılıyor. Kısa süre sonra varlıklarını Hippias'ın kuyusunu kazmakta kullanmaya başladılar. İlk önce bir ordu topladılar ve Atina topraklarının kuzey sınırında bir kale inşa ettiler. Bu son derece saldırgan hamle, Hippias ve destekçilerine karşı alenen bir iç savaş çıkarmak demekti ancak çabaları ters tepen ve savaşta ağır bir yenilgiye uğrayan Alkmeonoğulları bir kez daha Atina sınırlarının dışına çıkarıldı.

Bundan sonra sürgündekilerin, Peisistratos rejimini devirme girişimleri başka bir yön kazandı. Apollon'un Delphoi'deki tapınağına pahalı hediyeler gönderdiler. Yeni ve daha büyük bir tapınağa ihtiyaç olduğunda, tapınağın inşasını üstlendiler ve fazladan ücret almadan, yapılan

anlaşmaya kıyasla çok daha muhteşem bir tapınak yaptılar. Herodotos (5.63, 65) Kleisthenes'in, kehanetlerinin tanrı tarafından esinlendiğine inanılan Apollon rahibesine rüşvet verdiğini ekler: Ne sorarsa sorsunlar, gelen tüm Spartalılara kutsal görevlerinin Atina'yı tiranlıktan kurtarmak olduğunu söylemesi için Alkmeonoğulları rahibeye para ödemişti.

O dönemde Sparta, Yunan'ın en büyük askeri gücüydü. Sparta yurttaşları neredeyse tüm diğer Yunanlardan farklı bir yaşam sürerdi. Spartalılar, komşu Yunan bölgelerinin nüfusunun tamamını köleleştirmişlerdi; "helot" ("alıkonanlar") adını verdikleri bu köleler, Sparta yurttaşlarının yiyecek ve tüketim ürünü ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırlardı. Yunan komşularının bu köle emeği, Spartalı erkeklerin kendilerini askeri talime, Spartalı kadınların da sağlıklı çocuklar doğurmak için fiziksel güçlerini geliştirmeye adamalarına olanak sağladı. Spartalılar, maddi zenginlikleri hor gördüklerini göstermek için toplumlarının gündelik yaşamında paranın kullanılmasını yasakladılar. Asıl zenginliklerinin fiziksel faaliyetlerden yemeğe ve cinselliğe dek her türlü davranış biçimini düzenleyen "iyi hukuk sistemi" (*eunomia*) adını verdikleri bir yasadan geldiğini söyleyerek övünürlerdi. Spartalılar kararlarına uymaları beklenen liderleri arasındaki uzlaşma yoluyla kendilerini yönetir ve toplumlarının olağanüstü bir özelliği olarak gördükleri bu durumdan sonsuz gurur duyarlardı. On binlerce Yunanı köleleştirerek helota dönüştürmüş olmalarının ve İyonyalı (bugünkü Türkiye'nin batı kıyısında bir bölge) Yunanların siyasi bağımsızlıklarına zor yoluyla son vermesinden sonra bile (Herodotos'un ifadesiyle, 1.70) "talimatlarına uymaya hazır" oldukları Lidya kralı Kroisos'la ittifak yapmalarının, yüceliklerini kendi gözlerinde azaltmadığını vurgulamak gerekir.

Spartalılar neticede Apollon rahibesinin, Atina'daki tiranlığa karşı harekete geçilmesi isteğine boyun eğdiler. Anlamı her zaman belirsiz olan kehanetler, farklı şekillerde yorumlanabilirdi ancak en azından Apollon rahibesinin Atina'yı kurtarma buyruğunu defalarca yinelediğini göz önünde bulunduran Spartalılar, sonuç olarak tanrının iradesi gibi görünen şeye uymamanın çok tehlikeli olacağını düşündüler. Böylece 511'de, ikinci derece bir komutanın önderliğinde Atina'ya yelken açacak mütevazı bir kuvvet topladılar. Plan, Sparta'daki liderlerin, belli ki tiran Hippias'ı korkutmaya ve tahttan indirmeye yeterli olacağına inandıkları ılımlı bir güçle karaya çıkmak ve ardından Hippias ve ai-

lesini sürgüne göndermekti. O dönemde Atina, askeri güç bakımından Sparta'ya göre gerideydi ve Spartalılar, Peisistratosoğullarını kentten kovmak için birinci sınıf bir general göndermeye gerek olmadığından emindiler. Hesapları yanlış çıktı. Dönemin diğer başarılı hükümdarları gibi Hippias da sınırlarının ötesinde ittifaklar kurmuştu ve müttefikleri Tesalyalıları Atina'yı savunmaya yardıma çağırdı. Orta Yunanistan'ın kuzeyindeki zengin bir bölge olan Tesalya, en iyi süvarilere sahip kent olarak nam salmıştı. Bu becerikli atlı savaşçıların süratle hücuma geçmeleri, Hippias'ın kuvvetlerinin, general de dahil olmak üzere yenilgiye uğrattıkları Spartalıların çoğunu kılıçtan geçirmesini sağladı. Geri çekilenler ise başları önde Peloponnesos'taki yurtlarına döndüler.

Bu yenilgiyle küçük düşürülen Spartalılar 510'da bir kuvvet daha gönderdiler. Bir öncekinden çok daha büyük olan bu orduya Spartalıların iki "kralından" (Spartalıların siyasi monarkları değil, daha çok askeri ve dini liderlik yapan özel görevlileri ifade etmek için kullandığı terim. Toplum adına tanrılara karşı geleneksel görevleri yerine getirmelerinden kaynaklanan özel bir statüye sahip iki ailenin en yaşlı erkek üyesi bu unvanı miras olarak alır ve ömürleri boyunca taşırlardı) biri olan Kleomenes komuta ediyordu. Bu kez güçlendirilmiş Sparta birlikleri süvari hücumlarını püskürtmeye ve Tesalyalıları ezmeye hazırlıklıydılar. Daha sonra, Herodotos'un akıllarda kalan ifadesiyle (5.64) "özgürlüklerini isteyen" Atinalılar da Spartalı kurtarıcılarına katıldılar (Atinalıların sayısını bilmemekle birlikte çok olduğunu varsayıyoruz). Bu birleşik Sparta/Atina kuvveti, Akropolis'teki tahkimatın arkasına sığınan Hippias ve ailesinin etrafını sarmak üzere Akropolis'i kuşattı. Kuşatma savaşını beceremeyen Spartalılar, pes edip yurtlarına dönmek üzereyken şans eseri Peisistratos ailesinin çocuklarını ele geçirdiler; yetişkinler çocukları güvenli bir yere kaçırmaya çalışıyorlardı. Tiran ve ailesi, çocukların kendilerine verilmesi karşılığında Atina'dan uzak bir yer olan, bağlantılarının ve mülklerinin bulunduğu antik Troya yakınlarındaki bir bölgeye sürgüne gitmeyi kabul etti. Böylece Atina, Peisistratos egemenliğinden ve otuz altı yıl süren tiranlıktan kurtulmuş oldu.

Tiranların beklenmedik ve şaşırtıcı bir biçimde kovulmasının oluşturduğu iktidar boşluğunun nasıl doldurulacağını kimse tahmin edemezdi. Altıncı yüzyılın başlarında, Peisistratosoğulları egemenliğinden önce, Atina'da üst sınıfın baskın olduğu, tam olarak gelişmemiş, kısmi

bir demokrasi mevcuttu. Ancak bu siyasi sistem, nüfusun çoğunluğunun müzmin ekonomik sorunlarının çözülmesi açısından hem çok çalkantılı hem de etkisizdi. Atina'da baş gösteren yeni koşullar çerçevesinde, işlevsiz, tiranlığa karşı direnecek güç ve iradeden yoksun olduğu ortaya çıkan bu sisteme dönülmesi uğursuz bir tercih olurdu.

Sonrasında olanlar, ilk bakışta, geçmişte Atina'yı saran bir siyasi patolojinin tekrarı gibi görünüyordu. Seçkin sınıfın üyeleri egemen olmak için bir kez daha birbirleriyle acımasız bir rekabete giriştiler. 508'deki bu yeni rekabette, Atina'nın iki seçkin ailesine mensup İsagoras ve Kleisthenes önde gelen iki rakip olarak ortaya çıktı. İsagoras, Peisistratosoğulları kuşatması sırasında Sparta kralı Kleomenes'le çok yakın bir ilişki kurmuş, bu iki adam Yunanların deyişiyle birbirlerinin "gönüllü hamisi" haline gelmişti. Bu gönüllü hamilik, farklı yerlerde yaşayan önde gelen iki yurttaş arasında yapılan, karşılıklı faydaya dayanan bağlayıcı bir anlaşmaydı; buna göre her ikisi de kendi yurtlarında birbirlerinin çıkarlarını destekleme yükümlülüğü altına girer ve bu yükümlülük altsoylarına intikal ederdi. Sparta, gelinen durumda, Yunanistan'daki en güçlü askeri güç olarak kabul ediliyor ve Peisistratos tiranlığından nefret eden üst sınıf Atinalıların kendisine olan hayranlığının tadını çıkarıyordu, İsagoras belli ki, Kleomenes'le olan özel bağı sayesinde Peisistratosoğulları sonrası Atina'sındaki siyasi egemenlik yarışında Kleisthenes'i geride bırakabilecek kadar siyasi güç elde etmişti.

Atina demokrasisinin liderliğini ele geçirme mücadelesinde İsagoras'ın üstünlüğüne son vermek için her şeyi göze alan Kleisthenes, 507'de İsagoras'a karşı denge unsuru olarak halkın desteği kazanmak için yeni bir strateji belirledi: Alkmeonoğlu Kleisthenes, rakibinin Sparta bağlantısına karşı, Atina hükümetine siyasi iktidarın seçkinlerden alınıp yurttaş kitlesine verileceği, dolayısıyla halkın toplumsal konumunu geliştirecek ve halkı siyaseten yetkili kılacak bir reform tasarısı sundu. Kleisthenes'in şaşırtıcı planı, Atina'yı uzun vadede bugüne kadar uygulanmış en doğrudan demokrasiye götüren siyasi bir yola soktu; önemli bir hususu tekrar etmek gerekirse Perikles, büyük dayısı Kleisthenes'in temellerini attığı bu hükümet sistemi içinde siyasi bir lider olarak üne kavuşacaktır. Atina, Yunanistan'daki tek demokrasi değildi ancak değişim gerçekten de çok köklüydü; en yaygın yönetim şekillerinin monarşi ve oligarşi olduğu antik dünyada, (erkekler için) geniş siyasi haklar üzerinde yükselen de-

mokratik ilkelere dayalı bir toplum örgütlemek tartışmalı bir konuydu ve karşı çıkılacağı muhakkaktı. Bugün dünyanın belli bölgelerinde genellikle varsayıldığının aksine, o zaman demokrasinin en çok arzu edilen yönetim şekli olduğuna ilişkin genel bir kabul kesinlikle yoktu.

Kleisthenes planını teklif ederken ve bu değişiklikleri yaparak halkı bir bütün olarak kendi "yoldaşlar" (üst sınıfa mensup hırslı erkeklerin, çevrelerinde toplanan ve aynı sosyoekonomik sınıfa mensup yakın arkadaşları ve taraftarları için kullandığı terim) topluluğuna dahil ettiğini beyan etti. Alkmeonoğlu Kleisthenes, bu şekilde, daha az göze çarpan ve daha az zenginliğe sahip olan Atinalılara "yoldaş" diyerek büyük bir iltifat etmiş oluyor, sıradan yurttaşlar olmalarına rağmen, yine de onları yeni topluluğunun-yaygın çevresinin üyeleri olarak selamlıyor ve onurlandırıyordu.

Kleisthenes, adını aldığı Sikyonlu dedesi gibi, Atina'nın siyasi ve toplumsal olarak yeniden düzenlenmesi tasarısını yurttaşlar arasındaki geleneksel bölünmeleri yeniden adlandırmak ve yeniden yapılandırmak üzerine kurdu. Bununla birlikte bu Atinalı reformcu, yurttaşlık yapısını siyasi amaçlar ve milli savunma şeklinde sınıflandırıp tamamen yeni bir sistem oluşturacak kadar ileri gitti. Önceleri, Atina'nın erkek nüfusu, kamu politikalarının ve yasaların oylanması, mecliste yöneticilerin seçilmesi ve devlet savunmasıyla görevli yurttaş milislerinde asker ve süvari olarak askeri hizmetini yerine getireceklerin belirlenmesi konularında (profesyonel ve kalıcı bir ordu yoktu) dört "kabile"ye (soylarına göre değil ikametgâhlarına göre) ayrılırdı. Kleisthenes, bu sınıflandırmayı kaldırarak yurttaşları siyasi ve askeri sorumlulukları açısından on yeni kabileye ayırdı. Bu yeni halk gruplarının her birini, bunlara Atina'ya özellikle yararı dokunmuş efsanevi kahramanların adlarını vermek suretiyle ulusal gurur kaynağı olarak takdim etti. Değiştirdiği eski sistemdeki dört kabile, tüm İyonların (Atinalıların, soyundan geldiklerine inandıkları daha geniş bir etnik grup) uzak atalarının isimlerini taşımaktaydı. Kleisthenes daha sonra bu on yeni kabileyi, sayıları 130 ila 140 arasında değişen, yurttaşların kayıtlı olduğu kentsel ve kırsal topluluklara (*demes*) paylaştırdı; bu yeni on kabileyi *demes*lere dağıtırken her kabilenin aşağı yukarı aynı sayıda insandan oluşmasını sağladı. Resmi görevler için yapılacak seçimlerde veya demokratik mecliste yasalar hazırlanırken üst sınıfların kendi bölgelerindeki daha az etkili yurttaşları baskı altına almalarını engelleyecek düzenlemeler getirdi.

Kleisthenes'in Atina'nın siyasi ve toplumsal olarak daha önce örneği görülmemiş demokratik bir yapıya kavuşmasını sağlayan koşulların temelini attığını vurgulamak önemlidir. Kleisthenes, beşinci yüzyıldaki Altın Çağ'da Atina'yla özdeşleşen geniş tabanlı doğrudan demokrasinin temel yapısını kurarak görünen o ki, ait olduğu üst sınıfın çıkarlarına karşı hareket etmişti. Bilim insanları Kleisthenes'in bu reformları esas olarak, siyasi egemenlik mücadelesinde rakibi İsagoras'ı alt etmek amacıyla kendi kişisel çıkarları için mi yoksa daha iyi bir demokrasinin Atina'nın bu tehlikeli dünyada özgürlüğünü koruyabileceği daha güçlü bir devlet haline gelmesini sağlayacağına inandığı için mi veya bu değişikliklerin adalete hizmet ettiğine inandığı için mi yaptığını tartışmaktadır. Büyük olasılıkla Kleisthenes'in bu konudaki motivasyonu karmaşık ve farklıydı. Geçmişe dönüp bakıldığında açık olan, Kleisthenes'in reformlarından sonra Atina'nın çok daha güçlü ve zengin bir devlet haline geldiğidir. Duruma modern tarihçilere nazaran çok daha vakıf olan ve bu nedenle görüşüne itibar ettiğimiz Herodotos'un (5.66) apaçık değerlendirmesi de budur. Atinalı yurttaşlar da, tiranlığı devirerek elde ettikleri asıl kazanım olduğuna inandıkları şeyi anıtlaştıran şarkılar söylemişlerdir: "yasalar önünde eşitlik" (*isonomia*, şarkının alıntılandığı kaynak: Athenaeus, 695A-B). Alkmeonoğulları açısından, Perikles döneminde görülen kitlesel katılımcı demokrasi, ona atasından miras kalmıştı ve dolayısıyla bu sistem, Yunanların bakış açısından, Perikles'in koruma sorumluluğunu da miras aldığı bir sistemdi.

Kleisthenes'in reformlarından hemen sonra gelen yıllar, Perikles'in Atinalı yurttaşlarının Sparta'ya hiçbir şekilde herhangi bir taviz vermemesi gerektiğini düşünmeye başlamasının temel nedenlerini de gözler önüne serer. Altıncı yüzyılın sonuna denk gelen bu birkaç yılda Spartalılar, birdenbire Atina'nın kurtarıcısı olmaktan çıkıp Atina'da demokrasinin getirdiği siyasi özgürlüğün hasmına dönüşmeye karar verdiler. Dış politikadaki bu şaşırtıcı değişim, İsagoras'ın, Atinalılar üzerinde siyasi üstünlük kurma yarışında Kleisthenes'in üstünlük sağladığını fark etmesiyle başladı ve İsagoras bu nedenle, 507'de hâlâ Sparta'nın iki kralından biri olan gönüllü hamisi Kleomenes'in yardımını istedi. İsagoras, Kylon öyküsünün anısını bir kez daha canlandırarak, Kleomenes'ten Spartalıları harekete geçirmesini ve lanetlenmiş oldukları gerekçesiyle Alkmeonoğulları ve taraftarlarını kovmaları konusunda Atinalılara baskı

yapmasını istedi. Sparta'nın Atinalılardan herhangi bir şey yapmalarını isteyebilecek hiçbir yasal ve hatta ahlaki bir konuma sahip olmamasına rağmen Kleomenes, bu isteği kabul ederek talimatı Atinalılara iletmek üzere bir haberci gönderdi. Bazı kişiler, Spartalı liderin İsagoras'ın isteğini yerine getirmeye bu kadar hevesli olmasının nedeninin İsagoras'ın karısıyla ilişki yaşaması ve İsagoras'ın da bunu görmezden gelmesi olduğunun dedikodusunu yapmaktaydı. Kleisthenes, Spartalı ulağın söylediklerini duyduktan sonra Atina'dan kaçmaktan başka çaresi olmadığını biliyordu. Bundan kısa süre sonra Kleomenes, yanında az sayıda askerle Atina'ya vardı ve bu kadar az bir kuvvetin, İsagoras'ın en nefret ettiği rakiplerini defetme planını desteklemeye yeterli olduğu görüldü. İşgalciler şehrin dört bir yanına dağıldılar, Alkmeonoğullarının pisliğini paylaşan ve bu nedenle kendi anayurtlarından sürülmeyi hak edenler olarak Atinalı komplocu tarafından teşhis edilen 700 hane sürgüne gönderildi.

Bu ihraç nüfusun çok önemli bir kısmını etkiledi. Köleler dahil olmak üzere sürgüne gönderilen hanelerin üyeleri düşünüldüğünde 5.000'den fazla insan kaçmak zorunda kalmıştı. Durum karmaşık ve acınasıydı. Atina'nın dar sokakları küçük çocuklarını aceleyle güvenli bir yere götürmeye çalışan, taşıyabildikleri malları ve erzakları alelacele arabalara ve eşeklere yükleyen panik içindeki mültecilerle dolup taştı. Tahmin edilebileceği üzere antik Yunan'da sürgün olmanın, yurtdışına tatile gitmeye benzemediği açıktı. Yabancıları koruyan uluslararası düzenlemeler yoktu, yolculara gıda ve barınak sağlayan kuruluşlar mevcut değildi ve ailelerin sınırların ötesinde bel bağlayabilecekleri kaynakları ve hususi bağlantıları yoksa kendi ayakları üzerinde varlıklarını sürdürebilme umutları da yoktu. Durumu kurbanlar için daha da çıldırtıcı hale getiren şey, Kleomenes'in kısa bir süre önce tam da Delphoi'deki tanrının talimatıyla kurtardığı devletin yurttaşlarını, namertçe bu mahşeri zorluğun içine sokmasıydı.

Kleomenes'in bir sonraki hamlesi, Alkmeonoğulları ve diğer pek çok Atinalının sürülmesiyle sonuçlanan sert tutumunun tiranlığın geri gelmesine engel olmak ve Atina'nın yeni meşru hükümetini korumak için zorunlu olduğuna inandığına ilişkin herhangi bir varsayımın doğru olmadığını ispatladı. Tam tersi, Kleisthenes'in Atina'nın demokratik yönetiminin motor gücü olarak inşa ettiği, 500 yurttaştan oluşan ve her yıl seçimle göreve gelen konseyin (*boule*) derhal dağıtılmasını emretti.

Spartalının ve belli ki aynı zamanda da İsagoras'ın planı, o güne kadar Atina'da hiç görülmemiş ve demokratik olmayan başka bir rejim kurmaktı: Tamamı İsagoras'ın taraftarlarından oluşan 300 kişilik oligarşik bir yönetim. Şaşırtıcı bir biçimde, mevcut "Kleisthenes" konseyindeki yurttaşlar, arkasındaki askerleriyle onlara dağılmalarını emreden Spartalı komutana boyun eğmeyi reddettiler ve "özgürlüklerini isteyen" diğer Atinalılar gibi, bu antidemokratik iktidar değişikliğine direnmeye hemen orada karar verdiler. İsagoras ve Kleomenes bu direnişi kırmak için vahşet saçarak Akropolis'i ele geçirdi. Kent merkezinde yer alan bu sarp platoyu ele geçirerek Atinalıların koruyucu tanrılarıyla iyi ilişkilerini sürdürmelerini sağlayan dini törenlerini yerine getirdikleri kutsal bölgeyi denetim altına almış oldular.

Komplocular Atina'nın geri kalanında henüz hâkimiyet kuramadan, yine kendiliğinden gerçekleştiği anlaşılan önemli bir olay meydana geldi; Atinalılar tam zamanında komplocuların çevresini sardılar; Herodotos'a (5.72) göre "geriye kalan tüm Atinalıların aklında aynı fikir vardı". Bir başka deyişle, sıradan yurttaşlardan oluşan bir kitle, Sparta kralını, askerlerini ve Atinalı hainleri kuşatmak için toplandı. Kleisthenes'in kurduğu demokratik yönetime yönelik bu tehdidi bertaraf etmek için hayatlarını tehlikeye atmaya hazırdılar. Atinalılar büyük olasılıkla düşmanlarından daha kalabalıktı ancak yakın zamanda Hippias'ı ve Tesalyalı müttefiklerini bozguna uğratmış bir generalin komutasında Yunanistan'ın en iyi askerlerinden oluşan bir kuvvete bu kadar hızlı bir şekilde organize olup karşı çıkmak cesaret isterdi. İki gün sonra "geri kalan Atinalıların" özgürlükleri için savaşma kararlılığının sarsılmazlığını idrak eden Kleomenes ve adamları pes ettiler, güvenli geçiş konusunda anlaştılar ve İsagoras'ı da yanlarına alarak yurtlarına döndüler. Böyle yaparak İsagoras'ın taraftarlarını da terk etmiş oldular. Kleomenes'e eşlik eden bu adamlardan bazıları Atinalıydı, bazıları değildi. "Geri kalan Atinalılar", hem yabancı devletlerin ve hem de yerli işbirlikçilerin ailelerinin öfkesini üzerlerine çekmek pahasına, hepsini öldürdüler. Bugün olduğu gibi o zaman da, vatana ihanet ölüm cezasını gerektiriyordu.

Muzaffer Atinalılar, Kleomenes ve İsagoras'ın sürdüğü yurttaşlarının yurda dönmeleri için hemen ulaklar gönderdiler. Dönenler arasında Kleisthenes de vardı. Bu tarihten sonra Perikles'in büyük dayısının adı tarihi kayıtlarda geçmez, belki de bu olaydan kısa süre sonra ölmüştür. Atina-

lılar, kısa bir süre sonra, Kleisthenes'in önerisiyle veya değil, radikal bir adım attılar: Perslerle ittifak kurma niyetlerini iletmek için elçilerini yola çıkardılar. Pers kralı, Doğu Akdeniz ve Mısır'dan Hindistan'ın batısına dek uzanan devasa ve çokuluslu bir imparatorluğu yönetiyordu; imparatorluğunun muazzam gelirleri ve kalabalık nüfusu, kralı dönemin en büyük gücünün lideri haline getirmişti. Bu nedenle, Yunanların ondan kısaca Büyük Kral diye bahsetmeleri anlaşılabilir. Perslerin kraliyet teorisine göre, hükümdarları, yüce tanrı Ahuramazda'nın dünyadaki temsilcisiydi ve dünyadaki herkes, kendi düşük konumunun farkında olsun veya olmasın, bilsin veya bilmesin kralın kölesiydi. Gerçekten de Büyük Kral o kadar kudretliydi ki bütün bir nüfusu bir kıtadan diğerine taşıyabilirdi. Bir keresinde, Paiyonya'da yaşayan topluluklardaki kadınların ne kadar çalışkan olduğuna dair kendisine anlatılan hikâyeler üzerine Kral Dareios (saltanatı 522-486) tüm Paiyonyalıları ve komşularını, topluca Yunanistan'ın kuzeybatısındaki Trakya'dan (kabaca bugünkü Bulgaristan) Güneybatı Asya'da, Pers kontrolündeki bir bölgeye yerleştirmişti.

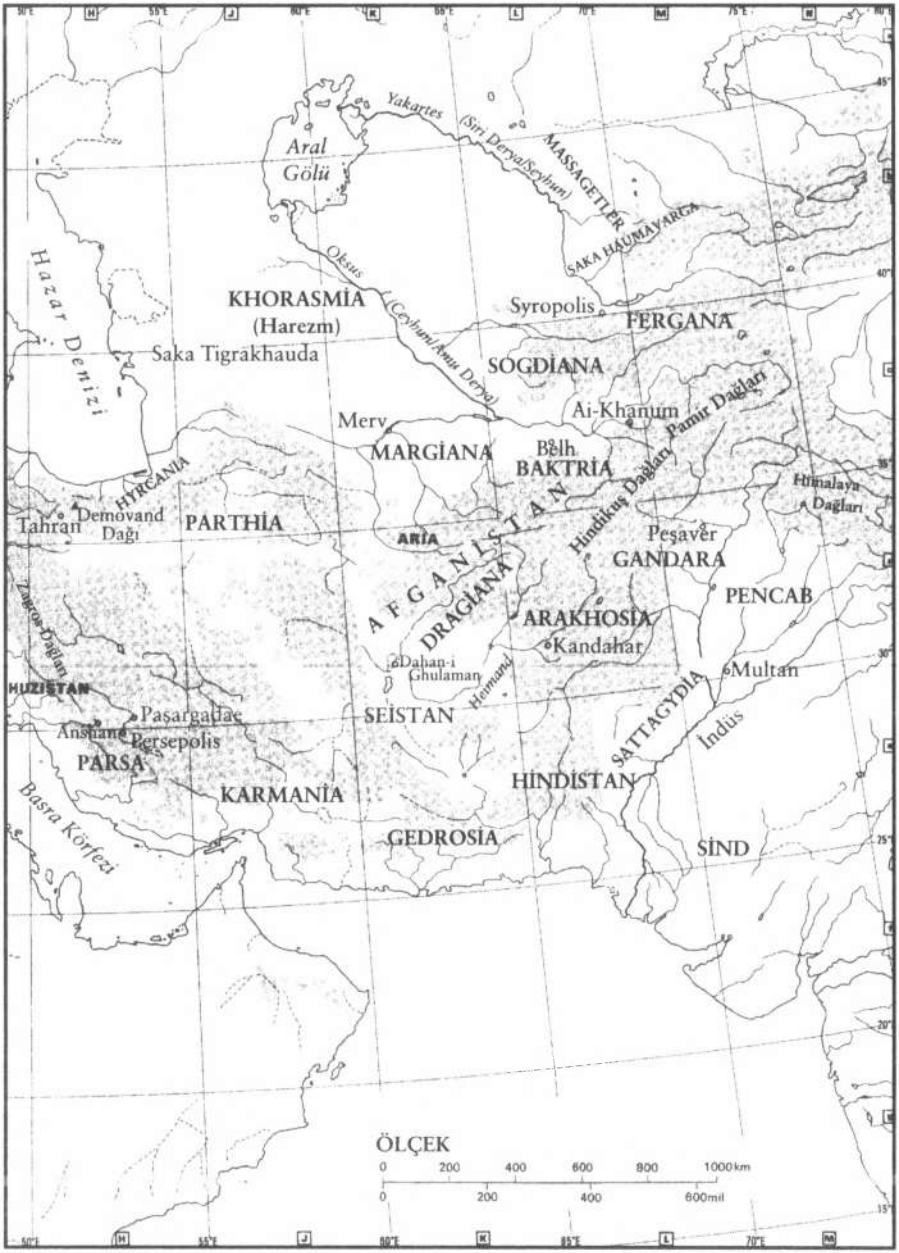
Ayrıca, mitolojiye göre de Yunanların ve Perslerin ortak bir atası vardı: Zeus'un oğlu kahraman Perseus; Persler adlarını, Perseus'un oğlu Perses'ten almışlardı. Ancak bu iki akraba ulusun ilişkileri çok uzun süredir dostça değildi. Persler, Yunanları Troya Savaşı döneminden beri zorbalık etmekle suçluyordu. Kleisthenes dönemi itibariyle, Pers İmparatorluğu Batı Anadolu ve Trakya'nın bazı bölgelerinde yaşayan (veya Romalıların deyimiyle Asia Minor/Küçük Asya) Yunanları kontrol altına alacak kadar genişlemişti. Dareios'un gözünü, anakara Yunanistan'ı denetim almaya diktiği, bu emperyal egemenliğin genişlemesinden belliydi. Bu nedenle, Atinalılar, 507 yılında Dareios'la ittifak kurma arayışlarıyla tehlikeli bir kumar oynuyorlardı. Dareios'un kaynakları, Atina'nın kaynaklarını tamamen gölgede bırakıyordu ve yerleşik olduğu bölgede küçük çapta bir askeri güç olarak bugüne kadarki sönük sicili pek de memnuniyet verici olmayan Atina ordusu işe yarayacak gibi durmuyordu. Dolayısıyla bu ittifakta hangi tarafın baskın olacağını kestirmek güç değildi.

Atinalıların bu riski almaya razı olmalarının tek nedeni, Kleomenes'in İsagoras'la kurduğu komplonun, Spartalılara güvenmenin felakete davetiye çıkarmak anlamına geldiğini göstermesi olabilir. Atinalılar Spartalıların üstün bir askeri güce sahip olduklarının uzun süredir farkındaydı

ancak artık onların Atinalıların siyasi bağımsızlığının koruyucusu olmayacaklarını da öğrenmişlerdi. Kleisthenes'in çok kısa süre önce yeniden kurulmuş demokrasisi, bu Yunanlara karşı korunmak konusunda tek kelimeyle çaresizdi ve onlardan o kadar korkuyordu ki, Büyük Kral'ı kendilerini müttefik olarak kabul etmeye ikna etmek gibi küçük bir ihtimalin bile peşinden gitmeye değer görüyordu. Atinalılar ulusal güvenlik korkularının peşlerini hiçbir zaman bırakmayacağı acı gerçeğini yaşayarak öğreniyorlardı.

Harita 3 Pers İmparatorluğu

Harita 3 Pers İmparatorluğu (devamı)

2. Bölüm

Perikles'in Babasının Kariyerinden Çıkarılan Önemli Dersler

511 ve 507 yılları Atinalılar için çalkantılı yıllardı. Kleisthenes, Atina yönetiminin istikametini güçlü bir doğrudan demokrasiye doğru yeniden yönlendirdi; Spartalı Kleomenes ve Atinalı işbirlikçisi İsagoras'ın, kentin kontrolünü zorla ele geçirme teşebbüslerini savuşturmuş ve Pers kralından koruyucu bir ittifak kurmayı talep etmek gibi kaderlerini belirleyecek bir karar almışlardı. Sonraki on yılların göstereceği gibi, bu birkaç yıl içinde gerçekleşen olaylar, Atina'nın, Perikles'in de doğduğu 490'ların ortalarındaki toplumsal ve siyasi koşullarını derinden etkilemiştir. Bu olaylar ayrıca, Perikles'in, anne-babasından kendi gençliklerindeki Atina'nın tarihi hakkında anlattıkları sayesinde öğreneceği, kendi kariyeri ile ilgili sert dersler verdi. Bu dersleri özetlemek kolay ancak üzerinde düşünmek rahatsız ediciydi. Bilhassa Spartalılara güvenmek, felaket kabilinden bir şeydi; onlar özgürlüğü destekleyeceklerini iddia ederler ancak birdenbire yüz seksen derece dönüp işlerine gelen bir tiranlığı destekleyebilirdi. Bir başka acı ders, Atina topraklarına sınır komşusu olan Yunanlara da (bölgeye Attika denirdi) güven olmayacağıydı; Atinalılar, korkmaları için çok fazla sebep olan çok tehlikeli bir bölgede yaşıyorlardı. İçerisi de siyasi olarak riskliydi; bazı Atinalılar demokrasiyi yıkmak ve yerine kendilerine avantaj sağlayacak bir tiranlık veya oligarşi kurmak istiyorlardı. Son olarak Perikles, Alkmeonoğulları soyundan gelmesini ve annesinin ailesine atfedilen laneti kullanan muhaliflerinin, her zaman kendisine sorun çıkarmaya çalışmalarını beklemeliydi. Bu yıllar ve takip eden on yıllarda yaşananlar, Perikles büyüdükçe, ona yapılan bu uyarıları doğrulayacak ve bunlara yenilerini ekleyecekti.

Perikles'in annesi Agariste ile babası Ksanthippos 500 dolaylarında veya bundan birkaç yıl sonra evlendiler. İlk çocukları erkekti; gelenek

olduğu üzere oğlana Ksanthippos'un babasının adı olan Ariphron adı verildi. Agariste'nin bir de kızı vardı ancak antik kaynaklarda bu kızın ne doğumuna ne de adına ilişkin bir bilgi vardır. Agariste evlendiğinde henüz yirmi yaşına erişmemişti, kocası da yirmili yaşlarının sonlarında olmalıydı. Bu yaş farkı, Atina'da üst sınıftan gelin ve damatlar bakımından geleneklere uygundu. Ksanthippos, Alkmeonoğulları ailesine damat olarak girmek suretiyle toplumsal olarak yükselmiş oldu. "Sarı At" gibi bir anlamı olan adı, zengin Yunanların çocuklarına vermekten hoşlandıkları, üst sınıftan olduğu izlenimi veren, içinde "at" geçen isimlerden biriydi. Bununla birlikte Ksanthippos'un ailesinin konumu ve serveti, karısının kabilesinin muazzam sosyoekonomik konumunun yanına bile yaklaşamazdı. Benzer bir şekilde, karısının ailesinin geçmişi daha çok bilinirken, Ksanthippos'un babasından önceki atalarına ilişkin tarihsel bir kayıt bulunmamaktaydı. Ksanthippos, Atina'nın en zengin aileleri arasında olan Alkmeonoğullarına kıyasla, günümüzdeki ifadeyle ancak varlıklı* sayılabilecek bir aileden geliyordu.

Perikles'in babası altıncı yüzyılın sonlarında Atina'da meydana gelen önemli siyasi ve askeri olaylardan haberdar olarak büyüyecek kadar erken doğmuştu. Ksanthippos olayları ancak kenardan izleyebilen bir ergenden, Atina'nın askeri kuvveti olan milislerde savaşmayı umut eden genç bir adama bu tehlikeli dönemde dönüştü; Sparta'daki özel sistem bir tür tam zamanlı ordu olarak kabul edilmezse, o zamanki Yunanistan'da milisler dışında başka bir ulusal savunma gücü yoktu. Ksanthippos böylece bu hareketli dönemden edindiği dersleri iki oğluna aslına uygun olarak aktarabildi çünkü bu dönemde Atina'yı derinden etkileyen askeri çatışmalara ve siyasi tehlikelere ilişkin birinci elden edindiği bilgi sahibiydi. Geleceğin siyasi bilince sahip Atinalıları olarak, bu oğlan çocuklarına verilecek en ivedi ders, belki de, artık mecliste (Atina demokrasisinde yasama organı) oy kullanma hakkına sahip yetişkinlerin ülke politikalarını belirlerken tek başlarına olduklarıydı. Bu erkekler (yurttaş olmalarına rağmen kadınların oy kullanmalarına ve hükümette görev almalarına izin verilmiyordu) politika oluşturmak ve yasa yapmaktan sorumlu olacaklardı. Artık Atina'nın ekonomik ve askeri

* Orijinal metinde "mass-affluent." Bir ekonomi-finans terimi olarak orta sınıfın üst katmanlarında yer alan, hatırı sayılır bir servete ve ortalama gelir düzeyinden en az yüzde 50 daha fazla gelire sahip haneler için kullanılıyor-ed.n.

ihtiyaçlarını, kendi servetini ve yabancı devletlerdeki kişisel bağlantılarını kullanarak karşılayacak tek bir hükümdar olmayacaktı. Ariphron ve Perikles oy kullanabilecek yaşa geldiklerinde, yani on sekiz yaşına bastıklarında, diğer hür ve yetişkin erkek yurttaşlar gibi toplumlarının siyasi varlığı için rehber olacak ve ülkelerinin hem komşu Yunanlardan hem de uzaktaki yabancılardan gelen askeri tehditlere vereceği yanıtı belirleyecek kararların alınmasına katılacaklardı.

Doğal olarak alınacak bir ders de, toplumlarına önderlik edenlerin, Atina halkının kendilerinden talep ettiği standartları karşılamak konusunda gözle görülür bir hata yapmaları durumunda, bir yurttaşın karşılaşmayı bekleyebileceği tepkinin sertliğiydi. Bu dersin ciddiyeti, herkesin görebileceği kadar açıktı. Örneğin, her meclis oturumunun başında, kendi çıkarları peşinde koşanlara, hainlere, yurttaşlarına kötü veya yanıltıcı tavsiyeler verenlere lanet okuması için bir tellal tutulurdu. Yabancı düşmanlara karşı oluşturulan ulusal savunmanın en üst düzeyinde görev yapan generaller ve askerlerden beklentileri de bir o kadar büyüktü. Askerlik çağına gelmiş hiçbir Atinalı, bir zamanlar yurttaşlarının ödünç aldığı tanrı heykellerini geri vermeyi kabul etmeyen komşu bir devlete karşı çıkılan seferden sağ olarak geri dönen bir askerin etrafını saran bir grup Atinalı kadına ilişkin hikâyeyi asla unutamazdı. Bu hikâyeye göre, öfkeden deliye dönmüş kadınlar, giysilerini omuzdan bağlamak için kullandıkları uzun çengelli iğneleri bu askere ölene dek saplayıp durur ve kanlar içindeki kurbana bağırarak (ölü) kocalarının nerede olduğunu sorarlar (Herodotos, 5.87).

Ksanthippos, oğullarının kimi zaman rahatsız edici olan bu dersleri özümsemeleri gerektiğini biliyordu çünkü Atina'nın savunması artık kelimenin tam anlamıyla bir meşru müdafaaydı; Perslerden yardım istenerek oynanan büyük kumar sonuç vermemişti. 507 yılında Büyük Kral'la ittifak kurmak üzere yola çıkan Atina elçileri yalnızca artık Pers İmparatorluğu'nun batı sınırında bir eyalet olan Lidya'nın başkenti Sardeis'e kadar ilerleyebildiler (Pers Kralı engin topraklarını, anayurt İran'ın dışında kalan yerleri, başında *satrap* adı verilen güçlü valilerin olduğu bölgelere ayırarak yönetirdi). Elçilik heyetini huzuruna kabul eden satrap Artaphernes, heyete şu soruları sordu: Nereden geliyorsunuz ve kim oluyorsunuz da Büyük Kral'la ittifak yapmak istiyorsunuz? Satrapın soruları, üst sınıfa mensup Perslerin Yunanistan hakkında bilgi

sahibi olmadıkları veya Yunanistan'la ilgilenmediklerini göstermiyordu. Aslında Pers kraliçesi Atossa; Spartalı, Argoslu, Korinthoslu ve Atinalı kadınlar hakkında çok şey duymuştu ve kocasının Yunanistan'a saldırmasını istiyordu; böylece bu kadınlar hizmetçi yapılabilirdi. Dareios'un da, Güney İtalya'da Yunanların yaşadığı bölgede yer alan Kroton kentinden Milo adlı uluslararası üne sahip bir Yunan güreşçinin büyük bir hayranı olduğu biliniyordu. Dolayısıyla Artaphernes'in soruları, kendisinin Atina'nın askeri veya ekonomik açıdan güçlü olduğuna dair hiçbir şey duymadığı anlamına geliyordu. Elbette bu dönemde Atina uluslararası ilişkilerde hesaba katılacak bir güç sahibi olmaktan hâlâ çok uzaktı.

Pers vali Atinalıların ne istediğini anladıktan sonra kısa bir yanıt vererek, bu ittifakın korumasından ancak Pers kralına bir parça toprak ve su verildiği takdirde yararlanabileceklerini söyledi. Bu tören, talep sahibinin insan varoluşunun temel elementleri düzeyi kadar aşağı bir konumda olduklarını kabul ettiklerinin simgesiydi. Artaphernes Atinalılara, Büyük Kral'ın tartışmasız üstünlüğünü kabul etmeyeceklerse kentten defolup gitmelerini buyurdu. Ülkelerindeki meclisle haberleşme olanakları bulunmayan temsilciler kendi başlarınaydı ve gerekli teslimiyet jestlerini yerine getirmeye karar verdiler; Atina'nın bu ittifaka fena halde muhtaç olduğunu düşünüyorlardı. Ancak yurda döndüklerinde öfkeli hemşerileri, onları böylesi küçük düşürücü bir anlaşmaya onay vermiş olmakla suçladılar. Bununla birlikte meclis, belli ki, Kral Dareios'a Sardeis'te elçilere yapılan teklifin reddedildiğini belirten bir mesaj göndermedi. Bu nedenle Kral Dareios, artık Atinalıların kendi müttefiki olmayı kabul ettiklerini düşünüyordu; ama onların değil kendi şartlarıyla.

Sparta kralı Kleomenes, 506'da kibirli bir hain olarak gerçek rengini gösterdiğinde Atina askeri açıdan kendi başınaydı. İşbirlikçisi İsagoras'la birlikte kurduğu komployu boşa çıkararak kendisini Akropolis'te sıkıştıran ve ardından da kentten sürüp çıkartan Atinalıların hakaretlerini işitmekten kaynaklı, kendi sözümona büyüklüğüne yönelik bu küçük düşürücü davranışlar nedeniyle sinirlenen Kleomenes, seferin amacını duyurmadan, Sparta'nın Peloponnesos'taki bütün müttefiklerinden müteşekkil büyük bir ordu kurdu. Gizlice, kendisiyle alay eden Atina'yı cezalandırmayı ve kentin başına tiran olarak İsagoras'ı geçirmeyi amaçlıyordu. Kleomenes'in -ve buna bağlı olarak bu sefere onay veren Sparta

liderliğinin çoğunluğunun- ikiyüzlülüğünü, Atina'nın tiranlıktan kurtulmasını desteklemekten demokrasisini ortadan kaldırmaya dönüşen bu düpedüz çıkarcı, ani politika değişikliği kadar açıkça gösteren başka bir şey olamazdı.

Kleomenes, Atina topraklarına batıdan giren bu heybetli orduyu şahsen idare ediyordu; ayrıca Atina'nın kuzey ve doğudaki komşuları Boitia ve Halkislilerin de bu yönlerden saldırmasını planlamıştı. Atinalıların aynı anda gerçekleşen bu istilaları püskürtecek yeteri sayıda milis kuvveti yoktu. Belki de, tahmin edilmeyen bir işe girişerek Atina topraklarının batısındaki Eleusis'te bulunan tanrıça Demeter'in kutsal mekânını tahrip ettiği için önce fitneci Kleomenes'in karşısına çıkmaya karar verdiler. Eleusis, Akdeniz'in dört bir yanından gelen Yunanların Gizemler adı verilen inisiasyon ritüelleri için toplandığı kutsal bir yerdi. Atinalıların güçlü bir düşman karşısında yenilgiden kurtulması olası görünmüyordu. Ancak tam bu sırada, olayların gidişatı çarpıcı bir biçimde yön değiştirdi. Büyük Korinthos kent devleti, Sparta'yla ittifakının gereğini yerine getirmek amacıyla, Kleomenes'in Peloponnesos ordusuna katılmak için askeri birlikler göndermişti. Ancak Atinalılarla çarpışmalar başlamadan hemen önce Korinthos ordusu hücum etmekte tereddüt etti; belki de Kleomenes'in gerçek niyetini daha yeni öğrenmişlerdi. Kleisthenes'in Atina'da kurduğu demokrasinin yıkılmasına yardım ederlerse "adil olmayan bir şey yapmış olacakları" (Herodotos, 5.77) sonucuna vardılar. Geri dönüp evlerine gittiler.

Korinthosluların, Spartalıların önderliğindeki savaştan yenilgi korkusu nedeniyle kaçmaları olası görünmemektedir çünkü Peloponnesos müttefik ordusu, bu noktada Atina ordusundan kesin olarak üstündü. Bunun yerine Korinthoslular, Sparta'nın kukla bir tiran vasıtasıyla Atina'nın kontrolünü ele geçirmesine yardım ederlerse, anayurt olarak kendileri ile aynı bölgeden, Peloponnesos'tan olan bu süpergücün, güvenilmez olduğu ortaya çıkan bu komşunun gücüne güç katmış olabileceklerini mi düşünmüşlerdi? Yahut savaş halinde olmadıkları Atina'daki idareyi, yerine bir tiranlık kurmak için devirmenin gerçekten adaletsizlik olduğuna mı inanmışlardı? Korinthosluların, çok uzak olmayan bir geçmişte, özgürlüklerini elde edene dek altında ezildiklerini hatırladıkları yönetim sistemi tam da bir tiran yönetimiydi. Ya da Korinthosluları bütün bu etmenlerin bir araya gelmesi mi etkilemişti? Kanımca adaletsiz

bir işe kalkışmanın, Korinthosluların motivasyonunu kısmen de olsa kırdığı göz ardı edilmemelidir. Yine de seferi terk etmelerinde, Sparta'nın tamamen baskın bir hale gelmesine engel olmayı amaçlayan kendi çıkarlarının rol oynadığı açıktır. Bana göre Korinthosluların, Sparta'nın bütünüyle baskın hale gelmesini önlemelerinin kendi çıkarlarına da uygun olduğu açık olmakla birlikte, en azından kısmen, Atina'ya saldırmanın adaletsiz bir işe kalkışmak olduğu düşüncesinden hareketle seferden çekilmiş olmaları olasılığını tamamen göz ardı etmek, insani güdülerin gücünü hafife almaktır.

Ne olursa olsun, Korinthosluların fikir değişikliği, sefere katılan diğerlerini de bariz biçimde etkiledi. Bu seferde Kleomenes'e diğer Sparta kralı, meslektaşı Demaratos eşlik ediyordu. Demaratos da muharebe meydanını terk ederek yurtlarına dönen Korinthosluların yaptığını yaptı. Bunun nedeni kayıtlarda geçmiyor. İki Sparta kralının fikir anlaşmazlığı içinde olduğunu gören geri kalan tüm Peloponnesoslu müttefikler de cepheyi terk ettiler. Muhtemelen liderleri arasındaki anlaşmazlığın artık zaferin mümkün olmamasından kaynaklandığını düşünüyorlardı. Sparta ordusunun da geri çekilmekten başka çaresi kalmadı. Kleomenes ve Spartalıların, Atina'nın Peisistratosoğulları tiranlığından kurtulmasına canla başla hizmet ettikten sonra, kentin yeniden kurulan demokrasisine bu kadar kolayca düşman kesildikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu olaydaki tavrı alçaklık olarak nitelememek güçtür. Bu olay ayrıca Spartalıların uluslararası güç mücadelesinde başarılı olabilmelerinin müttefiklerinin desteğine bağlı olduğunu, ancak liderlerinin -bu örnekte, kral-lar- her zaman aynı fikirde olmadıklarını ve bu ayrışmanın Sparta'nın dış politikasında ani ve hızlı değişimlere yol açabileceğini gösteriyordu.

Korinthos'un şaşırtıcı bir biçimde, Kleomenes'in liderliğini tanımaması, Atinalıları kuzeydeki komşularının yarattığı tehlikeyle uğraşmaktan kurtardı. Korinthos'un Sparta önderliğindeki istilaya katılmaktan beklenmedik kaçışıyla gözle görülür bir coşkuya kapılan Atinalılar önce Boiotialıları bozguna uğrattılar; düşmanlarının çoğunu öldürdüler ve 700'den fazlasını esir aldılar. Daha sonra doğudaki dar denizi gemileriyle geçip yakındaki Euboia adasına çıktılar. Ezici bir zafer kazanan ve daha fazla esir alan Atinalılar, bu fethedilmiş topraklarda çiftçilik yapacak ve gelecekteki saldırılara karşı gelişkin bir uyarı sistemi işlevi görecek 4.000 Atinalının yerleştirilmesine yetecek büyüklükteki, üst sınıflara

mensup toprak sahiplerine ait toprağa el koydular. Euboia üzerinde sıkı bir denetim kurmanın Atina'nın savunması açısından çok önemli olduğu bu savaşta ortaya çıkmıştı.

Sevinçten havalara uçan Atinalılar, yurtlarına ganimetlerle döndü ve esirleri için yüksek bir fidye belirlediler. Halka kazandıkları zaferi göstermek ve kutsal desteği için Athena'ya şükranlarını sunmak amacıyla savaş esirlerinin zincirlerini Akropolis'e çivilediler. Fidyelerden elde edilen kazanç o kadar fazlaydı ki, bu miktarın onda biriyle Akropolis'e yerleştirilmek üzere dört atın çektiği bir savaş arabasının tunç heykelini yaptılar. Heykelin buraya yerleştirilmesinin nedeni, bu ilk savaş anıtının, kutsal alana giren herkes tarafından görülebilmesiydi. Yaklaşık üç metre uzunluğunda bir kaidenin üzerine oturtulan anıtta, otuz santimetre uzunluğundaki harflerle kazınmış yazılar yer alıyordu. Herodotos'un yazdıklarını (5.77) doğrulayan bu yazıtlardan öğrendiğimize göre, metinde herkesin görebileceği şekilde, "Atina'nın çocukları düşmanlarının vahşi kibrinin ateşini (*hubris*) söndürdü" deniyordu (Fornora, *Translated Documents*, no. 42). Demokrasiye bağlı Atinalılar için bu önemli bir zaferdi çünkü birlik oldukları takdirde kendilerini korkunç tehlikelerden koruyabileceklerini ve -sonradan anlaşılacağı üzere gelecekteki dış politikaları için de eşit derecede önemliydi- güçlerini Atina toprakları dışına taşıyarak ekonomik olarak kazanç sağlayabileceklerini ilk kez görmüşlerdi.

Bu olaylı yılların getirdiği kargaşa tüm şiddetiyle devam etti. 505 dolaylarında Atina'nın hemen kuzeyindeki komşusu Thebai, Atinalılara karşı bir intikam savaşı başlattı. Kleomenes'in başarısızlıkla sonuçlanan istilası sırasında Boiotialılara komuta eden Thebai, Atinalılar tarafından kısa süre önce uğratıldıkları yenilgiyi telafi etmek istiyordu. Bu nedenle Thebaililer, Aiginalıları da kendi yanlarında savaşa katılmaya ikna ederek, Atina topraklarına gerçekleştirilecek ikinci bir iki koldan saldırı planı hazırladılar. Atina körfezinin güneybatı kıyısı yakınlarında yer alan Aigina adası Atina'ya o kadar yakındı ki, Akropolis'in tepesinden görülebiliyordu. Yunan tarihinde sıklıkla görüldüğü gibi bu yakınlık, komşular arası çatışmaya neden oldu: Atinalılar ve Aiginalılar, birbirlerine çok eskiye dayanan bir düşmanlık besliyordu (her şeyden önce kocalarını savaşta kaybetmiş öldüresiye öfkeli Atinalı kadınlarla ilgili hikâyede bahsedilen kutsal heykelleri geri getirmeyenler Aiginalılardı). Aigina ve Atina arasında bu dönemde yaşanan düşmanlığa ilişkin zamandizin, tarihçiler

arasında hararetli tartışmalar yaratan bir konudur. Olayların gerçekleştiği tarihler ne olursa olsun bunun Perikles biyografisi açısından anlamı, iki komşu arasındaki ihtilaftan kaynaklanan bu uzun süren düşmanlığın Atina'nın dış politikasında yarattığı sonuçların, Perikles'in kariyeri sırasında da büyük önem taşımaya devam ettiğidir.

Atinalılar, Thebaililerin kuzeyden yaptıkları kara saldırısını püskürttüler. Ksanthippos henüz milislerde görev yapacak kadar büyük değilse de, yurttaşları gibi, muharebe hatlarında hayatını tehlikeye atacak yaşa şüphesiz çok yakındı. Dolayısıyla Aiginalıların sürpriz bir saldırı başlatmak için Atina'nın batı kıyılarına savaş gemileri göndermesi gibi askeri olayları takip edecekti. Bu tür gizli saldırılar sonucunda Atina'nın Phalerum limanı ve hemen bitişiğindeki kıyı köyleri harap oldu. Aiginalılar bu akınları, zamanın onurlu muhariplerinden beklenenin aksine, önceden savaş ilan etmeksizin gerçekleştirmiş, böylece Atina'nın komşularının teşkil ettiği tehlikeyi bir kez daha doğrulamışlardı.

Atinalılar batı kıyılarında meydana gelen hasar nedeniyle o kadar öfkelendiler ki Delphoi kehanetinin Aigina'ya yapılacak misillemenin ertelenmesi tavsiyesini görmezden geldiler. Sparta'nın Atina'nın bağımsızlığını ortadan kaldırma amacını taşıyan o güne kadarki en küstah teşebbüsüyle durdurulduklarında intikam hazırlıklarının tam ortasındaydılar. Spartalılar, Alkmeonoğullarının Atina'yı Peisistratosoğullarının tiranlığından kurtarmak için kendilerini harekete geçiren Delphoi rahibesine rüşvet verdiğini öğrenmişlerdi. Kleomenes de Akropolis'te bulduğunu söylediği ve Atinalıların Spartalılara büyük zararlar vereceğini bildirdiği uğursuz kehanetlerin kopyalarını Spartalılara vermişti. Anlaşılıyor ki Spartalılar, özgür bir Atina'nın kendilerine rakip olacak kadar güçlenebileceğini fark etmişlerdi. Bu nedenle, sürgündeki eski Atina tiranı Hippias'ı, belli ki Atina'yı Sparta'nın isteklerine boyun eğdirecek ajanları olarak kullanmak üzere Atina'nın başına geçirmek amacıyla yapılacak bir savaş planlamak için Sparta'da yapılan ve tüm müttefiklerin katıldığı bir toplantıya çağırdılar.

Spartalı liderler toplantıya katılan müttefiklerine, Atinalıların kendilerini nasıl küçük düşürdüğünü ve Peisistratos tiranlığını devirdikleri için şimdi ne kadar pişman olduklarını kızgınlıkla anlattığında Korinthoslular, bir kez daha, aynı zamanda müttefiklerinin çoğunluğunun da paylaştığı fikirleri ifade etmek için söz aldılar ancak çok çekingendiler: "Spar-

talılar yönetimde eşitlik temeli üzerine kurulan idareleri yıkar ve Yunan devletlerine tiranlığı dayatırsa, dünyanın altı üstüne gelecek, insanlar okyanusta yaşayacak, balıklar ise karaya yerleşecek." Korinthoslulara göre tiranlıktan daha adaletsiz ve daha eli kanlı bir şey yoktu. Eğer Spartalılar tiranlığın iyi bir şey olduğunu düşünüyorlarsa, kendi yurtlarında bir tiranın hüküm sürmesine neden hiçbir zaman izin vermeyip bu yönetim sistemini başka devletlere dayatmaya çalışıyorlardı? Korinthoslular tutkulu söylevlerini, deneyimledikleri tiranlık yönetiminden kaynaklanan acı ve ıstırap dolu geçmişi anlatarak bitirdiler ve Spartalıların Hippias'ı yeniden başa getirme tasarısını "adalete karşı gelme" planı (Herodotos 5.92) olarak kınadılar. Sonuçta, geri kalan müttefikler de Korinthoslulara katılıp Spartalılara karşı çıkınca Hippias, Atinalıların onlara acı çektireceği zaman geldiğinde, Spartalıların bu an nedeniyle çok pişman olacağına dair korku dolu tahminlerini homurdanarak Anadolu'nun kuzeybatısındaki sürgün hayatına geri dönmek zorunda kaldı.

Hippias, Atina'nın tek egemeni olarak eski konumuna ulaşmak için Perslerin desteğini sağlamak üzere Sardeis'teki satrap Artaphernes'le entrika çevirmeye koyuldu. Atinalılar, Hippias'ın bu Pers valisiyle temasa geçtiğini duyunca, Artaphernes'i sürgündeki tiranı desteklememeye ikna etmek amacıyla Sardeis'e bir heyet gönderdiler. Ancak satrap, emniyet ve güven içinde olmak istiyorlarsa Hippias'ı tekrar tiranları olarak kabul etmelerini buyurdu. Gel gör ki, Atina meclisi buna uymadı. Buyruğun reddedilmesi Atina ile Pers İmparatorluğu arasındaki düşmanca ilişkiyi artık görünür hale getirdi.

Bu sırada (büyük olasılıkla 499'da), Batı Anadolu'daki Miletos kentinden Atina'ya Aristagoras adlı bir Yunan geldi; Pers kralının İyonya bölgesindeki kent devletlerine atadığı (Yunan) tiranları kendisinin de yardımıyla kısa süre önce deviren Yunanlar için Atinalılardan askeri destek göndermelerini istemeye geldiğini söylüyordu. Aristagoras yalnızca İyonyalıların kurtuluşuyla ilgileniyormuş gibi yapıyordu. Asıl istediğiyse egemenliklerini batıya, Ege Denizi'nde Yunanların yaşadığı adalara dek yaymalarını sağlayacağı sözünü yerine getirmediği için vaktiyle Perslere verdiği söz nedeniyle Kral Dareios'un intikam almasının önüne geçmenin bir yolunu bulmaktı.

Aristagoras Atina'ya, sırf daha önce Spartalıları planını desteklemeye ikna edemediği için gitmişti. Şimdi, ustalıkla, efsaneye göre kendi

ana yurdu Miletos'un kurucusuyla Atinalıların ana yurdu arasındaki ortak ata bağı üzerine oynuyordu.* Perslerin ilkel bir silah sistemine sahip oldukları için kolayca yenilgiye uğratılacağını iddia ederek Atina meclisini, günümüz tarihçilerinin verdiği isimle İyonya Ayaklanması'nı desteklemek için asker göndermeye ikna etti. Atinalılar (yaklaşık 4.000 asker taşıyan) yirmi savaş gemisi donattılar. Herodotos, alaycı bir şekilde, Atinalıların sahtekâr Aristagoras tarafından kandırılmaları ve bu enayiliklerinin yol açtığı vahim sonuçlar üzerine şöyle der: "30.000 kişilik bir kalabalığı kandırmak, tek bir kişiyi kandırmaktan kolaymış... Yunanların ve barbarların başlarına ne bela geldiyse hepsinin kaynağı bu gemilerdir" (*Tarih*, 5.97).

Atinalı askerler, Eretria'nın (yakındaki Euboia adasında bulunan bir kent) gönderdiği az sayıdaki asker ve diğer bazı müttefikleriyle birlikte, Sardeis'e saldırmak üzere yola çıktılar. Ksanthippos artık Atina askerleri arasında yer alacak yaşa geldiyse de kaynaklarımızda bu savaşa katılıp katılmadığı belirtilmiyor. Bununla birlikte yirmi yıl sonra bu bölgede Ksanthippos'a komutanlık verilmiş olması dikkat çekicidir. Kendisine bu görevin verilmesinin nedeninin İyonya Ayaklanması sırasında Akdeniz dünyasının bu bölgesinde, eskiden edindiği deneyimler olması mümkün görünmektedir.

Atina sefer kuvveti Perslerin eyalet başkentini ele geçirirken herhangi bir direnişle karşılaşmadı ancak bir Yunan askerinin bir evin kurumuş kamışlardan yapılmış çatısını ateşe vermesiyle alevler çatıdan çatıya sıçradı ve tüm kent hızla alevler içinde kaldı. Yangın o kadar hızlıydı ki Yunanlar düşmanlarının mallarını ve mülklerini bile yağmalayamadılar. Sonra da bölgenin Yunan olmayan sakinlerinin Pers derebeyleriyle hep birlikte üzerlerine yürümesi üzerine savaşmaksızın süratle geri çekildiler. Bundan sonra meydana gelen olaylar arasında en önemlisi, Sardeis'teki büyük yangında Büyük Ana (Kybele) adı verilen tanrıçanın tapınağının kül olmasıydı; Persler kutsal mekâna yapılan bu saygısızlığı hiçbir zaman unutmadılar.

Pers ordusu daha sonra, Anadolu kıyısındaki Ephesos kentinde yaşayan İyonyalıları ezip geçti. Belli ki Atinalılar bu muharebeye katılmamış,

---

* Yunan mitolojisine göre Miletos'un kurucusu, Atina'nın krallık döneminin son kralı Kodros'un oğlu Neileos'tur-e.n.

yüreksiz buldukları İyonyalıları yüzüstü bırakıp yurtlarına dönmüşlerdi. Aristagoras'ın bundan sonraki yardım çağrılarını da reddettiler. Kral Dareios, Atinalıların asi İyonyalılara yardım ettiğini duyunca onların kim olduğunu sordu ve sorusunun yanıtını alınca gökyüzüne bir ok fırlatarak "Tanrım, lütfen Atinalıları cezalandırmama izin ver" diye dua etti. Daha sonra maiyetindekilerden birine, her akşam yemeğinde kendisine üç kez "Atinalıları unutmayın efendim" demesini emretti (Herodotos, *Tarih*, 5.105). Dareios'un imparatorluk sınırları içinde sayısız meseleyle uğraşmasının önemi yoktu; kral daha önce itaatkâr müttefiki olma şartını kabul ettiğine inandığı bu sadakatsiz Yunanların ihaneti olarak gördüğü şeyi hiçbir zaman unutmamaya niyetliydi.

İyonyalılar, savaşçı ruhlarını hor gören Atinalıların yüzünü kara çıkartırcasına, başlattıkları ayaklanmaya devam ettiler. Bununla birlikte direnişlerinin, Pers İmparatorluğu'nun çok üstün kaynaklarına karşı yetersiz olduğu ortadaydı. Ayaklanmanın başında geçici bir süre iktidardan düşürülen İyonyalı tiranlar, İyonya'yı ve Batı Anadolu'nun geri kalan kısımlarının yeniden fethi sırasında Pers ordusuna eşlik ediyorlardı. Pers generallerin emriyle her biri kendi ülkesine mesaj gönderen eski tiranlar, Büyük Kral'ın anlaşma teklifini sundular: İyonyalılar silahlarını bırakıp kralın tebaası olmaya devam ederlerse kral misillemede bulunmayacak ve eski yaşam koşullarına geri döneceklerdi ama teklifi reddederlerse kentlerin yetişkin nüfusu köleleştirilecek, erkek çocuklar hadım edilecek, bakire kızlar Afganistan'a gönderilecek ve dahası toprakları itaatkâr halklara verilecekti. İyonyalılar meydan okurcasına özgürlüklerini muhafaza etmek için savaşmaya devam ettiler.

Bununla birlikte, savaşın kaderini tayin edecek deniz çatışmalarına hazırlanmak için kavurucu yaz sıcağı altında yapılan yoğun talim, İyonyalıların kararlılığını zayıflattı. O dönemde deniz savaşları, uzun saplı kürekleri kullanmak için birbirine çok yakın oturan denizcilerin, kendi savaş gemilerinin pruvasından uzanan koçbaşını düşman gemilerine son hızla bindirmek için uyum içinde kürek çekmesine dayanıyordu. Suda yapılan bitmek bilmez talimlerden bitkin düşen İyonyalılar bir hafta sonra talimden kaçtılar; bu meşakkatli rejime uymaktansa Perslerin kölesi olmayı tercih ettiklerini söylüyorlardı. Bu pek de kahramanca olmayan karar, İyonyalıların Samos adasındaki Yunan müttefiklerini Dareios'un anlaşma teklifini (gizlice) kabul etmeye sevk etti; böylece mallarını ve

tapınaklarını kurtarabileceklerdi. Perslerle deniz savaşı başladığında neredeyse tüm Samos savaş gemileri firar etti. Persler, bu zayıflamış Yunan ittifakını bozguna uğrattılar ve 494 dolaylarında Miletos'u ele geçirdiler. Erkeklerin çoğunu öldürdüler, kadınları ve çocukları köle olarak sattılar ve Miletosluların topraklarını komşularına verdiler. Apollon'un Didyma [bugünkü Didim-ç.] yakınlarındaki meşhur tapınağı ve kehanet merkezi yağmalanıp yakıldı. Artık Miletos'ta Miletoslu kimse kalmamıştı.

Persler geri kalan tüm Yunan kentlerini ve İyonya'daki tapınakları yakmaya devam ettiler. Dareios'un askerleri birlik olup açık denizdeki adaların topografyası elverdiği ölçüde, halkı "ağlarına düşürdüler" ve ardından tüm Yunanları süpürmek üzere yürüyüşe geçtiler. Kralın savurduğu tehditleri hayata geçiren Pers askerleri tüm erkek çocukları hadım edip bakire kızları sürükleyerek kraliyet haremine götürdüler. Kralın donanması Akdenizli Yunanlar için paha biçilmez doğal hammaddelerin (özellikle tahıl ve kereste) kaynağı niteliğindeki Karadeniz'e (Euksine) girişleri kontrol altında tutan kentleri ele geçirerek bu fetihleri Anadolu'nun kuzey sahili ve karşısındaki Avrupa kıyıları boyunca genişletti.

Ksanthippos artık İyonya Ayaklanması'ndan çıkarılan dersleri kavrayacak kadar olgundu. Her şeyden önce Perslere karşı yapılacak bir Yunan ittifakı, ancak üyelerinin ittifaka tam anlamıyla ve her zaman sadık kalır ve dünyanın en büyük emperyal gücünü yenmek veya caydırmak için gereken tüm zorluklara göğüs gererse başarıya ulaşabilirdi. Ayrıca Miletos'un korkunç akıbeti, Yunanların, bağımsızlıklarını tehdit eden Pers İmparatorluğu'na karşı bir arada kalmayı başaramamaları durumunda başlarına ne geleceğini tartışmasız biçimde göstermişti; kelimenin tam anlamıyla ölüm kalım meselesiydi. Çok geçmeden oyun yazarı Phrynikos'un "Miletos'un Düşüşü" adlı eserinin bu tür yapımlar için kullanılan Atina açık hava tiyatrosunda sahnelenmesinin üzerine bu olayın şiddetli duygusal etkisi Atinalılar için daha da pekişti. Soydaşlarının başına gelen bu trajediden etkilenen on-on beş bin izleyici gözyaşlarına boğuldu. Yetkililer, halkın feryadına neden olan yazara 1.000 *drahma* (yaklaşık olarak bir işçinin dört yıllık kazancına eş miktar) ceza kestiler ve oyunun Atina'da sahnelenmesini yasakladılar.

Gerçekten de Perslerle girilecek bir savaşta Yunanlar için risk o kadar büyüktü ki, yenilginin neden olacağı dehşetten kaçmak için akla hayale sığmayan bir planı hayata geçirmeye değer gibi görünüyordu: Nüfusun

tamamı uzaklarda yeni bir yere yerleşmek için anayurtlarını terk edecekti. Güneybatı Anadolu'daki Karia bölgesi sakinlerinin, Pers ordusu yaklaşırken tartıştığı seçenek tam olarak buydu. Çok sayıda Samoslu -Herodotos'a (6. 22) göre "bir şeyleri olan"lar (yani mülk sahibi olanlar)-, Miletos'un yağmalanmasından sonra gerçekten tam olarak bu adımı attı: Hepsi de kafile halinde Güney İtalya'ya göç edip Zankle kentini ele geçirdiler. Böylesi ciddi bir toplu göçü bugün uygulamak bir yana, tasavvur etmek bile zor olabilir ancak yaşanan gerçekten de buydu.

Atinalıların kendi dış politikalarına ilişkin sürekli akıllarında tutmaları gereken bir şey daha vardı: Pers kralı, rutin olarak, üstünlüğünü tanımaya gönüllü olan devletlere ve bireylere, teşvik edici cazip ödüller dağıtmak için samimi tekliflerde bulunurdu. Büyük Kral en azılı düşmanlarıyla bile "anlaşma yapmaya" gönüllüydü ve vaatlerini sadakatle yerine getirir, hatta canını bağışladığı kişilere bile cömert davranırdı. Spartalıların aksine tutarlıydı ve sözünü tutardı. İyonya Ayaklanması olayları ve sonrası, Perslerle uzlaşmanın cömertçe ödüllendirileceğini açıkça göstermişti. Örneğin Pers hükümdarı, eski Samos tiranına makamını iade etmişti çünkü bu Yunan, Samos donanmasının büyük bir kısmının müttefiklerine ihanet etmesini sağlamıştı. Pers kralı da sözünü tutmuş ve kendisine gösterilen sadakatin ödülü olarak Samos adasındaki mülklere ve tapınaklara zarar vermemişti. Büyük Kral'ın donanmasının önde gelen Atinalılardan Miltiades'in en büyük oğlu Metiokhos'un komutasındaki bir savaş gemisini ele geçirmesiyle Atinalılar da doğrudan deneyim sahibi oldular. Perslerin İyonya Ayaklanması'ndan önce gerçekleştirdiği Trakya seferinde Dareios'un İyonyalı tebaasını krala ihanet etmesi için daha önce ikna ederek Pers hükümdarını İskitler tarafından katledilmesi için terk eden de Miltiades'ti. Dareios, Miltiades'in kendisini tuzağa düşürüp öldürme teşebbüsünden haberdardı. Buna rağmen esir aldığı oğluna para, ev ve Pers bir eş sunarak vasisiymiş gibi davrandı; çiftin çocukları, anadan doğma Perslere tanınan konumun ve korumanın sefasını sürdüler.

Pers kralının, eski düşmanı olan Yunanlarla karşılıklı fayda sağlayan anlaşmalar yapmaya olan ezeli hevesinin açık ara en unutulmaz örneği, İyonyalılara yönelik eski politikasını tamamen değiştirmesiyle vuku buldu: Dareios komutanlarına, Yunan kent devletlerinin nefret ettikleri ve kısa süre önce yeniden başa geçen tiranları defetmelerini ve uğruna kor-

kunç bir ayaklanma başlattıkları yerel özerkliğe sahip oldukları demokratik bir yönetim biçimi getirmelerini buyurdu! Bununla da kalmadı: İyonyalıların birbirlerine saldırmaktan vazgeçmelerini ve aralarındaki sorunları çözmek için arabuluculuktan yararlanmalarını zorunlu tuttu. Son olarak, İyonyalıların da son derece makul bulduğu ve bir kez daha Pers kontrolünden kurtulduktan sonra beşinci yüzyıl boyunca hiç değiştirmeden gönüllü olarak kullanmayı sürdürdüğü bir vergi sistemi kurdu. Kısacası, 490'ların sonları itibariyle tam bağımsızlıklarını sürdürmek için Perslerle çarpışan Yunanların, savaşı kaybederlerse çok sert cezalarla karşılaşabileceği açıktı. Ancak işbirliği yapan ve merhamet isteyen insanlara ve devletlere, kralın kendi halkına asla müsaade etmeyeceği bir çeşit özerklik de dahil olmak üzere, son derece lütufkâr bir muamelede bulunuluyordu. Bir Yunan siyasetçi, Pers kralının muazzam ordusuyla savaşmak yerine onunla anlaşmanın müttefikleri ve hatta kendi yurttaşları için ne kadar baştan çıkarıcı olabileceğini her zaman göz önünde bulundurmak zorundaydı.

Ne yazık ki gelinen noktada Atinalılar ve Eretrialılar, Dareios'un anlaşma yoluyla ödüllendirmek değil cezalandırmak istediği düşmanları arasındaydı; kral İyonya Ayaklanması sırasında Sardeis saldırısına katıldıkları ve bir tapınağı yaktıkları için hâlâ onlara öfkeliydi. Tam da bu dönemde, yani 490'ların sonunda durumu Atina için daha da kaygı verici kılan, Pers kralının egemenliğini Makedonya'ya (Yunanistan'ın kuzeyi) yaymak amacıyla bir sefer düzenlemesi, pek çok Yunan devletine elçi göndererek onlardan da toprak ve su talep etmesiydi. Aigina dahil Yunan devletlerinin çoğu bu talebe uydu. Aiginalıların Perslerin talebini kabul etmesi Atinalıları özellikle çileden çıkardı çünkü Atinalılar yakın komşularının Atina'nın kontrolünü elde etmek isteyen Büyük Kral'a yardım etmek için komplo kurduğuna inanıyorlardı..

Atinalıların güvenlik kaygılarının ne kadar umutsuzca ciddi olduğu, yaklaşmakta olan Pers tehdidine karşı, Aiginalıların Yunanların özgürlüğüne ihanet etmesine engel olması için Spartalılara başvurmalarıyla ortaya çıktı. Spartalıların desteğini isteyen Atinalılar, soydaşlarının çok da uzun olmayan bir süre önce eski tiran Hippias'ı yeniden başa getirerek demokrasilerini yıkmak üzere Atina'ya saldırmalarından duyduğu kızgınlığı yutmak zorunda kaldı. Sparta, bu talebe cevap olarak, hâlâ iki kralından biri olan Kleomenes'i, Perslerle anlaşma yapan adalıların

elebaşlarını yakalamak üzere Aigina'ya gönderdi. Kleomenes'in Sparta krallığını paylaştığı azılı düşmanı Demaratos'dan gelen mektupla cesaretlenen Aiginalılar, Kleomenes'in taleplerini derhal reddettiler. Delphoi rahibesine rüşvet verilerek evlilik dışı doğduğu ve bu nedenle gayrimeşru bir kral olduğunu ilan etmesinin sağlandığı bir komployla tahttan indirilen Demaratos, Pers kralının sarayına kaçtı. Zaten rahat bir sürgün hayatı yaşamak isteyen önde gelen bir Yunan başka nereye kaçabilirdi ki? Dareios, sarayda gözde danışmanı haline gelen eski Sparta kralı kaçak Demaratos'a gösterişli bir hayat sundu. Yunanistan'a dönersek, Kleomenes ve yeni seçilmiş ikinci kral, Aigina'nın önde gelen on yurttaşını tutukladı ve onları rehin olarak Atina'ya teslim etti.

Diğer Aiginalılar bu hamleden yakınırken, Spartalılar Atinalılara doğaları gereği güvenilmez olduklarını bir kez daha kanıtladılar: Atinalılardan rehineleri kendilerine derhal geri vermelerini talep ettiler. Atinalılar bu teklifi reddettiler. Aigina'yla olan düşmanlık kısa süre içinde yeni ve yoğun bir biçim aldı. Aiginalılar, Atinalı din görevlilerinin bulunduğu bir gemiyi ele geçirip esirleri zincire vurunca Atinalılar da bir deniz saldırısı için tüm kaynaklarını seferber ettiler. Bu tarihte Atina'nın askeri gücü, hâlâ Aigina gibi küçük bir komşusunun deniz kuvvetleriyle bile baş edemeyecek derecede zayıftı. Bu nedenle donanmalarını takviye etmek için Korinthos'tan ilave gemi istemek zorunda kaldılar. Bu berkitilmiş kuvvetin bile yetersiz olduğu, ilk çarpışmayı kazanıp ikincisini kaybettiklerinde anlaşıldı ve kanlı bir pata* durumu ortaya çıktı. Bu da, yakın komşuları Aigina'nın tehlikeli, Spartalıların güvenilmez ve son derece güçlü bir deniz gücünün Atina'nın kurtuluşu ve hayatta kalmasının tek umudu olduğuna ilişkin Atinalıların zaten bildikleri acı gerçekleri iyice güçlendiren başka bir olay oldu.

Atinalılar, Aiginalıları yenilgiye uğratmayı başaramazken, Dareios 490 tarihinde Eretria ve Atina'yı cezalandırmak üzere bir deniz seferi başlatmaya karar verdi. Generallerine, kendisine kafa tutan bu Yunanları köleleştirmelerini ve zincire vurarak kendisine getirmelerini emretti; muhaliflerini İran'a sürmeyi amaçlıyordu. Dareios sefere Hippias'ı da gönderdi; böylece sürgündeki tiran Büyük Kral'ın uysal müttefikleri olarak orada yaşamayı kabul eden Atinalılara hükmetmek üzere yeniden

* Satrançta rakiplerin berabere kaldıklarını ifade eden terim-ç.n.

başa geçecekti. Pers kuvvetleri, Euboia adasını Atina topraklarından ayıran dar kanalın diğer kıyısındaki Eretria'ya ulaştığında Atinalılar, daha önce Halkis'e yerleştirdikleri kuvvetleri bu komşu kentin savunmasına yardım etmek üzere yola çıkardılar. Ancak bu kuvvetler, bazı Eretrialıların kişisel ödül elde etmek için Perslerle anlaşma yapmayı planladıklarını öğrenince geri çekildi. Eretria, bu kişilerin saldırganlara kapılarını açmasının ardından düştü. Muzaffer Persler kendilerine karşı direnen Eretrialıları köleleştirdi ve Sardeis'teki Büyük Ana tapınağının İyonya Ayaklanması sırasında yakılmasının intikamını almak için kentteki tüm tapınakları yaktılar.

Daha sonra Hippias'ın önderliğindeki Persler, Attika'nın kuzeydoğusundaki Marathon kumsalına çıktılar. Bu geniş ova, istilacıların planladığı süvari harekâtlarına çok uygundu. Savaş meydanındaki Pers birliklerinin sayısının kendilerini kat kat aştığını gören Atinalılar, acilen askeri yardım göndermesi için Sparta'ya bir koşucu gönderdiler; koşucu, iki kent arasındaki yaklaşık 240 kilometrelik mesafeyi yalnızca iki günde kat etti. Spartalılar yardım sözü verdi ancak hemen harekete geçemeyeceklerini çünkü bir hafta sürecek yerel bir dini festival kutlamakta olduklarını, ilahi desteğe şüphesiz ihtiyaç duydukları bir askeri harekâta festival bitmeden başlayamayacaklarını söylediler. Atina'ya destek vermek üzere zamanında gelen tek ordu, Boiotia'nın hemen kuzeyindeki küçük bir topluluk olan Plataia'nın ordusuydu. Atinalılar eskiden, Spartalıların yardım etmeyi reddettiği Plataia'ya, güçlü ve saldırgan komşuları Thebai'ye karşı kendisini savunmasına destek olmuştu. Yani şimdi Plataia'nın tüm yurttaş milisleri, kazanmayı pek de beklemedikleri bir savaşta Atinalılarla omuz omuza dövüşerek namus borçlarını ödemeye gelmişti.

Savaşta bozguna uğrama ve ardından zorla İran'a götürülme ihtimali nedeniyle Atinalıların hissettiği dehşet duygusu o kadar yoğundu ki, savaşta yurttaşlarla birlikte savaşmalarının ödülü olarak bazı köleleri azat ettiler. Antik Yunan savaşlarında kölelerin muharebelerde zorla savaştırılmasına sıkça rastlanırdı ancak onlara nadiren özgürlük sözü verilirdi – Atinalıların ne kadar endişeli olduklarının bir işareti. Bu tarihte Perikles dört veya beş yaşındaydı ve bu nedenle hâlâ annesi ve kadın köleleriyle birlikte yaşıyor olmalıydı. Dolayısıyla bakıcılarının neden bu kadar üzgün olduklarını anlayamayacak kadar küçüktü ancak yine de hissettikleri korkuyu kuvvetle sezmiş olmalıdır. Korkutucu yabancılar

-küçük çocuk muhtemelen bunların canavar olduğunu hayal ediyordu- saldırıyordu ve kazanırlarsa kendisine zarar vereceklerinden emindi.

Marathon'daki Atinalı komutanların çoğu o anda karamsardı. Savaşmak istemiyor, büyük olasılıkla, Pers kralından son dakikada bir anlaşma koparabileceklerini düşünüyorlardı. Ancak Miltiades aynı fikirde değildi. Gönülsüz komutanlarına, Atina'nın özgürlüğünün ve mülklerinin korunmasının tek yolunun saldırı olduğunda ısrar ediyordu. Yunanların üstün nitelikli silahları ve piyadelerin giydiği zırh sayesinde taktik üstünlüğe sahip olduklarını, Perslerin çok sayıdaki okçusunu ve süvarilerini konuşlandırmadan önce bu üstünlüğü kullanmaları gerektiğini savunuyordu. Miltiades ayrıca meslektaşlarına gecikmenin düşmana yaradığını, çünkü bunun Dareios ile Atina demokrasisini sona erdirecek bir anlaşma yapmak isteyen hemşerilerine bir fırsat sunmuş olacağını söylüyordu. Meslektaşlarının savaşma konusundaki isteksizliklerinin onların da düşman tarafına geçmeye hazır olduklarını ima ettiğini anlamazlıktan gelerek bu argümanlarla meslektaşlarının mahcup olmasını sağladı. Son olarak Atina'yı "Yunan devletlerinin birincisi" haline getirecek bir zafer sözü verdi (Herodotos, 6.109). Demek ki Miltiades de Atina'nın gücünü artırmanın ve buna bağlı olarak Atina'yı abat etmenin yolunu yabancı egemenliğinden kurtulmayı sağlayacak parlak bir savaşta görüyordu.

Askerler, pantolon gibi (Yunanlara göre) göz korkutucu, tuhaf giysiler giyen düşmanlarından korksa da, Miltiades'in tutkulu çağrıları diğer komutanları ikna etti. Tanrılara sunulan kurbanlardan iyi işaretler gelince, görünüşe göre tek başlarına olan ya da en azından okçuların ve süvarinin önünde konuşlanan Atina ve Plataia hoplitleri* Perslere doğru ilerlemeye başladılar; düşman hatlarıyla aralarındaki son mesafeyi de kapatmak için normal yürüyüş hızından koşmaya geçtiler. Hoplitler avazları çıktığı kadar bağırıp savaş naraları atarak yoğun bir ok yağmuru altında kendilerinden sayıca çok daha üstün olan düşmanlarının sivri uçlu mızraklarına doğru atıldılar. Bilim insanları bugün dahi Yunanların şakırdayan metal zırhları içinde bir ovayı boydan boya koşarak nasıl kat ettiklerini tartışmaktadırlar. Bu alışılmadık taktiğin Persleri en azından şaşırttığı kesindir. Herodotos'a göre Persler, Yunanların "çılgınca intihar ettiklerini" düşünür (*Tarih*, 6.112). İnanılması güç ama Pers generaller,

* Zırhlı ve mızraklı seçkin Yunan ağır piyadesi-ç.n.

o gün zafer kazanmak için başından beri bel bağladıkları süvari birliğini devreye sokmaya henüz hazır değiller gibi görünmektedir. Buna rağmen, muharebe saatlerce süren dişe diş bir kapışma, zorlu bir mücadele oldu. Neticede Yunanların onlara üstünlük sağlayan zırh ve silahlarıyla yılmaz cesaretlerinin bileşimi piyade muharebesinde galip gelmelerini sağladı. Atinalılar ardından kıyıda demirlemiş Pers gemilerine akın ettiler. Burada, meşhur Atinalı yazar Aiskhylos'un ağabeyi, mürettebata saldırmak için bir düşman savaş gemisine tırmanırken bir Persin elini koparması nedeniyle kan kaybından öldü ve ebedi bir ün kazandı. Perikles bu öyküyü ve daha fazlasını, muhtemelen Marathon'da savaşmış olan babasından dinlemişti; Ksanthippos artık milis kuvvetlerinde savaşacak kadar büyümüştü ve bir ağır piyadeye has tunç zırhın maliyetini karşılayacak kadar da zengindi.

Ayrıca Perikles'in daha sonra mutlaka duyduğu pek de kahramanca sayılmayacak bir söylenti de, Alkmeonoğulları ailesinin bu kritik anda Atina'ya ihanet etmek amacıyla komplo kurduğuydu. Öyküye göre, Marathon ovasındaki yenilgiden sonra hayatta kalan ve gemileriyle kaçmayı başaran Persler, Atina'nın batı sahiline çıkıp kenti o taraftan ele geçirmeye niyetlenmişti. Efsaneye göre bir Atinalı, Marathon'dan kent merkezine dek hiç durmadan koşmuş ve yurttaşlarını uyararak kapılara barikat kurmalarını söylemişti (Marathon'dan Atina'ya kadar otuz iki kilometreden fazla koşması nedeniyle muharebenin yapıldığı yerin adı günümüzde çok popüler olan koşu müsabakasına verildi). Bazıları Alkmeonoğullarını Hippias'ı başa geçirmek için kurulan bir komploda Atina surlarının tepesinden bir kalkanla ışık yansıtarak Perslere işaret vermekle suçladı. Kuşkusuz bu bir iftiraydı; Alkmeonoğulları, tahttan indirdikleri bir tiranı yeniden iktidara getirerek nasıl bir avantaj elde edebilirlerdi? Ancak bu hikâye, Atina'nın seçkin aileleri arasındaki acımasız rekabetin hiç bitmediğinin ve Perikles'in siyasi rakiplerinin kendisine yönelik halk desteğini baltalamak amacıyla annesinin ailesinin geçmişini kullanmaya çalışacaklarını meslek hayatı boyunca her zaman aklında tutması gerektiğinin altını çizer.

Atina'yı ele geçirmeyi başaramayan Pers kuvvetleri yurtlarına dönmek zorunda kaldılar. Kendilerine verilen talimat uyarınca Eretria'dan alınan esirleri Dareios'a teslim ettiler. Ancak Büyük Kral'ın herhangi bir zamanda sergileyebileceği bir başka alicenaplık gösterisi, köleleştirilmiş

ve yurtlarından koparılmış Yunanları görür görmez öfkesini yenmesiyle ortaya çıktı. Dareios, Yunanları Asya içlerine satmak yerine onlara hediye olarak İran'da ev ve toprak verdi. Böylece İran'da kendi cemaatleri içinde yaşayan Yunanlar rahatça varlıklarını sürdürebildiler ve bugüne dek Yunanca konuşmaya devam ettiler.

Sonuçta 490'da Atina, dünyanın en büyük askeri gücüne ait (kötü idare edilen) bir birliğin saldırısına karşı beklenmedik bir şekilde kendisini korumayı başarmış oldu. Marathon Yunanların bir Pers gücüne karşı kesin zafer kazandıklarını iddia edebilecekleri ilk seferdi. Bununla birlikte Eretrialıların akıbeti, muharebenin sonucunu muğlaklaştırdı. Kentin düşmesi bir yandan, bazılarının Pers kralıyla işbirliği yapma ihtimalinin cazibesine kapılması halinde yurttaşlar arasındaki bölünmüşlüğün ne kadar yıkıcı olabileceğini gösterdi. Öte yandan kralın sürgündeki Eretrialılara gösterdiği sınırsız bağışlayıcılık, Pers İmparatorluğu tahtında oturan bu çok uzak akrabalarına boyun eğerek ödüllerini elde etme konusunda Yunanların neredeyse hiçbir zaman çok geç kalmış olmayacaklarına işaret ediyordu. Bir başka deyişle, Yunan özgürlüğü uğruna bu süpergüce karşı savaşmak veya tersine Büyük Kral'la anlaşma yapmak, hiçbir zaman basit ve dolambaçsız bir seçenek olmayacaktı.

3. Bölüm

Aile Krizi ve Ulusal Acil Durum Sırasında Perikles Gençlik Çağına Ulaşıyor

Perikles 480'lerin sonlarında ergenliğe adım attı. Anakara Yunanistan'ının en kalabalık kent devletine dönüşmekte olan Atina'da büyüdü. Kent devleti kavramı, modern bilim insanlarının, aynı zamanda merkezden uzak küçük köylerin ve çiftliklerin bulunduğu bir toprak parçasını kontrol eden büyük bir kent merkezinden meydana gelen antik Yunan siyasi topluluklarını tanımlamak için benimsediği bir terimdir. Yurttaşlar kentte veya kırsal kesimde istedikleri yerde yaşayabilirlerdi. Yunancada kent devleti için kullanılan *polis* sözcüğü günümüzdeki "politika" sözcüğünün kökenidir. Beşinci yüzyılda, siyasi haklardan yararlanma yetkisine sahip ve yurttaş milislerinde görev yapmak zorunda olan yetişkin erkek yurttaşların sayısı muhtemelen 40.000 ila 60.000 arasında bir yerlerde, zirveye ulaşmıştı. Genel olarak Atina *polis*inin nüfusu, tüm erkek ve kadın yurttaşlar ve çocukları, yerleşik yabancılar ve köleler dahil olmak üzere, muhtemelen 250.000 veya biraz daha fazlaydı. Bu, antik bir Yunan *polis*i için son derece büyük bir nüfustu. Varlıkları belgelenen binden fazla antik kent devletinin her biri, sınırları içinde bundan çok, çok daha az bir nüfus barındırıyordu.

Attika olarak bilinen Atina toprakları anakara Yunanistan'ın güneydoğusunda, ovalar, tepeler ve küçük dağlardan meydana gelen üçgen biçiminde bir yarımadaydı. Diğer Yunan kent devletlerinin sakinleri gibi Atinalılar da topraklarının büyük bir kısmını tarıma ayırmışlardı ancak deniz ticareti açısından elverişli limanlarla bezeli bir sahil şeridine sahip oldukları için de ayrıca şanslıydılar. Perikles yetişkin olduğunda Attika'nın nüfusu o kadar artmıştı ki ülkede herkesi besleyecek kadar gıda üretilemiyordu. Bu nedenle tacirler Karadeniz bölgesinin kuzey-

doğusu ile Mısır'ın güneydoğusundaki verimli bölgelerden, başta tahıl olmak üzere büyük miktarlarda temel ihtiyaç maddesi ithal etmeye başladılar. Büyük partiler halinde gelen bu dökme tahıl, Akdeniz'de düzenli seferler yapan gemilerle taşınırdı; bu riskli bir işti çünkü nakliye gemileri fırtına sırasında kolayca batabilirdi.

Antik Yunanların başlıca besin kaynağı, arpa ve buğdaydan yapılan lapa ve ekmek ile yanında yenen sebzeler, zeytinyağı ve peynirdi. Çoğu kişinin gücü düzenli et yemeye yetmezdi; bu nedenle devletin finanse ettiği toplu hayvan kesimleri sayesinde herkese pişmiş et dağıtımı ihmal edilmiyordu. Perikles döneminde Atina'nın gerçek anlamda varlığını sürdürmesi açısından kritik bir noktanın vurgulanması kesinlikle çok önemlidir: Atinalılar, halkın hayatını sürdürmesi için gerekli olan gıdanın deniz yoluyla ithalinin güvenliğini sağlayamazlarsa kent halkı açlıktan ölürdü. Atinalıların kent devletinin deniz gücünü korumayı ve eğer mümkünse artırmayı birincil öncelik olarak görme konusundaki kararlılıklarının ahlaki yönüyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunurken, bu acımasız gerçeği her zaman ön planda tutmak gerekir. Bu durum Atinalılar için ölüm kalım meselesiydi.

Atinalılar, ithal ettikleri tahıl karşılığında antik dünyada muazzam talep gören şarap ve beşinci yüzyılın başlarında güneydeki tepelerde keşfettikleri ve devletin el koyduğu zengin maden yataklarından çıkarılan gümüş gibi değerli madenleri ihraç ediyorlardı. Bu ithalat/ihracat zamanla o kadar nefes kesercesine büyüdü ki Atina'nın ekonomik refahı büyük ölçüde bu ticarete dayanır hale geldi. Böyle olunca, Atinalılar hayatlarının bağlı olduğu besin tedarikini sürdürmenin yanı sıra deniz ticaretlerini de korumak için zaman içinde müstahkem limanlar inşa ettiler. Denizcilikte ve gemi yapımında ustalaştılar ve Yunan'ın o güne kadarki en etkili donanmasını kurdular.

Atinalıların 490'da korkutucu Perslere karşı Marathon Muharebesi'nde elde ettiği beklenmedik zaferden sonra bile, pek çok Yunan, Perikles'in anayurdu olan bu kent devletinin daha önce görülmemiş bir güç, nüfus ve zenginlik elde edeceğini beklemiyordu. Daha önce belirtildiği gibi, Sparta'nın askeri gücü ve Korinthos'un seyrüsefer kapasitesi evvelden beri Atina'yı gölgede bırakmıştı. Bütün bunlar, Perikles çocukluktan yetişkinliğe geçerken hızla değişmeye başladı. Yine de korku ve tehlike, Atina tarihinin bu dönemine derinlemesine damga vurdu. Ne

yazık ki günümüze ulaşan antik kaynaklar 480'li yıllar bakımından pek zengin değildir ama Perikles'in bu yıllarda deneyimlediği duygusal olarak iç burkuculuğuyla, fiziksel olarak da barındırdığı tehlikelerle zihnine kazınmış olaylardan çıkan dersleri unutamadığı kesindir. Bu tedirgin edici olaylardan ilki, Perikles'in olanların anlamını tam olarak kavramak için henüz çok genç olduğu bir dönemde, Marathon Muharebesi'nden hemen sonra gerçekleşti. Ancak olayın ailesinin geçmişiyle yakından ilgili olması, zamanı geldiğinde bunun sonuçlarının yükünü hissedeceği anlamına geliyordu.

Sözü edilen olay, özellikle dünyanın mevcut en büyük imparatorluğunun ordusunu püskürteceğini kimsenin beklemediği bu ikinci sınıf Yunan gücünün Marathon'da elde ettiği zaferde sergilediği önderlik sayesinde Atina'da milli bir kahramana dönüşen Miltiades ile ilgiliydi. Sadece Plataia'dan gelen küçük bir birliğin yardım ettiği Atinalıların kurtuluşa kendi çabalarıyla ulaşmaları kendine güvenlerini hızla artırdı; kuşkusuz, tanrılar bizimle, diye düşünüyorlardı. Demokratik meclisteki seçmenler kısa bir süre sonra, bu güvenle, duygularının sağduyularını yok etmesine izin vererek harekete geçtiler: Miltiades'in talebi üzerine ona, kendi belirlediği herhangi bir amaç için kullanabileceği bir deniz kuvveti tahsis ettiler. Şaşılacak şey; toplantıya katılanlar, ondan gemileri ve mürettebatı nereye götürmeyi ve gittiği yerde ne yapmayı planladığı konusunda kendilerini bilgilendirmesini bile istemeden, yalnızca bu masraflı maceranın komutanı olarak zengin ganimetlerle döneceğine söz vermesini istediler. Başka bir deyişle meclis, bu deniz seferinin başarı ihtimali üzerinde düşünmeksizin ve bu konuda hiçbir bilgi istemeksizin, adeta bir korsan seferine izin vermiş oldu. Miltiades, Marathon Muharebesi'nden önce Atina'nın "Yunan kent devletlerinin birincisi" olacağı sözünü vermişti. Şimdi meclis üyelerini bu kumarı oynamaya bir şekilde ikna etti; böylece hem o hem de meclis "birinci" olma hırsından fayda sağlayabilirdi.

Kısa süre sonra Miltiades'in Ege Denizi'nin güneyinde bir ada olan Yunan kent devleti Paros'a saldırmaya niyetlendiği anlaşıldı. Miltiades'in saiki kişiseldi; bir Paros yurttaşını, Kral Dareios'un yakın çevresindeki yüksek rütbeli bir Perslinin gözüne girme şansını elinden almakla suçluyordu. Atinalı liderleri değerlendirme bağlamında pek güvence oluşturmasa bile bu olayda açık olmak önemlidir. Yunanların Perslere karşı Marathon'da kazandıkları muhteşem zaferin anlı şanlı

mimarı, kendi çıkarları lehine davrananlar için müsrifçe harcama yapmasıyla bilinen düşman hükümdardan edineceği maddi ödüllerin peşindeydi. Ne de olsa Miltiades'in oğlu, halihazırda Pers hükümdarının gözdesi olarak, hanedanlığın cömertliği sayesinde lüks içinde yaşıyordu. Miltiades'in, bu gizli planının kendi hemşerileri bakımından oluşturacağı riske aldırmadan zengin olma cazibesine teslim olduğu sonucuna varmak kaçınılmaz görünmektedir.

Kendisi açısından üzücü bir durum olarak Miltiades'in Paros'a yaptığı saldırı, bacağında kapanmayan cerahatli bir yara açarak felaketle sonuçlandı. Topallayarak yurdu Atina'ya döndüğünde, Perikles'in babası Ksanthippos, Miltiades'e Atina halkını aldatma ve kentin kaynaklarını israf etme suçlamasıyla dava açtı.* Atina mahkemelerinde görülen neredeyse tüm davaları kamu görevlileri değil, özel kişiler başlatırlardı. Jüri kurullarını oluşturan veya bazı önemli davalarda karar vermek üzere mecliste toplanan erkek yurttaşların "halkı aldatmak"la suçlanan liderleri cezalandırma yetkileri ve çoğunlukla da bu yönde bir eğilimleri vardı. Bu itham, zorunlu olarak, sanığın gerçekleştirdiği fiilin cezai anlamda suç olduğu anlamına gelmemekle birlikte (böyle de olabilirdi) sadece kendisinden beklenen görevleri yerine getirmemesi ya da kent devletine yararlı olacağına dair verdiği sözleri tutamaması da suçlanması için yeterliydi. Atinalı hemşerileri, Miltiades davasında eski Marathon kahramanını idam etmemeye karar verdiler ama kendisine yüklü bir para cezası kestiler (bir işçinin 1000 yıllık maaşına eşdeğer bir miktar olan 50 *talanton*). Miltiades, bu muazzam cezayı ödeme yükümlülüğünü oğlu Kimon'a bırakarak iltihaplanan yarası nedeniyle kısa süre sonra öldü.

Kaynaklarda Ksanthippos'un Miltiades hakkında dava açma saikleri belirtilmemiştir. Ancak kesin olan şu ki bu dava her ikisi de toplumsal seçkinler arasında üst sıralarda yer alan Perikles'in ailesi ile Kimon'un ailesi arasındaki düşmanlığı yansıtıyordu veya belki de bu düşmanlığı başlatan olaydı. Ksanthippos'ın Perikles'e miras bıraktığı bu düşmanlık Perikles'in siyasi kariyeri daha sonra Kimon'unkiyle çakıştığı ve bu eski rakibiyle önem yarışına girmesine neden olduğunda sertleşecek ve kalıcı sonuçlar doğuracaktı. Bundan başka, meclisin felakete neden olan macerasında Miltiades'e yetki verirken bu kadar sorumsuzca davran-

* Solon yasalarıyla antik Atina'da her yurttaşa dava açma hakkı tanınmıştı-ç.n.

mış olması, Atina'nın, dış politikasını bilgiye dayalı değerlendirmeler olmadan belirlemesinin tehlikeleri konusunda Perikles'in aklından çıkmayacak bir ders oldu.

Düşmanlık sözcüğü Atina iç siyasetinin 480'lerdeki durumunu iyi anlatır. Bu on yılın sonları itibariyle, Perikles bu dönemdeki siyasi ve askeri olayların anlamını daha derinden kavrayacak ve babasını, dolayısıyla da annesiyle kardeşlerini etkileyen krizin bütün duygusal etkilerini tecrübe edecek kadar büyümüştü; on beş-on altı yaşlarındaydı. Bu aile krizi, Atinalıların *ostrakismos* adını verdiği resmi bir prosedürden kaynaklanıyordu. Yeniden yapılandırdığı demokratik yönetim sistemini güçlendirmek üzere hayata geçirdiği reformların bir parçası olarak muhtemelen ilk kez Kleisthenes tarafından başlatılan bu uygulama, yurttaşların hemşerilerini on yıllığına sürgüne göndermesine izin veriyordu. Meclis, yılda bir kez bu prosedürü uygulayıp uygulamayacağına karar vermek için toplanırdı. Eğer oylama *ostrakismos*un uygulanması lehinde sonuçlanırsa iki ay sonra seçmenlerin, pişmiş kırmızı topraktan testi ve tabak parçalarının (*ostraka*) üzerine sürgüne göndermek istedikleri kişinin adını yazmak suretiyle oy kullandıkları bir oylama yapılırdı. 6.000 oya ulaşılırsa en fazla oyu alan kişi sürgüne gönderilirdi. Bu kişi on gün içinde Attika'yı terk etmek zorundaydı ve resmi olarak davet edilmedikçe on yıl boyunca geri dönemezdi.

Ostrakismos herhangi bir suç karşılığında verilen bir ceza değildi. Sürgüne gönderilen kişiye mali bir ceza verilmez ve Atina'daki mallarını muhafaza etmesine izin verilirdi. Sürgün edilen kişinin ailesi, arzu ettikleri takdirde, kendisinin zorunlu yokluğu dışında hiçbir resmi sonuçla rahatsız edilmeden yurtlarında yaşamaya devam edebilirlerdi. Yine de bu prosedür, uygulanan kişiye ve ailesine büyük bir külfet getirirdi. Sürgün edilen kişi ya ailesini de yurdundan ayırıp kendisiyle birlikte Atina topraklarının dışına götürmek ya da uzun süreli yokluğu sırasında herhangi bir yardıma ihtiyaç duyduklarında akrabalarına ve dostlarına güvenmeye mahkûm ederek arkasında bırakmak zorundaydı. Bütün bu nedenlerden ötürü, *ostrakismos*, sürgüne gönderilen adam (daima erkek olurdu), karısı ve çocukları üzerinde acı veren kişisel ve duygusal kayıplara neden olurdu. Ksanthippos ile Agariste ve Perikles'in de aralarında olduğu çocukları, bu fazlasıyla acı verici sonuçları doğrudan deneyimlemiş olmalıdırlar.

Atinalılar neden *ostrakismos* gibi ağır bir uygulamayı kabul etmişlerdi? Bunun nedeni belki de Peisistratos tiranlığının, 500'lerin sonlarında devrilmesinden hemen önce iyice kötüleşen şiddet ve baskı dönemini hatırlamalarıydı. Belli ki Atina halkı, Kleisthenesçi demokrasilerini kurarken, alışılmadık biçimde öne çıkan herhangi bir liderin kendisini tirana dönüştürmek için gereken desteği kazanması ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaya karar vermiş ve böyle bir kişinin kent devletinden on yıllığına uzaklaştırılmasını gerekli görmüşlerdi. Sürgüne gönderilen kişinin Atina siyasetinden uzunca bir süre uzak kalmasının, onun Atina demokrasisine yönelik yakın bir tehdit gibi görünmesine neden olan takipçileri arasındaki itibarını kaybettireceğini umuyor olmalıydılar.

Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen kurucularından biri ve ardından ikinci başkanı olan John Adams (1735-1826), bu siyasi saiki -korku- Atina'daki *ostrakismos* uygulamasının nedeni olarak kabul eder ve şöyle yazar: "Halkın kendi zafiyetinin ve devletin yürütme organını idare etmedeki yetersizliğinin veya yasama organının sahip olduğu yetkilerin dengesizliğinin bu kurum kadar samimi bir itirafı, tarihin hiçbir döneminde görülmemiştir" (*The Political Writings of John Adams,* ed. George Wescott Carey [2000], s. 188). Bu açık sözlü değerlendirme, Adams ve diğer kurucu babaların Atina'nın doğrudan demokrasisini yeni devletlerine model olarak kabul etmemelerinin ve bir cumhuriyet kurulmasında ısrarcı olmalarının çok sayıda nedeninden biridir. *Ostrakismos*un, bireysel özgürlüğü korumak için yeterli anayasal güvencenin olmadığı bir demokraside görülmesi mümkün olan ve Adams gibi siyaset yorumcularının "çoğunluğun tiranlığı" adını verdiği kavramın bir tezahürü gibi göründüğüne karşı çıkmak güçtür. Ama yine de Atinalıların özgürlüklerini kaybetme korkusunun bu kaygıyı kışkırtan kişi üzerinde kullandıkları bu tarz bir hâkimiyeti haklı çıkardığını da kabul etmemiz gerekir.

480'lerde Marathon Muharebesi'nden sonraki *ostrakismos* uygulamalarına ilişkin kanıtlar, sınırlı olmakla birlikte bu yorumu destekler gibi görünmektedir. Kayıtlara göre, bu dönemden önce hiç kimseye *ostrakismos* cezası uygulanmamıştır (önde gelen bazı bilim insanları, bu uygulamanın Kleisthenes'in yirmi yıl önce gerçekleştirdiği reformlar kadar bile eski olmadığını öne sürer). Ama şimdi, 490'daki Marathon Muharebesi'nden sonraki yıllarda, önde gelen pek çok Atinalı bir bir sürgüne gönderiliyordu. Aristoteles'in Atina siyasi tarihi üzerine yaptığı kısa

araştırmasında (*Atinalıların Devleti*, 22) belirttiği üzere *ostrakismos*un ilk muhataplarının sürülme nedeni, aslında bu insanların Atina'ya hükmeden tiranlar olmayı amaçlamalarından şüphelenilmesiydi. Bu suçlama, sözü edilen kişilerin Peisistratos ailesiyle bağlantılı oldukları ve bu nedenle kenti Pers kralının şakşakçısı olarak yönetmek için onunla işbirliği yapmaya hazır oldukları iması taşıyordu. Ne de olsa Peisistratos'un oğlu eski tiran Hippias, Pers zaferinin kendisini tekrar Atina'nın tek hükümdarı kılacağı beklentisiyle Marathon'a kadar Perslere eşlik etmişti.

Elbette geçerli bir *ostrakismos* için oy kullanan 6.000 ve fazlası erkek yurttaş sürgüne göndermek istediği kişiyi seçerken, beyhude kuşkulardan başka bir şey olmayan ya da sırf kişisel antipati veya kıskançlıktan kaynaklanan çeşitli saiklerle de hareket ediyordu. Örneğin Perikles'in Alkmeonoğullarına mensup akrabası Megakles'in 486'da sürgüne gönderilmesinden sonra beşinci yüzyılın meşhur şairi Pindaros, onun "yaptığı iyi işler karşılığında kıskançlık" nedeniyle sürgüne gönderildiğini ima eden (yazmakla görevlendirildiği) bir şiirinde Megakles'i göklere çıkarıyordu ("Pythia Zafer Şarkıları", 7.15). Daha meşhur bir sürgün öyküsü de önde gelen liderlerden biri olan ve hem kişisel yaşamında ve hem de siyasette alışılmadık ölçüde adil olmasıyla bilinen, Aristides'in 482'deki sürgünüdür. Aristides o yılki *ostrakismos* oylamasının yapılacağı yere doğru yürürken kendisine yaklaşan bir yurttaş, elindeki çömlek parçasına bir isim yazması için ondan yardım ister. Bu kişi okuryazar değildi ve bu durum o dönemde gayet normal olduğu gibi, yurttaşlığa ya da oy kullanmaya da engel değildi. Aristides, adama çömlek parçasına hangi ismi yazacağını sorduğunda adam "Aristides" diye yanıt verir. Bu cevaba şaşıran Aristides, "Aristides -elbette kendisi- sana sürgüne gönderilmeyi hak edecek ne yaptı" diye sorar. Plutarkhos'un aktardığına göre (*Aristides*, 7) adam şöyle der: "Hiçbir şey yapmadı, yalnızca herkesin ona 'Adil Aristides' deyip durmasından bıktım usandım".

Atina'da kazı yapan arkeologlar bugüne dek oy pusulası olarak kullanılmış 11.000'den fazla çömlek parçası buldular. Bu antik çömlek parçalarında bazı seçmenlerin, adını yazdıkları adamın neden sürgün edilmesi gerektiğini ifade etmek amacıyla çömleklere birkaç sözcük yazdıkları veya resim çizdikleri (meşhur bir parçada Pers kıyafeti giymiş bir adam vardır) görülür. Gerçekten, genç Perikles'i doğrudan etkileyen bu aynı *ostrakismos* uygulamasına ilişkin de bir kanıt bulun-

muştur: Perikles'in babası Ksanthippos'un 484'te sürgüne gönderilmesi. Arkeologlar, Ksanthippos'un adını ve bir şiirin iki dizesini içeren bir oy pusulası buldular (Fornara, *Translated Documents,* no: 41, D8). Kısaltılarak yazılmış bu dizelerin tam olarak yorumlanması güç olsa da, Ksanthippos'un siyasette veya hükümette bir şekilde adaletsiz davranmakla suçlandığı, hiç şüphesiz Kylon'un çok uzun zaman önceki komplosundan bu yana zamanla devam edegelen ve asla silinmeyecek olan bu damgayı taşıyan Alkmeonoğulları ailesinden Agariste ile evli olmasına gönderme yaparak hâlâ "lanetli" olduğunun ima edildiği anlaşılmaktadır. Bu iki dizedeki sözcükler, doğrudan bir tiranlık korkusuna veya vatana ihanet sayılabilecek bir davranışa işaret etmez ancak bu yurttaşın Ksanthippos'un ahlaki olmadığını düşündüğü siyasi duruşunu veya eylemlerini şiddetle reddettiği bellidir. En önemlisi de Perikles'in babasına duyduğu düşmanlığı üstüne basa basa ifade ederken, bu çok eski iftirayı eklemek konusunda tereddüt etmemiştir.

Ksanthippos'u Atina'yı terk etmeye zorlamak konusunda yeteri kadar yurttaş bu adamla aynı fikirdeydi. Ksanthippos'un yurtdışında yaşadıklarına ve bu sürgün döneminde ailesinin akıbetine ilişkin hiçbir ayrıntı günümüze ulaşmamıştır. Ksanthippos zengindi ve Atinalı seçkin sınıfın diğer üyeleri gibi, anayurdunun sınırları dışında da, karısının Sikyon'daki akrabaları gibi, kapısını çalabileceği bağlantıları muhtemelen vardı. Ancak karısı, muhtemelen onları alıştıkları ortamdan ve evlerindeki günlük rutinden koparmamak için küçük yaştaki çocuklarıyla birlikte Atina'da kalmıştı. Yine de bu küçük oğlanın, babasının sürüldüğü o uğursuz günde karar verilen şeyin sonuçlarını tam anlamıyla idrak ettiğinde ne denli yıkılmış hissettiğini gözümüzde canlandırmak için pek öyle tarihsel imgelem falan gerekmiyor. Bu olay çocuk Perikles için korkunç bir felaket olmalıdır.

Ksanthippos'un ailesinin Atina'da kaldığı doğruysa, *ostrakismos* oylamasının hemen ertesinde, Perikles babasının evlerini ve doğduğu kenti terk edişini perişan bir halde izlemişti. Küçük Perikles, o yaştaki bir çocuğun bile bilincine varmaya başladığı bir zaman boyunca -babası neredeyse kendisinin yaşadığı yıllar kadar bir süre boyunca geri dönmeyecekti- Ksanthippos'u bir daha görmesinin mümkün olmayabileceğini belli belirsiz sezmiş olmalıdır. Perikles'in babasının ona karşı sevgi dolu ve duygusal olarak yakın olup olmadığı bir yana, (kaynaklar bu konuda

suskundur) yakın bir zamanda ergenliğe adım atmak üzere olan bir oğul, babasının gidişiyle sadece karmaşa, ümitsizlik ve derin bir korku hissedebilirdi. Kabul etmek gerekir ki annesi, babasından toplumsal olarak daha seçkin bir sınıfa mensuptu ve bu konumu sayesinde ailenin yaşam standartlarını korumaya yetecek mali kaynaklara muhakkak sahipti. Yine de antik Yunan'daki gibi bir ataerkil toplumda babanın yokluğu ailenin güvenliği bakımından sadece korkunç bir felaket olarak görülebilirdi.

Perikles o yaşta bu ailevi krizin tüm sonuçlarını anlamamış olsa da çekirdek ailesindeki diğer yetişkinlerin deneyimlediği kaygı ve gerginliği sezmemiş ve bundan ciddi biçimde etkilenmemiş olması düşünülemez. Belirsizlik bir çocuğun esenliğine ve güvenliğine her zaman iç kemirici bir tehdit oluşturur; Perikles'in bu dönemde hissetmiş olması gereken şey kesinlikle çözülemeyen bir endişe duygusudur. Belki de kendisine babasını daha sonra yurtdışında ziyaret edebileceği yönünde bir umut verilmiştir ancak bir çocuğun korkusu daima derin ve rahatsızlık vericidir ve asla unutulmaz.

Perikles biraz daha büyüyüp Atina demokrasisinin norm ve usulleri hakkında daha çok bilgi sahibi olmaya başladığında, yazılı bir anayasası olmayan bu doğrudan demokraside çoğunluğun iradesinin ne kadar etkili olduğunu hemen anlamış olmalıdır. Günümüzden örnek vermek gerekirse Kleisthenes'in demokrasisi, temel olarak referandumla karar alan bir hükümet gibi işliyordu. Pratikte Atina demokrasisinde oy kullanan halkın alabileceği kararlar konusunda bağlayıcı sınırlamalar yoktu; bu bağlamda "halk" (*demos*) yetişkin erkeklerden oluşan bir topluluktu. Halkın meclisten geçirdiği mevcut yasalar ve köklü gelenekler, daha önceleri nelerin adil ve doğru olduğuna karar verildiğini gösteren yön levhaları gibi işliyordu; bu kararların oluşturduğu hafıza, anın sıcaklığıyla üzerinde iyi düşünülmemiş kararlar alınmasına engel oluyordu. Yine de herhangi bir zamanda bir araya gelen yeni bir seçmen topluluğunun, geçmişten gelen yasa ve teamülleri geçici veya kalıcı olarak geçersiz kılmaya karar vermesini engelleyen aşılmaz anayasal engeller yoktu.

Bu nedenle Perikles ilk gençlik yıllarında Atina *demos*unun bireyler üzerindeki muazzam gücünü, önce anne tarafından akrabası Megakles'in, daha sonra da babası Ksanthippos'un yürekler acısı sürgünüyle birinci elden deneyimledi. Hiç şüphesiz Perikles'in beşinci yüzyıl Atina'sında siyaseten önemli bir konuma gelmek isteyen her kişinin,

çoğunluğun desteğini kaybetmesi durumunda her zaman kişisel olarak yıkıcı sonuçlara maruz kalma riskiyle gerçekten karşı karşıya olduğunu derinden ve asla aklından çıkmayacak şekilde kavradığı kesin görünmektedir. Bu iç karartıcı gerçek, kendi bireysel başarısı için yurttaşları pohpohlayacak ve onlara istediklerini verecek yöntemler icat eden açgözlü bir demagog gibi sadece kendi kişisel çıkarlarının peşinde koşan bir lider değil de, "halkı" başta karşı çıktığı politikaları benimsemeye ikna edebilen gerçek bir lider olarak hareket etmeyi fazlasıyla karmaşıklaştırıyor ve güçleştiriyordu.

Perikles babası sürgüne gönderildikten dört yıl sonra asla unutamayacağı acı bir ders daha aldı: Atina'nın karşı karşıya olduğu Pers tehlikesinin büyüklüğü. Kral Dareios'un 490'da Marathon'da yenilgiye uğraması, bu yenilgiyi azametine yapılmış bir hakaret sayan kralı hiddetlendirdi. Kral, Atinalıları ve onların dostu Yunanları cezalandırmaya ant içti. Bu nedenle, Akdeniz kıyılarından Hint alt kıtasının batı bölgelerine dek, egemenliği altındaki uçsuz bucaksız toprakların dört bir yanına ulaklar göndererek tebaasına anakara Yunanistan'a yapılacak büyük çaplı bir istilanın gereksinimlerini karşılamak üzere asker, at, erzak, ikmal malzemeleri, nakliye araçları ve savaş gemileri göndermelerini buyurdu. Bu buyruklar tüm Batı ve Orta Asya'da bir hengameye neden oldu. Pers hükümdarının imparatorluğunun kaynakları sınırsızdı ancak mesafeler de bir o kadar uzaktı. Dolayısıyla bu talimatlar gönderildikten dört yıl sonra bile, eldeki güç noksansız biçimde tek bir yerde toplanamamıştı. Dareios'un farklı eşlerinden olan oğullarının kendisinden sonra kimin kral olacağı konusunda çekişmeye başlamalarıyla aşağı yukarı aynı zamanda, önemli bir eyalet olan Mısır'ın Pers egemenliğine karşı ayaklanması üzerine yeni gecikmeler yaşandı. Dareios en sonunda, kendisinden sonra oğlu Kserkses'in [Serhas] Büyük Kral olacağına karar verdi ancak bundan kısa bir süre sonra, Mısır'a boyun eğdiremeden ve Yunanlara karşı büyük intikam savaşını başlatamadan 486'da öldü.

Dareios'un ölümünden hemen sonra Yunanistan'a yönelik tehdidin son bulacağı ümitleri yeşermişti. Yeni kral Kserkses her şeyden önce Mısırlıların ayaklanmasıyla uğraşmak zorundaydı; zira mahsulün bol olduğu ve başta değerli madenler olmak üzere zengin mineraller barındıran Mısır toprakları çok kazanç getiriyordu. Ayrıca yeni hükümdarın, babasının Yunanlara karşı güttüğü kan davasını sürdürmekle ilgilenme-

diği söyleniyordu (ya da en azından; 7. ve 9. kitaplarında bu dönemdeki olaylara ilişkin en fazla ayrıntıyı sunan Herodotos böyle düşünüyordu). Perikles o dönemde henüz ilk gençlik yıllarına erişmekle birlikte, yaklaşmakta olan Pers saldırısıyla ilgili Atina'ya ulaşan korkutucu haberleri anlayacak kadar büyümüştü. O ve diğer Yunanlar istilanın söz konusu olmayacağını hâlâ umuyor olabilirler miydi?

Zamanla, ufuktaki tehlike belirgin bir hale geldi. Saraydaki diğer Persler, Kserkses'e Yunanistan'ı istila etme konusundaki fikrini değiştirmesi için yoğun baskı yapıyorlardı. Savaş ganimetlerini paylaşarak itibarlarını, servetlerini ve kişisel güçlerini artırmak ve ardından da beklenen zaferin imparatorluğa katacağı toprakları yönetmek için bir fırsat yakaladıklarını düşünüyorlardı. Kserkses, amcası Artabanus'un bu ayartıcı öneriye karşı dikkatli olması ve bu kadar büyük çaplı bir savaşın belirsizliğini iyi hesap etmesi yönündeki ihtiyatlı tavsiyelerine rağmen, saraydakilere meyletmeye başladı. Kserkses artık, Pers İmparatorluğu'na karşı işledikleri suçlar nedeniyle Atinalıların cezalandırılması ve böylece kraliyet otoritesine yapılan hakaretin intikamının alınması için askeri bir sefer düzenlemenin uygun olacağında ısrar ediyordu. Buna ek olarak, imparatorluğunu genişletmek için Yunan topraklarını fethederek tüm Pers krallarına verilmiş kutsal bir görev olan tüm dünya üzerinde denetim sağlanması görevine bağlılığını göstermiş olacaktı. Kserkses, suçluların da masumların da boyunduruk altına alınması gerektiğini söylüyor, çünkü birbirleriyle akraba olan Yunanlar ve Persler arasındaki düşmanlıkta orta bir yol olmadığını savunuyordu. Dahası, zafer kazanmasının kesin olduğunu çünkü Yunanların, neticede, Kserkses'in atalarının aşağılık bir kölesinden başka bir şey olmayan antik kahraman Pelops* tarafından fethedilecek kadar aciz olduklarını ifade ediyordu. Son olarak eğer ilk olarak kendisi önceden saldırı gerçekleştirmezse Atinalıların saldıracağını gerekçe gösteriyordu.

Pers devini savuşturmak için tek şansın Yunan birliği politikası olduğunu düşünenler açısından acı verici bir gelişme olarak, bazı Yunanlar da Kserkses'i ikna etme çabasına katıldı. Öncelikle İran'da sürgünde yaşayan Peisistratos'un soyundan gelen Yunanlar vardı; yurtlarına muzaffer olarak dönme arzusu tiranın ailesinin içinde hâlâ yanmakta olan

* Efsanevi Miken kralı-ç.n.

bir ateşti. Ailenin yaşlıları, Büyük Kral'a Atina'daki taraftarlarıyla temas kurup Perslerin başarısı için içeriden hazırlık yapmayı vaat edebilirlerdi. Kserkses'e, kendilerine sunacağı cazip bir teklif karşılığında kent devletlerinin savaşmadan teslim olmasını sağlama taahhüdünde bulunabilirlerdi. Çok zengin kaynaklara ve başta bölgede meşhur süvari birlikleri olmak üzere çok sayıda silahlı taraftara sahip Tesalyalı Aleuadai olarak bilinen seçkin bir aile ile yapılacak bir işbirliğinin, sadece bir umut olmaktan çok daha fazlası olduğu ifade edildi. Peisistratosoğulları, Kserkses'e amacına ulaşması için bu ailenin desteğini sağlayacaklarına güvence verdiler. Karşılığında kendilerine diğer Tesalyalılar üzerinde mutlak bir kontrol kurma olanağı tanınmasını bekleyebilirlerdi.

Herodotos'a göre Kserkses'in istila konusundaki isteksizliğine nihai olarak son veren şey, ilahi bir figürün korkunç hayaleti oldu;* kral, Yunanistan'ı fethetmek üzere yapılacak bir savaşı kozmik bir gereklilik olarak karşısında görünce teslim oldu. Mısır'daki ayaklanmayı bastırdı ancak imparatorluğun farklı silahlı güçlerini Perikles'in yurduna karşı dünya tarihinde o güne kadar görülmemiş en korkutucu ve en büyük tehdidi hayata geçirecek çok etnili, çok dilli ve karmaşık bir yapıya sahip bir ordu ve donanma halinde nihayet bir araya getirmesi dört yılını daha aldı. Bu devasa Pers ordusunun toplanması için geçen zorunlu uzun süre, tehdit altındaki Yunanlara hayatta kalma olasılıklarının ne kadar düşük olduğu üzerine uzun uzadıya kafa yoracakları zamanı verdi.

Yunanlar evvela, Kserkses'in yapabileceği en geniş çaplı hazırlığı yaptığını haber aldılar. Kserkses, Yunanların kökünü kazımak için o kadar kararlıydı ki, onları yalnızca doğudaki kendi topraklarından değil aynı zamanda Batı Akdeniz'deki müttefiklerinin topraklarından başlayacak iki yönlü bir saldırıyla ezmeyi tasarlıyordu. Bu nedenle Kuzeybatı Afrika'nın dört başı mamur kenti Kartaca'ya (bugünkü Tunus) Yunanlara karşı bir ittifak önermek üzere heyetler gönderdi. Kartaca üç yüzyıl önce, deniz ticaretinden kâr sağlamak amacıyla Doğu Akdeniz kıyılarından gelen Fenikelilerce kurulmuştu. Halen asıl topraklarında yaşayan Fenikeliler, Pers donanmasının başlıca gücünü oluşturuyorlardı. Kartacalılar, Güney İtalya ve Sicilya'ya yayılmış olan zengin Yunan

* Herodotos'a göre (7.12) kral, rüyasına giren ve kararını etkileyen adamın tanrılar tarafından gönderildiğine inanıyordu-ç.n.

yerleşimlerinin ticari ve siyasi rakipleriydi. Kserkses, doğudan ve batıdan eşgüdümlü olarak yapılacak saldırılarda tüm Yunanları ezeceğini vaat ederek Kartacalıları ittifakına katılması için ayartmayı başardı. Savunmasız kalacak olan Yunan kentleri anakarada Persler, İtalya ve Sicilya'da ise Kartacalılar tarafından fethedilecekti. Bu kıskaç hamlesinin Yunanları ezmesi olası görünüyordu.

Kserkses sonunda Yunanistan'ın istilası amacıyla topladığı kuvvetlerini 480'de bir araya getirdiğinde elindeki asker mevcudu sayılamayacak denli fazlaydı. Yine de onları küme küme ayırarak sıraya soktu ve alabileceği insan sayısının tahmin edilebileceği genişlikte, sınırları belirlenmiş bir alana girip çıkmalarını sağlayarak kümedeki asker sayısıyla küme adedini çarparak asker mevcudunu hesaplamaya çalıştı. Herodotos, bilindiği üzere, kara birliklerinin sayısının birkaç milyona ve Pers donanmasındaki savaş ve nakliye gemisi toplamının birkaç bine vardığını yazar. Modern kaynaklar bu sayının gerçek dışı olduğu kanaatindedir; zira bırakın arabaları ve teçhizatı taşımak için gereken at, öküz, katır ve diğer yük hayvanlarını, bu kadar büyük bir insan topluluğunu yol boyunca besleyecek kadar yiyecek ve su mevcut olması bile mümkün değildi. Günümüzdeki tahminlerin çoğu, istilacıların sayısını milyonlar yerine toplamda yüz binlerin alt seviyelerine düşürmüştür. Askerlerin ve malzemenin gerçek sayısı ne olursa olsun, daha önce bu derece muazzam bir kuvvet görülmemişti. Dünyada hiç kimse daha önce bu kadar sayıda insan, hayvan ve geminin bir araya geldiğine tanık olmamıştı. Ege Denizi'nin öbür kıyısında toplanan bu büyük fırtınanın haberi genç Perikles'e de Yunanistan'ın sonunun geldiğinin ilanı gibi gelmiş olmalıdır.

Kserkses'in sahip olduğu kaynaklarla ilgili haberler giderek daha korkutucu bir hal almaktaydı. Denizdeki fırtınalar, bir süre önce, bir Pers deniz gücünü Kuzey Ege'de enkaza çevirdiği için kral, ordudaki mühendislerine güçlü rüzgârlara sahip o bölgede sahilden denize doğru bir çıkıntı yapan Athos yarımadasını, iki geminin geçebileceği genişlikte devasa bir kanalla yarmalarını buyurdu. Projenin mimarı bile iriyarıydı: İki metre on santimetre ile Persler arasındaki en uzun boylu adam olduğu ve insan türü içinde bugüne kadar duyulmuş en gür sese sahip olduğu söyleniyordu. Yunanlar sonraları Kserkses'in bu kanalı yalnızca azametini ve saltanatını sergilemek amacıyla kazdırdığını; çünkü eğer gerçekten tek kaygısı denizde güvenli bir biçimde seyahat etmek idiyse, bir kıstağı geçmek için

antik çağda yaygın olarak uygulanan bir yönteme başvurarak gemilerini yarımada boyunca karadan çektirebileceğini söylediler. Kanaldaki kazı o kadar büyüktü ki kazılan hendek bugün dahi görülebilir. Kserkses ayrıca bu kadar kalabalık bir insan ve hayvan topluluğunun yürüyüş sırasında karşılaşacağı lojistik engelleri de planlamış ve ordusunun varmasını umduğu Yunanistan'ın kuzeyinde yiyecek yığınakları oluşturulmuştu. Suyun daha önemli bir sorun olduğu ortaya çıkacaktı; öyle ki bu dev topluluk bazı durumlarda nehirleri kurutuyordu.

Bu hazırlıklar sürerken Kserkses geniş maiyetiyle birlikte Perslerin kalbinin attığı yer olan İran'dan bölgesel başkent Sardeis'e geldi. Buradan Atina ve Sparta dışındaki Yunan kent devletlerine geleneksel bağlılık simgelerini sunmalarını istemek ve Yunanları kralın muhtemel güzergâhı konusunda bilgilendirerek onlardan hükümdar ve ordusu için ziyafetler düzenlemeye hazırlanmaları talimatı vermek için heyetler gönderdi. Kserkses tam olarak, daha önceden babası Dareios'un boyunduruğuna girmeyi kabul etmeyen tüm bu Yunanlardan bağlılık bekliyordu. Gel gör ki, Atinalılara (ve Spartalılara) ulak göndermemişti; çünkü onlar daha önce gönderdiği elçileri derin kuyulara atmış ve her ne için geldilerse aradıklarını orada bulacaklarını* haykırmışlardı. Elçilerin öldürülmesi kutsal değerlere saygısızlıktı. Atina ve Spartalıların kralın taleplerini reddederken bu kadar abartılı bir davranışla tanrıların öfkesini üzerlerine çekmeyi göze almaları, direnme konusundaki kararlılıklarının ya da en azından siyasi liderlerinden bazılarının kararlılığının ne kadar sağlam olduğunu gösterir. Ancak Spartalılar kötü kehanetleri haber almalarının ardından alarma geçtiler ve Kserkses'e iki gönüllü göndererek kaybettikleri elçilerinin yerine bu kişileri kurban edebileceğini söylediler. Kral kızgınlıkla bu iki Spartalıya herhangi bir zarar görmeden yurtlarına dönmelerini söyledi. Spartalıların işlediği suçu işlemeye yeltenmeyeceğini ve bu suçluluk duygusuyla yaşamaları gerektiğini söyledi.

Kserkses'le anlaşmanın muhtemel olduğunu bildiren tek bir elçinin gelmediği bu koşullarda bu olay Atinalıların ve dolayısıyla genç Perikles'in korkusunu artırmaktan başka bir şeye yarayamazdı. Daha önce de belirtildiği gibi, Pers kralları genellikle en azılı düşmanlarıyla bile son dakikada anlaşma eğilimindeydi. Bu nedenle böyle bir teklif sunulmaması ger-

* Su ve toprak-ç.n.

çekten de kaygı vericiydi. Bu durum ancak Kserkses'in çok öfkeli olduğu ve rakipsiz askeri gücünü Perikles'in kent devletine (ve müttefiklerine) karşı yöneltmekten vazgeçirilemeyeceği anlamına geliyordu.

Kserkses'in ordusunu Batı Anadolu'daki kampından ortadan bölünmüş bir insan cesedinin kanlı iki yarısının arasından yürüterek çıkardığı haberi gelince, kralın merhametsiz gaddarlığıyla ilgili olası bütün şüpheler ortadan kalktı. İkiye ayrılmış ceset, çok büyük masraflara girerek Pers ordusuna ziyafet çeken, ama bunun karşılığında oğullarından birini cepheye götürmeyip evde kalmasına izin vermesini kraldan isteyen çok zengin bir adamın oğlunun cesediydi. Kserkses hiddetle, eğer kendisi, Büyük Kral, oğulları, kardeşleri, hizmetçileri ve dostlarıyla birlikte yürüyüşe geçiyorsa, hiç kimsenin, karısı dahil tüm ailesinin kendisini takip etmekten başka herhangi bir şey yapmayı aklından bile geçiremeyeceğini söyledi. Ardından, toplumsal olarak ne kadar seçkin olduklarını zannederlerse etsinler, bu dünya üzerinde kralın kölesi olarak var olduklarını herkese hatırlatsın diye kanlı bir uyarı olarak yolun iki yanına koymak için adamın oğlunu ikiye böldürdü. Perikles, Kserkses'in gaddarlığına ilişkin bu hikâyeden sonra, yakında yurdunun üzerine çökecek dehşetin neden olduğu korku duygusunun iyice artmasından başka bir şey hissedememiştir.

Şaşırtıcı bir şekilde, diğer yirmi dokuz Yunan devleti, Kserkses'in tahakkümüne karşı direnmekten vazgeçerek boyun eğmeleri yönündeki isteğini reddederek Atina ve Spartalılara katıldılar. Otuz bir devletten oluşan bu ittifak en iyi ihtimalle, Büyük Kral'ın ordusunun ancak küçük bir parçası kadar bir ordu kurabilirdi. Olası akıbetleri konusundaki korkuları, şaşkınlık veren yeni bir haberin gelmesiyle ancak daha da artabilirdi: Kserkses, Asya ve Avrupa'yı ayıran Hellespontos'u, [Çanakkale Boğazı-ç.] akıntının hızlı olduğu, yaklaşık 1,4 kilometre genişliğindeki en dar yerinden geçmek üzere tekneleri iple birbirine bağlayarak bir köprü kurdurulmasını emretmişti. Bu karmaşık köprünün tamamlanmasına yönelik ilk teşebbüs fırtına nedeniyle başarısız olunca Kserkses, kendisine boyun eğmeyi reddeden dalgaları cezalandırmak için boğazın sularının kırbaçlanmasını ve ardından kızgın demirle dağlanmasını emretti. Ayrıca başarısızlığa uğrayan mühendislerin de başını kestirdi. Yunanlara göre Kserkses'in bu şekilde kibirle davranarak doğal bir güç olan denize dövülecek bir köle muamelesi etmesi, tanrıların

haklı öfkesini üzerine çekmeyi göze aldığı anlamına geliyordu ama aynı zamanda kralın kendilerine yönelik gazabının şiddetini gösterdiğine de şüpheleri yoktu.

Kserkses'in Güneybatı Asya'nın sırtına doğru olan güzergâhı, onu Homeros'un destanlarının meşhur ettiği antik efsanelere göre, Yunanların uzun zaman önce yağmaladığı kente, Troya'ya getirdi. Kral, harabeleri incelemek ve Troya sakinlerinin koruyucu tanrıçası olan Athena'ya saygılarını sunmak için burayı ziyaret etti. Kserkses'e göre Troyalılar Yunanların düşmanı olarak doğru tarafta yer almışlardı. Kral, Pers hanedanına özgü görkem içinde tanrıçanın şerefine düzenlediği muazzam ve şatafatlı şölen için 1.000 sığır kurban etti. Perslerin, Yunanlarla ortak bir atadan geldiklerine ve bu nedenle iki halkın evreni yöneten tanrı ve tanrıçalarla ilişkilerinin ortak olduğuna inandığını tekrar hatırlatmak gerekir. Pers kralının aklında bir Yunan tanrıçasının desteğini kazanmak kadar, Yunanistan'daki Pers olmayan akrabalarının desteğini sağlamak da vardı. Perikles dahil tüm Yunanlar, Kserkses'in bu ilahi destek arayışında başarılı olacağından korkmakta haklıydılar.

Hellespontos'taki köprü nihayet hazır olduğunda Kserkses, bu sallanıp duran köprüden Avrupa'ya geçen askerlerin sırayı takip etmelerini sağlamak için elleri kırbaçlı subaylarını yerleştirdi. Bu, Pers kraliyet öğretisinin bir parçasıydı; kralın "kulları" (yani, resmen köleleştirilmiş olup olmadıklarına bakılmaksızın herkes) ancak doğrudan cezayla tehdit edildiklerinde disiplinli davranırlardı. Kserkses Yunan kent devletleri arasında hüküm süren geleneksel bölünmüşlüğün, Yunanları büyük bir dış tehdidi geri püskürtmek için donanımsız bıraktığına inanıyordu (ve bunda haklıydı) ancak sonraki olayların göstereceği gibi, bir krala veya imparatora tabi olmayan özgür yurttaşların büyük bir tehlike karşısında direnecek bir disipline asla sahip olamayacaklarına inanarak hata ediyordu. Sparta'dan sürgün edilen ve İran'a sığınarak gözde bir kraliyet danışmanı olan Demaratos, Spartalıların her zaman kendilerini yöneten güç olarak bir kişiden değil, yasalardan korktukları için savaştıklarını söylediğinde kral ona inanmamıştı.

479'da, Plataia Muharebesi'nde yaşanan daha sonraki olayların göstereceği gibi Demaratos kralı etkilemek için durumu abartıyordu ancak belli ölçüde haklıydı. Yunanlar korku ve şüphe içinde olsalar ve düşmanlarının karşısına kralın dalkavuklarının kamçı darbeleri sonucunda

çıkmak zorunda kalmasalar da özgürlüklerini korumak için doğru zamanda ve doğru bir liderlikle gönüllü olarak canlarını ve mallarını tehlikeye atacak cesarete sahiptiler. Ancak bu kararın çaresiz bir durumda bile zorlukla alındığının, son derece kırılgan bir karar olması gerektiğinin ve bunun her zaman böyle olduğunun iyi anlaşılması çok önemlidir. Tarih, tam olarak ve gerçekçi bir şekilde analiz edildiğinde, bu tür kararları almanın ve uygulamanın hiçbir zaman filmlerde, romanlarda ve bir ulusun tarihini zafer gösterileriyle dolduran tarih anlatımlarında romantikleştirildiği kadar kolay ve zahmetsiz olmadığı görülecektir.

Yunanların Perslerle anlaşmaya çalışmak yerine direnmek yönündeki kararlarına bağlı kalmaları, Kserkses'in akıllara zarar ordusu ile ilgili haberler gelmeye devam ettikçe giderek daha da zorlaştı. Kralın ordusu o kadar büyüktü ki ordudaki tüm birlikler, köleler, cariyeler, atlar, eşekler, develer, diğer yük hayvanları, arabalar ve savaş arabalarının boğazı geçmesi, kesintisiz bir yürüyüşle yedi gün yedi gece sürmüştü. Aynı zamanda sayıları belki de 1.000'e ulaşan, belki de aşan, güverteleri mızraklı deniz piyadeleriyle dolu savaş ve nakliye gemileri akın akın Avrupa'ya doğru yelken açmışlardı. Kserkses'in seferine katılan Yunanlar da vardı. Özellikle donanmada yer alan Yunanlardan bazıları sefere gönüllü katılan müttefiklerken, bazıları da zorla katılmışlardı. Bununla birlikte Pers tehdidinin (Yunanlara göre) "gayri Yunanlığı", Kserkses'in donanmasının başlıca komutanlarından birinin Karialı Artemisia* adlı bir kadın olduğuna ilişkin (Yunanlara göre) inanılmaz haberden de görüldüğü üzere apaçık ortadaydı.

Kserkses Avrupa'ya geçtikten sonra batıya, Makedonya'ya doğru ilerledi ve ayak bastığı tüm bölgelerdeki erkekleri ordusuna katılmaya zorladı. Yunanların duyduğuna göre, kral yeraltı dünyasının ruhlarını yatıştırmak için Dokuz Yol adı verilen bir yerde yerel halktan dokuz oğlan ve dokuz kızı diri diri gömdürmüştü. Yunan ittifakının üyeleri, kral onlardan intikam almaya geldiğinde acaba kendilerine ne kadar işkence edecek diye endişeleniyordu. Kralın ordusuna bir öğün yemek vermek zorunda kalan yerler koşuşturup durmaları yüzünden bitkin, masraflar yüzünden de yoksul düştüler. Bu gibi yeni haberler geldikçe Yunanistan'ın güneyindeki dehşet gün be gün daha da arttı. Perikles ve

* Artemisia, Halikarnossos (Bodrum) kraliçesiydi-ç.n.

çağdaşlarının deneyimlemekte olduğu korku ve kaygının düzeyini hayal etmek bile güçtür.

Nihayet bu giderek büyüyen çaresizlik anında Perikles için en azından birkaç iyi haber de vardı. Kserkses'in istilasının Atina'da oluşturduğu tehdit o kadar dayanılmaz hale gelmişti ki, Atinalılar bu kriz anında ne yapılması gerektiğine ve kent devletlerini yok olmaktan nasıl kurtaracaklarına karar vermek için alabildikleri her tür yardımı almayı denemeleri gerektiğine karar verdiler. Böylece Atina meclisi, geçmiş yıllarda sürgüne gönderilen tüm önde gelen yurttaşlara bir mesaj gönderme konusunda mutabık kaldı. Mesajda "süratle yurda dönün, size ihtiyacımız var" deniyordu. Sürgüne gönderilen bu yurttaşların geri çağrılmasının arkasında yatan belki de en önemli nedeni belirtmek gerekir. Birçok Atinalı, sürgüne gönderdikleri bu liderlerin olabilecek en tehlikeli yönteme başvurmasından ve Kserkses'le işbirliği yapıp onun Atina'yı ele geçirmesine yardım ederek hemşerilerinden intikam almasından korkuyordu. Bu ihanete uğrama korkusuna şaşmamak gerek; zira Pers kralıyla anlaşmaya varmanın bireyler ve topluluklar açısından ayartıcılığını hafife alamayız. Kral sözünü tutardı (Sparta gibi Yunan devletlerinde, bu tür bir güvenilirlik asla söz konusu değildi) ve en azılı düşmanları olan Yunanlara bile son derece cazip teklifler sunardı. Bu nedenle sürgüne gönderilmiş tüm Atinalı liderlerin, Peisistratosoğullarından Hipparkhos hariç, bu resmi çağrıya olumlu yanıt vermeleri ve yurtlarına geri dönmeleri kayda değerdir. Hipparkhos kendisine güvenlik sağlayan tek kuvvet olan Perslerle kaldı. Dönenler arasında babası Ksanthippos'un da olması, Perikles'i çok mutlu etmiş olmalıdır. Atina'ya yönelik tehlikeyi bütünüyle tahayyül etmek elbette mümkün değildi ama bu durum yeniyetme Perikles'e, her nasılsa tanrıların kendisine ve ailesine gülmeye karar verdiğini düşündürtmüş olmalıdır. Ancak felaketle sonuçlanacak olaylar kısa süre sonra bu gencin özgüvenini sarsacaktır.

4. Bölüm

Atina'nın En Büyük Felaketi Sırasında Perikles'in Mülteci Olması

Babasının beklenmedik dönüşüyle Perikles'in yaşadığı mutluluk, İran'dan yurtlarına doğru yaklaşmakta olan tehdit karşısında giderek büyüyen korkuyla yarışıyor olmalıdır. Kral Kserkses'in 480 yılında Makedonya'nın güneyinden Orta Yunanistan'a yürüdüğü sırada gözcüler kralın ilerleyişi hakkında istila güzergâhı üzerindeki Yunan topluluklarını sürekli olarak bilgilendiriyorlardı. Krala bağlılıklarını sunmuş olan Yunanlar (kralın ordusuna ve donanmasına iaşe sağlamaları talebiyle iflas etmiş olsalar bile) saldırıya uğramayacaklarından emindiler. Öte yandan Kserkses'in boyun eğme buyruğuna karşı çıkanlar korku içindeydi. İçlerinden bazıları fikir değiştirip Pers kralının safına geçerse ve ondan merhamet dileyerek "işbirliğine" karşı çıkan yurttaşları hedef gösterirse ne olacaktı? Ayrıca kendilerine kent devletlerinin siyasi özgürlüğünü korumak için giriştikleri savaştan kan dökülmeden vazgeçerlerse ne olacağını da soruyorlardı; Kserkses'le kendilerine merhametli davranması için anlaşma yapabilirler miydi? Nihayet hepsi de, asi İyonya Yunanları, ayaklanmaya son verip Pers tebaası olarak kürkçü dükkânına geri döndüklerinde Kserkses'in babası Dareios'un iç politikalarının denetimini yurttaşlara bırakarak tiranlık yerine demokrasi getirdiğini hatırlıyordu.

Büyük Kral'a toprak ve su sunmayan Yunanlar, sınırlarına yaklaşan akla hayale sığmayacak sayıdaki düşmanın ayak seslerini kendi kulaklarıyla da duydukları zaman bir ölüm kalım meselesiyle karşı karşıyaydılar. Neticede Yunan devletlerinin oluşturduğu Pers karşıtı ittifakın hiçbir üyesinin büyük şüphe ve ihtilaflara düştükleri bunca zaman boyunca karşı konulmaz gibi görünen bu güce teslim olmaması, onların siyasi

özgürlüklerini korumak için verilecek mücadeleye bağlılıklarının insanı hayrete düşüren doğasını vurgular. Atinalılar, ya da en azından pek çoğu, olayların göstereceği gibi, Kserkses'le anlaşmaya razı olsalardı ellerine başka bir cazip seçenek geçecek olmasına rağmen, ona direnme kararını desteklediler.

480 yılına gelindiğinde Perikles on beş yaşını doldurmak üzereydi; dolayısıyla bu en büyük tehlike döneminde çevresindeki erkek akrabalarını izliyor ve onların sürekli kötüleşen haberlerle ilgili hararetli tartışmalarına kulak veriyor olmalıydı. Atinalılar, kahredici bir ikilemle karşı karşıyaydı: Kserkses'le savaşmak veya anlaşma istemek. Kuzeylerindeki Yunanların neredeyse tamamı Pers hegemonyasına boyun eğmişti. Yunan soydaşları bu karara "Medleşme" diyorlardı. Bu kavram, Yunanların Persleri "Medler" olarak adlandırma alışkanlığını yansıtır (Medler, Perslerden önce onların hüküm sürdüğü bölgede egemen olan ve bir imparatorluk kuran etnik gruptu). Medleşenler, istilacılara direnen diğer Yunanlara katılmıyordu, hatta belki de güneydeki komşularına saldıran bu yabancı istilasında yer almaları bile mümkündü. Varoluşlarına yönelik bu tehditle neredeyse felç edici bir korku hisseden Atinalılar, bu tür vahim durumlarda Yunan geleneklerinin gerektirdiği şeyi yaptılar: Tanrıların kılavuzluğuna başvurdular. Apollon'un tavsiyelerini almak üzere Delphoi'ye gönderilen Atina heyeti, başlangıçta tanrının rahibesinden şaşırtıcı bir yanıt aldı: "Dünyanın öbür ucuna kaçın" (Herodotos, 7.140). Yerel halktan biri, tanrının anayurtlarını terk etmeleri talimatıyla ümitsizliğe kapılan elçileri daha iyi bir yanıt için başka bir tanrıdan ricada bulunmaya ikna etti. Bu kez Atinalılara, küçük de olsa tek umudun Attika'nın batı kıyısında uzanan komşu Salamis adasıyla ilişkili bir "ahşap duvar" olduğu söylendi. Bu bilmece ne anlama geliyordu? Kafaları karışmıştı. Atina'dakilerden bir kısmı bunun, Akropolis'in tepesindeki tapınağın kadim çitinden barikat olarak yararlanmak gerektiği anlamına geldiğine inanıyordu ancak orada çok az insan için yer vardı. Rakip yorum, kâhinin Atinalılara ahşaptan yapılmış savaş gemilerinden oluşan donanmalarına güvenmelerini söylediğiydi – Perslerin, işgal filosundaki deniz araçları bakımından muazzam bir avantaja sahip olmasına rağmen.

İlahi mesajın anlamı üzerindeki anlaşmazlık, bir yurttaşın, hemen hemen geri kalan herkesi tanrının onlara denizde direnmelerini söylediğine ikna etmesine kadar sürdü. Bu dikkat çekici şahıs, tarihçi Thukydides'in

daha sonra, kent devleti için en iyi hareket biçimini etraflıca düşünmek için bilgiye dayalı muhakeme yöntemini kullanma becerisiyle ve bu hareket biçimini hayata geçirmek için gereken hiçbir şeyden kaçınmama özelliğiyle Perikles'in selefi olarak sunduğu Themistokles'ti. Themistokles zamanının alışılmadık liderlerinden biriydi, doğuştan zengin değildi ve parlak bir eğitimden yoksundu. Kamuoyunu etkilemek için züppelik yapan rakiplerinin mütevazı kökenleri nedeniyle kendisine tepeden bakmasına burun kıvırmaktan hoşlanırdı. Örneğin bir keresinde, bu zümrenin kendisini tasvip etmemesinin umurunda olmadığını göstermek için kent merkezinde yanında dört fahişeyle birlikte göstere göstere bir savaş arabası sürmüştü. Çabuk öfkelenen yapısı, keskin zekâsı ve özellikle olacakları önceden görebilme yeteneği Themistokles'i 480'lerde Atina'nın akıbeti konusundaki umutsuz tartışmalarda öne çıkardı. Perikles, Themistokles örneğinden, öngörüde bulunma ve ikna etmede bilgiye dayalı becerinin Atina demokrasisinin liderliğine giden yolu nasıl açtığını kendi gözleriyle görebildi.

Aslında Themistokles'in ikna gücünü Atina yurttaşları üzerinde başarıyla kullandığı ilk sefer bundan birkaç yıl önceydi ve bunun çok önemli bir an olduğu sonradan anlaşılmıştı. 483'te Atina topraklarında zengin gümüş yatakları bulunmuştu. Madencilik hakları topluma ait olduğundan, bu keşiften elde edilen kâr da bir bütün olarak yurttaşlara aitti. Her bir yurttaş kabaca makul ve iyi ücretli bir "mavi yakalı" işten kazanılabilecek on ila yirmi günlük yevmiyeye eşdeğer bir gelir elde edecekti. Bu para varlıklı olmayan çoğunluk için kayda değer bir kazançtı. Ancak Themistokles etraflıca düşünerek bu beklenmedik paranın milli savunmaya yönelik bir donanma kurmak için kullanılması gerektiğini öne sürdü; zira özellikle o dönemde Atina ve Aigina arasında bir husumet söz konusuydu. Atinalılar halihazırda birkaç savaş gemisine sahipti ama bu gemiler teknolojik açıdan Atina'yı bir deniz gücü haline getirmek için yeterli değildi. Donanma kurmak her zaman masraflıydı ama yüksek derecede özel amaçlı gemi inşasındaki son gelişmeler maliyetleri daha da artırmıştı. En yeni tasarım, hız lehine dengeden ve 170 kürekçiyi birbiri üstünde üç sıra halinde dizerek iç mekân genişliğinden vazgeçilerek üretilen dar gemilerdi; bu yüzden bu gemilere üç sıra kürekçili gemi anlamında, trirem adı veriliyordu. Bu teknoloji harikası savaş gemilerinin pruvalarındaki koçbaşlarıyla düşmana azami zarar vermek

üzere yeterince yüksek bir hıza ulaşması için hiç durmadan ve eşgüdüm halinde kürek çekmek gerekiyordu.

Atina'nın birinci sınıf bir donanmaya sahip olması için çok para harcanacaktı. Themistokles, gümüş madenlerinden gelen sürprizin 200 adet trirem inşa edilmesi, dolayısıyla çok az kent devletininkiyle karşılaştırılabilecek büyüklükte ve teknoloji ürünü bir donanma kurmak için harcanması konusunda Atinalıları ikna etti. Sonraki olayların gösterdiği gibi bu karar, hem kent devletin Perslerden kurtarılmasını sağladı hem de Atina'yı görece zayıf bir devletten Perikles zamanındaki önde gelen uluslararası güç konumuna yükselten askeri altyapıyı oluşturdu. Themistokles, kendi yürüttüğü topografya çalışmalarına dayanan başka bir önemli tavsiye daha vererek Atinalıları batı kıyısındaki başlıca limanları Piraeus'u geliştirmeye ve tahkim etmeye ikna etti. Denize erişimin güvence altına alınmasının, Atina'ya yaşamsal ürünlerin ithali için güvenli bir hat oluşturacağını ve deniz gücünü güvenli bir şekilde konuşlandırmasını sağlayacağını savunuyordu. Themistokles, Atina tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu süreci, halk meclisinde bilgiye ve akla dayalı başarılı bir tartışma yürütmek için hitabet becerisini kullanarak ördü. Bu ikna kabiliyeti Atina kent devletinin doğrudan demokrasisinde kişiye büyük bir nüfuz kazandırıyordu ve bu, Ksanthippos'un, yetişkin bir erkek olduğunda kendisinden yapması beklendiği üzere kamusal yaşamda bir kariyer elde etmeyi planlayan on beş-on altı yaşlarındaki oğlu için önemli bir ders oldu.

Kserkses'e direniş kararıyla birleşen Yunan koalisyonunun liderleri, ellerindeki en iyi seçenekleri değerlendirmek üzere birçok kez toplandılar. Tesalyalıların "Medleşmesi"nin ardından müttefik kent devletleri iki sefer düzenlemeye karar verdi: Persleri Orta Yunanistan'ın doğu kıyısından uzakta karşılamak üzere anakara ile Euboia adasının kuzey ucundaki Artemisium arasındaki boğaza bir donanma göndermek ve Tesalya'yı güneydeki Yunanlardan ayıran dağlar boyunca yılan gibi kıvrılan dar Thermopylae geçidini kapatmak üzere bir piyade birliği sevk etmek. Artemisium'a gönderilen Yunan gemilerinin büyük çoğunluğunu açık ara Atinalılar tedarik ettiler. Bu gemiler Themistokles'in genel komutası altındaydı. Bir triremi kendi imkânlarıyla donatan Kleinias gibi son derece zengin Atinalılar da sefere katkıda bulundu. Koalisyonun üyeleri arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanan ve her daim bekleyen tehlikenin bir göstergesi, diğer müttefiklerin, Yunan donanmasına

bir Atinalının komuta etmesine karşı çıkması ve Sparta'nın deniz savaşında herhangi bir deneyimi olmamasına rağmen Yunan donanmasının başına bir Spartalının geçmesinde ısrarcı olmalarıydı. Spartalılar, bu görevi üstlenebilecek en nitelikli kişiler olmadığı ve böyle bir ödün vermenin büyük bir risk taşıdığı açıkça ortada olduğu halde Atinalılar, harekâtın akamete uğramaması için liderliği teslim ettiler. Bu kadar korkunç bir tehdit karşısında, böylesi hayati bir konuda taviz vermek çok tehlikeliydi ancak Yunan ittifakı içinde bölünmeyi önlemek için bu riskin alınması gerekiyordu.

Spartalıların ağır piyade savaşındaki üstünlükleri göz önünde bulundurulduğunda onlara Thermopylae'yi abluka altına alacak müttefik kuvvetlerinin komutasının verilmesi daha makuldü. Daha önce Perslere destek vereceğini açıklamış olması nedeniyle Thebai de birkaç bin Yunandan oluşan bu orduya bir askeri birlikle katılmak zorunda bırakıldı. Kserkses geçide yaklaştığında, kendi ordusunun küsuratı düzeyindeki müttefik bir Yunan grubunun karşısına dikildiğini görünce hayrete düştü. Dar geçide tek seferde ancak sınırlı sayıda asker sokması mümkün olduğundan, geçidin kuzey ucuna yaptığı ilk saldırılar küçük düşürücü bir başarısızlıkla sonuçlandı. Yola boylu boyunca yerleştirdikleri büyük bir taşın arkasında siper alan, Spartalıların önderlik ettiği Yunanlar, zırhları kendilerininki kadar iyi olmayan ve kendileri kadar iyi talim görmemiş düşmanlarını tekrar tekrar püskürttüler. Persler sadece bu ablukayı nasıl yaracaklarını düşünürken, Kserkses'ten alacağı ödülün peşindeki yerel halktan bir Yunan, Büyük Kral'a dağların üzerinden aşan bir patikanın, düşmanın yanından dolanıp arkasına geçerek Thermopylae geçidinin Yunanların savunmasız bıraktığı güney ucundan saldıracak bir birlik göndermesine imkân tanıyacağını söyledi.

Spartalı komutan Leonidas bu ihaneti haber alınca, Persler çevrelerini sarıp onları yok etmeden, komutasındaki 300 Spartalı hariç, sadık müttefiklerinin tamamının güvenli bir yere çekilmelerini emretti; "Medleşerek" Yunanistan'a ihanet etmelerinin cezası olarak Thebailileri arkada bıraktı. Leonidas'ın neden herkesi Thermopylae'den tahliye etmediğini anlamak güçtür; Yunanların, Perslerin bu kıskaç hücumunu atlatması olanaksızdı. Akla yatkın bir yorum, Leonidas'ın, bir Sparta kralının ölümünün, anayurdun kurtulması için verilecek bir kurban anlamına geleceğini söyleyen bir kâhine inandığıdır.

Boiotia'da küçük bir kent devleti olan Thespiae askerleri de, ilginç bir şekilde, geri çekilmeyi kabul etmediler ve ölmeye razı olarak arkada kaldılar; kaynaklar bunun nedenini belirtmemektedir. Görünen o ki, Thespiae'nin kararı, insanların bazen ilkelerine ve itibarlarına canlarından daha fazla değer verebildiklerinin çarpıcı bir örneği olarak karşımızda durmaktadır. Perikles, özgür bir halkın kimi zaman nasıl müthiş bir cesaret sergileyebildiğinin bir başka örneği olan Thespiaelıları duymuş olmalıdır. Aynı zamanda Sparta piyadesinin, kararlı ve ilham veren bir komutan tarafından idare edildiğinde, nasıl herhangi bir yerdeki en hayranlık verici kara ordusu olabildiğini de duymuştur. Bu son nokta, aslında savaşta Sparta piyadesiyle karşı karşıya gelmenin diğer Yunanlar için çok tehlikeli olabileceğinin de ikna edici bir kanıtıdır.

Bu sırada Artemisium'daki şiddetli fırtınalarda yüzlerce Pers gemisi battı veya kullanılmaz hale geldi ve Kserkses'in denizdeki sayısal üstünlüğü ciddi derecede darbe aldı. Yine de Themistokles, Yunan donanmasının kent devletlerini koruyacağı umuduyla Euboialıların kendisine verdiği büyük miktarda parayı, el altından Spartalı ve Korinthoslu komutanlara dağıtarak askerleri savaşmaya ikna etmek için kullanmak zorundaydı. Bir başka deyişle koalisyonun bağlılığı sadece cesaretten ve özgürlük arzusundan kaynaklanmıyordu. Her iki tarafın da donanmasına büyük zararlar veren muharebe berabere bitti. Yunan donanması hemen sonra, Thermopylae'deki kuvvetlerin yok edildiği yönündeki can sıkıcı haberi alınca dehşet içinde daha da güneye çekildi. Genç Perikles yine bu olayların haberini almış olmalıdır; bu olanlardan çıkardığı ve ona kasvetli bir içgörü sağlayan dersler arasında, askeri taktikleri belirlerken beklenmedik durumların da her zaman hesaba katılmasının hayati önem taşıdığı ve gizlice kullanılan büyük miktarda paranın, uluslararası ilişkilerin gizli dünyasında asli bir rol oynadığı vardır.

Bu endişe dolu dönemin, yetişmekte olan bir devlet adamının uygulamalı eğitimi açısından önemi, Thermopylae ve Artemisium muharebelerinden sonra da sürdü. Spartalıların önderliğindeki Peloponnesoslu müttefikler, şimdi, Boiotia ovalarında Perslerle karada karşılaşmak için yeniden bir araya gelmek yerine -Atinalıları bilgilendirmeden-, yarımadanın güney ucundaki bir bölgeye, Atina'nın güneybatısına, Peloponnesos yarımadası ve Yunan anakarası arasındaki tek bağlantı olan kıstağın güneyine kadar uzun mesafeli bir ricata karar verdiler. Burada, Thermopylae'de

uyguladıkları taktiği tekrarlamak için kıstağı kapatan bir sur dikmeyi planlıyorlardı. Bu taktik, elbette, sayısı azalmış bile olsa hâlâ yaman bir güç olan Pers donanmasının, hem Peloponnesos yarımadasının kıyılarına akınlar düzenleyerek hem de bölgedeki kent devletlerini ittifaktan ayrılıp Pers saflarına geçmeye razı etmek için kazançlı anlaşma teklifleri sunmak üzere elçiler göndererek bu engeli aşabileceğini göz ardı ediyordu.

Sparta öncülüğünde hazırlanan bu plan, kuşkusuz, Peloponnesoslula-rın Atina'yı (ve kanalın kuzeyindeki fethedilmemiş toprakların geri kala-nını) istilacı Perslerin insafına bıraktığı anlamına geliyordu. Donanmanın Artemisium'daki kayıplarının ardından geri kalan Yunan donanmasının büyük bir kısmı halen Atinalıların gemilerinden oluşuyordu ancak bu askeri gerçeklik bile Peloponnesosluların fikrini değiştiremedi. Atinalılar, surun inşa edilmekte olduğu haberini alıp Spartalılar ve diğer Peloponne-sosluların kendilerini Perslerin şiddetli hücumuna karşı yalnız bırakmak üzere olduklarını anlayınca diğer donanma komutanlarını, filoyu şimdi-lik Atina topraklarının kuzeybatı kıyısını Salamis adasından ayıran dar kanalda tutmaları konusunda ikna etmeyi bir şekilde başardılar.

Önemli bir karar vermeden önce biraz zaman kazanmak için bu istek-te bulunmuşlardı: Atinalılar, neredeyse Atina'daki tüm kadınları, çocuk-ları ve savaşamayanları aradaki denizden tahliye ederek Peloponnesos yarımadasının kuzeydoğusundaki Troezen kentine, oradan da Aigina ve Salamis adalarına götürdüler. Kentte yalnızca kâhinin Akropolis'teki ah-şap çit kehanetine inanan dik kafalılar kaldı. Bu kişiler orada bir barikat kurdular ve kâhinin yorumlarının doğru olması için dua ettiler.

Pek çok Atinalının gönülsüzlüğüne rağmen, belli ki denemeye Themistokles'in ikna ettiği Atina'nın tahliyesi uygulamasının önemini abartmak mümkün değildir. Ne de olsa Kserkses'le hâlâ bir anlaşmaya varma girişiminde bulunmalarının ve bu suretle canlarını ve mallarını kurtarmalarının mümkün olduğunu biliyorlardı. Korkularına boyun eğ-memeleri konusunda Atinalılara ilham kaynağı olanlardan biri de, Mil-tiades ve Hegesipyle'nin (Trakyalı bir kralın kızı) daha önce kısaca bah-sedilen oğulları, toplumun seçkin sınıfının genç üyesi Kimon'du. Kimon 480'de Atina demokratik yönetiminde yüksek makamlarda görev yap-mak için seçilme yeterliliği bakımından asgari sınır olan otuz yaşına bas-mak üzereydi; böyle bir makama hiç gelip gelmediği kayıtlarda geçmez. Bir zamanlar Marathon Muharebesi'nin gözden düşmüş galibi olarak

babasına verilen para cezası nedeniyle yoksul düşen ailesi, Kimon'un zengin bir kadınla evlenmesi ve kız kardeşi Elpinice'nin daha da zengin bir koca bulmasıyla varlıklı konumunu şimdiye kadar geri kazanmıştı.

Kendilerine "kitleler halinde göç ederek mülteci mi olalım yoksa Kserkses'le bir uzlaşı arayışına mı girelim?" sorusunu sormak zorunda olan Atinalılar için kriz demek olan bu anda Kimon, atının dizginlerini elinde tutarak, gösterişli bir şekilde kent merkezinin içinden geçti. Yurttaş milislerinin süvari kolunda yalnızca en zengin Atinalılar görev alabilirdi çünkü ancak onlar yüksek maliyetli savaş atlarını kendi kişisel kaynakları sayesinde besleyip ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Kimon, Akropolis'in tepesindeki Athena tapınağına vardığında yanında taşıdığı süvari koşumlarını tanrıçaya adadı ve tapınağın duvarlarında asılı piyade kalkanlarından birini indirdi. Sonra denizde savaşma planını desteklediğini ve bir savaş gemisinde deniz piyadesi olarak hizmet edeceğini göstermek için deniz tarafına ilerledi; Persleri geri döndürmek için Atina'nın son umudu olduğu artık açıkça ortaya çıkmış olan deniz savaşında süvariye ihtiyaç yoktu. Kimon, bu aleni jestle diğer yurttaşlara bu olağanüstü tehlike anında seçkin toplumsal statüsünü toplumun ihtiyaçları uğruna ikinci plana attığının işaretini vermiş oluyordu. Diğer varlıklı yurttaşlar da gerekeni yaptılar. Devlet hazinesi boş olduğundan, o dönemde hâlâ seçkin sınıfa mensup eski üst düzey idarecilerden oluşan Areopagos Konseyi'nin üyeleri triremlerde kürek çeken yoksul askerlerin her birine kısa süre sonra başlayacağı kesin gibi görünen büyük savaşta çarpışırken ailelerinin geçimlerini sağlayabilmeleri için sekiz günlük yevmiye verdiler. Bu vakalar, Perikles'e iki şey gösterdi: Kimon göze çarpan askerlik hizmetiyle hemşerileri arasında büyük bir popülerlik elde etmeye yönelik ilk büyük adımı atmıştı ve Atina'nın deniz gücü, hali vakti yerinde olmayan yurttaşların savaş gemilerinde kürek çekmesini mümkün kılan para teminine bağlıydı.

Evlerini tahliye etmeleri gereken o korkunç an geldiğinde on binlerce Atinalı, onların köleleri ve kentte yerleşik yabancılar taşıyabilecekleri kadar eşyayı aceleyle toparlayarak kendilerini altyapısı bulunmayan ve telaşla hazırlanan mülteci kamplarına taşıyacak gemilere yüklemek zorundaydılar. Tahliye edilenlerin duygusal durumlarını hayal etmek güçtür. Endişeli analar, ağlayan çocuklar, eklemleri sızlayan ihtiyarlar, zıvanadan çıkmış hizmetçilerden oluşan kalabalık limana ulaşmak üzere

yollara düştüler. Evlerini, tapınaklarını, kentlerini, çiftliklerini, hayvanlarını; yaşam biçimlerinin elle tutulur tüm unsurlarını geride bırakıyorlardı. Perslerin kente girdiğinde neler yapacağına ilişkin hiçbir kuşku yoktu: Tüm malları ve mülkleri topluca imha edeceklerdi. Mültecilerin koruyabildiği şeyler, sadece hayatları ve manevi varlıklarıydı. Belki kendi hayatlarında benzer deneyimler yaşayan kişiler hariç, mültecilerin hissettiği gerilim akla hayale sığmazdı.

Telaş ve korku içindeki mülteciler arasında donanmada deniz piyadesi veya kürekçi olarak askere alınmak için henüz çok genç olan Perikles de vardı. Ksanthippos'u bir trireme binmek üzere limana giderken muhakkak görmüştü. Bu bakış belki de oğulun içini babasının cesaretinden dolayı aynı anda hem gurur ve hem de kısa süre sonra başlayacak muharebede ölme ihtimali nedeniyle korku ile doldurmuştu. Ailenin köpeğinin limana giden yol boyunca sahibine eşlik etmesi ve bu anlaşılmaz curcunanın yarattığı gerilim nedeniyle kızgın kızgın havlaması, Ksanthippos'un gidişini daha da zor ve hatta içler acısı bir hale soktu. Sahibinin bindiği gemi denize açıldığında ondan ayrılmak istemeyen hayvan yanı sıra yüzmek için dalgaların içine daldı. En sonunda Salamis'te kıyıya çıkan köpek yorgunluktan öldü. 600 yıl sonra Atinalılar, bu sadık hayvan için bugün "Köpek Anıtı" olarak bilinen bir anıt inşa ettiler.

Atina gemilerinde kürekçi olarak görev yapacak binlerce kişiye ödenek sağlamak için daha fazla para gerektiğinden Themistokles, Akropolis'teki kutsal eşyalardan birinin kayıp olduğunu ve erken davranıp Athena'nın gazabına engel olmak için bu eşyaların bulunmasının zorunlu olduğunu söyleyerek başka bir hileli ama kurnazca yola başvurdu. Kaybolduğu iddia edilen bu parçayı bulmak için, tahliye edilmeyi bekleyen zengin mültecilerin kıyıya yığdığı eşyalarını arattırdı. Görevlilerin eşyalar arasında bulduğu para, deniz harekâtlarının eline baktığı kürekçilerin ücretinin ödenmesinde kullanıldı.

Aslında Yunan donanması neticede iyi iş çıkardı çünkü her şeyden önce Themistokles bir kez daha ne yapılması gerektiğine karar vermek için bilgi, akıl ve öngörü becerisini kullanıyor ve hiç duraksamadan gerekeni yapıyordu. İlk olarak müttefiklere hitaben yaptığı konuşmada hareket tarzlarını olasılıklara göre yönlendirmenin önemli olduğunu vurguladı. Muharebenin dar Salamis kanalında gerçekleşmesi durumunda, müttefik Yunan donanmasının çok daha kalabalık olan Pers donanmasına kar-

şı galip gelebileceğini düşünüyordu, çünkü kanal, düşmanın gemilerinin tamamını aynı anda geçiremeyeceği kadar sıkışık ve Perslere gemilerinin manevra kabiliyetinden yararlanamayacakları kadar dar bir alan sağlar, diye akıl yürütüyordu. Bu sınırlı alan, kütlece daha ağır olan Yunan gemilerine, düşman gemilerine felç edici bir etki bırakacak şekilde kafadan bindirme yapmalarına olanak verecekti. Themistokles, ayrıca bölge hakkındaki derin bilgisine güvenerek, Yunanların bu taktikleri daha etkili kılmak için gemilerini bu dar su yolunda değişken rüzgârları ve akıntıları kullanacak şekilde konuşlandırabileceklerini tahmin ediyordu.

Bununla birlikte Peloponnesoslular kendi yarımadalarını savunmaya yönelik kusurlu planlarını hayata geçirmek üzere Yunan donanmasından ayrılırsa, bu parlak taktiklerin hiçbiri işe yaramazdı. Atinalı liderin "eğer Peloponnesos'a çekilirseniz biz Atinalılar topluca İtalya'ya göç edip orada kendimize yeni bir yurt kuracağız ve sizi Perslerin elinde bekleyen kaçınılmaz kaderinizle baş başa bırakacağız" dediği bu şaşırtıcı ve son sözlerinden sonra Spartalı komutan donanmasını Salamis'te tutacağına söz vermiş olmasına rağmen Themistokles, Spartalıların çekilme niyetinde olduğunu isabetle öngörüyordu. Bu zorlayıcı önerinin Atinalılar için gerçek bir seçenek olduğunu kabul etmek zor olsa da, bu öneri tam olarak hem aralarındaki ihtilafın Atinalılar açısından sertlik düzeyini hem de geçmişte yurtlarında kaldıkları takdirde kendilerini bekleyen toplu imhadan kaçmak için topluca göç etme aşırılığına başvuran diğer Yunan toplumlarının gerçekliğini yansıtır. Ne de olsa, daha önce de belirtildiği gibi, bundan on beş yıldan daha kısa bir süre önce, bir grup Samoslu zengin mülk sahibi, Perslerin Miletos'u yağmalamasından hemen sonra aynı şeyi yapmıştı. Themistokles'in yurdunu ne kadar büyük tehlikelerin beklediği ve Spartalılara ne kadar az güvenebileceği konusunda bir şüphesi kalmamıştı.

Themistokles, Yunan ittifakının donanması hâlâ bir aradayken muharebenin Salamis açıklarında gerçekleşmesini sağlamak için bir başka şaşırtıcı ve tehlikeli plan yaptı. Güvendiği bir adamı, çocuklarının öğretmeni olarak çalışmış olan savaş tutsağı bir Persliyi bir mesaj iletmek üzere gizlice Kserkses'e gönderdi. Pers kralı bu esnada özgüveninin zirvesindeydi; zira ordusu Akropolis'te sayıca az ve umutsuz oldukları halde cesurca savaşan Atinalılardan kenti almış ve İyonya Ayaklanması'nda yakılan Sardeis tapınağını mahveden yangının intikamı olarak başlıca

tapınaklar da dahil olmak üzere ateşe vermişti. Themistokles'in ulağı efendisinin ona söylediklerini krala aktardı: Themistokles, Yunan donanmasının Salamis'ten denize açılmak üzere olduğunu ama kral, kanalın iki ucunu kapatmak için gemilerini hemen yola çıkarırsa düşmanları kaçmadan önce onları kurnazlıkla alt edebileceği haberini göndererek gizlice krala yardım ediyordu. Böylece kral düşmanlarını kapana kıstırıp ezebilirdi. Donanmasına iki ayrı yerde konuşlanmasını emreden Kserkses bu numarayı yuttu; gururunun ve taktik durumu doğru değerlendiremeyen -ya da belki de ulu önderlerinin fikrine karşı çıkmakta tereddüt eden- generallerinin başarısızlığının kurbanı oldu.

Themistokles'in gönderdiği gizli mesaj işe yaramasına yaradı ama Pers gemileri Salamis kanalının iki ucunu da kapatmak üzere hareket ederken diğer Yunanların muharebeden sıvışması için yeteri kadar zaman hâlâ vardı. Yunan tarihindeki bu kritik anda, olağanüstü bir yurtsever liderlik örneği devreye girdi. Aristides, Themistokles'in siyasi muhalifiydi ama aralarındaki sevgi kaybolmamıştı. Doğrusu, çok da uzun olmayan bir süre önce Aristides'in sürgün edilmesi için başarılı bir kampanya yürüten Themistokles'ti. Ancak tıpkı Perikles'in babası gibi Aristides de geri çağrılmış ve sırf popülerliğinden duyulan korku dışında tek bir iyi neden olmadığı halde yurttaşları tarafından sürgün edilmiş olmasına rağmen geri dönüp Atina için savaşmaya razı olmuştu. Aristides, amansız rakibine karşı tüm kinini bir kenara bırakarak yeni öğrendiği bir haberi iletmek için Atina donanması amirali Themistokles'in yanına gitti: Persler Yunanları Salamis kanalında sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Themistokles, Aristides'i saygıyla yanıtladı: Kserkses'e bu şekilde hareket etmesini kendisinin söylediğini açıkladı ve eski rakibine Peloponnesosluları kaçmaya kalkışmamaları konusunda ikna etmeye yardım etmesi için ısrar etti. Aristides teklifi kabul etti ve Salamis'te direnme konusunu tartışmak için müttefikleri sırayla ziyaret etti. Aristides'in konuşmaları en azından hiç kimse kaçmaya fırsat bulamadan savaşın başlamasına yetecek kadar uzun bir süre oyalanmalarını sağladı.

Salamis kanalı yakınlarındaki kanlı deniz muharebesi her iki tarafın da kahramanca eylemlerine sahne oldu ama sonunda Themistokles'in bilgiye dayalı akıl yürütmeyle ortaya koyduğu öngörüsünün doğru olduğu ortaya çıktı: Yunan gemileri zafere ulaştı. Bu zafer, Marathon'dakinden bile büyük ve şaşırtıcıydı çünkü her şeyden önce Kserkses Sala-

mis Muharebesi'nden sonra donanmasını geri çekmeye ve İran'a dönmeye karar verdi. Ancak Atina'ya yönelik tehdit sona ermedi. Pers kralı geride Mardonios komutasında müthiş bir piyade kuvveti bıraktı. Bu kuvvet, 480'lerin sonunda, kışı hâlâ Pers yanlısı olan Tesalya'da geçirdi. Yine de Atinalılar ve Spartalılar arasında, izlenecek taktikler konusunda yaşanan uzlaşmaz fikir ayrılıkları nedeniyle çatlakların oluştuğu koalisyon donanmasının, dünyanın o dönemki süpergücünün muazzam donanmasını yenilgiye uğratacağını kaç Yunan öngörebilirdi? Themistokles bu zaferi öngören çok az kişiden biriydi ve başarısı, bilimsel bilgiyi bir araya getirme (bu örnekte bölgenin yapısı, akıntılar ve Salamis'teki rüzgârlar), değerlendirme ve akıl yürütme becerisine (üstün bir güce sahip bir düşmana karşı bir deniz muharebesini kazanmak için bu bilginin nasıl kullanılacağı) ve ikna yeteneğine (başarının olanaksız olduğunu düşünenlerin savaşmaya nasıl ikna edileceği) dayanıyordu. Bu özelliklerin, fevri Yunan dış politikası alanında ve demokratik Atina'nın liderliğini kazanmada neden kilit bir öneme sahip olduğunu, ancak Salamis'te olanlara ilişkin içeriden bilgi edinen ve entelektüel içgörüye sahip olan biri anlayabilir. Perikles bu avantajlara sahipti: Babası, bu çok önemli olaya ilişkin içeriden biri olarak bilgi verebilmiş ve Perikles de entelektüel becerileri sayesinde ortaya çıkan bu sonucun nedenlerini idrak edebilmişti. Bu durumda Perikles'in olgunlaştıkça akıl yürütme ve ikna becerilerini en üst seviyeye çıkarmak için gayret etmesi şaşırtıcı değildir. Bu becerileri geliştirmek, yurdu için son derece önemliydi çünkü bu savaşın çarpıcı bir biçimde gösterdiği gibi, Perikles'in yaşadığı dönemde Yunan dünyasını belirleyen çatışmalarda, Atina'nın varlığı tehlike altındaydı.

Daha sonra gerçek ortaya çıktığında, Perikles'in bu dönemden alması gereken, daha çok kişisel olmakla birlikte aynı derecede hüzünlü bir ders daha vardı. Salamis kahramanı Themistokles, bu büyük Yunan zaferinden sonra Pers kralına ikinci bir gizli mesaj göndermişti. Themistokles, bu kez, ülkesi İran'a dönmekte olan Kserkses'e, diğer Yunanları onu takip etmemeleri konusunda ikna ettiğini bildirdi. Mesaj doğruydu. Themistokles'in müttefiklerini geri çekilen Pers kralına saldırmama konusunda ikna etmekteki amacı Kserkses'in güvenini kazanmaktı; zira ileride Atina demokrasisinin liderliğini elde etmek isteyen rakiplerinin siyasi saiklerle girişecekleri saldırılar nedeniyle İran'a sığınma ihtiyacı duyabilirdi. Bu rakiplerden biri, Atinalıların Salamis Muharebesi'nden

sonra Themistokles'in yerine donanma genel komutanı seçtikleri Perikles'in babası olabilir çünkü görünen o ki Atinalılar, zaferden sonra uluslararası alanda Themistokles'e yönelik yağmur gibi yağan övgülerin onu fazlasıyla ön plana çıkardığına ve fazlasıyla kibirlendirdiğine; bu nedenle de onun demokrasilerinin kıymetli eşitlik ilkesine potansiyel bir tehdit olduğuna inanmışlardı.

Gerçekten de, Themistokles'in Atina'daki sonu kötü oldu. 479'da hâlâ Atina'ya değerli hizmetlerde bulunuyordu ancak 470'lerin sonunda, Perikles yirmili yaşlarının başında ve artık siyaset sahnesinde olup bitenlerin tamamen farkındayken, şiddetli siyasi baskılar Themistokles'i yurdundan ayrılmak zorunda bıraktı. Pers kralı, kendisinden beklendiği üzere eski düşmanını büyük bir misafirperverlikle karşıladı. Eski Yunan kahramanının hiçbir Atinalının hayal bile edemeyeceği bir bolluk içinde yaşayabilmesi için imparatorluğundaki çok sayıda kentin gelirini ona tahsis etti. Kserkses, Yunanlardan intikam alacağı zaman, bir noktada Themistokles'in, kendisinin de tanık olduğu parlak zekâsından yararlanabileceğini umuyordu. Efsaneye göre, Kserkses bunu yapmasını istediğinde Themistokles, savaş sırasında anayurduna ihanet etmektense intiharı seçmişti. Bu öykünün doğru olup olmadığını bilemeyiz ancak Miltiades gibi Themistokles'in de kişisel fayda sağlamak için Büyük Kral'la temas kurduğu inkâr edilemez gibi görünmektedir. Themistokles'in sürgünü aynı zamanda, bir kez daha, Atina demokrasisindeki siyasi rekabetin ne kadar sert ve tehlikeli olduğunun, müstakbel liderlerin rakiplerinin entrikalarına karşı daima uyanık olmaları gerektiğinin, rakiplerin cezalandırılmaları doğrultusunda diğer yurttaşları ikna etmeyi başarırsa ne kadar büyük zararlar göreceklerinin farkında olmaları gerektiğinin kanıtıdır. Perikles, bir yanda, zengin hükümdarlardan kişisel avantajlar elde etmeye çalışmanın Atinalı siyasetçiler bakımından büyük cazibesini, diğer yanda devletin demokratik yönetimindeki vahşi rekabet ortamında, kamusal görevlerinde başarısız olmaları halinde karşı karşıya oldukları bu gerçek tehlikelerle ilgili sarsıcı hakikatin anlamını kavramamış olamaz.

Salamis Muharebesi'nden sonraki 480-479 kışında Atinalılar için başka bir hayati an gelip çattığı sırada Themistokles'in akıbeti hâlâ belirsizdi. Hava koşullarının büyük askeri harekâtlara izin vermediği bu dönemde, Yunanistan'daki Pers komutanı Mardonios, bizzat Büyük Pers

Kralı Kserkses tarafından Atinalılara yapılan etkileyici bir teklifi iletmek üzere Makedonyalı Aleksandros'u gönderdi: Kralla anlaşmaya varın ve hayal bile edemeyeceğiniz avantajlar elde edin. Birincisi Kserkses, istila sırasında yanıp kül olan bütün tapınaklarınızın yeniden inşa masraflarını karşılayacaktır. İkincisi, Yunanistan'daki topraklarınızı elinizde tutacak ve istediğiniz bölgelere el koyabileceksiniz. Ve üçüncüsü, kendi yasalarına ve kendi belirlediği politikalara göre yaşama anlamında "özerk" olabilirsiniz (Herodotos, 8.140a). Mardonios kralın mesajına, özellikle de kralın muazzam gücünün önünde sonunda üstün gelecek olmasından ve anlaşmanın herhangi bir hile ya da aldatma olmaksızın tüm Atinalıların özgürce yaşamasını ve Büyük Kral'ın askeri müttefiki olmayı garanti etmesi nedeniyle bu teklifi reddetmenin aptallığın daniskası olacağını da ekledi. Yakın tarih, bu tür tekliflerin samimi olduğunu ve Pers hükümdarının sözünü tuttuğunu açıkça göstermişti. Önerilen bu anlaşma Atinalılar için durumu tamamen değiştirebilirdi: Atina Perslerin desteğiyle, kısa sürede Yunanistan'ın tartışmasız bir numaralı gücü olabilirdi.

Spartalılar Mardonios'un mesajını duyduklarında, telaşla Atinalılara Kserkses'in teklifini kabul etmemeleri için yalvarmak üzere bir elçi heyeti gönderdiler. İkna diplomasisi kuralları bakımından benzersiz iticilikteki yaklaşımlarıyla, başvurularına Atinalıları savaş başlatmakla suçlayarak başladılar ama daha sonra Atina meclisinin Pers teklifini reddetmesi halinde başlayacak savaş sırasında Atinalı kadınları ve savaşa katılmayan hane halkını maddi olarak desteklemeyi teklif ettiler.

Herodotos, yazdığı tarih kitabının en çarpıcı ve etkileyici pasajlarından birinde bu çağ değiştirici dönemde Atinalıların tepkilerini tarif eder (8.143-144). Atinalılar, ilk olarak, Aleksandros'a Kserkses'le asla anlaşma yapmayacaklarını Mardonios'a bildirmesini söylediler. Kralın kaynaklarının muazzam olduğunu biliyorlardı ancak tanrıların desteğine güvenerek kendilerini ve özgürlüklerini korumak üzere savaşacaklardı. Ardından Sparta elçilerine dönerek Atinalıların para veya toprak karşılığında Medleşmeyi ve bu suretle Yunanistan'ı esaret altına sokmayı kabul edeceğini düşünmenin Yunan soydaşları için utanç verici olduğunu üstüne basa basa bildirdiler. Atinalılar, yakılan tapınaklarının intikamını almanın görevleri olduğunu ve ortak atalar, dil, dinsel gelenekler ve hayat tarzlarıyla bağlı oldukları Yunan soydaşlarına asla ihanet etmeyeceklerini söyleyerek devam ettikleri sözlerine şöyle son verdiler: "Eğer şimdiye

dek bilmiyorduysanız şimdi öğrenin: Yeryüzünde yaşayan tek bir Atinalı olduğu müddetçe Kserkses'le herhangi bir anlaşmaya varılmayacaktır. Mali destek teklifinize gelince, teşekkür ederek geri çeviriyoruz. Sizden isteğimiz, düşman kıtaları bir kez daha güneydeki topraklarımıza inmeden, onları Boiotia'da karşılamak üzere olabildiğince süratli bir biçimde piyadelerinizi göndermenizdir." Plutarkhos (*Aristides*, 10), bu anlatıma şöyle dramatik bir ayrıntı ekler: Aristides mecliste ayağa kalkarak Sparta heyetine hitaben "Spartalılara söyleyin ki, yerin altında da üstünde de Atinalıların Yunanların özgürlüğünü feda etmesini sağlayacak kadar altın yoktur," dedi. Güneşi göstererek "Güneş gökte dolaştığı sürece, Atinalılar, yağmalanan toprakları ve tanrılarının küfürle kirletilerek yakılan tapınakları için Perslere karşı savaşacaklardır!" diye devam etti. Aristides son olarak rahiplere bir çağrı yaparak Medleşenleri ve Yunan ittifakından ayrılanları lanetlemelerini istedi. Bu yanıtı alan Mardonios'un temsilcileri Boiotia'ya, Sparta elçileri de yurtlarına döndüler. Atinalıların Yunan bağımsızlığını destekleyen sözlerinden ve kendilerine avantaj sağlayabilecek olmasına rağmen diğer Yunanları yönetme arzusundan vazgeçmesinin (Atinalıların daha sonra bu konuda fikir değiştirip değiştirmedikleri konusu, Atina İmparatorluğu'nun yapısı hakkındaki tartışmaların merkezindedir) daha etkili bir bildirgesi düşünülemez.

Genç Perikles, Atina'nın geleceğinin kelimenin tam anlamıyla muallakta olduğu bu anda, büyüklerinin konuyla ilgili söylediklerini duymuş ve yurttaşların en azından çoğunun dünyanın bu süpergücüne karşı direnmeye karar vermelerine neyin yol açtığını uzun uzun düşünmüş olmalıdır. Perikles ayrıca Spartalıların çağrıya zamanında yanıt vermediklerini de biliyor olmalıdır; zira Mardonios tam da Atinalıların öngördüğü gibi, askerlerini Tesalya'dan Attika sınırının hemen kuzeyindeki Boiotia'ya soktuktan sonra bile Sparta askeri birlikleri Peloponnesos'tan ayrılmamıştı. Müttefiklerinin yardım göndermede gecikmesi nedeniyle korkuya kapılan Atinalılar bir kez daha radikal bir adım atarak tüm halkı (elbette Perikles de dahil olmak üzere) tahliye ettiler. Böylece Perikles ve yurttaşları, iki yıl içinde ikinci kez evlerini ve mülklerini geride bırakmış oldular. Bu kez gemilere doluşarak boğazı aşıp anakaradan Salamis'e geçtiler ve orada sahildeki geçici yerleşimlere yayıldılar. Atinalı liderler, Sparta piyadesi olmadan Persleri karada yenme ihtimallerinin olmadığını anlamışlardı. Bu noktada Mardonios bir kez daha Atina top-

raklarına doğru ilerledi. Ardından Pers kraliyet diplomasisinin istediği şeyi yaparak Atinalılara daha önce yapılan teklifi tekrarladı.

Bu tuhaf koşullar nedeniyle şaşkına dönen Atinalılar, kuzeye bir ordu göndermedikleri için şikâyette bulunmak üzere Sparta'ya bir heyet gönderdiler. Heyette Salamis Muharebesi öncesindeki hareket tarzıyla meşhur olan Kimon ve 479'dan beri *arkhon*luk makamını elinde bulunduran ancak şimdi Atina donanmasının komutanı olan Ksanthippos vardı. Heyettekiler ve meslektaşları Myronides, Spartalılara sert bir şekilde çıkışarak onlara Büyük Kral'ın Atinalılara yaptığı ve onların da Yunanistan'ın savunmasında savaşmak için şimdiye kadar reddettikleri son derece cazip teklifi hatırlattı. Ayrıca, Sparta'nın desteği olmazsa varlıklarını sürdürmek için başka bir yol bulmak zorunda olduklarını da açıkça belirttiler. Bu, Atinalılar için Perslerle anlaşma yolunun hâlâ açık olduğuna dair incelikli bir imaydı. On gün geçtiği halde Spartalıların askeri birliklerini göndermek üzere harekete geçmemeleri ve aslında kanal boyunca daha güçlü bir sur inşa etme işine devam etmeleri üzerine Atina temsilcileri nihayet, Spartalıların kendilerine insafsızca davranması ve diğer müttefiklerinin hiçbirinin yardım etmek için adım atmaması nedeniyle, elde edebildikleri her şartla Kserkses'le anlaşacaklarını ilan ettiler. Perikles, babasının Kimon ve Myronides'le birlikte Sparta'daki görevleri sırasında yaşadığı moral bozucu süreç hakkındaki bilgileri ilk ağızdan öğrenmiş olmalıdır.

Atinalılar, bu "Medleşme" tehdidinde ciddi miydiler? Korku ve umutsuzluk fikirlerini mi değiştirmişti? Bunu bilmek olanaksızdır. Görebildiğimiz tek şey, Atinalıların içinde bulundukları açmazın temelinde yatan duyguların yüksek hararetidir: Elçileri Sparta'dayken, Salamis'teki mülteciler arasındaki Atinalı bir yurttaş, Pers teklifinin kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine bir erkek güruhu, bu yurttaşı taşlayarak öldürdü. Kadınlar da olanları duyunca, adamın karısını ve çocuklarını taşlamaya koyuldular. Bu yasadışı cezalardaki kötücüllük, ikinci kez tahliye edilmenin Atinalılarda uyandırdığı duygunun derinliğini ve siyasi bağımsızlık için yürütülen savaşın neden olduğu kayıplara yönelik o yatıştırılamaz öfkeyi yansıtır. Masum çocukların bile öldürülüverdiği o anda, Perikles de çok büyük olasılıkla Salamis'te bulunuyordu. Sanki yeni bir örneğe daha ihtiyacı varmış gibi, Atina halkına hiç hoşlanmayacakları siyasi önerilerde bulunmanın kişisel düzeyde ne kadar tehlikeli

olabileceğini bir kez daha gördü. Mülteci olarak bu şekilde edindiği ikinci deneyim, Atina'da bir lider olarak kariyer yapmaya girişirken neleri riske edeceğine ve işler kötü giderse sonuçların kendisi ve kent devleti için gerçekten ne kadar korkunç olabileceğine ilişkin kavrayışını derinleştirdi.

Spartalılar açıklaması olmayan gecikmelerinden sonra nihayet bir askeri birliği Atina'ya doğru yola çıkardılar: Savaş desteği olarak 35.000 helotla birlikte 5.000 ağır piyade. Atina toprakları dumanı tüten yıkıntılarla dolmuştu. Mardonios, Atinalılara sunduğu ikinci anlaşma teklifinin de kabul edilmemesi üzerine kent devletindeki binaları ve mülkleri bir kez daha ateşe vermiş ve kenti yerle bir etmişti. Atinalılara ve diğer müttefiklere katılan Spartalılar, bölgenin yapısı Mardonios'un üstün bir güce sahip süvarisini kullanması için en iyi coğrafi koşulları sağladığı için Pers ordusunu götürdüğü Boiotia'ya ilerlediler. Savaş meydanında avantajlı bir konum elde etmeye çalışan taraflar nihai muharebe başlayana dek bir süre çarpıştılar. Bugün, 479 yazında yaşanan bu meşhur çarpışma, Plataia Muharebesi olarak adlandırılır çünkü bu muharebe, on yıl önceki Marathon Muharebesi'nde Atinalılara yardım eden tek Yunan kenti olmasıyla bilinen küçük Plataia kentinin yakınlarında gerçekleşmişti.

Plutarkhos (*Aristides*, 13), ana muharebeden önce gerçekleşen sonuçsuz çarpışmalar sırasında savaşın neden olduğu tahribat nedeniyle servetlerini yitiren bazı Atinalıların, bir komplo kurmak üzere gizlice Plataia'da buluştuğu şeklinde rahatsız edici bilgiler verir: Bu Atinalılar, kentlerinde denetimi ele geçirip demokrasiyi kaldırmaya yönelik bir yol bulmak ya da Perslerin işbirlikçileri olarak hüküm sürebilmek için onlardan özel bir anlaşma koparmak konusunda anlaştılar. Bir başka deyişle her iki seçenekle de eski servetlerine ve seçkin konumlarına yeniden kavuşmayı amaçlıyorlardı. Önde gelen Atinalı komutan Aristides, bu eli kulağındaki felaketi şans eseri öğrenince, komplocuların en önemlilerinden sekizini tutuklattı ancak komplonun büyük bir kısmını örtbas etti. Aristides, bu sekiz kişiden ikisinin kaçmasının ardından, Atina ordusunda yaşanacak feci bir bölünmeye engel olma umuduyla kalanları da serbest bıraktı. Anlaşıldığına göre Aristides başarılı oldu ve Atina kuvvetleri bölünmedi. Ancak bölünmeden kıl payı kurtulmuşlardı. Atinalıların kendi içlerinde ne yapacaklarına ilişkin felakete neden olabilecek bir anlaşmazlık yaşamadan özgürlükleri için savaşacaklarını düşünmek hatalı olacaktı.

Herkesin beklediğinin aksine Yunan müttefikler Plataia Muharebesi'ni kazandılar. Spartalılar ise sonrasında zafere en çok katkı yapanlar olarak el üstünde tutuldular ancak Herodotos'un bu geniş çaplı savaşa ilişkin ayrıntılı anlatımlarında (9.27-88) çok daha karmaşık bir öykü vardır. Plataia'daki Spartalılara, Yunan zaferinden sonra kendisini günün kahramanı ilan etmeye can atan ve bu muhteşem başarıdaki aslan payının kendisine ait olduğunu iddia eden Pausanias komuta ediyordu. Gel gör ki, gerçekten de Pausanias, Spartalıların üst düzey komutanı olarak, birden çok kez Atinalı askerlerden Yunan muharebe hattında Spartalılarla yer değiştirmelerini istemişti; böylece Spartalılar, düşman hattındaki en korku verici birlikler olan seçkin Pers kıtalarıyla savaşmak zorunda kalmayacaklardı. Atinalılar, Pausanias'ın bu beklenmedik tekliflerine boyun eğdiler. Ancak nihayetinde Pausanias'ın askerleri de bulundukları mevzide savaşmak zorunda kaldılar çünkü bir Spartalı neyse ki yer değiştirme emrine uymayı reddetti. Bu gecikme, Sparta piyadesini hiç istemediği halde çatışmanın ortasında yer almasına neden olan beklenmedik gelişmelere yol açtı. Dahası, savaşın gidişatı aynı ölçüde sıradışı bir olayla kızıştı: Bin kişilik özel muhafız birliği tarafından kuşatılmış halde beyaz savaş atının üstünde oturan Mardonios, bir Spartalının mucizevi bir şekilde isabet ettirdiği bir taşla hayatını kaybetti. Bu kayıp nedeniyle morali bozulan Pers ordusu yenilgiye uğradı. Yunanlar, kazandıkları zaferden sonra, Aristides'in onları bu başarılı savunmayı kutlamak üzere her dört yılda bir düzenlenecek Özgürlük Oyunları ile Plataia'da her yıl bir anma töreni düzenlenmesi konusunda ikna ettiği bir toplantı yaptılar. Toplantıya katılanlar hep beraber kadeh kaldırıp tanrıların şerefine şarabı toprağa dökerek şöyle dediler: "Yunanların özgürlüğü için ölenlere içiyorum" (Plutarkhos, *Aristides* 21). Son olarak müttefikler, Perslere karşı savaşı sürdürmek için ortak bir kara ve deniz gücü oluşturmaya karar verdiler; bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi, bunun Atina ve Yunanistan tarihi bakımından bir dönüm noktası olduğu kısa süre anlaşılacaktı.

O sırada, Perikles ve diğer Atinalı mültecilerin Boiotia'daki muharebenin sonucunu kaygı içinde beklemekten başka yapacak bir şeyleri yoktu. Perikles nihayet bütün bu mucizevi detayları öğrendiğinde üzerine düşünüp taşınacak çok şey olduğunu gördü. Evvela Plataia Muharebesi, Sparta piyadesinin son derece etkin bir şekilde çarpıştığı bilgisini güçlendirmişti; tabii ancak gerçek bir cesaret ve karizmaya sahip liderler tarafından komuta edildiğinde. Bu itibarlarına rağmen, çok açık ki

Spartalılara Yunanların özgürlüğü için kendilerini feda edecekleri konusunda sorgusuz sualsiz güvenilemezdi. İkincisi, Mardonios'un ölüm şekli, beklenmedik olayların en önemli çatışmaların sonuçlarını bile nasıl belirleyebileceğini bir kez daha ortaya koymuştu. Son olarak, kent devletinin servet arzusuyla yanıp tutuşan seçkin yurttaşlarının komplo kurmaya kalkıştıkları gerçeği, Perikles'e Atina toplumunun birliğinde sismik bir çatlak olduğunu göstermişti. Perikles, Atina demokrasisinin lideri olmaya niyet eden birinin tüm bu olasılıklara karşı uyanık olması gerektiğini can sıkıcı bir berraklıkla görebiliyordu.

479'da gelinen noktada, Pers Savaşları sona ermedi ancak anakara Yunanistan'ın istilasının başarısızlığa uğradığı artık belliydi. Medleşmeyi kabul etmeyen Yunan koalisyonu, herkesi şaşkına çevirerek dünyanın o güne dek gördüğü en büyük kuvvete karşı siyasi bağımsızlığını korumayı bildi. Bu şaşırtıcı başarı nasıl açıklanabilir? Herodotos (7.139) ünlü bir cümlesinde kendi fikrinin birçok kişiyi çileden çıkaracağını çok iyi ifade eder: Yunanistan'ı Pers istilasından kurtaran şey, Atina'nın Kserkses'e karşı direnme kararından vazgeçmemesiydi. Eğer Atinalılar, Themistokles'in savurduğu tehdide uyup topraklarını sonsuza dek terk etmiş olsalardı veya Büyük Kral'ın işbirlikçileri sıfatıyla Yunanistan'a egemen olma önerisinin cazibesine kapılsalardı, Sparta direnmeye devam etse bile, Yunanistan'ın geri kalanı uzun vadede dayanamazdı. Atinalılar dışında tüm Yunanlar ya boyun eğerler ya da ölürlerdi. Herodotos'un unutulmaz ifadesiyle, "Yunanistan'ın kurtarıcısı", "Yunanistan'ın özgür olarak var olması gerektiğine karar veren" Atinalılardı. Herodotos, Pers kralını yenenlerin önce tanrılar, sonra Atinalılar olduğunu ekler.

Perikles'in Atinalı çağdaşlarının çoğu, eğer Perikles, kamuoyunun ağırlığının, yabancı bir güçten gelen tehdidin ve Atina'daki yıkıcı komplo olasılıklarının her zaman farkında olan, ikna becerisi yüksek bir siyasetçi olmak istiyorsa bunun hep aklında tutması gereken bir değerlendirme, bir ders olduğu fikrine şüphesiz katılırlardı. Bu ana tema Perikles'in aile geçmişinin ve gençlik yıllarının analiz edildiği bu kitabın bölümlerinde elbette birçok kez dile getirilmiştir. Bununla birlikte, bu tarihsel arka plan vurgulanmadan Perikles'in hayat hikâyesini anlamanın ya da Atina'nın ezeli düşmanlarının yarattığı çok sayıda sarsıcı tehdit karşısında Atina'nın kurtuluşunun kaynağı olarak gördüğü Atina'nın gücüne duyduğu bağlılığına ilişkin bilgiye dayalı ve adil bir değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu düşünmüyorum.

5. Bölüm

Atina İmparatorluk Kurarken Perikles Yetişkin Oluyor

479 yazında henüz yirmilerine gelmemiş olan Perikles, Perslere karşı Plataia'da kazanılan şaşırtıcı zaferi nihayet öğrendiğinde kent devleti ve Yunanistan adına sevinebilirdi ancak babası için kaygılıydı. Pers İmparatorluğu'ndan kurtarılmaları için ricada bulunan İyonya'daki Yunanlara yardım için Ege Denizi'nde doğuya yelken açan müttefik donanmasındaki Atina gemilerine komuta eden Ksanthippos, hâlâ yurdundan uzaktaydı. Müttefikler hazır Orta Yunanistan'daki büyük istilayı püskürtmüşken, İyonyalılar bu zaferin ivmesinin Büyük Kral'ın denetiminden kurtulmalarını hızlandırmak için sonuna kadar kullanılabileceğini umuyorlardı. Daha önce belirtildiği gibi, Perslerle süregelen bu düşmanlığın, Atina tarihi ve Perikles'in kariyeri açısından muazzam bir anlamı vardır çünkü bu savaş akademisyenlerin bugün Atina İmparatorluğu adını verdiği devletin kuruluşunun yolunu açmıştı.

İyonya kıyılarındaki Pers komutanları, 479'da donanmalarının Yunan ittifakıyla denizde çarpışmak için yeterli olmadığına karar verdiklerinden askerlerini Samos [Sisam] adasının karşısında yer alan Mykale [günümüzde Dilek-e.] yarımadasında karaya çıkardılar. Yunanlar onları karada da takip edip merkez düşman hattına hücum eden Atinalıların en iyi savaşçılar olarak anılmakla ödüllendirildikleri çetin bir muharebede bozguna uğrattılar. Bunun sonucunda Ksanthippos'un askeri bir lider olarak şöhreti de hızla arttı. Muzaffer Yunanların ele geçirdiği ganimetler arasında değerli eşyalarla dolup taşan sandıklar vardı; Persler seferlere yanlarında daima bir depo hazineyle beraber çıkardı. Yunanlar, Perslere karşı kazanılan savaşların çok kârlı olabileceğini öğreniyorlardı.

Yunan müttefikler, bundan sonra, İyonya kıyılarının hemen karşısındaki Samos adasında, kurtarılmak için yakaran Yunanların akıbetini

tartışmak için bir toplantı düzenlediler. Spartalıların önderliğindeki Peloponnesoslular, İyonyalıları yurtlarını tahliye ederek Perslere bırakmaya zorlamak gerektiği şeklinde ürkütücü bir öneride bulundular. Spartalıların tezine göre bu bölgenin ebediyen savunulması mümkün değildi ve İyonyalılar, Pers Savaşları sırasında Medleşen Yunanlardan alınacak batıdaki topraklara yerleştirilebilirdi. Bu hainler, vatansız mülteciler olarak kendi başlarının çaresine bakmaları için sürgüne gönderilerek cezalandırılmalıydı. Atinalılar, Yunanistan'ın nüfus haritasını yeniden biçimlendirecek bu büyüklenmeci plana yüksek sesle karşı çıktılar. Peloponnesosluların, Atinalıların yakın akrabalarının akıbetine karar vermeye hakkı yoktur, diye bağırıyorlardı (Atina, kendisini İyonyalıların uzun süre önce göç ettiği kadim "anayurt" olarak görürdü). Orada hazır bulunan önde gelen Atinalı komutan Ksanthippos da İyonyalıları yerinden edecek bu Sparta planının reddedilmesine doğrudan dahil olmuştu. Atinalıların hararetinden afallayan Peloponnesoslular teklifi geri çektiler.

O zamanlar hiç kimse, bunun ardından gerçekleşecek olayın uluslararası bir güç olarak Atina'nın ve uzun vadede Atina'nın en önemli lideri olarak Perikles'in geleceğini köklü bir biçimde etkileyeceğini öngöremezdi: Anakaradaki müttefikler, Doğu Ege adalarındaki Yunanları donanma ittifakına kabul ediyorlardı. Perikles'in babası yine bu çok önemli gelişmenin ortasındaydı. Bu değişiklikle koalisyonun ilk üyeleri, yeni üyeleri Pers tehdidine karşı korumayı ve Pers Savaşları'nda verilen zararın öcünü almayı vaat ediyordu. Bu karşılıklı savunma ve intikam anlaşmasında müttefiklerin birbirlerine verdikleri sözlerin bağlayıcılığının kesinlik kazanması için yeni üyelerin, müttefiklerine daima sadık olacaklarına ve onları hiçbir zaman yüzüstü bırakmayacaklarına söz vererek tanrıların şahitliğinde yemin etmeleri gerekiyordu. Antik Yunan'da bu tür bir yemini ihlal etmek, ilahi öfkeyi yeminli taahhütlerinin gereğini yerine getirmeyenlerin üzerine çekecek bir dine saygısızlık olarak görülürdü. Yunanların kesin ve bağlayıcı sözleşme modeli buydu.

Bu yeni genişlemiş Yunan kuvveti ülkelerine dönmek için halen Avrupa'dan Asya'ya geri çekilmekte olan Perslerin kara ordusundan geriye kalanlara saldırmayı umarak kuzeye, Hellespontos'a yelken açtı. Ancak kaçan düşman birliklerinin önünü kesmekte geç kaldılar. Donanmanın tamamına komuta eden Spartalı Leotykhidas, bunun üzerine koalisyonun misyonunun tamamlandığına karar verdi ve tüm Peloponn-

nesos savaş gemilerinin yurtlarındaki limanlara geri dönmesini emretti. Ancak Ksanthippos'un önderliğindeki Atinalılar savaşı Pers askerlerinin halen konaklamakta olduğu karakollarının bulunduğu Kherrhonesos'a [bugünkü Gelibolu-ç.] taşımaya karar verdiler. Bu taktik ayrışma ittifakı resmen parçalamamakla birlikte, Yunanların, tehdit oluşturmaya devam eden Pers İmparatorluğu'na vereceği yanıtın bu yeni aşaması, Spartalılarla Atinalıların hedeflerinin daha başından itibaren ne kadar farklı olduğunu gösteriyordu. Büyük Kral'ın anakara Yunanistan'ı istila etme girişimi başarısız olmuştu ancak sahip olduğu askeri güç ve maddi kaynaklar hâlâ rakipsizdi ve Perslerin kraliyet ideolojisi (Büyük Kral'ın ilahi olarak himaye edilen, evrendeki her yer ve herkes üzerinde egemenlik kurma rolü) değişmemişti.

Müttefiklerin Atina'nın önderliğindeki kuvvetleri, Kherrhonesos'ta yer alan Sestos'ta [bugünkü Eceabat yakınlarında-e.] bekleyen Pers garnizonunu kuşatmak üzere harekete geçti. 479-478 kışı boyunca çektikleri sıkıntılar nedeniyle savunma konumunda olanlar, bu kuşatmanın yol açtığı açlık nedeniyle ölme noktasına geldiler. Bu nedenle, bir gece karanlıktan faydalanarak sur duvarlarını tırmanarak kaçtılar. Başlarındaki Pers garnizonundan artık kurtulan Sestoslu Yunanlar, müttefikleri kentlerine davet ettiler. Ksanthippos'un askerleri, aralarında Pers komutanı Artyaktes ve oğlunun da bulunduğu kaçak düşman askerlerinin bir kısmını esir aldılar. Artyaktes, kendisinin ve oğlunun hayatlarının bağışlanması karşılığında Atinalılara muazzam bir fidye önerdi (1.200.000 yevmiyeye eşdeğer). Tapınakları daha önce bu Pers komutanı tarafından yağmalanmış olan yerli Yunanlar, Artyaktes'in serbest bırakılması ihtimaline tepki gösterince Ksanthippos, Artyaktes'i kutsal değerlerine saygısızlık ettiklerinin gözleri önünde can vermesi için bir tahtaya bağlattı. Artyaktes'in oğlu ise, çarmıha gerilmiş babasının daha fazla acı çekmesi için gözleri önünde taşlanarak öldürüldü. Perikles'in babası da dahil tüm Yunanların intikam alırlarken Pers kralının uyguladığı vahşeti taklit ettiği bu işkence hadisesinde, Pers Savaşları'nın neden olduğu gaddarca hisler herkesin gözlerinin önünde sergilendi.

Ne yazık ki Ksanthippos'un oğullarına bu olayla ilgili anlattıklarına dair hiç kayıt yoktur ve Perslerin Yunanlara ettiği zulümlerin neden bu kadar korkunç bir tepki gerektirdiğini çocuklarına açıklamayı geçiştirmesini anlamak kolay değildir. Perikles, uluslararası ilişkilerde

merhamet değil intikamın kural olduğunu anlayabilirdi. Dahası, Pers saldırılarından korunmanın, bu hâlâ korkunç düşmanın yarattığı kadim tehlikeyi savuşturmak için güçlü bir deniz koalisyonunun varlığına bağlı olduğu da çok açıktı. Güvende olmalarını sağlayan büyük gücü elde eden Atinalıları bekleyen risk, Atinalıların yeni edindikleri bu gücü kullanırken, Artyaktes olayının da işaret ettiği gibi, düşmanlarınınkiyle aynı acımasız vahşet seviyesine inebilmeleriydi.

Mardonios'un ordusunun Asya topraklarına doğru geri çekildiği haberi doğrulanınca Salamis'te kamp kuran Perikles ve diğer Atinalılar ikinci kez mülteci olarak katlandıkları sıkıntıdan kurtuldular ve yurtlarına döndüler. Pers tehdidinin vücut bulmuş kanıtı olarak kentlerini yanıp kül olmuş bir harabe halinde buldular. Perikles, babasının donanmada savaşmak üzere hâlâ uzaklarda olduğu bu anda, Sparta ve Atina'nın çıkarlarının gerçekten de ne kadar farklı olduğunun sarsıcı bir kanıtına doğrudan tanık oldu. Anakaradaki kent devletleri, Persler Yunanistan'dan ayrılır ayrılmaz hâlâ sürmekte olan savaşın harap ettiği altyapılarını onarmaya koyulmuşlardı. Bu şartlar altında, kent merkezini çevreleyen surları zayıflamış veya yıkılmış durumdaki herhangi bir kent devleti için en önemli inşaat projesi, bu surların yeniden inşa edilmesiydi. Yerli veya yabancı düşmanların istilası sırasında kentteki yurttaşların, arkasında güvende olmayı umabilecekleri korumayı sağlayan tek şey kuvvetli surlardı. Neredeyse tamamı Perslerce yıkılan Atina surlarının da acilen yeniden inşa edilmesi gerekiyordu.

Bu nedenle Sparta temsilcileri, Sparta kent devletinin Atina surlarının yeniden inşa edilmemesi gerektiğine karar verdiğini söylemek üzere geldiklerinde, Atinalıların yaşadığı şaşkınlığın boyutunu kavramak güçtür. Spartalıların, Peloponnesos dışındaki diğer tüm Yunan kentlerinin savunma duvarlarının yıkılması için Atinalıların kendilerine katılmalarını istemeleri de bir o kadar hayret uyandırıcıydı. Spartalılar bunun zorunlu olduğunu iddia ediyordu; böylece Persler bir kez daha istilaya kalkışırlarsa ortada kale olarak kullanmak için ele geçirecekleri bir Yunan tahkimatı olmayacaktı. Elbette bu sahtekârca bir bahaneydi; aslında Spartalılar ve Peloponnesoslu müttefikleri, başta donanmaları olmak üzere Atinalıların Pers Savaşları sırasında ortaya koydukları askeri inisiyatif ve güçten, özellikle de donanma gücünden şaşkına uğramış ve korkmuşlardı. Dolayısıyla Spartalılar ve Peloponnesoslu müttefikleri,

Yunanistan'ın geneli için samimi bir kaygıdan çok sırf kendi çıkarlarından hareketle Atina'yı ve potansiyel müttefiklerini sakatlamak, bu yeni ortaya çıkan rakiplerinin Yunanistan'ın uluslararası ilişkilerinde muteber bir güç olarak öne geçmesine engel olmak istiyorlardı.

Bu noktada, Ksanthippos donanma komutanı olarak onun yerini almış olmasına rağmen Atina'da hâlâ etkili olan Themistokles, bu Sparta komplosunu bozmak için bir başka cüretkâr ve akıllıca plan yaptı. Atinalılara, kendisini temsilci olarak Sparta'ya göndermelerini tavsiye etti; güya surların yıkılmasına yönelik bu karmaşık teklifin ayrıntılarını görüşecekti. Aslına bakılırsa Themistokles meclise, Atinalıların ana kentsel alanı çevreleyen surları, en azından gerçekten sıkı çalışırlarsa, yeniden inşa etmelerine yetecek kadar uzun bir süre Peloponnesosluları oyalayacağını söylemişti. Her erkek, kadın ve çocuk birlikte emek vermeli, kamusal veya özel ayırt etmeksizin tüm binalardaki yapı malzemelerine el koyulmalı ve Atina'nın merkezi yeniden surların koruması altına alınıncaya dek herkes durmaksızın çalışmalıydı. Atinalılar da tam olarak böyle yaptılar. Themistokles Sparta'da tartışmaları uzatırken, Atinalılar her tür taş parçasını kullanarak gece gündüz çalışıp surları yeniden inşa ettiler. Spartalılar, surların yeniden yapılmakta olduğunu duyunca durumu kontrol etmek için Atina'ya adamlar gönderdiler; Themistokles, hemşerilerine gizli bir mesaj göndererek, proje tamamlanana dek bu casusların gözaltında tutulmasını istedi. Atinalılar hedeflerine ulaştılar. Surların dış yüzünün dayanıklı hale getirilmesi için kesme blokların yanına dizilen kırık inşaat ve kullanılan heykel parçaları, surların günümüze ulaşan kısımlarında bugün bile görülebilir (örneğin Atina'nın Kerameikos bölgesi). Bu sırada kalabalık bir yurttaş grubu da Themistokles'in tavsiyesi üzerine birkaç yıl önce inşasına başlanan Piraeus limanını koruyan kalın bir suru tamamladı.

Bu dönemde en az on beş yaşında olan Perikles, bu zahmetli tahkimat çalışmalarının tamamına katılmış olmalıdır. Ağır ve keskin kenarlı taş parçaları taşımaktan elleri kesilen ve beli ağrıyan bu delikanlı, bu işin böyle ivedilikle yapılmasını gerektiren acil ihtiyacın ortaya koyduğu gibi, Spartalıların Atina'ya yönelik haince tavrı konusunda enine boyuna düşünecek boş zamana sahipti. Surlar tamamlanınca Themistokles, serseme dönmüş Spartalılara, bundan sonra Atinalılara emir veremeyeceklerini tebliğ etti. Spartalılar bu politikayı sadece Yunanların ortak çıkarına ol-

duğu için ısrarla tavsiye ettiklerini iddia ederek ikiyüzlülüklerini gizlemeye çalıştılar. Ayrıca Atinalıların Pers Savaşları'ndaki muazzam katkısına hayran olduklarını da söylediler. Ancak gerçekte öfke doluydular.

Bu noktada, 478 yılında, Atinalılar ve Spartalılar, kısa süre önce yeni üyelerin katılımıyla genişleyen Pers Savaşları koalisyonunda hâlâ müttefik konumundaydılar. Spartalılar koalisyonun başı olma pozisyonlarını koruduklarından, Persleri Anadolu'daki Yunan topraklarından olabildiğince uzağa sürme görevine devam eden müttefik donanmasına komuta etmek üzere donanma amiralini de kendi aralarından seçtiler. Plataia Muharebesi'ne katılmış olan komutan Pausanias, Doğu Akdeniz'e egemen konumda büyük bir ada olan Pers kontrolündeki Kıbrıs'a yönelik bir saldırıda Yunanlara önderlik etti. Daha sonra Yunan savaş gemilerini, Karadeniz'e açılan boğazı kontrol eden başlıca kent olan Byzantion'u [İstanbul] ele geçirmek üzere kuzeye yönlendirdi. Bu başarılar Pausanias'ı yozlaştırdı; kadınlara şiddet uygulayan, göze batar şekilde gösterişli yaşam tarzıyla kendi keyfine bakan, müttefik komutanlara buyurgan bir lütufkârlıkla davranan ve askerlerine acı verici fiziksel cezalar uygulayan bir despot gibi davranmaya başladı. Bütün bunlardan en kaygı verici olanı, bütün Yunanlara hükmeden bir tiran olarak başa geçmek amacıyla Perslerle birlikte komplo kurduğunun söylenmesiydi. Ülkelerinden uzaktaki komuta makamlarında bulundukları sırada, katı bir toplum düzeni içinde yaşayan yurttaşlarının doğrudan sıkı denetiminden muaf kalan diğer Spartalı liderler gibi Pausanias da hesap vermeden iş görebilir hale geldiği anda, bu en yüksek rütbeli komutanlık konumunu suistimal etti.

Pausanias'ın aşırıya kaçan davranışları nedeniyle öfkeye kapılan Peloponnesoslu olmayan müttefikler, Atina birliklerinin komutanı olarak genç Kimon ile birlikte askeri bir sefere çıkmış olan Aristides'e başvurarak ondan bu kibirli ve hain Spartalının yerine koalisyonun komutanlığını üstlenmesini istediler. Bu öykünün başka bir versiyonuna göreyse Aristides, diğer Yunanların kendisinden bu konuda ricada bulunmalarını sağlamak için elinden gelen her şeyi bizzat yapmıştı. Ancak Pausanias'ın görevden alınması için başlatılan inisiyatif, kaynağı ne olursa olsun başarılı oldu: Müttefikler, Atinalılara yeni liderleri gözüyle bakmaya başladılar. Bu sırada, Pausanias'ın işlediği suçlar konusunda bilgilendirilen Spartalılar, onu yargılamak üzere ülkelerine geri çağırdılar. Pausanias, en ciddi suçlamadan, muhteşem ödüller kazanma beklentisiyle Persler-

le işbirliği yapmayı planlama suçlamasından aklandı, ancak Spartalılar bu hemşerilerini ittifak komutanı olarak geri göndermeme yönünde bir karar aldılar. Başka bir Spartalı generali yola çıkardılar, ancak donanmadaki Yunanlar bu komutanın emirlerine uymayı reddettiler. Bunun yerine liderlik konusunda Atinalılara güveniyorlardı. Bu yeni düzenleme Yunan dünyasındaki güç dengelerini kökünden değiştiriyor ve Atina ile Sparta arasında, Perikles'in liderlik kariyeri boyunca Atina'nın dış siyasetine yön verecek olan sürtüşmeyi başlatıyordu. Atina İmparatorluğu ve Sparta arasında beşinci yüzyılın sonlarında yaşanan kalıcı düşmanlığın kökleri bu olaylarda yatar.

Spartalılar liderlikteki bu değişimi o an için kabul ettiler çünkü artık Perslere karşı savaşa devam etmek gibi bir arzuları yoktu; çıkarları iyice sınırlandırılmış Peloponnesos'a ve kendilerine yakın kent devletleriyle bağlarını güçlendirerek Atinalıların giderek artan gücünü dengelemeye odaklanmışlardı. Bunun aksine Atinalılar Ege Denizi ve çevresindeki müttefiklerle güçlü ve istikrarlı bir deniz ittifakı kurmayı amaçlıyorlardı; böylece bu bölgedeki Yunanlar Pers İmparatorluğu'na karşı korunabilir, Atina'ya gıda ithali için kullanılan deniz güzergâhının güvenliği sağlanabilir ve Pers Savaşları sırasında Atina'ya verilen geniş çaplı fiziki zararların intikamı alınabilirdi. Atinalılar, düşmanlarının toplumlarına, kamusal ve özel mülklerine verdiği korkunç zararları unutmuyorlardı. Gerçekten de Perslerin önce 480'de ve sonra 479'da yakıp yağmaladığı sırada inşa etmekte oldukları Athena tapınağının yıkıntılarından kurtardıkları tamamlanmamış bazı sütun parçalarını Akropolis'in kuzey duvarının inşasında kullanarak, her gördüklerinde kendilerine çektikleri acıları hatırlatan görsel bir anımsatıcıya sahip olmuşlardı. Aynı bugün olduğu gibi, Atinalıların hafızasını gün be gün sessizce güçlendiren bu öksüz kalmış ve kararmış yontma taş parçaları, agora adı verilen aşağıdaki kent merkezinden açıkça görülürdü.

Atinalılar şimdi kaderlerinin, Kimon'un babası Miltiades'in general dostlarını Marathon'da savaşmaya ikna etmek için dile getirdiği öngörüyü hayata geçirme fırsatına bağlı olduğunu düşünüyorlardı: Persleri püskürtmek ve Yunanistan'ın bir numaralı gücü olmak. Atinalılar, Yunan deniz ittifakının liderliği sayesinde, uluslararası erişimlerini artıracak ve Doğu Akdeniz'de hazinelerle dolu Pers garnizonlarına yapılacak başarılı saldırılardan kazanç elde edeceklerdi. Kimon akıllıca davranıp koalis-

yondaki Atinalılar için Sestos ve Byzantion'da ele geçirilen Pers esirlerin köle olarak satışından para kazanmalarını ayarlayarak Pers garnizonlarına saldırma olasılığının çekiciliğini daha da artırdı. Bu satış o kadar kârlıydı ki, Atinalı denizcilerin dört aylık maaşları ve gıda masrafları karşılandı ve hatta geriye Atina'ya gönderilecek büyük miktarda altın kaldı.

Savaşta, özellikle uzaktaki müttefiklerini Pers İmparatorluğu'na karşı savunan Yunan koalisyonunun yaşadıklarına benzer uzun süreli çatışmalarda, en önemli şey paradır. Atina önderliğindeki ittifakın uzun vadede Akdeniz'deki en kuvvetli deniz gücü olmasını sağlayacak olan şey, güvenli ve düzenli bir gelir elde etmekti. Yüzlerce triremin inşa edilmesi, donatılması ve onarılması, on binlerce kürekçinin maaşının ödenmesi gerekiyordu. İttifak üyelerinin sahip oldukları nüfus ve zenginlik büyük farklılık arz ettiğinden, her kent devleti aynı sayıda gemi tedarik edemiyor ve donanmanın masraflarına aynı ölçüde katılamıyordu. Bu nedenle, her bir üyeden alınacak ödenek miktarının tayini, üyelerin farklı gelir kaynaklarının adil bir şekilde hesaplanmasını gerektiriyordu.

Üyelerin tamamını tatmin etmeyi amaçlayan bu zorlu görevi Aristides yerine getirdi. Uluslararası ilişkilerde parayla ilgili müzakerelerin her zaman özel bir sürtüşmeye neden olması bir yana, Yunan kent devletleri arasında geleneksel olarak hüküm süren münakaşa eğilimi göz önünde bulundurulduğunda bu inanılmaz bir başarıydı. Aristides, müttefikleri ayrı ayrı ziyaret etti, durumlarını tartıştı; 477'ye gelindiğinde her yıl ne kadar ödeme yapacakları konusunda her biriyle ayrı ayrı anlaşmıştı. Anlatılanlara göre, toplam ödeme miktarı yıllık 460 *talanton*u buluyordu. Hiçbiri 470'ler kadar eski bir tarihe ait olmayan kaynaklarımızda bu yıllık ödemelere *phoros* ("borçlunun alacaklıya götürmesi gereken miktar") adı verilmektedir. Bu terim hem önemli hem de potansiyel olarak çekişmelidir. Modern bilim insanları *phoros*u hem zorlama hem de tabilik anlamına gelen "haraç" şeklinde çevirirler çünkü bu terim Pers İmparatorluğu tebaasının kraliyet hazinesine göndermesi gereken zorunlu ödemeleri tanımlardı. Aiskhylos'un Perikles'le yakından ilişkili (sonraki tartışmalara bakınız) bir tragedyasının koro bölümünde belirttiği gibi, Pers kralının imparatorluğunun tebaasını mecbur ettiği bu ödemeler, "bir zorbanın dayattığı gerekliliklerdi" (*Persler*, 584-587. dizeler). Ancak bağımsız Yunanlardan oluşturulan bu yeni ittifakta mali konularda üyelere baskı uygulanması ve bir efendiye zorla boyun eğmeleri söz konusu de-

ğildi. Bu yıllık *phoros* (eğer koalisyonun ilk yıllarında bu ödemeye gerçekten bu ad verildiyse) gönüllülük esasına dayalı olarak ve herkesin adil olduğunu kabul ettiği miktarlarda ödenirdi. Dolayısıyla Atina'nın, daha kuruluş döneminde diğer müttefikler üzerinde bir tür emperyal tahakküm kurduğu iddiasında bulunmak için fazla aceleci davranmamak gerekir.

İttifakın Perikles dönemindeki tarihini değerlendirirken müttefiklerin, bundan sonra ittifaka *sonsuza dek* ödeme yapmaya devam edeceklerine dair yemin etmiş üyelerden oluştuğu bilgisini akıldan çıkarmamak çok önemlidir. Bu taahhütlerinin ebediyen bağlayıcı olduğunu simgelemek için denize demir külçeler batırmışlardı; bu, külçeler kendiliğinden su yüzüne çıkana dek sözleriyle bağlı oldukları anlamına geliyordu (Plutarkhos, *Aristides*, 25; Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, 23). Bu nedenle bu kutsal sözleşme Yunanların, koalisyonun kalıcı üyeleri sıfatıyla, *sürekli olarak* ödeme yapmasını gerektiriyordu. Ticaret hukuku tarihi, belirli bir geçerlilik süresi ve imzacı taraflar için "fesih hükümleri" içermeyen sözleşmelerin uygulamada, önünde sonunda ciddi sorunlar doğurduğunu göstermektedir. Bu olgu, çok daha istikrarsız uluslararası ilişkiler dünyasında iki kat önemlidir. Perikles'in kariyerindeki olaylar, bu acı gözlemin Yunanların Perslere karşı savunma ve intikam savaşına devam etmesi için kurulan Atina önderliğindeki koalisyon açısından da hüzünlü bir gerçek olduğunu kanıtlayacaktı. Yine de Atina İmparatorluğu'na dair bir değerlendirmede bulunurken ittifak üyelerinin ittifakı *asla* terk etmeyeceklerine ve ittifakın masraflarına daima katkı yapacaklarına, daha en başında ve *tanrıların şahitliğinde* yemin ettiklerini her zaman hatırlamak gerekir.

Başlangıçta, müttefiklerin (o dönemdeki tek para biçimi olan) sikkeyle yaptıkları ödemeler, tanrı Apollon'un kutsal mekânı olan ve dolayısıyla ittifakın hazinesine kutsal bir koruma sağlamak için uygun bir yer olan Ege adası Delos'ta muhafaza ediliyordu. Bu nedenle modern bilimsel araştırmalarda ittifakın adı Delos Birliği (kitabın geri kalan kısmında bu ifade kullanılacaktır) olarak geçer. Atina, Delos Birliği'nin lideri olarak kabul edilmesine ve birliğin savaş gemileri ve mürettebatının tedarikinde aslan payını üstlenmesine rağmen ittifak, müttefik delegelerin hedefleri üzerine konuşmak için bir meclis olarak bir araya geldiği demokratik bir karar alma sürecini izlemek anlamına geliyordu. Şimdilik birliğin takip ettiği usul buydu.

Perikles, babasının Atina'nın heybetli bir deniz ittifakının başı sıfatıyla edindiği yeni statünün ayrıntılarını büyük olasılıkla kendisinden öğrenmişti çünkü Ksanthippos bu tarihte muhtemelen hâlâ hayattaydı (ne zaman öldüğü kayıtlara geçmemiştir; kaynaklarda daha ileri dönemdeki faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiş olması 470'lerin ortalarında öldüğünü düşündürtmektedir ki bu tarih *Moralia* 496F'de Ksanthippos'un, yetişkin Perikles'in halka hitaben yaptığı ilk konuşmayı dinleyemeden öldüğünü yazan Plutarkhos'la uyumludur). Atina donanmasında en üst rütbeye erişen Ksanthippos, donanmanın gidişatıyla ilgili, oğullarıyla paylaşabileceği derin bir bilgiye sahipti. Bu kalıcı ittifakın Atina'ya hem ulusal savunması hem de maddi çıkarları bakımından gücünü genişletmek için uzun vadede nasıl o güne dek görülmedik olasılıklar sunduğunu ve üyelerden gelen sürekli para desteğinin ittifakın başarısı için ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu artık oğullarına anlatabilirdi. Atinalıların, Ksanthippos'un kent devletleri için kazandığı başarıları onurlandırmak amacıyla Akropolis'e diktikleri heykel Perikles için daimi bir gurur kaynağıydı ve babasının yaşadıklarıyla ilgili ona anlattıklarından edindiği derslerin önemini her zaman hatırlamasını sağlıyordu.

Aristides, yapacakları ödemeleri kararlaştırmak üzere Delos Birliği üyelerine yaptığı ziyaretlerden geri döndüğünde Perikles de bir şeyler öğrenmişti. Aristides on iki yıl önce, Marathon Muharebesi'nde Perslerden elde edilen ganimetlerin sorumluluğu kendisine verildiğinde nasıl kendisi için bir şeyler ayırmadıysa, şimdi de kişisel kazanç bakımından yola çıktığı kadar yoksul bir halde dönmüştü. Themistokles devlet hayatında karşısına çıkan fırsatlara rağmen kişisel servet edinmeyi reddeden rakibiyle güya alay ediyordu. Aristides ise "insanı gerçek bir lider yapan tek güzel şey, ellerini temiz tutmak için sahip olduğu içsel güçtür" diyordu (Plutarkhos, *Aristides*, 24). Perikles siyasi ve askeri bir lider olarak kendi davranış tarzını oluştururken yozlaşmaya meydan vermemenin örneğini Aristides'in mali açıdan dillere destan dürüstlüğünde (öldüğünde o kadar yoksuldu ki, ne çocuklarının geçimini sağlayabilecek ne de cenaze masraflarını karşılayacak parası vardı) bulmuştu.

Atina'yı Delos Birliği'nin başı olmanın getirdiği yeni fırsatlardan istifade etmeye sevk eden ilk lider Kimon'du. Gençliğinde insanların asiliğini, hovardalığını ve serseriliğini işaret ederek "taş kafa" lakaplı dedesine

çektiğini söyledikleri Kimon, şimdi, otuzlu yaşlarının başındaydı ve eski şöhretinden tamamen kurtulmuştu. O zamanlar kendisi gibi dediğim dedik kız kardeşi Elpinice ile ensest ilişkiye girdiği bile söylenen Kimon hiçbir zaman iyi bir hatip veya parlak bir entelektüel olarak tanınmadı. Daha çok halk içinde son derece ağırbaşlı, çekici bir adam olarak bilinir, herkese şefkatle yaklaşması tüm toplumsal tabakalarca takdir edilirdi. Aristides gibi parasal konularda dürüstlüğüyle tanınırdı. Meşhur bir hikâyeye göre Pers kralının Yunanistan'a sığınan bir yardakçısının ona önerdiği muazzam hazineyi reddetmişti. Kimon aynı zamanda kumandası altındakilere adil ve şefkatli davrandığı için son derece disiplinli ve sadık askerler yetiştirebilen müthiş bir komutandı.

Atina yurttaşlarının çoğunluğunun Kimon'a rağbet ediyor olması özellikle şaşırtıcıydı çünkü Kimon, yabancı devletlerle kuvvetli ve herkes tarafından bilinen ilişkilere sahipti. Her şeyden önce annesi kuzeyde, Trakya'nın Yunan olmayan bölgesinde bulunan bir kraliyet ailesine mensuptu. Ayrıca üç oğluna bariz biçimde Atinalı olmayan isimler vermişti: "Thessalios" (Tesalyalı), (Olimpiyatların yapıldığı yere yakın bir Peloponnesos kasabası olan Elis'e ithafen) "Elios" ve en can sıkıcısı, "Lakedaemonios" ("Spartalı" demenin bir başka yolu). Bu son isim Kimon'un, Atina'yla ilişkileri Kleisthenes'in zamanından beri doğal olarak son derece çekişmeli ve hatta sık sık fırtınalı olan Sparta'yla son derece açık ve kuvvetli bir bağı olduğunun belirgin bir kanıtıydı. Kimon Spartalılara, onların Atina'daki çıkarlarının resmi temsilcisi olması nedeniyle bağlıydı; buna *proksenos* ("yabancıların temsilcisi") denirdi. Bu unvan, bir Spartalının Atina'da olduğu sırada yardıma ihtiyaç duyması halinde Kimon'dan yardım göreceği anlamına geliyordu. Kimon'un Sparta yanlısı eğilimleri, özellikle Atina meclisinde tartışılmakta olan önlemlere muhalefet ettiğinde ortaya çıkardı. Söz konusu görüşleri sıklıkla "Spartalılar öyle değil" diyerek reddederdi (Plutarkhos, *Kimon*, 16). Kimon'un oğullarının annesi muhtemelen, Alkmeonoğullarından Megakles'in torunu İsodice'ydi. Yani Kimon'un İsodice'yle evliliği, onu Perikles'in akrabası yapıyordu; bu da genç bir adam olan Perikles'in aile içi sohbetlerde kendinden büyük bu damadın meşhur maceraları hakkında pek çok şey öğrenmiş olabileceği anlamına geliyordu.

Kimon'u Atina halkının büyük bir kısmının gözdesi yapan şey, her şeyden önce, muazzam kişisel serveti sayesinde halka sağladığı maddi

faydalardı. Özel hayatında, bu büyük serveti yoksul yurttaşlara cömertçe yardım etmek için kullandı. Atina'daki evine yemeğe gelen herkesi içtenlikle kabul ederdi; herkes tarlalarından yiyecek toplayabilsin diye kırsaldaki çiftliklerini çevreleyen çitleri kaldırmıştı. Atina çarşısında gezinirken etrafından, yanlarına yanaşan paçavralar içindeki yaşlı yoksullara kendi kaliteli pelerinlerini sunan, talihin kendilerinden yüz çevirdiği anlaşılan muhtaç yurttaşların eline gizlice para sıkıştırmak için hazır bekleyen bir grup genç olurdu. Kimon, aynı zamanda siyasi kariyerlerine başlamalarına yardım etmek amacıyla yoksul erkeklere mali destek de sağlardı. Bir başka deyişle Kimon, Atina demokrasisinin bir ilkesini, zenginlerin yoksul yurttaşlar dahil kent devletini desteklemek için para (hem de çok para) harcama yükümlülüğünü tam anlamıyla yerine getirdi.

Kimon devlet hayatı boyunca, Delos Birliği'nin hem ulusal güvenliğini pekiştiren hem de onlara maddi avantajlar sağlayan kutlu zaferler kazanmasına önderlik ederek de Atinalılara faydalı oldu. 476'da, zengin bir Tesalyalıyı büyük miktarda para ve bir süvari birliği temin ederek saldırıyı finanse etmesi konusunda ikna etmek için dış bağlantılarını kullanarak, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Strymon [Struma] Nehri üzerindeki Eion'da konuşlanan Pers karakoluna karşı düzenlenen saldırıda donanmaya komuta etti. Kimon'un Eion'daki zaferi, Asya'dan başlayıp doğu-batı doğrultusunda Makedonya ve Orta Yunanistan'a uzanan bu dar geçitteki düşman varlığını uzaklaştırdı; ittifakın savaş gemisi yapımı için gereken kereste ormanlarına ve bölgenin değerli altın madenlerine erişimini ve Atinalıların işlemesi veya kiralaması için toprak ele geçirmesini sağladı. Kimon'un bu başarılı kuşatmayla kazandığı ün, yalnızca elde edilen kazanımların sonucu değildi; kalenin Pers komutanı, ülkesine dönmesi için kendisine sunulan güvenli geçiş önerisini kabul etmemişti. Komutan bunun yerine tepeleme yığdığı odunları ateşe vermiş; karısı, çocukları, cariyeleri ve kölelerinin boğazını keserek cesetlerini alevlere atmıştı. Son olarak altın ve gümüş hazinelerini nehre fırlattıktan sonra kendisi de azgın ateşin ortasına dalmıştı. Bu sarsıcı öykü Kimon'un Atina'da daha fazla tanınmasını sağladı. Atinalılar, Eion'daki başarıdan o kadar gururlandılar ki, kendilerini "erkekçe cesaretin ve savaşın komutanları" olarak öven yazıtlar diktiler (Plutarkhos, *Kimon*, 7).

Kimon ertesi yıl, Ege adası Skyros'u [İskiri] ele geçirdi ve Yunan gemilerine yönelik korsanlıklarının cezası olarak ada halkını sürgüne gön-

derdi. Atinalılar bu zaferle birlikte gücün korunma kadar refah da getirdiği fikrini güçlendirircesine sömürecekleri biraz daha toprak kazandılar. Başarılı general Skyros'tayken kendi hükümdarlığından vazgeçerek demokrasi yolunu açan, Atina'nın birliğinin efsanevi mimarı Theseus'un kemiklerini buldu (Plutarkhos'un Theseus biyografisinde anlatılan heyecan verici bir öykü). Atinalılar, Theseus'un, kemiklerinin gömüldüğü yerdeki topluluğu korumak gibi özel bir güce sahip olduğuna inanıyorlardı; dolayısıyla, bu kahramanın kemiklerinin kente geri getirilmesi Kimon'a geniş çapta övgüler kazandıran başarılı bir işti. Kimon'un Atina'nın en mümtaz lideri haline gelmesi çok uzun sürmedi çünkü general olarak dehası ittifakın mali durumunu güçlendiriyor, yurttaşlarına yurtdışında toprak edinme fırsatları yaratıyor, uluslararası ticaret ve gıda ithalatı için gereken deniz güzergâhlarını koruyor ve yabancı bir düşmandan gelecek saldırı tehdidine karşı kent devletinin güvenliğini mali anlamda destekliyordu.

Babasının Kimon'un babasına karşı dava açtığını anımsayan Perikles, kendi ailesi ile Kimon'un ailesi arasındaki kötü duyguların geçmişini iyi biliyordu. Dolayısıyla Kimon'un başarılarını, büyük ihtimalle hissettiği kıskançlık nedeniyle etkisi azalan bir hayranlıkla dinliyordu. Artık on sekiz yaşına basan Perikles, Atina'nın yurttaş milislerinde görev yapacak yaşa da erişmişti. Ne yazık ki kaynaklarımız Perikles'in bu dönemdeki ve aslında izleyen on yıldaki kamusal yaşamı hakkında, biri genel diğeri özel iki konu dışında, neredeyse hiçbir şey söylemez. Bunlardan ilki, Plutarkhos'a göre, (*Perikles*, 7) genç bir yetişkin olan Perikles'in kendisini tüm kalbiyle askeri kariyer edinmeye adayarak büyük bir cesaret gösterdiğidir. Anlaşılan o ki Perikles bir yandan babasının izinden gitmeyi arzu ederken diğer yandan zaman içinde Kimon'un Delos Birliği donanması komutanı olarak elde ettiğine benzer bir şöhret edinmeye çalışmaktadır. Kaynaklar, genç Perikles'in muhtemelen piyade olarak katıldığı askeri harekâtların ayrıntılarını içermez. Belli bir noktada Kimon'un komutasında görev yapması muhtemel olan Perikles, akrabasının büyük baskı ve tehlike koşullarında kendisini ve askerlerini nasıl idare ettiğini ilk elden gözlemlemiş olmalıdır.

Delos Birliği'nin aşağı yukarı 470'lerin ikinci yarısına tarihlenen iki seferi daha olduğu doğrulanmış durumdadır. Başka savaşlar da olabilir ancak bu döneme ilişkin günümüze ulaşan antik kaynaklar ciddi ölçüde

eksiktir, bu da yaşanan olaylara ve olayların zamandizinine ilişkin büyük belirsizliklere neden olmaktadır. Görünen o ki Atinalılar ilk olarak Atina topraklarının doğu kıyısının yakınlarındaki Euboia adasının güney ucunda yer alan Karystos kent devletine karşı yapılan savaşta müttefiklerine öncülük ettiler. Karystoslular, 490 ve 480 yıllarındaki Pers istilası sırasında düşmanın karşı konulmaz gücüne teslim olmuşlar, anakaradaki Yunanlara saldırırken onlara yardım etmişlerdi. Birlik üyeleri, hiç şüphesiz Atinalıların ısrarıyla, iradesizlikten kaynaklanan bir ihanet olarak gördükleri bu davranış nedeniyle Karystos'u (yok etmeye değil) cezalandırmaya ve donanmanın masraflarını karşılamaya katkı olması için yıllık ödemeler yaparak ittifaka katılmaya zorlamaya karar vermişlerdi.

Bu yıllardaki ikinci sefer daha geniş ölçekliydi ve Delos Birliği hikâyesinde ileride çıkacak zorlukların habercisi olan farklı bir soruna cevaben düzenlenmişti. Birlik bu kez kendi üyelerinden birine, Güney Ege adalarından Naksos kent devletine saldırdı. Naksoslular, ittifaktan ayrıldıklarını ve yıllık yükümlülüklerini (büyük olasılıkla savaş gemileri) artık yerine getirmeyeceklerini ilan etmişti. Naksos, Delos Birliği'ne karşı üstlendiği taahhütlerden derin bir pişmanlık duyan ilk koalisyon üyesiydi; öyle ki yeminini bozanları cezalandıran tanrıları öfkelendirme riskine rağmen, birlikten tamamen çekilmek en iyi seçenek olarak görünüyordu. Naksoslular tahminen bu vahim durumda adaletin kendilerinden yana olmasını sağlamaları için koruyucu tanrılarına dua etmişlerdir.

Naksos deniz harekâtları için stratejik konuma sahip, kalabalık bir ada olduğundan ittifaktan ayrılması hiç şüphesiz koalisyonu ciddi biçimde zayıflatacaktı. Ayrıca, Delos Birliği'ndeki müttefikler bu başkaldırıyı görmezden gelirse, bu, durumdan şikâyetçi olan diğerlerini de Naksosluları örnek almaya teşvik edebilirdi. Thukydides, kendine özgü kısa ve öz üslubuyla sadece müttefiklerin Naksos'u bir kuşatmayla yenilgiye uğrattığını yazar (1.98) ve gizemli bir ifadeyle şunu ekler: "Naksos, kuruluş amacının tam tersine köleleştirilen ilk müttefik kent devletiydi." Naksosluların gerçekten köleleştirildiklerine veya satıldıklarına ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır. Delos Birliği üyeleri arasındaki çatışmada daha sonra yaşananlardan bir çıkarımda bulunmak gerekirse görünen o ki Naksoslular, diğer müttefiklere askeri bir tehdit oluşturmamaları için kendi savaş gemilerini teslim etmek ve birlik donanmasındaki gemi kayıplarının hem tazminatı hem cezası olarak da her yıl yüklü miktar-

da ödeme yapmak zorunda bırakıldılar. (Thukydides'in kullandığı sözcüklerden bunu adaletsizlik olarak gördüğü anlaşılmaktadır.) Bildiğimiz kadarıyla Naksos'a karşı harekete geçme kararı, yalnızca Atinalıların ısrarlı talepleriyle değil, birliğin karar verirken düzenli olarak yaptığı gibi diğer tüm müttefiklerin katıldığı bir toplantıda alındı.

Perikles gerek olay yerindeki Atina ordusunun bir mensubu olması gerekse de bu seferlerin sonuçlarının uzun uzadıya tartışıldığı meclis toplantılarına katılması nedeniyle bu hikâyenin ayrıntılarından haberdar olmalıdır. Bütün bunlarda Delos Birliği'nin nasıl işlemesi gerektiğine ve Atina'nın çıkarlarının nerelerde yattığına ilişkin düşünecek çok şey vardı. Atinalılar, ittifakın baskın üyesi olarak, hoşnutsuz üyelerin tanrılar huzurunda birlikten asla ayrılmayacaklarına yemin etmiş olmalarına rağmen birlikten ayrılmalarına izin verip davranışları ve mali katkıları bakımından güvenilir, adanmış üyelerinden oluşan çekirdek müttefiklere odaklanarak asilerin bastırılmasının yaratacağı gerginliklerin ve hatta düşmanlıkların önüne mi geçmeliydi? Yoksa müttefikler, ebedi yeminlerine sadık kalmaya ve birliği olabildiğince güçlü kılmak için yıllık ödemelerini yapmaya mı zorlanmalıydı? Birlik liderliğinin Atina'ya sağladığı maddi ve manevi yararlar nelerdi? Naksos saldırısı ve halkının cezalandırılması, Atinalıların soydaş Yunanları zorbaca egemenlik altına alan bir imparatorluğun hükümdarı gibi davranmasının başlangıcı mıydı?

Naksoslular şüphesiz içinde bulundukları durumu zulüm olarak algılıyorlardı ve görüşlerini alenen belirtmeseler de kendileriyle aynı fikirde olan başka müttefikler de olabilirdi. Atinalılar ise kendi bakış açılarına göre hukuka uygun hareket ediyor, koalisyon lideri olarak görevlerini yapıyor ve Delos Birliği'nin yeminli bütünlüğünü hayata geçiriyorlardı. Müttefiklerin bir bütün olarak kalması umudunu canlı tutmak ve birlik olarak elde edilen gücü ve mali kaynakları korumak için, deyim yerindeyse, yasanın lafzına bağlı kalmak gerektiğini düşünüyorlardı. Elbette geriye dönüp bakıldığında, hoşnutsuz müttefiklerin birlikten ayrılmasına izin vermenin uzun vadede daha iyi olup olmayacağı sorusu cevapsız kalıyor. Ancak zamanın o noktasında Atinalıların bu sonuca nasıl ulaşmış olabileceklerini görmek, pek kolay değildir. Ne olursa olsun, müttefiklerin Delos Birliği'nden ayrılma teşebbüslerinin yarattığı şiddetli gerilimin derin, sert ve uzun süreli olduğu anlaşılacaktı. Perikles'in önündeki kariyer, onun bu sorunla çok zor şartlar altında boğuşmasını

gerektirecekti. İleride acı verici bir açıklıkla karşısına çıkacak zorlukların habercisi olan çelişkilere ve çatışmalara bu yaşta maruz kalmakta olduğunu zaten görebiliyoruz.

Kamusal yaşamının bu ilk dönemindeki genç Perikles, (ilk gençlik döneminin sonlarında, yirmili yaşlarının başındaydı) Atina demokratik meclisindeki tartışmalarda konuşma yaparak kamusal bir isim yaratmaya başlamak konusunda tereddüt ediyordu çünkü fiziki görünüşü ve sesi bazı ihtiyarlara Atina'nın ilk tiranını anımsatıyordu. Yaşlı bir bunağın şöyle bağırdığı söylenir: "Şu yurttaşa dikkat edin, söylevi aynı (tiran) Peisistratos'unki gibi!" (Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings* 8.9. ek 2). Zengin ve önemli bir ailenin üyesi olan ve tiranlığı destekledikleri iddiasıyla sürgüne gönderilenleri anımsayan Perikles, kendisinin de aynı akıbetle karşılaşabileceğinden kaygılanıyordu. Ne de olsa babası, Peisistratosoğullarına destek verme suçlamasıyla lekelenmemiş olduğu halde sürgüne gönderilmişti. Üstelik, bu dönemde en azından bazı Atinalılar, üzerinde ismi yazan üç çömlek parçasının arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmasından da anlaşıldığı üzere, Perikles'in ağabeyi Ariphron'un sürgüne gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu. Perikles, Atina demokratik siyasetinin hayli riskli ortamında etkili bir katılımcı haline gelmeye çalışmak konusunda fazla ileri giderek kendisini tehlikeye atmaktan kaygılanmakta haklıydı.

Bununla birlikte Perikles oldukça farklı bir doğrultuda hareket ederek halk nezdinde azımsanmayacak bir görünürlük kazandı. O zamanlar, tiyatro oyunları (onların deyimiyle, tragedya) sahnelemek Atina'daki büyük dini festivallerin çok popüler bir özelliği haline gelmişti. Bu oyunların yazarları, hikâyelerinin konularını çoğunlukla mitlerin yenilikçi bir tarzda yeniden yorumlanmasına dayandırırlardı. Bununla birlikte, az sayıdaki tragedya yakın zamanda yaşanmış olayları konu alırdı. Yakın tarihi anlatan bu yapımlar, Phrynikos'un "Miletos'un Düşüşü" adlı oyununa verilen ateşli tepkiden de görüldüğü gibi, seyircileri duygusal açıdan ciddi şekilde etkilerdi. Bu oyunlar, gündüzleri yaklaşık 15.000 kişilik büyük tiyatrolarda açık havada sahnelenirdi. Halk tarafından son derece sevilen bu oyunları denetlemek üzere üst düzey devlet memurları görevlendirilirdi. En iyi oyun yazarları, büyük izleyici kalabalıklarının katıldığı festivallerde üç tragedyadan (ve bir tane de tragedya ve komedyayı harmanlayan dördüncü bir oyun) oluşan bir set sahnelemek

amacıyla hükümet görevlileri tarafından seçilmek için yarışırdı. Eğer tragedya yazarlarının yapımları en iyi oyun ödülünü alırsa, oyunlarında anlattıkları hikâyelerin ebediyen dilden dile dolaşması beklenirdi.

Oyuncular aylarca prova yaptığı, kostümler, dekor ve sahne mekanizması incelikle hazırlandığı için oyun sahnelemek masraflı bir işti. Harcamalar genelde kamu gelirleri ile zengin yurttaşların mali katkılarından oluşan ortak bir fondan karşılanırdı. Zenginlerin yaptığı bu maddi katkı, Atina'da geçerli olan, lituryanın yani halkın birlikte yaptığı faaliyetlerin ("liturgy" sözcüğünün Yunanca karşılığı "halk için çalışma"dır) masraflarını zenginlerin karşılaması geleneğinin bir parçasıydı. Zenginlerin bu yüksek maliyetli kamu hizmeti, bir triremin donatılmasından oyunlarda performans sergileyen koro şarkıcılarının ve dansçıların giderlerinin karşılanmasına kadar pek çok işi kapsardı. Belirli bir sayıda oyun için liturya masrafını karşılayan zengin erkeklere *khoregos* (sözcük anlamı "koro düzenleyicisi") adı verilirdi. Oyuncuların aylar süren günlük provalarının yönetimi *khoregos*un sorumluluğunda değildi; kendi tiyatrosunun yönetmeni olarak çalışan yazar bu işleri yapardı. Günümüz yapımcılarınınkine benzer bir role sahip olan *khoregos*, tiyatro topluluğu üyelerinin sürekli tekrarladıkları provalar sırasında temel yaşam giderlerini karşılar ve maliyetli kostümlerinin teminini üstlenirdi. *Khoregos*un sesi yeterince güzelse, dans becerileri yeterince iyiyse ve zamanı varsa o da topluluğa katılabilirdi. Bir *khoregos*un bu tür etkinlikleri sübvanse ederek yerine getirdiği kamu görevinin ödülü, halkın eğlenmesi ve eğitimine yaptığı katkılar nedeniyle halkın ona duyduğu minnettarlıktı; bu oyunların o kadar etkili olduğu düşünülüyordu ki oyun yazarlarına halkın gayriresmi öğretmenleri deniyordu. Son olarak *khoregos*un mali olarak desteklediği oyunlar, o yılki yarışmada resmi jüri kurulu tarafından yılın en iyi oyunu seçilirse *khoregos*un Atina'da, masraflarını kendisi karşılayarak bu başarısının anısına dikkat çekici bir taş ve metal heykel dikmesine izin verilirdi.

Her festivalde oyunlarıyla yarışmak üzere seçilen yazarlara bir *khoregos* atama görevi, bir kamu görevlisi tarafından yerine getirilirdi ancak sponsor ile oyun yazarı eşleştirmesinin tam olarak nasıl yapıldığı belirsizdir. Bir şekilde bir kura çekiliyordu; yine de bu kamu görevlisinin atamaları yaparken bir çeşit takdir yetkisi kullanması muhtemeldir. Sponsor olarak görev yapmayı kabul eden çok zengin yurttaşların, iste-

dikleri takdirde, bu atamaları etkilemenin ve hatta belirlemenin yolunu bulamadıklarını düşünmek olasılıkları zorlamak olur. Örneğin Themistokles 476'da, bir dizi oyun için *khoregos* olarak görev yaptı. Bu oyunlardan biri, 480'deki muazzam Yunan zaferi Salamis Muharebesi'ni ele alan Phrynikos'un yazdığı "Fenikeli Kadınlar"dı. Elbette oyunda Themistokles, bu büyük başarının mimarı olarak selamlanıyordu ve bu kadar meşhur bir "iş bitiricinin" Salamis Muharebesi'nin teatral bir anmasının yapımcısı olmasının tamamen şans eseri olduğuna inanmak zordu. Phrynikos o yıl en iyi oyun ödülünü kazanınca, Themistokles de üzerinde bu zaferi anlatan yazıt olan bir anıta sahip oldu.

Bu arka plan göz önünde bulundurulduğunda, genç Perikles'in de 472'de, oyunlardan birinin Salamis Muharebesi'nden sonraki döneme odaklandığı bir üçlemeye sponsorluk sağlamak üzere *khoregos* olması dikkat çekicidir. Bu oyunun adı *Persler*'di (diğer oyunlar günümüze ulaşmamıştır). Daha önce belirtildiği gibi, oyunun yazarı, beşinci yüzyılda en saygı gören ve en sevilen tragedya yazarı Atinalı Aiskhylos'tu. Genç Perikles neden *Persler*'e sponsor olmak istemişti? Doğrudan yakın tarihi konu alan bir oyunla ilişkili olmak riskliydi ancak öte yandan Themistokles'in başarısı, halkın beğenisini kazanan ve tarihsel olayları temel alan bir oyuna sponsorluk yapmanın dikkate değer olumlu yanları olabileceğini göstermişti.

Persler, içinde hiç Yunan karakter bulunmamasıyla dikkat çeker; oyundaki karakterlerin tamamı Pers'tir (elbette Yunan aktörler oynamıştır). Oyun İran'da, Kserkses'in kraliyet sarayında geçer. Başlıca karakterler Kserkses'in annesi, Kserkses'in babasının hayaleti ve Kserkses'in kendisidir. Koro kıdemli kraliyet danışmanlarından oluşmaktadır. Oyunda karakterler, Yunanların Salamis'te zafer kazanmalarının hemen ardından (onlar açısından) bu üzücü haberi kendi aralarında tartışır. Diyaloglar, Atinalı izleyicilerin beğeneceği şekilde, Salamis Muharebesi'nin, abartılmış bir zafer olarak adlandırmanın haksız sayılmayacağı bir versiyonunu sunar. Asyalı halkların "çiçeğinin" koparılmasına ve sahip olduğu servet ve güçle kendisini "tanrıya eş kılan" krala, Kserkses'e hakaret olarak gördükleri bu zafere hayıflanan karakterler tarafından zaferin büyüklüğü sürekli olarak vurgulanır.

Bu suretle, siyasette önemli bir yer edinmek için yaptığı hazırlıkların bir parçası olarak toplum içinde itibar kazanmak üzere zemin oluştur-

mayı uman "yirmilerindeki" Perikles bakımından bu yapıma sponsor olmanın iyi bir fikir olduğu ortaya çıktı çünkü oyun Pers donanmasının yenilgiye uğratılmasında Atinalıların sahip olduğu rolü vurguluyordu. İzleyici sıralarında oturan yurttaşlar da övülüyor ve hatta pohpohlanıyordu. Kserkses'in Yunanistan'dan yenilgi ve utanç içinde kaçmasının başta gelen nedeni olarak Atina'nın özel konumu, oyunun farklı yerlerinde tekrar tekrar özellikle vurgulanıyordu: Tanrılar Atina'yı korumuşlardı. Dolayısıyla ilahi himaye, Atinalıların üstündeydi. Bununla birlikte oyun ayrıca, insanların kendi kaderlerinden büyük ölçüde kendilerinin sorumlu olduğu fikrini vurgular. Kserkses, onu yıkıcı hezeyanlara sürükleyen, Yunanların *ate** dediği, kendini beğenmişliğinin, kibrinin kozmik karşılığı olarak hak ettiği cezayı bulmuştu. Diyaloglarda sürekli olarak kralın, eylemlerinin olası sonuçları üzerine düşünmek ve gerektiği gibi değerlendirmek konusunda başarısız olduğu açıklanır.

Persler'de zaferden dolayı övgülerin odak noktasına donanma komutanlarının değil, müttefik Yunan donanmasındaki seçkinler sınıfından olmayan çoğunluğun yerleştirilmiş olması özellikle dikkat çekicidir. Müttefik donanmasından daha büyük olan Pers donanmasının yenilgiye uğratılmasında sadece büyük çoğunluğunu Atinalıların temin ettiği savaş gemilerinin kürekçileri kilit rol oynamakla kalmamıştır; Attika da "hazinelerle doludur". Bu atıflarla, hem kürekçi olarak görev yapan hem de gümüş madenlerinden elde edilen gelirlerin kendilerine düşen kısmından feragat ederek bu paranın savaş gemilerinin yapımına harcanmasına razı olan Atina yurttaşları üstü kapalı olarak övülür. Oyundaki en dramatik anlardan birinin, Salamis'te bulunmuş bir Pers ulağın Yunan kürekçilerin muharebeye hep bir ağızdan "İleri Yunanistan'ın çocukları, atalarınızın yurduna özgürlük getirin, çocuklarınıza, eşlerinize, atalarınızın tanrılarının kutsal tapınaklarına ve ailelerinizin mezarlarına özgürlük getirin! Şimdi her şey için mücadele zamanı!" diye bağırarak girdiklerini anlattığı sahne olması özellikle yerindedir.

Oyunda ayrıca bu zaferin Pers topraklarında yaşayan Yunanlara da fayda sağladığını vurgulayan bir diyalog yer alır. Pers ihtiyarlarından oluşan koro, bütün Asya boyunca hiçbir halk artık Pers yasalarına uy-

* Aynı zamanda bir tanrıça. Antik Yunan mitolojisinde tanrıça Ate hayal, perişanlık ve mahvoluşla ilişkilendirilir-ç.n.

mayacak, zorunlu ihtiyaç baskısıyla haraç ödemeyecek ve bir efendinin egemenliğine katlanmayacak diye ağlayıp sızlanır. Boyunlarındaki iktidar tasmasından kurtulanlar bundan sonra ifade özgürlüğünden yararlanacaktır. Bu dramatik pasajla, Atina önderliğindeki Delos Birliği'nin askeri misyonuna güçlü bir meşruiyet kazandırılırken ev kuşu Spartalılara üstü kapalı bir şekilde sitem edilir. Oyun, bundan başka, bu küçük düşürücü yenilgiye rağmen Kserkses'in hüküm sürmeye devam etmesinin Pers İmparatorluğu'nun Yunanlara yönelik bir tehlike olmaktan çıkmadığı anlamına geldiği açıkça belirtilir.

Elbette Aiskhylos, günümüze ulaşan diğer oyunlarının da tam olarak gösterdiği gibi, basit bir mesaj vermekle asla yetinmez. *Persler* oyununu, insanların kendi sınırları konusunda ne kadar titiz olmaları gerektiğinin altını çizen atıflarla doldurmuştur. Tanrıların niteliği öyledir ki insanları kasten aldatabilir, hatta insanlar gereğinden çok gururlandıklarında veya yaradılıştan gelen cehaletlerini telafi etmeyi başaramadıklarında onları felakete sürükleyebilirler. Kserkses tanrıların desteğini yitirdi, der annesi ve babasının hayaleti, çünkü Kserkses kibirli davranmış ve gelecekte olabilecekler üzerine daha derin düşünmesi gerektiğini kabul etmemişti.

Perikles'in bu karmaşık mesajlar bütününün sponsoru olarak tanınmayı istemesi kendisi açısından akla yatkındır. Atina toplumunun seçkinlerinden olan ve kendisine halkın gözü önünde olduğu bir gelecek tasarlayan Perikles, *Persler*'de vurgulandığı şekilde, Atina'nın seçkin olmayan yurttaşlarının övülmesiyle ilişkilendirilmekten yarar sağlayabilirdi. Hatta *khoregos* olarak şahsen oyunda yer alabilir ve oyundaki yurttaşı olduğu kent devleti fazlasıyla öven şarkılar belirlemede önemli bir rol üstlenebilirdi. Atinalıların övgüye değer kahramanca davranışlarının çarpıcı biçimde ifade edildiği oyunlarla Perikles arasındaki bağlantı, siyasette nasıl isim yapılacağını ayrıntılarıyla planladığından dolayı, kitleler arasındaki itibarını kesinlikle artıracaktı. Perikles'in *Persler* isimli oyunla bağlantısı ona başka bir kişisel fayda da sağladı: Halkın saygıdeğer kılavuzu rolüne sahip olmayı hırsla arzu eden biri için anlam ifade eden dersler üzerine derinlemesine düşünme ilhamı. Perikles, özellikle yurttaşların, kamu politikalarıyla ilgili karar alırken, alçakgönüllülüğe ve bilgiye dayalı muhakemeye kıymet vermeleri ve elde ettikleri başarılarda "iktidar yozlaşmaya meyillidir ve mutlak

iktidar mutlaka yozlaşır" (on dokuzuncu yüzyılda Britanyalı siyasetçi Lord Acton'un dile getirdiği ve hâlâ geçerli olan gerçek) fikrini unutanlara *ate*nin kuracağı ölümcül tuzaktan kaçınmaları gerektiğiyle ilgili olarak oyunun verdiği mesajın değerini kavrayacaktı. Kent devletinin demokratik meclisinde siyaseti belirleyen erkek yurttaşların Atina için iyi kararlar alabilmesi için zeki, bilgili ve yerinde davranışları ve finansal dürüstlükleriyle kusursuz bir itibara sahip, ikna edici liderlerin tavsiyelerini dinlemeleri gerekliydi. Perikles'in bu konuma gelmek için attığı yaratıcı ve hatta şaşırtıcı adımlar, yaşam öyküsünün bir sonraki aşamasını teşkil eder.

6. Bölüm

Perikles'in Atina Demokrasisinin Liderliği İçin Aldığı Yenilikçi Eğitim

Beşinci yüzyıl Atina'sındaki diğer seçkin ailelerin oğulları gibi, Perikles de çocukken okumayı, yazmayı, temel aritmetiği ve müziği (icracı olmayabilir ama en azından üzerinde çalıştı) öğrendi. Varlıklı ailelerin erkek çocukları çoğunlukla, ilk eğitimlerini ailelerinin eğitimli kölelerinden veya özel öğretmenlerden alırdı. Yunan tarihinin bu döneminde kamunun finanse ettiği okullara pek rastlanmazdı. Perikles eğitiminin sonraki aşamasında mahkemelerde jüri önünde, meclis gündemini belirleyen ve diğer kamusal işleri yerine getiren Beşyüzler Konseyi'nde ve meclisteki halk toplantılarında ikna edici konuşmalar yapmaya hazırlanmak amacıyla bir hatip olarak belagat becerilerini geliştirmeye odaklanacaktı. Bu meclis ve toplantılarda sayıları yüzler ile binler arasında değişen erkek yurttaş bir araya gelirdi ve hepsi de avazları çıktığı kadar bağırarak dinleyicilere konuşma yapmaya çalışan beceriksiz hatipleri eleştirmeye hazırdı. Perikles ve üst sınıfa mensup çağdaşları on yedi-on sekiz yaşlarına eriştiğinde, toplantılara katılan ve konuşmalar yapan babalarını ve amcalarını izlemek için onlara eşlik etmeye başlardı. Bu gayriresmi çıraklık süreci, gençlerin başarılı (ve başarısız) konuşmacıları gözlemlemesine ve Atina demokratik siyasetinin hayli kavgacı ortamında nasıl davranacaklarını öğrenmelerine olanak sağlardı.

Bu konuşmacılardan yalnızca savları güçlü bir tarih, maliye ve siyaset bilgisi içeren, dili zekice ve maharetle kullanan, hem içeride hem dışarıdaki geniş kalabalıklara seslenirken sesi herkesin net olarak duyulabileceği kadar yüksek olan, çoğu zaman alay ve söz kesmeden ibaret yoğun halk baskısına direnmesini sağlayacak kadar kişisel dayanaklılığa sahip olanlar başarılı oluyordu. Perikles, otuzlu yaşlarına yaklaştığı 460'lar-

da, barış ve savaş zamanında nüfuzlu ve saygıdeğer bir lider olma yolunda kendisini bekleyen yıldırıcı engelleri aşmak için özel bir eğitime ihtiyacı olduğunu biliyordu.

Perikles zamanında genç erkeklerin kamusal yaşamdaki görevlerine hazırlanmaları için yeni bir yöntem ortaya çıktı; Perikles de bu gelenek değişimine hevesle sarıldı. Altıncı yüzyılın ortaları itibariyle yenilikçi Yunan düşünürler, dünyanın yapısına ilişkin tartışmalı düşünceleriyle diğer Yunanları etkiliyor ve şaşırtıyordu. Pers Savaşları'ndan sonra, sadece doğayla ilgili değil ayrıca insani erdemleri (*arete**) oluşturan unsurlara ilişkin sarsıcı düşünceleriyle de kötü bir ün kazanmış bu adamların, kışkırtıcı fikirlerini duymak isteyen hali vakti yerinde meraklı dinleyicileri cezbetmek için Yunan dünyasının dört bir yanına seyahat etmeye başlamalarıyla bu entelektüel devrim hız kazandı. Bu gezgin entelektüellerin bazıları, genç erkeklere başta siyaset olmak üzere bireysel faziletlerini geliştirmeleri için onlara ders vermeyi teklif ettiler ve verdikleri dersler karşılığında yüksek ücretler aldılar. Bu öğretmenlere sofistler (Yunanca "bilge adamlar") adı verildi.

Günümüze ulaşan antik kaynaklarda sofistlerin meslek yaşamları, zamandizinleri, yazılı eserleri, yaptıkları konuşmalar ve hatta fikirlerinin çoğuna ilişkin güvenilir kanıtlar bulmak neredeyse olanaksızdır (okuyucular, bu akademik sızlanmadan bıkmış olmalıdır ancak Perikles'in öyküsü açısından çok önemli olduğu için tekrar etmeye değer). Bu nedenle, bugün tarihçilerin, özellikle Plutarkhos'un, ama ayrıca diğer yazarların da (ki onlar daha az ayrıntı verirler) Perikles'in bu meşhur düşünürlerin fikirlerinden ve hatta bazılarının şahsi rehberliğinden derinden etkilendiğine ilişkin söylediklerini nasıl değerlendirmek gerektiği konusunda aynı fikirde olmamaları anlaşılır bir durumdur. Bu kaynakların en önemli iddiası, Perikles'in yalnızca özel ve kamusal yaşamındaki davranışlarını sofistlerin öğretilerinden edindiklerine göre şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda bu öğretileri, Atina'nın en etkili hatibi haline gelmek için de kullandığıdır. Bu son nokta özellikle şaşırtıcıdır çünkü o zaman da şimdi de, kamu politikaları hakkındaki konuşmalarında yeni kuramları vurgulayan entelektüel bir yaklaşım ve akademik veya profesörlere yaraşır bir dil kullanarak kamuoyunu etkilemeye çalışan siyasi liderler,

* Antik Yunan'da erdem ve ahlak bakımından iyi ve kusursuz olma durumu-ç.n.

dinleyicilerini ikna etmekten çok gıcık etmek konusunda neredeyse her zaman çok daha başarılı olmuşlardır.

Sofistlerin meslek yaşamlarının hangi tarihe tekabül ettiğine ilişkin büyük belirsizlik, Atina'ya tam olarak ne zaman geldiklerini ve bu sayede Perikles'in onlarla bizzat ne zaman tanıştığını tam olarak tespit etmeyi olanaksızlaştırır. Bu temas en erken 470'lerin başında, en geç de 450'lerin sonunda kurulmuş olmalıdır. Bu kitaptaki anlatı artık 460'lara gelmiş olduğundan, bu noktada Perikles'in ve karşılaştığı öğretmenlerin öyküsüne ilişkin kendi yorumlarımı sunacağım. Bu karşılaşmaya "yüksek öğrenim" adını verebiliriz çünkü bu on yılın sonu itibariyle, tartışmalı bir davada iddia makamı adına yaptığı konuşma, Perikles'in belgelenmiş ilk kamu önüne çıkışıdır. Elbette sofistlerin Perikles üzerindeki etkisini, onun yetişkin yaşamını biçimlendirdiği bu erken döneminde başlatan görüşlere karşı güçlü itirazlar söz konusudur. Gerçekten de bilim insanlarının, benim burada tarif edeceğim etkilerin, Perikles'in meslek yaşamının daha sonraki dönemlerine ait olduğunu düşünmelerinin normal olduğunu kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, Giriş bölümünde bahsettiğim gibi, bu meseleleri Perikles'in yaşam öyküsünün bu safhasında tartışmanın, okuyucuların Perikles'in sonunda halka hitap etmede böylesi büyük bir başarıya ulaşmasını sağlayan özellikleri edindiği bağlamı daha iyi anlamalarına yardımcı olacağı kanaatindeyim. Her durumda, Perikles'in, yurttaşlarının benimsediği politikalar üzerindeki eşi benzeri görülmemiş etkisinin temel kaynağı verdiği söylevlerin ikna ediciliği olduğu için, onun beşinci yüzyıl Atina'sının en büyük hatibi olduğunu söylemekle yetinip bu yüksek konumu nasıl elde ettiğini sorgulamadan bırakmaktansa geliştirdiği özel hitabet yaklaşımını en azından ana hatlarıyla açıklamayı denemek daha uygun olacaktır (bu bölümde bahsedilen komedya yazarları ve düşünürlerin eserlerinin açıklamaları ve İngilizce çevirileri, Jeffrey Rusten'in derlediği *The Birth of Comedy* ve Robin Waterfield'in *The First Philosophers* adı eserlerinde bulunabilir).

Kaynaklarda Perikles'in yaşamının bu önemli aşamasına ilişkin belirsizlik, Perikles'in ilk öğretmeninin (benim "yüksek öğrenim" adını verdiğim eğitim) kim olduğuna ilişkin çeşitli aktarımlara açıkça yansımıştır. Plutarkhos'un bahsettiği ilk isim, biyografi yazarının Perikles'e ileri düzey müzik öğrettiğini söylediği Atinalı Damon'dur (*Perikles*, 4). Bununla birlikte, bazı bilim insanları, Perikles'in ilk danışman öğretme-

ni olarak görev yapan kişinin Damon'un babası Damonides olduğunu, oğul Damon'un bu görevi daha sonra, ancak beşinci yüzyılda üstlendiğini düşünmektedir. Plutarkhos da Damonides'den bahsederek (*Perikles*, 9), Perikles'e popülist siyasi gündemi yükseltmesini tavsiye eden öğretmenin o olduğunu yazar ve Perikles'in bu politikayı kitlelerin desteğini kazanmanın bir aracı olarak kullandığını belirtir. Plutarkhos son olarak, Perikles'in müzik öğretmeninin aslında Pythokleides (*Perikles*, 4) olduğunu belirtir. Pythokleides hakkındaki tek bilgi, onun evrenin yapısını anlamanın anahtarının matematik olduğunu söyleyen, altıncı yüzyılın son derece meşhur düşünürü Pythagoras'ın takipçisi olduğudur.

Beşinci yüzyıl Atina'sında müzik eğitiminin son derece önemli olduğu kabul edilirdi çünkü farklı ritim, vurgu ve armoni sistemlerinin kişisel ahlakın sağlamlığı veya zayıflığıyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülür; yani müzik eğitimi alanların, müzikle uğraşanların ve müzik dinleyenlerin davranışlarının müzikten derinden etkilediği söylenirdi. Bu nedenle, müziğin, insanları topluluk içinde yapıcı davranmaya sevk etme ya da onları antisosyalliğe ve hatta suça itme gücüne sahip olduğuna inanılırdı. Birileri bir müzik öğretmeninin fikirlerinin öğrencilerini yozlaştırdığı kanaatine varırsa öğretmen tartışmalı hale gelirdi. Atina'da müzik kuramlarının genç erkekleri oligark veya tiran olmaya özendireceğine, dolayısıyla mevcut demokrasinin altını oyacağına yönelik özel bir korku vardı. Belli ki çok sayıda Atinalı da Damon konusunda bu tür şüphelere sahipti; nitekim Damon sonradan sürgüne gönderilecekti.

Damon'un Perikles'e neler öğrettiğine ilişkin belirli bir kanıt bulunmamaktadır; elimizde yalnızca Plutarkhos'un (*Perikles*, 4), beşinci yüzyılda yaşamış oyun yazarı Platon'un (dördüncü yüzyılda yaşamış, aynı adı taşıyan filozofla karıştırılmamalıdır) bir komedyasından alıntıladığı, "Perikles'i Damon yetiştirdi" ifadesi vardır. Atina'daki halk festivallerinde tragedyaların yanı sıra komedyalar da sahnelenirdi. Son derece yabani ve kaba saba taşlamalar içeren performanslarda çoğunlukla canlı ve müstehcen bir dil kullanılır, önde gelen erkek yurttaşlar sivri bir dille şahsen eleştirilirdi. Yetişkin Perikles önde gelen kamusal bir figür haline geldiğinde, komedya yazarları görünüşünden savunduğu politikalara dek her şeyiyle alay etmeye başladılar. Bu nedenle Platon'un karakterlerinden birine Perikles'i Damon'un yetiştirdiğini söyletmesinin iltifat olmadığı neredeyse kesindir. Perikles'in müzik eğitimi sırasında aldığı kendine has

ders ne olursa olsun, daha geleneksel bir zihniyete sahip hemşerilerinde şüphe yaratmayı dahi göze alarak, en yeni düşünceleri öğretmeyi teklif eden bir öğretmeni veya öğretmenleri arayıp bulacak kadar meraklı ve kendinden emin olduğu sonucuna varmak makul görünüyor.

Perikles'in etkisi altında kaldığı söylenen diğer düşünürler de tartışmaları üzerlerine çekmek bakımından paratoner gibidirler. Güney İtalya'dan Eleali Zenon, Perikles'e rakiplerinin söylediği her şeyi çürütecek argümanlar geliştirerek onların kafalarını nasıl karıştıracağını öğretti. Parmenides'in öğrencisi olan Zenon, onunla birlikte ders vermek üzere Atina'yı ziyaret etmişti. Parmenides, gerçekliği bütünsel bir birlik olarak nitelendirdiği aşırı görüşüyle ünlenmişti. Ona göre "olan şey" "tektir, zamandan bağımsız ve değişmezdir". Bu radikal teklik kuramı, insanın görme, duyma ve dokunma duyuları aracılığıyla edindikleri deneyimlerle doğrudan çelişiyordu. İnsan, gündelik varoluşunda, doğal dünyada ve kendi yaşamında sürekli olarak sayısız bölünmüşlük, hareket ve değişim duygusu algılar. Buna karşın Parmenides insanın duyularının ona gerçekliğin doğasının tam bir temsilini sunduğuna güvenemeyeceği konusunda ısrarcıdır. Bir başka deyişle, Parmenides'in fikirleri açısından hakikatin paradoksal (Yunanca "beklediğimizin aksi olan") olduğu söylenebilir.

Zenon, Parmenides'in insanların aklıselim algılarına yönelik gerçekleştirdiği entelektüel saldırılara itiraz edenlerin argümanlarının aksini kanıtlamak için geliştirdiği düşünce deneyleriyle uluslararası bir üne kavuştu. Zenon'un öğretilerinin etkilerinin tam olarak kavranılması önemlidir çünkü Perikles şeylerin dış görünüşlerinin ötesine bakmayı, sadece akıl yürütme ve bilgi temelli muhakeme ile ortaya çıkarılabilecek gizli gerçeklik üzerine derinlemesine düşünmeyi bunlardan öğrenecekti. Zenon Paradoksları denilen bu düşünce deneyleri arasında, Troya Savaşı'nın efsanevi savaşçıları arasında fiziksel özellikleriyle simge haline gelmiş olan Akhilleus ile atletik bir adamla kıyaslandığında neredeyse hareket etmiyormuş gibi görünen bir kara kaplumbağası arasındaki hayali bir yarış vardır. Zenon, farz edelim ki Akhilleus, yarışta kaplumbağaya avans verir, der. Her iki yarışmacı da yarışa aynı anda başlar. Ancak Akhilleus, hayvanın yarışa başladığı noktaya erişmek için önce o mesafenin yarısını tamamlamak zorundadır. Bu sırada kaplumbağa da Akhilleus'un ulaştığı o ilk noktadan ileri gitmiş olur. Aslında, diye devam eder Zenon, Akhilleus her hareket ettiğinde, mantıken kendisi kaplumbağaya yetişmeden,

rakibiyle arasındaki mesafenin yarısını geçmesi gerekir. Ama kaplumbağa da sürekli olarak Akhilleus'un henüz varmış olduğu noktadan ileri gitmektedir. Bu hal, der Zenon, zorunlu olarak sonsuza dek tekrarlanır. Dolayısıyla sonuç, mantıksal olarak, hızlı koşan savaşçının, insanı delirtecek kadar yavaş giden kaplumbağayı asla yakalamayacağı olmak zorundadır. Ancak hızlı bir koşucu ile kaplumbağa arasındaki yarışı izlediğimizde algıladığımız şeyin bu olmadığını biliriz; çünkü yarışı elbette insan önce bitirecektir. Bu nasıl olabilir? Elimizdeki apaçık bilgi, mantığın doğrusuyla nasıl çelişebilir? Zenon bunun, eğer Parmenides'in evrenin değişmezliği görüşünün sonuçlarını kabul etmezsek ve eğer gerçekliğin doğasına ilişkin gerçek ve hakiki bilginin rahatsız edici bir biçimde, bizim sıradan insani algılarımızdan saklandığını ve basit gözlemle değil ancak akıl yürütmeyle ortaya çıkabileceğini kabul etmezsek, bizi kaçınılmaz biçimde şaşkına çeviren bir paradoks olduğunda ısrar eder.

Zenon'un havaya fırlatılmış ok paradoksu da, değişimin hareketten doğduğu gibi bir olgunun varlığı düşüncesini çürüten benzer bir kafa karıştırıcı paradokstur. Bir okçu, yayını gerip okunu attığında algılarımız bize, atılan şeyin hızlı hareket halinde olduğunu söyler. Ancak Zenon, acele etmeyin, der. Ok, her an tam olarak kendi uzunluğuna eş bir yer kaplamaz mı? "Evet, tabii" diye yanıt vermemiz gerekir. Ancak paradoksların efendisi, kendi uzunluğu ile aynı uzunlukta bir yer kaplayan ve dolayısıyla kendisi ile aynı uzunluktaki bir alana tam olarak sığmış bir nesne, zaten durağan haldeki bir nesnenin tanımıdır diye devam eder. Zenon, bu düşünce deneyi, hareket diye bir şeyin mümkün olmadığını da gösterir, diye ekler. Nesnelerin hareket halinde olduğuna ilişkin algımız, demek ki sadece bir yanılsamadır, varoluşumuzun altında yatan gerçeklik konusunda bizi aldatan bir yanılsama.

Zenon'un paradoksları pek çok kişinin kafasını karıştırmakla birlikte Aristoteles burada özetlenen iki paradoksun temelsiz olduğunu çünkü bu paradoksların, uzayın sonsuz bölünebilirliği düşüncesini, hatalı bir biçimde aynı şekilde sonsuz bölünebilir olan zaman kavramıyla ilişkilendirilerek yanlış kullandığını savunur. Ancak Zenon'un son derece uğraştırıcı olan "Stadyum" isimli paradoksu gibi çözülmesi zor başka paradoksları da vardır. Tribünlerde oturan bir grup seyirci tarafından gözlemlenen, bir koşu parkurundaki iki ayrı koşucu grubu etrafındaki hareketin zamanlaması ile ilgili olan Stadyum paradoksu, burada açık-

lanamayacak kadar karmaşık olmakla birlikte Zenon'un akıl yürütmedeki muazzam ustalığının bir göstergesi olması ve bunu Perikles'e de aktarmış olması bakımından üzerinde çalışmaya değerdir.

Özetle Zenon, şartların gerçekte ne olduğuna ilişkin geleneksel fikirleri sorgulaması için Perikles'e aklını kullanmayı öğretmiştir. Peki o zaman bu entelektüel eğitim Perikles'i, Atina mahkemelerinde ve meclisinde kalabalıklara hitap etme konusunda pratikte nasıl daha etkin bir konuşmacı haline getirmiştir? Neticede Perikles'in hitap ettiği kişiler, bir davada hüküm verirken veya bir hükümet politikasına ne yönde oy vereceğini kararlaştırırken bu soyut fikirlerle ilgili cafcaflı tartışmalara muhtemelen pek de açık değillerdi. Benim yanıtım, Zenon'un akıl yürütme yöntemlerinin Perikles'e Atina'daki kamusal yaşamın son derece mücadeleci ortamında rakiplerini çürütmede etkili olacak, beklenmedik türden ve mantığı zorlayıcı savlar geliştirmesine yardımcı olduğudur. Perikles'in kendi bireysel yetenekleriyle uyuştuğuna karar verdiği bilgi ve becerileri edinme konusunda yenilikçi bir yaklaşım tercih ettiğini gösteren bir başka kanıt da Zenon'un tartışmalı fikirlerine ilgi göstermesidir. Bu, Atina demokrasisine katılan biri olarak, en ikna edici savları geliştirmede Perikles'e güç katacaktı.

Lider olma arzusundaki Perikles üzerinde tartışmasız en çok etkiye sahip olan entelektüelin kimliği, Perikles'in yüksek öğrenimiyle ilgili oluşturduğu kişisel planı kapsamında yaptığı tercihlerin özel ve hatta cüretkâr tercihler olduğunu vurgular. Bu son derece tartışmalı düşünür, İyonya'daki Klazomenai'den (Urla, İzmir) Atina'ya taşınan Anaksagoras'tır. Anaksagoras, kendisinin tanrıların büyüklüğünü inkâr ettiğine ve hatta bazılarının dediğine göre, kutsal varlık diye bir şeyin hiçbir zaman mevcut olmadığını savunduğuna inanan pek çok insanı fazlasıyla kızdırmıştır. Örneğin dünyaya çarpan bir göktaşı parçasını inceledikten sonra taşın parlaklığı, tıpkı ay ve gökyüzünde görülebilen diğer gök cisimleri gibi, güneşin de gerçekte Peloponnesos'tan daha büyük bir erimiş metal birleşimi olduğunun kanıtıdır, diyerek geleneksel dine inananları çileden çıkarmıştı. Çünkü geleneksel dini fikirlere göre, gök cisimleri gerçek tanrı ve tanrıçaların tezahürüydü. Örneğin antik bir inanışa göre güneş, gökyüzünde ateşten bir savaş arabası süren tanrı Helios'tu.

Anaksagoras ayrıca "Aklın" (*nous*) evrendeki her şeyin başlıca itici gücü olduğunu öğretmişti. Bazı eleştirmenler, Anaksagoras'ın Aklın, var olan her şeyi yaratan bir tanrı olduğunu kastettiğini ve ortaya attığı bu

yeni görüşle geleneksel tanrıların rolünü inkâr ettiği için dine hakaret olduğunu söylüyordu. Anaksagoras'ın yaratılışa getirdiği anlaşılması güç açıklamaya göre, olası her türlü özellik ve nitelikten oluşan ezeli ve ebedi bir karışımı devindirerek (insanlar da dahil) var olan her şeyi yaratan, sonsuz ve saf Akıl'dır. Evrenimizin de ortaya çıktığı bu ortak kaynağın tohumları (*sperma*) bir şekilde tüm özellikleri içerir ancak tohumların farklı oranlarda olması nedeniyle her şey aynı zamanda birbirinden farklı olmuştur. Evrenimiz, bir şekilde, her birinde tamamen aynı özelliklerin bir karışımını bünyesinde barındıran ama aynı zamanda, içerdikleri münferit karışım, miktarlarına oranla değiştiği için her biri diğerinden farklı olan çoklu spermlerden (ya da "tohum") oluşan bir ortak kaynaktan doğmuştur. Bu nedenle bu kuram, gerçekliğin doğasının özdeş niteliklere sahip farklı karışımlardan oluşan bir çokluk içinde bulunduğunu vurgular. Açık ki Anaksagoras'ın çoğulculuk fikri, Parmenides'in teklik düşüncesiyle çatışmaktaydı. Bu düşüncenin yoğunluğuyla şaşkınlık uyandıran Anaksagoras'taki soyut Akıl kavramı, birçok kişiye geleneksel tanrıların azametine yönelik bir başka potansiyel saldırı gibi geliyordu.

Anaksagoras, kuramına yaptığı dikkat çekici bir eklemeyle, her ne kadar insanlar bu çoğul dünyaların varlığını doğrudan algılayamasa da başlangıçtaki bu çok sayıda tohumun çokluğunun, çok büyük olasılıkla sayısız paralel evrene yayıldığını iddia eder gibi görünmektedir. Son olarak, gerçekte kaç tane paralel evren var olursa olsun, hepsinin de aynı tohumlara sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu evrenlerin hepsinin, boyutları hariç özdeş olduğunu, yani bazı evrenlerin, içinde yaşadığımız evrene kıyasla son derece küçük ancak özleri itibariyle hâlâ bizimkiyle aynı yapıya sahip olduklarını ekler. Anaksagoras'ın pek çok evrenin var olduğu ve günlük yaşamımızda algıladığımız evrenin tek olmadığına ilişkin tedirgin edici kuramını duyan çoğu insanın yaşadığı kesin olan karmaşa düzeyini tasavvur etmek zordur. Sıradan insanların, Anaksagoras'ın kulağa bugünkü bazı bilim kuramcılarının ortaya attığı tezlere şaşırtıcı derecede benzer gelen fikrine yönelik doğal tepkileri, sadece onun daha gizemli ve endişe verici görünmesine neden olabilirdi.

Anaksagoras'ın kuramlarının neredeyse kavranamaz karmaşıklığı, evreni ve insanın evrendeki yerini anlamak üzere geliştirdiği öğretinin, ana akım kuramların son derece uzağında kaldığı, ona konukseverlik gösterecek herhangi bir kent devletinin başını derde sokabileceği şek-

lindeki yaygın algıya katkıda bulunuyordu. Peki ya, insanların huysuzlandığı gibi, Anaksagoras'ın öğrettiği her şey, pek çok kişi için onun ne kastettiğini anladığını söylemek zor olsa da, gerçekten de geleneksel olarak tapılan ilahi gücü inkâr ediyorsa ne olacaktı? Bir gün birinin, şakaklarından çıkan iki boynuz yerine alnının ortasından fırlamış tek bir boynuzu olan ölü bir koç kafasını, bunun bir mucize olduğunu söyleyerek Perikles'e göstermeye getirmesi gibi olaylar gerçekleştiğinde ne yapacaklardı? Bu olay yaşandığı sırada orada bulunan ve belli ki Perikles'le dostane ilişkiler içinde olan Lampon adındaki meşhur bir din uzmanı, bu sıradışı anatomik olguyu, mevcut siyasi rekabetten (Perikles'i kastederek) tek bir kişinin muzaffer olarak ayrılacağının ilahi işareti olarak yorumladı. Perikles'in, ileri gelen entelektüellerle, aykırı görüşleri üzerine üst düzey sohbetler etmek için misafir etmekten hoşlandığını gösterircesine Anaksagoras da oradaydı. Sofist, koçun kafatasını açtırarak bu tek boynuzun nedeninin hayvanın beyninin şeklindeki anomali olduğunu gösterdi. Filozof, bu şekil bozukluğunun fiziksel nedenlere dayandığını göstererek her tür dini açıklamayı geçersiz kılıyordu.

Anaksagoras için en kötüsü, bu tür hikâyelerin, Atina bir tanrıtanımaza kucak açıyor diye bazı insanları huzursuz etmesiydi. Tanrıtanımazlık antik Yunan'da büyük bir düşmanlık yaratmıştı çünkü büyük çoğunluğun sahip olduğu ortak görüş, büyüklükleri ve sözlerinin hükmüne yapılan insan kaynaklı bu büyük hakaret karşısında öfkeye kapılan tanrıların yalnızca bu küstah fikirleri dile getirenleri değil, aynı zamanda bu tanrıtanımazların aralarında yaşamasına izin veren toplumların üyelerini de cezalandıracaklarıydı. Dine hürmeti olmayan bu kâfirlerin devam eden varlığının kutsal şeyleri kirlettiği ve tanrıların herkesten intikam almasına engel olmak için bu pisliğin temizlenmesi gerektiği düşünülüyordu. Tanrıtanımazlar bu kirliliğin kefareti olarak toplumdan daimi olarak dışlanmalıydılar. Bu nedenle bir kişinin kent devletinin dini normlarına saygısızlık olarak görülen hatası onu "inançsızlık" (*asebeia*, genellikle "dine saygısızlık" olarak çevrilir) suçlamasıyla mahkeme önüne çıkarabilirdi. Bu suçun cezası idam olabilirdi. Anaksagoras'ın da bir ara, hatta belki de 430'lar gibi geç bir tarihte, bu suçlamayla itham edildiği aktarılmaktadır. Bazıları bu davanın, Perikles'in dostlarına soruşturma başlatarak ona karşı bir kırgınlık oluşmasını tahrik etmek isteyen siyasi rakiplerince kurulmuş komplonun bir parçası olduğunu söylediler.

Peki o zaman Perikles, bu kadar tartışma yaratan bir yabancıyla ilişki kurarak itibarını tehlikeye atmaya neden razı oluyordu? Plutarkhos, Perikles ile Anaksagoras'ın etkileşimlerine ilişkin yaptığı uzun bir değerlendirmede (*Perikles*, 4-8), Perikles'in bu sofistin öğretilerinden alabileceklerini, yalnızca halk önündeki konuşma becerisini geliştirmek için değil, aynı zamanda diğer insanlarla ilişkilerinde onun yaklaşımını kendine rehber edinmek bakımından da değerli bulduğu için bu kararı verdiğini ima eder. Plutarkhos, Anaksagoras'ın öğretilerinin Perikles'in kişisel duruşuna ağırbaşlılık ve onu diğer liderlerden daha yüksek bir seviyeye taşıyan hitabet yeteneğine belli bir düşünce düzeyi kattığını söyler. Bundan başka Perikles, insanları, özellikle de kendisini büyük baskı altında hissedenleri ikna etmek için ileri sürdüğü savlarını güçlendirmek amacıyla doğa bilimlerine ait fikirlerden nasıl yararlanılacağını Anaksagoras'tan öğrenmiştir. Perikles'in bir sefer sırasında bir gök olayı nedeniyle korkuya kapılan askerlerini bu tür bir yöntemle nasıl rahatlattığının iki örneği vardır. Perikles, güneş tutulması nedeniyle paniğe kapılan bir denizciyi sakinleştirmek amacıyla adamın önüne pelerinini tutar ve ışığın olmayışının onu şimdi de korkutup korkutmadığını sorar. Denizci korkutmadığını söyleyince Perikles şöyle yanıt verir: "Peki o zaman, karanlığa pelerinimden daha büyük bir şeyin sebep olması dışında değişen nedir?" (*Perikles*, 35). Komuta ettiği askerlerin yıldırımdan korktuğu bir başka durumda Perikles onları bir araya toplayarak eline iki taş alır ve kıvılcım çıkarmak için taşları birbirine vurur. "Yıldırım budur" der, "bulutlar çarpıştığında da aynı şey olur" (Frontinus, *Stratagems*, 1.12.10; Suda s. *v.* Pericles).

Plutarkhos'un, Anaksagoras'ın fikirlerinin Perikles'i fevkalade etkili bir hatibe dönüştürdüğü şeklindeki görüşünün tahlili çok güçtür. Daha önce bahsedildiği gibi, halk karşısında "çılgın bilim insanlarına" (durumu vurgulamak amacıyla biraz abartıyorum) has bir üslupla yapılan bir konuşmanın, hatibin bilim dünyasıyla ilgisi olmayan dinleyicilerine yaptığı çağrının etkisini azaltmaktan başka bir işe yaramaması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle, Perikles'in Anaksagoras'la geçirdiği zamanlarda ondan öğrendiği şey, ileri sürdüğü mantıklı savların dinleyicileri arasında olumlu tepkiler üretme kabiliyetine zarar vermeden, konuşmalarını bilgiye dayalı derin bir akıl yürütmeyle nasıl demlendireceğine ilişkin daha yoğun, derin bir içgörü olmalıdır. Görünüşe göre Perikles

ne yapıp edip, bir yandan anlaşılmaz ve küçümseyici biri gibi görünmeden, diğer yandan da Atinalı liderlerin hitap etmek durumunda olduğu büyük kalabalıkların dikkatini çekmek için çiğ şakalar yapmak, vurgulamak istediği şey için bağırmak veya abartılı el-kol hareketlerine başvurmak gibi diğer konuşmacıların kullandığı seviyesiz taktiklere hiçbir zaman başvurmadan sunumlarını etkileyici hale getirmeyi öğrenmiştir. Bunun yerine insanlara sarih ve yapılandırılmış ve hatta bilimsel bir kanıt sunmanın ilgi çekici yollarını bulmayı öğrenmiştir. Bu retorik yaklaşım Perikles'in, Yunanların "olası" olarak adlandırdığı şeyi temel alan öngörülerde bulunma fikrini, gelecekte gerçekleşebilecek şeyler hakkında güçlü argümanlar geliştirmek ve böylece Atinalılara hangi politika ve eylemleri seçmeleri gerektiği konusunda önerilerde bulunmak için bir araç olarak kullanmasına olanak sağlamıştır. Bu gerçekten çok zor elde edilen bir başarıydı; hiçbir konuşmasının kelimesi kelimesine günümüze ulaşmaması nedeniyle Perikles'in benimsediği, onu zamanla döneminin tartışmasız en meşhur hatibi haline getiren hitabet tekniklerinin ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmamamız çok yazıktır. Anaksagoras insanın şans sayesinde değil, "kendisinin insan olarak sahip olduğu deneyim, bellek, bilgelik ve yetenek" sayesinde başarıya ulaştığını öğretmişti (Plutarkhos, *Moralia*, 98F). Belli ki Perikles bu tavsiyeyi ciddiye almış ve başarıyla uygulamıştır.

Netice itibariyle Perikles, son derece başarılı bir hatip olarak rakipsiz üslubunu oluşturmak için eğitiminin farklı bileşenlerini harmanladı. Aldığı büyük övgü, aslında Orta Yunanistan'daki Olympos Dağı'nın zirvesinde yaşadığı söylenen baştanrı Zeus için kullanılan bir sıfat olan "Olymposlu" olarak adlandırılmasını sağladı. Tanrıların en kudretlisi olan Zeus, gökyüzünde duyulan ve görülen gök gürültüsü ile şimşeklere hükmederdi. Bazı komedya yazarları Perikles'in halka hitap ederken sözleriyle gök gürültüsü ve şimşek meydana getirebildiğini ve diliyle muhteşem bir yıldırım* salıverdiğini söyleyen karakterler yarattılar. Zeus'un gökyüzündeki silahları gibi, Perikles'in de sözleri şiddetli darbeleriyle insanları sersemletirdi. Ya da Eupolis'in bir komedyasındaki bir karakterin söylediği gibi "İkna, Perikles'in dudaklarında otururdu ... iğnesini dinleyicilere batıran tek konuşmacı oydu" (Diodoros, 12.40).

---

* Baştanrı Zeus'un oklarını şimşek şeklinde gönderdiğine inanılırdı-ç.n.

Belki de Perikles'in daha önce kimseye verilmemiş "Olymposlu" unvanını nasıl kazandığına ilişkin gizemin çözümü kısmen bununla ilgili bir başka sorunun, Perikles'in son derece ayırt edici bir davranış biçimi geliştirmesinde Anaksagoras'ın etkisinin ne olduğu sorusunun cevabında gizlidir. Bu davranış tarzı, bazı duyguların açığa vurulmasının anlaşılabilir ve hatta beklenir olduğu durumlarda bile halk arasındayken hislerini gizlemeyi ve ağırbaşlılığı vurgulayan bir tarzdı. Anaksagoras'ın kendine hâkimiyetinin en meşhur örneği, bir gün takipçileriyle doğa teorilerini tartışırken oğlunun ölüm haberini aldığında yaşanmıştır. Anaksagoras, bir süre duraksadıktan sonra "bir ölümlünün babası olduğumu biliyordum" der. Plutarkhos, bu hikâyeden o kadar etkilenmiştir ki bu alıntıyı üç farklı yerde kullanmıştır (*Moralia*, 118D, 463D, 474D). Duyguları bu kadar denetleyebilmek Perikles'in erişebileceği bir seviye değildi ama ileride yaşanacak olayların da göstereceği gibi, yine de kendisini eğiterek halk içindeki etkileşimleri sırasında bu standardı tutturmaya çalıştı.

Plutarkhos, her şeyden önce, Perikles'in akla gelebilecek her durumda sakin kalma disiplinini edinmeyi, kışkırtmaların düzeyi ne olursa olsun dingin ve soğukkanlı görünmeye devam etmeyi Anaksagoras'la yakın ilişkisi sayesinde öğrendiğinde ısrarcıdır. Plutarkhos bu fikrini kanıtlamak için, bütün bir gün Perikles'in peşinden ayrılmayan ve Perikles kent merkezinde işlerini görür ve önemli görüşmeler yaparken sürekli olarak onu rahatsız eden bir adamın öyküsünü anlatır (*Perikles*, 5). Perikles akşama doğru evine dönene kadar bu münasebetsiz ve çenesi hiç durmayan adam yol boyunca onu takip etmiş ve konuşup durmuştu. Perikles'in evine vardıklarında ise karanlık çökmüştü. Antik Atina'nın dolambaçlı ve inişli-çıkışlı sokaklarında aydınlatma olmazdı. Perikles, o çok çaba sarf ederek edindiği sükûnetiyle kölelerinden birine bir meşale alıp adamı güven içinde evine götürmesini söyledi.

Perikles, başkalarıyla birlikteyken kendine hâkim olmayı alışkanlık edinmişti; neredeyse hiç gülmez, hatta gülümsemezdi bile. Dahası, Atinalı üst sınıf erkeklerin başlıca akşam eğlencesi olan içkili toplantılardan uzak durarak toplumsal alışkanlıklara meydan okurdu. Yunanların *symposion* ("birlikte içki içme") adını verdiği bu toplantılarda bir araya gelen küçük bir erkek grubu, ölçüsüzce şarap içip saatlerce konuşurdu. Toplantıya katılanlardan biri "*symposion* sorumlusu" (*symposiarkh*)

seçilirdi ve bu kişinin görevi şaraba ne kadar su katılacağına karar vermekti (şarabı susuz içmenin, sonu deliliğe varacak kadar tehlikeli olduğu düşünülüyordu). Aynı zamanda hangi konuların tartışılacağına da o karar verirdi. Bu *symposion*larda edebiyat, felsefe ya da siyaset üzerine ciddi tartışmalara çok önem verilirdi. Ancak bazen de, çoğunlukla kadın dansçı ve müzisyenlerin ücret karşılığında katıldığı eğlenceler düzenlenirdi. Bu gecelerin sonu gürültü ve sarhoşluğa doğru yön değiştirebilirdi. Perikles içkili toplantı davetlerini hiçbir zaman kabul etmezdi, böylece skandallardan uzak bir devlet adamı olarak, itibarını zedeleyebilecek aşırı davranışların sergilendiği herhangi bir olaya bulaşma tehlikesi yaşamazdı. Esasen Perikles bu tür kötü niyetli dedikodulara maruz kalmamak konusunda o kadar dikkatliydi ki, bir keresinde katıldığı bir aile düğününde insanlar şarap içmeye başlamadan şenliklerden ayrılmıştı.

Perikles'i çağdaşlarından bu davranış biçimi ayırır. Atina demokrasisinde nüfuz ve makam sahibi olmanın alışılmış yolu, bugün seçkin sınıfın üyeleriyle sosyal ağlar kurma olarak adlandırılabilecek bir faaliyeti ve aynı zamanda zengin züppe algısının oluşmasını önlemek ve dolayısıyla çoğunluğu yoksul yurttaşlardan oluşan bir demokraside sevimsiz biri gibi görünmemek için seçmen nüfusla belli seviyede sosyalleşmeyi gerektiriyordu; elbette siyasi nüfuz edinmeyi amaçlayan birinin tanrıtanımaz olarak yaftalanmayı kaldıramayacağını söylemeye gerek yoktur. Bu nedenle, Perikles'in Atinalıların çoğunun zihninde derin şüpheler uyandıran yerli ve yabancı kimselerle açık ilişki kurmayı tercih etmesi dikkat çekici ve hatta beklenmedik bir durumdu. Perikles'in bu tercihini anlamakta çektiğimiz güçlüğü, bu düşünürlerle daha çok yaşamının geç dönemlerinde, kendisini Atina'da saygıdeğer bir önder olarak kabul ettirdikten sonra ilişki kurduğunu söyleyerek biraz hafifletebiliriz. Ancak bu çözüme ilişkin bir sorun da Perikles'in yaşlılık döneminde bu kötücül dedikodularla gençliğindekinden daha çok uğraşmak zorunda kalmasıydı. Bu varsayımla ilgili diğer bir sorun ise Perikles'in kendisini etkili bir hatip ve siyasi önder olarak geliştirme sürecinin görece erken dönemlerinde bu önde gelen sofistlerin fikir ve kişiliklerinden önemli, hatta belirleyici ölçüde etkilendiğini öne süren antik kaynak geleneğini göz ardı etmemiz gerektiğidir. Bu tartışmalı zamandizin sorunu konusunda hangi karara varırsak varalım, Perikles'in kamusal yaşamdaki başarısını inşa ederken Damon, Zenon ve Anaksagoras gibi farklı ve

tartışmalı düşünürlerin öğretilerini kendine özgü tarzıyla nasıl benimseyip kendine uyarladığı üzerine kafa yormanın önemli olduğu ortadadır.

Perikles'in Atina demokrasisinde nüfuz sahibi olmak için en iyi seçeneğin farklı ve hatta belki benzeri olmayan bir yaklaşım benimsemek olduğuna karar verdiği kesindir. Örneğin seçkin sınıfın zengin üyeleriyle müşterek siyasi amaçları için kalıcı siyasi ittifaklar kurduğunu gösteren bir kayıt yoktur; daha sonra bir süreliğine işbirliği yaptığı anlaşılan Ephialtes de bu toplumsal sınıftan değildi. Perikles davranış ve konuşmalarında ağırbaşlı ve ölçülü bir tutum benimseyerek siyaseten arka planda kalmaya çalışmış, evvelden hazırlık yapmadan konuşma yapmamıştır. Meclisteki her tartışmada konuşmayı seçmemiş, aksine belli bir konu hakkında konuşup konuşmamaya karar verirken arkadaşlarına ve yakın çevresine danışmıştır. Böylece meclisin sürekli olarak onu dinlemesi ve bundan rahatsız olmasına engel olmuştur. Vicdanlı bir yurttaş olduğunu herkese göstermek için evinden kent merkezine her gün aynı sokaktan geçerek gidiyor, Atina'da hükümet binalarının bulunduğu yerlere doğrudan ulaşan güzergâhları tercih ediyordu. Plutarkhos'a göre (*Moralia*, 803F), Perikles bizzat konuşma yaptığı her seferinde, her zaman kendini bileceğine ve tartışma sırasında hiçbir zaman bağlama uymayan tek bir sözcük dahi kullanmayacağına tanrılara yemin etmiştir. Yazılı metin kullanan ilk kişinin Perikles olduğu bile söyleniyordu. Perikles'in özenle geliştirdiği bu özellikler o kadar bilinir hale geldi ki, bir sonraki yüzyılda yaşayan Atinalı meşhur hatip Demosthenes mahkemede ve mecliste konuşurken bu özellikleri bilerek taklit etti, böylece Perikles gibi "büyüyebileceğini" düşünüyordu (Plutarkhos, *Demosthenes*, 9).

Kısacası Perikles siyasi yaşamında titiz ve hatta temkinliydi; tıpkı, herkesin kabul ettiği üzere, Atina milis gücünü oluşturan yurttaşların katıldığı bir seferin başındayken de dikkatli olduğu ve riskten kaçındığı gibi. Aynı şekilde dine saygılı olmak konusunda da kendisinden emindi. Yine de koşullar gerektirdiğinde insanların batıl inançlardan kaynaklanan korkularını sömürmeyecek kadar yüksek standartlara da sahip değildi. Perikles savaş zamanında bir gün, ordusundan irikıyım birine bir erkek tanrının neye benzediğine ilişkin geleneksel fikre uygun bir kostüm giydirip onun beyaz atların çektiği bir savaş arabasıyla ölülerin korkusuz tanrısına adanmış bir korudan geçerek muharebe meydanında belirmesini sağlar. Ardından arabadaki adam Perikles'e adıyla seslene-

rek tanrıların Atinalılara yardım ettiğini ilan eder. Bu gösteri düşmanı şaşkına çevirir ve panik içinde kaçmasına neden olur (Frontinus, *Stratagems*, 1.11.10). Öte yandan Perikles, kamusal münasebetlerinde kutsal değerlere saygı göstermek konusundaki geleneksel beklentilere şüphesiz riayet ederdi. Örneğin ileriki yıllarda yaptığı meşhur bir konuşmada, savaşta öldürülen askerleri methederek onların da tanrılar gibi ölümsüz olduğunu sanatsal bir dille ifade eder: "Onları bizzat görmüyoruz ancak sahip oldukları itibar ve (bize) bahşettikleri iyi şeyler sayesinde ölümsüz olduklarına eminiz" (Plutarkhos *Perikles*, 9). 440'larda, göreceğimiz gibi, Perikles tanrıça Athena'yı onurlandırmak için yapılan, Atina'nın en meşhur ve en pahalı tapınağı Parthenon'un inşa programını da yürüttü. Dolayısıyla hiç kimse Perikles'i tanrılara alenen saygısızlık etmekle suçlayamazdı. Perikles tanrıların hem mukaddes hem de insanlığın yararına olan her şeyin kaynağı olduklarını vurgulamak için hitabet becerisinden yararlanıyor, Parthenon'un yapımına destek vererek özel bir merasimi hak ettiklerini gösteriyordu.

Perikles'in halk arasındayken mutat olan temkinliliği, tehlike yaratacak ölçüde tartışmalı sofistlerle ilişki kurma riskini neden göze aldığını anlamayı güçleştirse de, insanların içinde takındığı bu özenle hesaplanmış tutumun, halkın çoğunluğunda (üst sınıfın küçümseyici ifadesiyle *hoi polloi*, yani "sayıca çok olan, bini bir para") kendisine karşı düşmanlık oluşmasının önüne geçmesini sağladığına inanıyor olması daha anlaşılırdır. Perikles, kendisinin demokrasiye düşman ve daha çok tiranlığa hevesli biri olduğu suçlamasıyla kamuoyunun ona karşı kışkırtılması konusunda çok dikkatli davranması gerektiğinin tamamen farkındaydı. Ne de olsa çocukken, *ostrakismos* cezasının bir aile üzerindeki etkilerini acı bir şekilde şahsen deneyimlemişti. Perikles'in kamusal yaşamında, anlaşıldığı kadarıyla mesafeli ve hatta neredeyse soğuk bir davranış olarak zuhur eden temkinliliğinin, halkın teveccühünü kazanmasını nasıl sağladığını kavramak zordur. Perikles büyük olasılıkla böyle davranmanın kendisini yolsuzluk ve kayırmacılık suçlamalarına karşı koruyacağını düşünüyordu.

Perikles'in halk nezdindeki imajını bu doğrultuda kurmak ve muhafaza etmek için büyük çaba sarf ettiği açıktır. Kariyeri boyunca dürüstlüğüyle ün kazandı ve bu yalnızca parayla ilgili değildi. Plutarkhos'un iki kez aktaracak kadar önem verdiği bir öyküye göre (*Moralia*, 186C,

620CD) bir arkadaşının yalvarıp yakarmasına rağmen, onun yalanını desteklemek için halkın karşısında yemin etmeyi reddetmişti. Plutarkhos'un, Perikles'in karakteristik bir özelliği olarak tanımladığı bu özellik, Perikles'in yaşamında adaletin sahip olduğu yeri yansıtmaktadır. Perikles'in kendisini halka herhangi bir toplumsal, siyasi veya mali baskı karşısında yozlaşmamış biri olarak sunması bağlamında Plutarkhos'un, Perikles ile Kimon'un, kişilik olarak çok farklı olmalarına rağmen, halktan gördükleri rağbetin bir diğer önemli yönü bakımından birbirlerine benzediklerinde ısrar etmesi üzerinde durulmaya değerdir. Bu benzerlik, Plutarkhos'un birden fazla kez vurguladığı üzere, her ikisinde de ortak olan *praotes* özelliğinin bir sonucudur. Bu Yunanca kavram, Giriş bölümünde belirtildiği üzere İngilizcede tek bir sözcükle tam anlamıyla ifade edilemeyecek kadar karmaşıktır. Kavram, antik Yunanca öğrenmeye başlayanların kullandığı meşhur bir sözlükte "ılımlılık, alçakgönüllülük, kibarlık" olarak tanımlanmaktadır ama bu sözcükler *praotes*in anlam zenginliğini aktarmak konusunda büyük ölçüde yetersizdir. *Praotes* kavramının, antik Atina'da siyasi liderliğin içinde bulunduğu çoğu zaman çatışmacı ve haşin ortamda, bir adamın başarı kazanmasını sağlayan, karşısındakilerle maharetle, gerektiği gibi ve sükûnetle etkileşim kurma özelliğini tanımlamak için kullanıldığında tam olarak tercüme etmek bilhassa maharet ister. Örneğin, Plutarkhos efsanevi Spartalı önder Lykurgos ve dördüncü yüzyılda yaşamış tartışmalı Atinalı siyasi lider Phokion'un yaşam öykülerini anlatırken, bu kavramı tam olarak bu bağlamda kullanır. Bu kişiler en hafif tabirle, ne ılımlı ne de alçakgönüllüdürler. Plutarkhos'un sözcüğü "arkadaş canlısı, neşeli ve çekici" anlamlarında kullanmış olması da pek olası değildir. Bu kavramlar belki sıcakkanlı ve konuksever Kimon'u ifade edebilir ancak soğuk ve ağırbaşlı Perikles'e uymamaktadır.

Bu kavramı, "şartlar ne olursa olsun, hatta ne kadar öfkeli, kaygılı ve/veya korkmuş olursa olsun, halk arasında hiç kimseye aklı karışmış, üzgün ve aşırı heyecanlı görünmeme" anlamına gelecek şekilde yorumlayarak Perikles'in daima *praotes* davranmış olmasının yeterince incelikli bir tanımını yapmak için belki bir nirengi noktası yakalayabiliriz. Plutarkhos, Aristides'in içinde bulunduğu zor zamanlarda sergilediği soğukkanlılığı tarif ederken tam olarak bu yolu izlemiştir (*Aristides*, 3). Perikles'in de Kimon'un da, Pers Savaşları sırasında ve sonrasında

hemşerilerinin sonsuz saygısını kazanan ünlü Aristides'in ağırbaşlılığını bizzat gözlemlemek için çok fırsatları vardı.

Praotes kavramı, şartlar ne olursa olsun, hiçbir açık endişe belirtisi göstermeme anlamına ek olarak, aynı zamanda başkaları sana nasıl davranırsa davransın, onlara adil ve hatta şefkatli davranmanın insanın mizacının bir unsuru olduğuna işaret eder gibi görünmektedir. Kimon, görünen o ki, Delos Birliği üyelerinin sevgi ve sadakatini Spartalı Pausanias'ın küstahlık ve hırçınlıklarına bariz bir tezat oluşturacak şekilde adil ve şefkatli davranarak kazanmıştı. Son olarak, Plutarkhos'un Yunan liderlerin yaşamını aktarırken bu kavramı kullanmasından bir sonuca varacak olursak, bu davranış biçimi, bir demokrasi bünyesinde üst düzey makamlarda hizmet etmekle ilişkili özel bir anlama sahiptir: rüşvet alarak veya zimmete para geçirerek kişisel servet edinme fırsatları karşısında asla sarsılmayan bir adalet duygusu. Perikles'in liderlikte başarıya ulaşmak izin izlediği strateji incelenirken onun daima soğukkanlılığını koruduğu, başkalarına karşı adil olduğu ve halkın siyasi desteğini kazanma açısından bir avantaj sağlasa bile yozlaşmanın kendisini baştan çıkarmasına izin vermeyerek kendisini dürüst bir kamu görevlisi olmaya adadığı hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Perikles'in Atina'da başarılı bir lider olma yolunda bizzat kendisinin tasarladığı özel hazırlık dönemine ilişkin burada üzerinde durulması gereken son bir nokta da, onun "iyi" bir evlilik yaparak, bir başka deyişle kendisiyle aynı sosyoekonomik düzeye sahip Atinalı bir kadınla evlenerek toplumsal beklentileri karşılamış olduğudur. Aslında eşinin ailesi, Perikles'in ailesiyle akrabaydı. Evlilikleriyle ilgili günümüze ulaşan kanıtlar kafa karıştıracak ölçüde belirsizdir. Çocuklarının muhtemel doğum yılları düşünüldüğünde, 460'ların ortası ile sonu arasında bir tarihte evlenmişlerdi. Adını dedesi Ksanthippos'tan alan (ilk doğan erkek çocuk için yaygın bir durumdu) ilk oğulları 460'ta ve adını Atina donanması fikrini ortaya atan kişi olduğu düşünülen efsanevi kahraman Paralos'tan alan ikinci çocukları 457'de dünyaya geldi. Ne yazık ki, Perikles'in eşinin ne adı, ne de yaşı kayıtlarda yer alır; kadın, muhtemelen kocasından yirmi yaş kadar küçüktü. Plutarkhos bir de, (*Perikles*, 24) kadının daha önce Atina'nın en zengin ailesinden Kallias ile Kimon'un kız kardeşi Elpinice'nin oğulları Hipponikos'la evli olduğunu iddia eder. Günümüzde bilim insanları ise Plutarkhos'un evlilik kayıt-

larının hatalı olduğu, kadının aslında Hipponikos'tan önce Perikles'le evlendiği konusunda hemfikirdir.

Antik Yunan seçkinlerinin evliliklerinde sıklıkla görüldüğü gibi, Perikles'in eşinin her iki evliliğinde de para ve siyaset rol oynamıştı. Perikles'in evliliği aşk evliliği değildi. Perikles ve eşi evliliklerinin üzerinden belki de on yıl bile geçmeden boşandılar çünkü Plutarkhos'a göre "birliktelikleri onları tatmin etmiyordu" (*Perikles*, 24). Perikles'in âşık olmadığı bir akrabasıyla evlenmiş olması, her iki ailenin de öncelikli saikinin mirasın genişlemiş bir sülale içinde kalmasını sağlamak olduğunu ve antik Yunan'da üst sınıf evliliklerinin önemli bir amacının bu olduğunu akla getirir. Boşanma sırasında anlaştıkları üzere Perikles'in eşi, Hipponikos'la kendi isteğiyle evlenmeyi kabul etti. Yeni kocasından olan oğlu Kallias, devletin Atina topraklarındaki gümüş madenlerini işletme imtiyazını alan ailesinin elde ettiği muazzam gelir sayesinde Yunanistan'ın en zengin adamı oldu. Kallias'ın dedesi, daha sonra göreceğimiz gibi, Perikles'in rakibi ve muhalifi Kimon'un kardeşi olan ve Perikles'i eleştirdiği kayıtlara geçen Elpinice'den boşandıktan sonra siyasette Perikles'le işbirliği yaptı.

Perikles'in boşandıktan sonra yeniden evlenmemesi dikkat çekicidir. Atina toplumunda uzun süre bekâr kalmak uygun görülmezdi. Ancak daha sonra göreceğimiz gibi aşk hayatı sona ermemişti. Hiç değilse, 440'larda Atinalı olmayan ve dikkatleri üzerine çeken bir kadınla, Aspasia'yla olan tutku dolu birlikteliğine ilişkin birbiriyle uyumlu anlatılara dayanarak bir yargıya varılacak olursa, aslında aşk hayatı daha başlamış bile sayılmazdı. Aspasia-Perikles aşkının yarattığı çatışmaların bu öyküde önemli bir yer tuttuğunu göreceğiz.

Perikles 460'lar itibariyle, şevkli askerlik hizmeti; güçlü, ikna edici ve kendine özgü bir hitabet üslubu geliştirmek için isimleri tartışmalı da olsa parlak sofistlerle kurduğu yakın ilişkileri; kendisini mali yolsuzluk skandallarından ve suçlamalarından korumak üzere oluşturduğu kişisel tavır ve davranışları ve toplumsal normlara uygun evliliğiyle Atina siyasetinde kendisine bir kariyer hazırlamıştı. Perikles'in otuz yaşına bastığı 460'ların ortasından bu on yılın sonuna kadar, her yıl seçilen on generalden oluşan en yüksek devlet makamı "generaller [kurulu]"nda (*strategos*) görev üstlenmesi için yaşı tutmuyordu. Generaller, hem Atina demokratik meclisinin aldığı askeri ve siyasi kararların yürütücüsü ola-

rak hem de meclis danışmanı sıfatıyla siyasi lider olarak görev yapardı. Perikles bu noktaya kadar, Atina için tehlike ve mücadeleyle dolu olduğu sonradan anlaşılacak olan bu yıllarda, şiddetli siyasi tartışmaları ve yurttaşlarının üstlendiği son derece önemli çalışmaları izlemekle ve eğer cüret edebilirse bunlara katılmakla meşguldü. Artık Atina'nın birinci adamı olma yolundaydı. Zirveye giden yol engebesiz olmayacaktı.

Bu on yıldaki olaylar Atina'nın iç siyasetini ve uluslararası konumunu derinden etkiledi. Maalesef, elimizdeki kaynaklar Perikles'in bu önemli olaylarda doğrudan rol oynayıp oynamadığı konusunda hiçbir şey söylemez. Muhtemelen 468'de Delos Birliği ile Persler arasında yaşanan büyük çaplı kara ve deniz savaşının geçtiği yer Anadolu'nun güneybatısındaki Eurymedon Nehri [Köprüçay-ç.] idi. Komuta Kimon'daydı. Kimon, Perslerin karada ve denizde devasa bir kuvvet toplamakta olduğu ve Doğu Akdeniz'den batıya, İyonya, Ege adaları ve anakara Yunanistan'a doğru hareket ettikleri yönünde bir ön istihbarat almıştı. Bu seferin tek nedeni, o tarihte hâlâ Büyük Kral olan Kserkses'in batıdaki Yunan yerleşimlerine saldırma planıydı. Kimon, bunun üzerine, erken davranıp yeni bir büyük Pers istilasına engel olmak için önleyici taarruz gerçekleştirmek üzere yenilikçi bir plan yaptı. Yanına 200 trirem aldı ve gemilerin güvertelerini yeni kalaslarla kaplattı; böylece üst tarafta daha fazla sayıda ağır piyade konuşlandırabilecek ve bu piyadeler, ya bindirme yapıldıktan sonra düşman gemilerine saldıracaklar ya da karada savaşmak için çok daha kolaylıkla kıyıya çıkacaklardı. Kimon gemilerini ilk olarak, Büyük Kral'la ittifak kuran ve Delos Birliği'nin seferlerinde işbirliği yapmayı en baştan reddeden Yunan kenti Phaselis'e yönlendirdi. Ancak birlik güçleri arasında yer alan Khios [Sakız adası] kent devletine ait askeri birlik, Phaselis'le uzun zamandır süregelen iyi ilişkilerini kullanarak onları Perslere karşı kendilerine katılmaya ikna etti. Kimon, sefere olan bu katkılarından dolayı Khioslulara on *talanton* (60.000 günlük işçi yevmiyesi) ödedi.

Pers donanması, birlik donanmasından sayıca kalabalık olmasına rağmen Yunanları denizde bozguna uğratmayı başaramayınca karadaki piyadelerinin korumasından yararlanmak üzere geri döndü. Bu karar Persler için felakete neden oldu. O tek günde, Atina önderliğindeki birlik kuvvetleri Persleri ezdi, Büyük Kral'ın donanmasının en güçlü kanadı olan Fenike birliğinin 200 triremini enkaz haline getirdi veya ele geçirdi,

hemen ardından hoplitleri öne sürerek iki taraftan da çok sayıda can kaybına yol açan kanlı bir çatışmanın ardından Pers piyadesini bozguna uğrattı. Yunanlar en sonunda Pers kampını ele geçirdiğinde kampın yağmalanmayı bekleyen hazinelerle dolu olduğunu gördüler.

80 Fenike gemisinin daha yolda olduğu istihbaratını alan Kimon, bir yıldırım harekâtıyla daha ne olduğunu anlayamayan düşman gemilerine saldırdı. Komutası altındaki birlik donanması düşman triremlerinin çoğunu yok etti ve mürettebatını öldürdü. Persler bu durumda, toplamda en iyi gemilerinin yaklaşık 300 tanesini kaybettiler; iyi eğitim görmüş aşağı yukarı 60.000 denizcileri öldürüldü veya esir alındı. Piyade birlikleri arasında da çok sayıda zayiat vardı. Atina'nın ele geçirdiği savaş ganimeti o kadar büyüktü ki, Akropolis'in güneyindeki sur bu ganimetlerle inşa edildi. Eurymedon Muharebesi ayrıca Kimon'un itibarına ve nüfuzuna büyük katkı sağladı.

Eurymedon zaferinin en büyük anlamı, Pers kralının uğradığı yenilginin boyutlarının onu Delos Birliği'yle saldırmazlık anlaşması yapmaya razı olmak zorunda bırakmasıydı. Bugün "Kallias Barışı" olarak adlandırılan ve hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz bu antlaşma, bilim insanları arasında bitmek bilmez bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Bazıları, Thukydides bahsetmediği için antlaşmanın var olduğunu dahi kabul etmezler. Bir kısmı antlaşmayı ileride tartışılacak olan 450'lerdeki ciddi askeri hadiselerden sonrasına, 449 yılına tarihlerler. Son olarak, Kallias Barışı'nın ilk olarak Eurymedon Muharebesi'nden sonra imzalandığı ve yaklaşık yirmi yıl sonra yenilendiği öne sürülür. Antlaşma şartlarına göre Persler ordularını Doğu Akdeniz bölgesiyle sınırlayacaklardı; böylece Yunanistan istila tehdidinden korunmuş olacaktı.

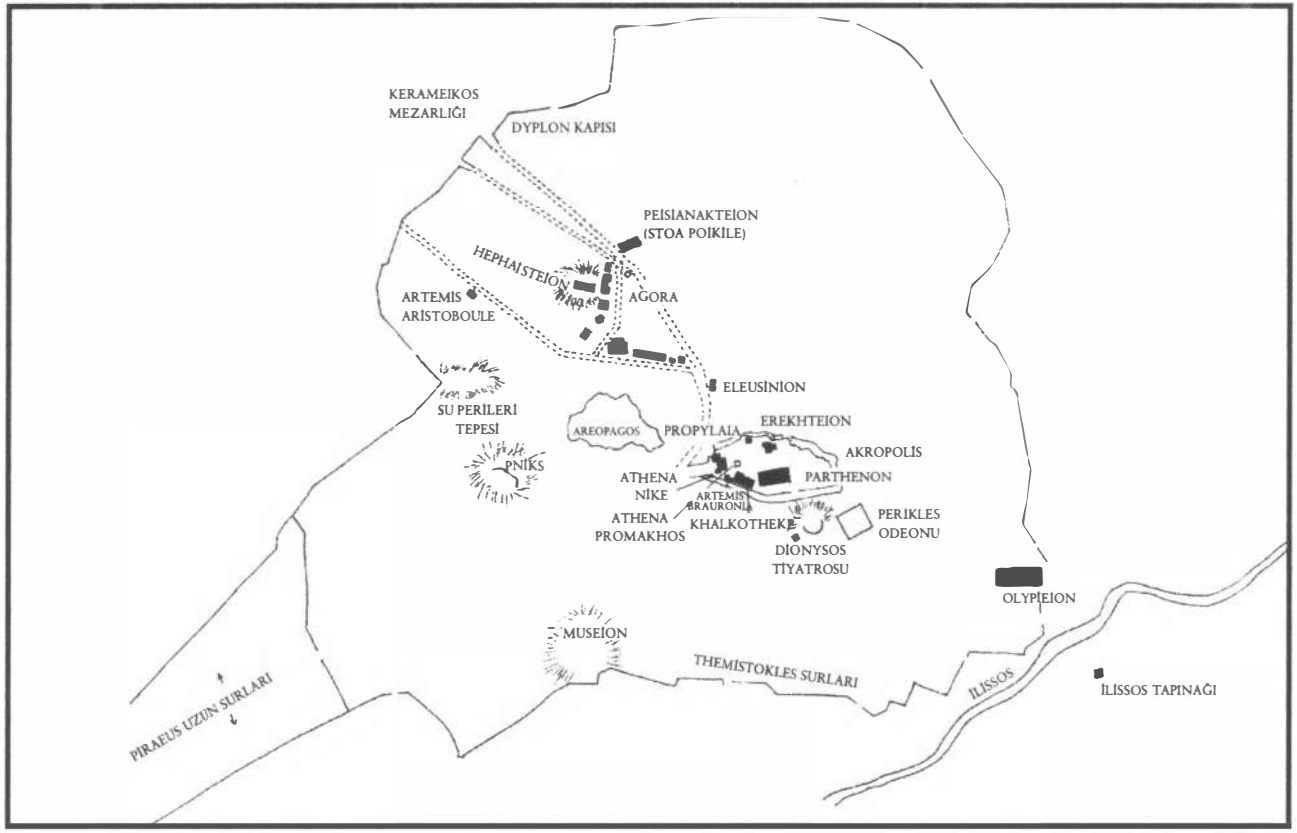
Eğer Kallias Barışı gerçekten yapıldıysa, bu antlaşmanın Delos Birliği'nin bazı üyelerinin giderek artan hoşnutsuzluğuna katkıda bulunmuş olması muhtemeldir. Bu müttefikler, artık baskıcı olduğunu düşündükleri Atina'nın liderliğinden rahatsızdı ve Pers tehdidi bertaraf edildiğine göre bundan sonra birliğe ödeme yapmaya devam etmeye gerek olmadığını düşünüyorlardı. Bu karar bir krize neden oldu. Thukydides'e göre (1.99) Atina ile Delos Birliği'nin memnuniyetsiz üyeleri arasındaki çatışmanın kaynağı, birlik üyelerinin, ister para, ister gemi, isterse de mürettebat olsun, bu ihtiyaçları karşılamayı ihmal etmeleriydi. Atina ise her üyenin yeminli yükümlülüğünü yerine getirmesi konusundaki

ısrarından vazgeçmiyordu. Pek çok müttefik, gemi ve mürettebat olarak katkıda bulunmak yerine eşdeğer miktarda para vermek kendilerine daha kolay geldiği için katkısını zamanla bu şekilde sunmaya başlamıştı. Herhangi bir ödemede bulunmayı reddederek isyan ettiklerinde ise Atina onları zorlayabilecek kadar güçlü bir konumdaydı çünkü müttefiklerin yaptıkları ödemeler Atina önderliğindeki donanmanın güçlendirilmesi için kullanılmıştı. Bir başka deyişle Atina, birliğin kurucu anlaşmalarında resmi olarak herhangi bir değişiklik yapılmamış olsa bile artık emperyal bir egemenin gücüne sahipti.

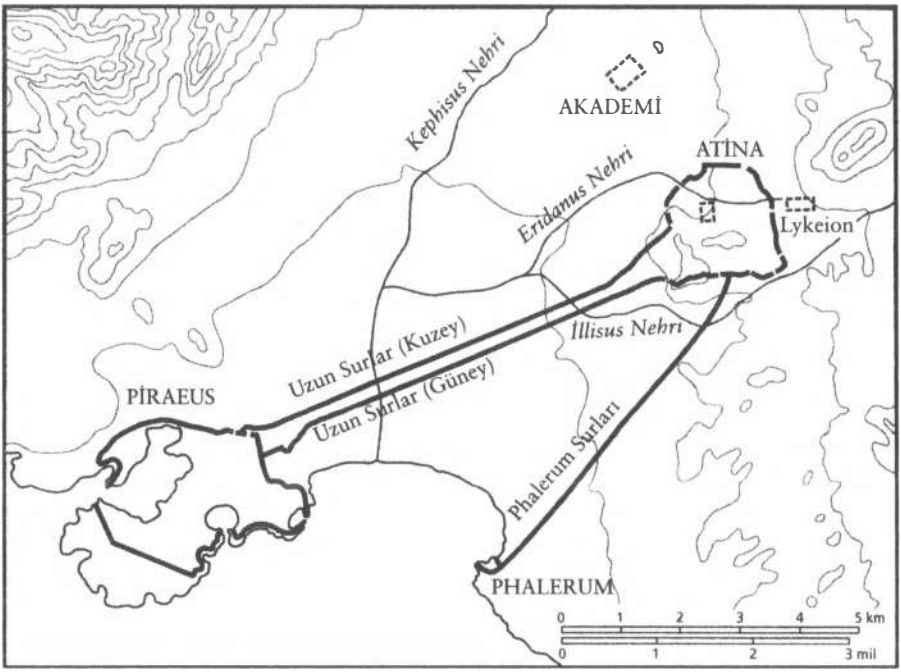
Bu hoşnutsuzluk, bir Kuzey Ege adası olan Thasos'un zengin kent devletinin 465 dolaylarında ittifaka karşı ayaklanmasına neden oldu. Thukydides, Thasosluların birlikten ayrılmasının nedenini, anakaradaki ticaret üsleri ve oradaki altın madenleriyle ilgili bir tartışmaya bağlar (1.100). Atinalıların, Styrmon Nehri çevresindeki toprakları işgal etmek üzere 10.000 yerleşimci göndermesiyle aradaki anlaşmazlığın harareti daha da arttı. Birlik kuvvetleri Thasos donanmasını yenilgiye uğrattıktan sonra kenti kuşattılar. Thasoslulara göre bu saldırganlık kesinlikle Atina önderliğindeki Delos Birliği üzerinde bir baskı oluşturmuştu. Thasoslular, Büyük Kral'ın elçisi 480'de, Yunanistan'ın diğer bölgelerinin kontrolünü önerdiğinde diğer Yunanlarla paylaştıkları ortak kültürel kimliğe olan saygılarını ve özgürlüğe duydukları aşkı öne sürerek cesaretle karşı çıkıp bu teklifi reddeden Atinalıların o tarihten bu yana fikirlerini değiştirip değiştirmediğini sorabilirlerdi. Ayrıca Atinalıların sahip oldukları güç yüzünden yozlaşıp yozlaşmadığını da (Acton'un meşhur deyişi, her zaman böyle olacağını öngörür) sorgulayabilirlerdi. Bu meseleler Atina İmparatorluğu olarak adlandırılan yapının mahiyeti ve doğurduğu sonuçlara ilişkin yapılacak herhangi bir değerlendirmenin tam merkezinde yer alır.

Açıkça Atina kaynaklı bir adaletsizlik olarak gördükleri bu duruma karşı direnmenin yollarını arayan Thasos halkı, zaman kaybetmeden Sparta'ya gizli bir heyet göndererek Peloponnesosluların Atina topraklarını istila etmesini istedi. Thasoslular, bu saldırının Atinalı kuşatmacıları Peloponnesos tehdidine karşı savaşmak için yurtlarına geri dönmek zorunda bırakacak kadar dikkat dağıtacağını umuyordu. Spartalılar Atina'yla hâlâ (Delos Birliği dışında) müttefik olmalarına rağmen Atina'ya yönelik nedensiz bir saldırı gerçekleştirmeyi kabul ettiler. Bir dizi beklenmedik olay Yunan dostlarına ihanet planlarını bozduğu sı-

rada, onlar Atina'ya askeri birlik göndermeye hazırlanıyordu. Bu beklenmedik olayların eşit derecede beklenmedik sonuçları yalnızca Atina ve Sparta arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda Perikles'in bir lider olarak Atina demokrasisindeki rolünü de sonsuza dek değiştirecekti.

Harita 4. MÖ 5. Yüzyılda Atina

Harita 5 Atina, Piraeus ve Uzun Surlar

7. Bölüm

Atina ve Sparta Düşman Haline Gelirken Perikles Lider Oluyor

464 dolaylarında, Thasos elçilerinin Sparta'yı Atina'ya saldırmaya ikna etmek için kente gelmesinden kısa bir süre sonra büyük bir deprem Sparta'yı harabeye çevirdi. Deprem dalgası kentin neredeyse tüm binalarını yıktı ve çok sayıda insan yıkıntılar altında kaldı. Spartalıların Peloponnesos'un güneyi boyunca sıkı denetim altında tuttuğu kalabalık köle nüfusu helotlar, bu olayı fırsat bilerek ayaklandılar ve bu ayaklanma çok şiddetli oldu. Spartalıların baskısı altında yaşayan ancak köle olmayan *perioikoi* ("çevre[miz]de yaşayanlar") adı verilen Lakonialı (Sparta toprakları) bazı Yunanlar da helotlara katıldı. İsyancılar, kendilerine zulmedenleri Sparta'nın harabeleri arasında katlettiler, ardından batıda, Messenia'daki İthome Dağı'nda müstahkem bir yerleşim kurdular. Varlıklarını korumak amacıyla savaşmak zorunda kalan Spartalılar, Thasoslulara verdikleri Atina topraklarını istila sözünü tutamadılar.

Sonuç olarak Thasoslular, kuşatma altındaki kentlerinde kendi başlarına kaldıklarını anlamışlardı. Muhtemelen 462'de (burada 460'ların sonlarında meydana geldiği anlatılan bütün olayların zamandizini tartışmalıdır) Thasos yurttaşları Atina önderliğindeki saldırganlara teslim olmak zorunda kaldılar. Yenilgiye uğratılan adalılara gösterilen tavır çok sertti. Donanmalarını, madenlerini ve anakaradaki topraklarını Delos Birliği'ne teslim etmeye ve surlarını da yıkmaya mecbur edildiler. Maden kaynaklarından ve ticaret üslerinden elde ettikleri geliri kaybeden Thasoslular, üzerine bir de ağır bir ceza ödemek ve ittifaka yaptıkları ödemelere yeniden başlamak zorunda kaldılar. Thasos'un akıbetiyle ilgili bir yargıda bulunurken Atina'nın tek başına değil diğer birlik üyeleriyle birlikte hareket ettiğini, en başta ittifaktan asla ayrılmayacaklarına dair

kutsal bir yemin eden isyancı Thasosluların bu ihanetleri nedeniyle cezalandırılmalarının hem uygun, hem de gerekli olduğunu teslim etmek gerekir. Bu nedenle, Atina yurttaşları, Delos Birliği'nin liderleri olarak, deyim yerindeyse, yasanın mutlak hükmünün uygulanması olarak gördükleri bu cezayı şüphesiz meşru görüyorlardı.

Ancak, bu ayaklanmanın, Thasos ile Atina arasındaki zenginlik ve kaynak rekabeti etrafında dönen bir çekişmeden doğmuş olması da muhtemeldir. Atina'nın beşinci yüzyılın ortalarında giderek artan refahının mali altyapısı, Thasos'tan ele geçirdiği değerli maden yatakları ile Trakya'nın zengin maden kaynaklarının işletilmesi ve uluslararası ticareti üzerinde sahip olduğu denetimden kaynaklanıyormuş gibi görünüyor. Bu dönemde Trakyalıların, vaktiyle bol bulunan sikkelerinin tedavülü sona ererken Atina sikkelerinin üretimi tavan yaptı. Antik dönem sikkeleri başta gümüş olmak üzere değerli madenlerden yapıldığı için gerçek sermaye karşılığı olmadan sikke kesilemezdi; bunlar, değeri sikkenin içerdiği madene bağlı olan paralardı, çoğu modern para biriminde olduğu gibi ödeme aracı olarak kabul edilmeleri, sadece devlet otoritesinin onları ödeme aracı olarak kabul ettirmesine bağlı olan "itibari" paralar değildi. Atinalıların, Thasosluları cezalandırarak elde ettikleri mali avantaj, bu nedenle, modern bir bakış açısıyla Atina emperyalizminin gelişmekte olduğuna dair bir işaret sayılabilir.

Birliğin Thasos'a gerçekleştirdiği başarılı harekâtta öne çıkan general Kimon'du ancak yurduna döndüğünde Atina'daki siyasi rekabetin ne kadar sertleştiğini gördü. Atinalıların Makedonya'nın doğal kaynaklarına el koyma gayesiyle kuzeyde gerçekleştirdikleri bir sefere komuta ederken, anakaranın o bölgesine saldırmama karşılığında Makedonya kralından rüşvet aldığı suçlamasıyla 463 yılında hakkında tahkikat başlatıldı. Kimon aleyhine soruşturma yapanlardan biri de Perikles'ti. Bildiğimiz kadarıyla, bu Perikles'in Atina siyaset sahnesine ilk çıkışıydı.

Böylesi ağır toplumsal ve siyasi yükler barındıran bu davadan daha yüksek profilli bir dava daha olamazdı. Davanın nasıl sonuçlandığı gizemini korumaktadır. Belli bir noktada Kimon'un kız kardeşi Elpinice, Perikles'in evine gidip onu kardeşinin fazla üstüne gitmemesi için ikna etmeye çalıştı. Gülümseyerek Elpinice'nin sözünü kesen Perikles ise, kendisinden belki de on-on iki yaş büyük bu kadına "sen yaşlı bir kadınsın Elpinice, bu tür işlerle uğraşamayacak kadar yaşlı" dedi (Plutarkhos,

Kimon, 14; *Perikles*, 10). Perikles, inatçı ve aklına geleni söyleyen biri olarak tanınan bu kadının, erkek kardeşiyle karşılıklı çıkarlara dayanan siyasi bir ittifak kurmasını sağlamak için kendisini baştan çıkarmaya çalıştığını mı ima ediyordu? İkisi arasında neler geçtiği (eğer geçtiyse) kayıtlarda yer almaz. Bununla birlikte Kimon'un açgözlülüğüne yenik düşerek kamu görevinde başarısızlığa sürüklendiği suçlamasına karşı, böyle bir şeyi asla yapmayacağını çünkü yaşamına Spartalılara özgü katı sadelik idealine göre yön verdiğini söylediği kayıtlarda yer alır. Savaş ganimetlerinden elde ettiği serveti bütün kent devleti yararına harcadığı vurgulanmıştır. Anlatılanlara göre, Perikles sanığa karşı duruşma boyunca hiç hararetlenmeden, yalnızca bir kez, o da *praotes* içinde konuştu. Kimon beraat etti.

Günümüze ulaşan kaynaklardaki bu olaya ilişkin rahatsız edici eksiklik, Perikles'in saikinin ne olduğunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Atina'daki ilk büyük siyasi mücadelesini kazanmaya uğraştığı sırada önemli sonuçlara gebe olan bu soruşturmanın yoğun baskısı altında Kimon'a saldırma fikrinden öylece vaz mı geçmişti? Ya da belki cesaretini kaybetti mi demeliyiz? Ya da o kendine özgü temkinliliği geri adım atmasına mı neden oldu? Yahut Elpinice'nin aracılığı onu Kimon'la siyasi bir ittifak kurmaya ikna mı etmişti? Giderek artan dış tehditler karşısında Atina'yı daha güçlü kılmak için şimdi iki aile arasındaki düşmanlığı bir kenara bırakmanın zamanı olduğunu mu düşünmüştü?

Akla yatkın görünen bu son açıklamadır: Perikles, Kimon'un ceza almasını önlemek amacıyla duruşmada ona karşı saldırgan olmayan bir tutum benimsedi çünkü Atina'nın o anda rakibinin üstün askeri liderliğine ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştı. Styrmon Nehri bölgesine gönderilen 10.000 Atinalı yerleşimcinin kısa süre önce Trakyalılarca yok edilmiş olması, Atina'nın demografisi ve ekonomisinde önemli bir kayıp anlamına geliyordu. Kimon kent devletinin en iyi generaliydi. Perikles, Trakya'daki felaketi telafi edecek askeri bir sefere öncülük edecek biri varsa o da Kimon'dur, diye düşünüyordu. Plutarkhos, Kimon'un aklandıktan sonra başka bir deniz seferinin komutanlığına getirildiğini iddia eder. Bu seferin hedefi kayıtlarda yer almıyor ancak kuzeydeki son felakete verilen bir yanıt olması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak Perikles ve Kimon'un gerçek anlamda barışma ihtimali Sparta'da yaşanan beklenmedik olaylar nedeniyle kısa süre içinde or-

tadan kalktı. Peloponnesos'un güneybatısındaki helot ayaklanması tüm hızıyla devam ediyordu. Umutsuzluk içindeki Spartalılar Atina'dan askeri yardım istediler. Atina ordusunun isyancıların İthome Dağı'ndaki kalesine saldırmak için gerekli kuşatma teçhizatına sahip olduğunu biliyorlardı. Sparta elçileri isteklerini dile getirmek üzere Atina'ya vardıkları sırada Atinalılar, Spartalıların şimdi yardım istedikleri Yunanların yurdu olan Atina'yı Thasosluların ricası üzerine istila etme gizli planlarından habersizdiler. Spartalıların yardım isteği Atina meclisinde hararetli tartışmalara neden oldu. Asker gönderilmesine karşı en sert muhalefet, o zamanki siyasi nüfuzu, mecliste ve mahkemelerde konuşma yapanların standartlarını karşılamaya hâlâ yetmeyen Perikles'in siyasi nüfuzunu kat kat aşan kıdemli lider Ephialtes'ten geldi. Ephialtes, üstünlük taslayan bu küstah devletin burnunun sürtülmesi gerektiğini söyleyerek yardım etme fikrinin şiddetle karşısında durdu. Artık yurduna dönmüş bulunan ateşli Sparta taraftarı Kimon bu fikre itirazlarını, sonradan meşhur olan kışkırtıcı sözlerle sonlandırdı: Atinalıları Yunanistan'ın topal kalmasına izin vermemeye çağırdı, aksi halde Atina'nın aynı boyunduruk altında birlikte yürüdüğü eşini göz ardı etmiş olacağını söyledi. Kimon'un bu duyguları kamçılayan argümanları, Atina yurttaşlarını Sparta'ya onun komutasında 4.000 hoplit göndermeye ikna etti.

Bu olayın zamandizini ve ayrıntıları karışıktır ama nihai sonuç açıktır. Atinalılar Sparta'ya varıp Spartalılarla biraz zaman geçirdikten sonra, "ev sahipleri", "konuklarının" aslında tehlikeli olduğundan kaygılanmaya başladılar. Yani Spartalılar, Atinalıların kendi yurtlarındaki özgürlük ve demokrasiye olan bağlılıklarının onları helotlara destek vermeye yöneltebileceğinden korktular. Neticede helotlar, dışardan getirilmiş yabancı tutsaklar değil, kendi yurtlarında yaşayan köleleştirilmiş Yunanlardı. Spartalılar bunun üzerine, Atinalı askerlere artık kendilerine ihtiyaç olmadığını ve yurtlarına dönmeleri gerektiğini söylemeye karar verdiler. Bu küçük düşürücü azletme kararıyla şaşkına dönen ve öfkelenen Atinalılar, muhtemelen İthome Dağı'na taarruz etmeye çalışırken ölen yurttaşlarından geri kalanları da alarak Atina'ya geri döndüler. Kimon yerin dibine geçmişti ve Atina'daki hemşerilerinin çoğunluğu ona öfkeliydi. Pers Savaşları kadar eski bir tarihe uzanan Atina-Sparta ittifakı artık sadece resmi olarak da sonlandırılmayı bekliyordu. Bu gerginliğin sonuçları bu andan itibaren Yunanistan'ın uluslararası ilişki-

lerini etkileyecek ve bu etkiler Perikles'in kariyerinin geri kalanına da yayılacaktı.

Helot ayaklanmasındaki olaylar, Spartalılarla işbirliği lehine tutum almış Atinalı liderlerle, kulağa hoş gelen ancak bu küstah ve güvenilmez rakibe utanç verici bir boyun eğişten başka bir şey olmayan bu fikrin derhal reddedilmesi gerektiğini savunanlar arasında asla onarılamayacak bir çatlağa da neden oldu. Bu anlaşmazlık eşzamanlı olarak Atina siyasetini de etkiledi. Perikles'in desteklediği Ephialtes, meclisi, eski *arhkonlar*dan (her biri bir yıl görev yapan dokuz üst düzey görevliden oluşan kurul üyesi) oluşan ve üyelerinin ömür boyu görev yaptığı Areopagos Konseyi'nin siyasi ve yargısal yetkilerinin ciddi bir şekilde azaltılarak Atina yönetimi içinde yeniden yetki dağıtımı yapılmasına ikna etti. Cinayet davaları gibi bazı özel yargılamalarda karar verme yetkisi hariç olmak üzere, Areopagos'un yetkileri artık üyeleri otuz yaşını tamamlamış erkek yurttaşlar arasından bir yıllığına rasgele seçilen Beşyüzler Konseyi'ne; yine üyeleri aynı yaş grubundan kurayla seçilen büyük jürilere (üye sayıları yüzlere ve hatta binlere varmaktaydı) ve katılımcı sayısı ortalaması büyük olasılıkla 6.000 kişiyi bulan bütün meclise devredildi.

Areopagos'dan alınan yetkilerin en önemlisi, yönetim mercilerinde bir önceki yıl görev yapmış üst düzey kamu görevlilerinin idari ve mali kayıtlarının zorunlu yıllık incelenmesi yetkisiydi. Bu sürecin denetiminin hüküm celsesinde görev yapmak üzere rasgele seçilmiş yurttaşlardan oluşan daha geniş kurullara verilmesi, artık daimi bir makam sahibi olan kıdemli kamu görevlilerinin, kamu hizmetindeki meslektaşlarının suçlu ya da masum olduğuna karar veremeyeceği anlamına geliyordu. Bu reform Atina demokrasisini daha eşitlikçi kıldı ve yolsuzluk ihtimalini azalttı. Böylece idarenin hesap verirliği, mensuplarının ağırlıklı kesimi toplumsal seçkinlerden oluşmayan çoğunluğun mutlak kontrolüne bırakıldı.

Antik kaynaklar, Perikles'in meclisi jüri üyelerine günlük ödenek verilmesi konusunda ikna ederek, Atina'nın demokratik idaresinin bu kökten değişimine muazzam bir itici güç sağladığı konusunda hemfikirdir. Kimi zaman "jüri hizmeti ücreti" olarak adlandırılan bu ödeme, bir işçinin kârlı bir günde kazanabileceğinden azdı ancak jüri üyelerinin ailelerinin gıda gereksinimlerini karşılamak için yeterliydi. Jüri kurulunun yılda 150-200 gün toplandığı düşünüldüğünde, bu kamu kayna-

ğının çalışan nüfusun daha büyük bir kısmının mahkemelerde görev yapmaya zaman ayırmasını sağladığı ve bu sayede halkın, yasa yapım sürecine, meclisten geçen yasaların, somut durumlara uygulandığında ne gibi sonuçlar doğurduğunu görerek katılması anlamına geliyordu. Perikles Atina'sındaki duruşmalarda, hüküm veren yargıçlara, daimi savcılara, profesyonel avukatlara ve jüri üyelerine yasaların uygulanması konusunda ne yapıp ne yapamayacaklarını söyleyen yüksek bir otorite yoktu. Tek bir günde sonuçlandırılan duruşmalarda jüri üyeleri davanın her iki tarafını da dinler ve çoğunluk oyuyla hüküm verirlerdi. Temyiz mahkemesi veya mahkeme kararını inceleyen ya da yasanın amacını yorumlayan daimi yargıçlardan oluşan bir yüksek mahkeme yoktu. Ayrıca jürinin vereceği kararın (hatta meclisin çıkardığı yasaların) çerçevesini çizen yazılı bir anayasa da bulunmuyordu. Plutarkhos'un (*Solon*, 18) akılda kalıcı ifadesiyle, Atina'daki jüri üyeleri fiilen "yasaların yaratıcısı ve uygulayıcısıydılar".

Demek ki, yasaların uygulanması yetkisi tümüyle jüriye bırakılmıştı. Jüri üyeleri, rasgele seçimi garanti altına alacak karmaşık bir yöntemle (o dönemin kaynaklarına göre, kadınların dönemin çekişmeli konularıyla ilgili düşüncelerini evdeki kadın akrabalarından öğrenen), bir erkek havuzundan seçilirdi. Her yıl bu havuz için seçilen jüri adaylarının sayısı (6.000), istatistiksel olarak nüfusun önemli bir kısmını temsil eden bir örneklem oluşturacak kadar çok olduğundan, binlerce kişiden müteşekkil yasama organı gibi, yargı sistemi de çoğunluğun iradesini temsil ediyordu. Kısacası, çoğunluğun iradesinin serbestçe temsil edilmesi, beşinci yüzyıl ortalarında Atina'da hâkim olan radikal demokrasinin kurucu ilkesiydi.

Perikles'in önayak olduğu ilk düzenlemenin, kamu hazinesinden jüri üyelerine günlük ödenek bağlanmasına ilişkin bir yasa olması, rakiplerinin Perikles'le, Kimon kadar zengin olmadığı için halkın desteğini halkın parasını harcayarak kazanacak, diye alay etmelerine yol açtı. Perikles'in, yoksul yurttaşlara giysi, gıda ve para yardımı yapan; kentin önemli yerlerini bitkiler ve gölgeliklerle süsleyen; halkın kullanımı için koşu yolları ve bir jimnastik salonu yaptıran aşırı zengin rakibi gibi kent devletine yararı dokunacak şeyler için harcayabileceği parası yoktu. Perikles'in desteğiyle devletin mali kaynaklarıyla yapılan harcamalar, Peisistratos'un altıncı yüzyılda rejimini güçlendirmek amacıyla yaptık-

larını hatırlattığından bu durum Perikles'i tiranlığa varacak düzeyde siyasi yetki kullanmaya başlamakla eleştirenlerin elini güçlendirdi. Bu suçlama, Atinalı komedya yazarlarının sonraki yıllarda tekrar tekrar işleyecekleri bir konuydu. Bu eleştiri, ayrıca dördüncü yüzyıl filozofu Platon'un sözlerinde hayat bulan ahlaki bir boyuta da sahipti. Platon, Sokrates'in bu ödenek uygulamasını başlatarak Atinalıları tembel, korkak, boşboğaz ve açgözlü hale getirdiği için Perikles'i kınadığını yazıyordu (*Gorgias*, 515e). Yine aynı şekilde Aristoteles'in dördüncü yüzyılda geçmişe dönüp bakarak yazdığı *Atinalıların Devleti* adlı eseri ise beşinci yüzyıl Atina'sının kamu maliyesi ile ilgili yaşanan çatışmanın, her şeyden önce, zenginlerden kitlelerin refahını artıracak kamu hizmetleri için mali destek sağlamalarını, bayındırlık hizmetlerini finanse etmelerini, kamu parasının sıradan yurttaşların dini festivallere katılmasını sağlayacak şekilde dağıtılmasını desteklemelerini isteyen yoksulların bu taleplerine, zenginlerin karşı çıkmasından kaynaklandığını söyler.

Kaleme aldığı biyografide *Atinalıların Devleti*'nin izinden giden Plutarkhos, ataları üst sınıftan ve son derece varlıklı olmalarına rağmen Perikles'in, kamu parasının halk yararına harcanması talebini desteklediği şeklinde ilave bir yorum getirir. Perikles'i eleştirenler, onu, dedesi Kleisthenes'in altıncı yüzyılda yaptığı gibi, bu politikayı Atina demokrasisinin yönetim organı için yapılacak seçimlerde kitlelerin desteğini kazanabilmek için hayata geçirmekle suçluyorlardı. Alaycı bir ifadeyle Perikles'in bu strateji sayesinde, kişisel servet konusunda aşık atamayacağı Kimon gibi *plutokrat* rakiplerine karşı siyasi bir konum elde etmeyi planladığını söylüyorlardı. Halbuki Atinalıların o güne kadar uygulamakta oldukları yasaların Perikles'in ısrarıyla yeniden gözden geçirilmesinden daha fazla etkilenenler de vardı: Uzaklarda, İtalya'da, Romalılar, yeni filizlenen cumhuriyetlerinde yaşanan yoksul çoğunluk ve üst sınıf arasındaki şiddetli çatışmalardan rahatsız olmuş ve 450'lerin sonlarında, Atina yasalarını inceleyerek kendi yasal sistemlerini geliştirmek üzere yeni fikirlerle dönmesini bekledikleri bir heyet göndermişlerdi (Livius, *Ab Urbe Condita,* "Kentin Kuruluşundan İtibaren", 3.31).

Perikles ile Kimon arasında yaşanan siyasi nüfuz rekabeti, Ephialtes ve Perikles tarafından desteklenen, Areopagos'un yetkilerini sınırlandıran reformlara Kimon'un şiddetle karşı çıkmasıyla doruk noktasına ulaştı. Kimon'un siyasi muhalifleri ona çoğunluğun iradesine karşı çıktı-

ğı için hücum ediyor ve güçlü Sparta yanlısı fikirlerine, özellikle de helot ayaklanması sırasında Atinalı hoplitlerin küçük düşürücü bir biçimde kovulmalarından beri süregelen meseleye dikkat çekiyorlardı. Komedya şairi Eupolis sonraları, Kimon'u bu tartışmanın keskin tonunu hatırlatan dizelerle hicvetmişti: "Ara sıra Sparta'da yatardı, [kız kardeşi] Elpinice'yi [uyuması için] yalnız bırakıp" (Plutarkhos, *Kimon*, 15). Siyasi duyarlılığın istikameti, şimdi Delos Birliği'nin Perslere karşı Eurymedon Nehri'nde kazandığı zaferin kahramanı Kimon'un o kadar aleyhine dönmüştü ki hemşerileri 461'de Kimon'un *ostrakismos* cezasına çarptırılması yönünde oy verdiler. Atina'nın en başarılı generalinin on yıllığına sürgüne gönderilmesi akıllara zarar bir karardı. Siyasi açıdan ise Ephialtes ve Perikles için kazançtı çünkü halk üzerindeki etkisi bakımından korkutucu bir rakipten kurtulmuşlardı.

Kimon'a verilen *ostrakismos* cezası, Atina'nın radikal demokrasisinin taraftarları ve karşıtları arasındaki çatışmanın şimdi iyice kızışmış olduğunun sadece bir göstergesiydi. Bundan daha kötüsü Ephialtes'in öldürülmesiydi ve bu cinayet Atina siyasi tarihinin en büyük gizemlerinden biri olarak kaldı. Plutarkhos (*Perikles*, 10) konuya çeşitli açıklamalar getirir. Ephialtes'in oligarşi yanlısı siyasi düşmanlarının, Areopagos'un yetkilerinde reform yapılmasını ısrarla istediği dönemde önde gelen birkaç kişi hakkında soruşturma başlatarak ciddi bir husumet yaratan hararetli demokrasi taraftarı Ephialtes'e karşı komplo kurduğuna inanır. Plutarkhos, Aristoteles'in, suikastçının Atina'yla arası iyi olmayan Boiotia'nın Tanagra bölgesinden yabancı bir tetikçi olduğunu yazdığını ekler. Son olarak Plutarkhos'a göre, Ephialtes'in ölümünden yüz elli yıldan daha fazla bir zaman sonra yazan İdomeneos, katilin Perikles olduğunu, kendisinden daha büyük bir üne sahip olan bu ihtiyarı kıskandığı için cinayeti işlediğini iddia etmiştir.

Perikles'in hırslarıyla hareket eden soğukkanlı bir katil olduğu suçlaması, onun bir lider ve bir insan olarak değerlendirilmesi açısından şüphesiz son derece ciddi bir konudur. İdomeneos'un eseri günümüze ulaşmadığından, iddiasının ayrıntılarını değerlendirmenin yolu yoktur. Ne yazık ki bu konuda söylenebilecek tek şey, böyle bir suçlamada bulunan tek yazarın görünüşe göre İdomeneos olduğu ve Perikles hakkında yazılmış mevcut her şeyi okuyan Plutarkhos'un bu iddiayı şiddetle reddettiğidir. Kanımca, olaydan çok uzun bir süre sonra dile getirilen Perikles'e

yönelik bu suçlama tamamen bir iftiradan ibaret olmasaydı, beşinci yüzyıl komedya yazarları dahil olmak üzere elimizdeki kaynaklar da bunu dile getirirdi. Böyle bir şey söz konusu olmadığı için Perikles'in siyasi müttefikini öldürmüş olamayacağı konusunda Plutarkhos'a katılıyorum. Perikles'in Ephialtes'i ortadan kaldırarak nasıl bir yarar elde etmeyi umduğunu anlamak da son derece güçtür. Siyaset alanında hâlâ "kazanma hırsıyla yanıp tutuşan" bir delikanlı olarak daima temkinli davranan Perikles'in, kariyeri açısından Ephialtes'i ortadan kaldırarak ağır cezalık bir suç nedeniyle soruşturulma riskini almaktansa, Ephialtes'in onun tutkularını desteklemesinden yararlanmaya devam etmesi daha olasıdır.

Ne olursa olsun, Atina siyasetini artık zehirlemiş olan bu düşmanlığın derinliğinden yanılmaya imkân yoktur. Bu durum tiyatroya bile yansımıştı. En saygı duyulan tragedya yazarı Aiskhylos, olayların çok eski zamanlarda, Troya Savaşı'nın sonlarında geçtiği bir üçleme kaleme aldı ancak bu üçlemenin ana teması Ephialtes ve Perikles'in desteklediği reformlardan sonraki Atina'da mevcut durumdu. 458'de sahnelenen *Oresteia* ("Orestes'in Öyküsü") adlı bu üçlemede Aiskhylos, kıskançlık ve rekabetin, karı-koca, anne-çocuk gibi birbirine derinden bağlı insanlar arasında bile kanlı bir şiddete yol açabildiğini ve kontrolden çıkan şahsi güdülerin neden olduğu sonsuz cinai kan davası döngüsünü yalnızca şeffaf bir yargı sisteminin önleyebileceğini gözü kara bir açıklıkla betimliyordu. Üçüncü oyun Atina yargı sisteminin kuruluşunu sahneliyor, ölümcül bir intikam labirenti içinde kaybolmuş insanların dünyasına adaletin gelişini tanrıların iradesine atfediyordu. Diyaloglarda Areopagos ve mahkeme reformuyla ilgili tartışmada açıkça taraf tutmaksızın, hukuka ve geleneklere saygıdan övgüyle söz edilir. Perikles, 472'de, gençliğinde, Aiskhylos'la birlikte çalışmış, yazarın *Persler* adlı oyununun *khoregos*luğunu üstlenmişti ve hiç şüphesiz *Oresteia*'yı da izleyenler arasındaydı. Perikles, Aiskhylos'un geçmişe dair bir hikâyede dile getirdiği dokunaklı barış çağrısının, o gün kent devletinde siyasi üstünlük için mücadele eden tüm taraflarca işitilmesini umabilirdi sadece.

Atinalı izleyiciler, Dionysos festivalinde izledikleri tragedyaların mesajlarına şiddetli tepkiler verdiler. Oyundaki ana karakterlerin sahip oldukları konuma ve güce rağmen yıkımlar yaşadığının farkına vardılar. Bu karakterler kötü ve zalim oldukları için değil, hata yapabilen faniler oldukları için bu uğursuzluklar başlarına geliyordu. Hiç istemeseler de,

sonu felaketle bitecek şekilde, kendilerini kolayca kibirle kuşatılmış bir cehalet ve hata yumağı içinde bulabilirlerdi. Atina'nın Delos Birliği liderliği bu dönemde daha da tartışmalı bir hale gelmeye başlamıştı ve dikkatli tiyatro izleyicileri, tragedyalarda kadın ve erkek kahramanların bile mahvolmasına neden olanlara benzer hataların ve aşırı gururun, onlar gibi faniler tarafından yönetilen Atina'nın mevcut gücünü ve refahını zayıflatma ihtimali üzerine kafa yorabilirdi. Oyunlar özellikle kent devletinin meclisinde, konseylerinde ve mahkemelerinde yöneticilik yapan erkek yurttaşlara, başarının karmaşık ahlaki sorunlar doğurduğunu, insanlara tepeden bakan aşırı bir gururun tüm toplum için felakete dönüşebileceğini hatırlatıyordu.

Oresteia, üçlemenin hikâyesinin bir parçası olarak, Atina ile Peloponnesos'un kuzeydoğusunda büyük bir kent devleti olan Argos arasındaki ittifakın faydalarını vurgulayarak, iç siyaset kadar dış siyasetteki güncel olayları da yansıtıyordu. Kuzeyinde Korinthos ve güneyinde Sparta ile komşu olan Argos, bölgedeki güç dengesi açısından son derece stratejik bir konuma sahipti ve Yunanların sıklıkla göğüs göğüse çarpıştıkları savaşlarda, savaş meydanına güçlü bir hoplit birliği sürebilirdi. Sparta'nın helot ayaklanması sırasında Atinalıları evlerine geri göndererek küçük düşürmesinin ve bunun sonucunda iki devlet arasındaki eskiye dayalı ittifakın çözülmeye yüz tutmasının ardından Atinalılar, o dönemde Sparta'ya düşman olan Argos'la bir anlaşma yaptılar. Aynı zamanda, süvari birliklerinin gücü bakımından hâlâ çok iyi durumda olan Tesalyalılarla da ittifak halindeydiler. Bu yeni ittifaklar Atina'yı kara savaşı konusunda güçlendirmişti ki Spartalılarla savaşmak için bu gerekiyordu. Perikles'in bu gelişmelerde oynadığı rol kayıtlarda yer almamakla birlikte, (çoğunluğun fikrine göre) arkadan bıçaklayan Spartalıları kafese kapatmayı hedefleyen bu anlaşmaları desteklemek dışında bir tutum almış olabileceğini düşünmek zordur. Birkaç yıl sonra Spartalılar, İthome Dağı'na set çekmiş durumdaki helotlar ve *periokios*larla iki ordu arasındaki yenişememe haline son veren bir ateşkes imzalayınca Atinalılar, hayatta kalan isyancıları, Spartalıların intikam almak için kolayca ulaşamayacakları uzak bir bölgeye, Korinthos Körfezi'nin kuzeyindeki Naupaktus'a yerleştirdiler. Atinalılar bu bölgeyi yerli halktan ele geçirmişlerdi ve şimdi de Spartalılara karşı tavırlarını açıkça ortaya koymak için kullanıyorlardı: Atinalılar Spartalılardan nefret ediyorlardı. Atina

ve Sparta arasındaki onlarca yıllık ittifakın artık bir geleceğinin olmadığı herkesin malumuydu. Herkesin aklında savaş vardı.

Atinalıların, bundan böyle düşmanları olan Spartalılara karşı kendilerini savunma konusundaki kaygıları, meclisi Atina'nın batı sınırındaki, çoğunlukla kararsız bir ilişki içinde oldukları Megara kent devletiyle de ittifak kurmaya yöneltti. Atinalılar, Megaralıların kent merkezlerini doğudaki limana bağlayan koridoru koruyan, kent karadan saldırıya uğrasa bile denize ve gelir kaynaklarına ulaşmayı sağlayan bir çift sur duvarı inşa etmesine yardım ettiler. Ayrıca Megara'nın Korinthos Körfezi'ndeki batı limanına Atina birliklerinden oluşan bir garnizon yerleştirdiler. Bu düzenlemeler, bunları kendi güvenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılayan Megara'nın batısındaki Korinthosluları kızdırdı; o andan itibaren Atinalılara "yoğun bir nefret"le baktılar (Thukydides, 1.103).

450'lerin başlarında, Atina ile Peloponnesos'taki iki büyük kent devleti olan Sparta ve Korinthos arasında katışıksız bir nefret ilişkisi varken, Atinalıların zihni savaşla meşgul olmaya başlamıştı. Meclis, savaş veya barış durumuna karar vermek için gerekli tartışmaları yürütmek üzere bir yıl içinde on kez toplandı. Bu tarihten itibaren Atina ordusu ortalama her üç yılın ikisinde bir yerlerde savaşıyordu. Yunanistan artık Atinalılar için çoğu zaman bir muharebe meydanıydı. Peloponnesos'un kuzey kıyısında, Aigina'da (Atina'nın hemen karşısındaki ada) ve Megara'daki muharebelerde ölen Atinalıların anısına dikilen bir yazıt, bu dönemden kalma dokunaklı bir kanıttır (Fornara, *Translated Documents*, no: 78). Bilim insanlarının "Birinci Peloponnesos Savaşı" adını verdiği 450'lerin bu Yunan'ın Yunan'a karşı savaşında, Atina'nın (ve Delos Birliği'nin) düşmanları bir Peloponnesoslular karmasıydı: Spartalılar, Korinthoslular, Epidauroslular ve Sikyonlular. Nefretin, günün gereklerinden olduğu, yollarını kaybederek kapana kısılan bir grup Korinthos askerinin Megara'daki Atina garnizonundan askerler tarafından taşlanarak öldürülmesiyle (hainlerin idam edilme yöntemi) kanlı bir biçimde teyit edilmiş oldu.

Ancak bu dönemde, Atina ve Atina'nın Delos Birliği'ndeki müttefiklerinin kan döküp servet harcadığı yer yalnızca Yunanistan değildi. Aynı yazıtta Atina'nın Kıbrıs, Fenike ve Mısır'da verdiği savaş kayıplarının listesi de yer almaktadır. Birliğin iç sorunlarına rağmen, Sparta ve Korinthos'la olan ilişkiler patlamaya hazır durumda olmasına rağmen, Akdeniz'in doğu ucuna dek uzanan bu seferler belki de Delos Birliği

üyelerine, Atina'nın Perslere karşı sürdürdüğü birlik liderliğinin diriliğini göstermeyi amaçlıyordu. Kıbrıs'a düzenlenen sefer, geniş ölçekli ve masraflıydı: 200 trirem ve 40.000 kadar asker. Bu gemiler daha sonra Mısır'ın Pers kontrolünden kurtarılması için yardım isteyen Libyalı hükümdar İnarus'a destek için Kıbrıs'tan güneye, Nil Deltası'na yönlendirildi. Bu hareket Delos Birliği açısından son derece iddialıydı çünkü Pers İmparatorluğu hâlâ bir süpergüçtü. Başlangıçta Yunanlar başarılıydı, Mısır'ın başkentinin üçte ikisini ele geçirdiler. Bu yenilgi üzerine Pers kralı, Spartalılara Megabazus adlı elçisini göndererek Atinalılara saldırmaları karşılığında Peloponnesosluların askeri harcamalarını karşılayacağını söyledi. Megabazus, belli ki Sparta'da epey bir süre kaldı, Atinalıların bu misyondan haberdar olması için gereken süreden çok daha fazla. Ancak önünde sonunda İran'a döndü, Büyük Kral'ın verdiği parayı "başka yerlere" harcayan Spartalılardan tiksinmişti (Thukydides 1.109). Yine de Atinalılar açısından bakıldığında, Spartalıların Atina'ya karşı Perslerle işbirliği yapmaya niyetlenmiş olması alçakça bir ihanetti. Bu durum ayrıca Pers İmparatorluğu'nun Atina ve Delos Birliği'ne tehdit oluşturmaya devam ettiği gerçekliğinin yeniden teyit edilmesiydi.

Farklı cephelerde durmaksızın süren bu savaşlar, görünüşe göre *ostrakismos* cezası nedeniyle hâlâ sürgünde olan, Atina'nın en etkin generali Kimon'un yokluğunda gerçekleşiyordu. Bununla birlikte Kimon'un Persler için çalışarak ödül elde etmek yerine yurduna dönmeye hevesli olduğu da açıktı. Kimon Atina halkı nezdindeki itibarını yükseltmek amacıyla, elde ettiği savaş ganimetleriyle, kent devletinin Atina'yı güneybatı kıyısındaki başlıca limanları Piraeus ve Phalerum'a bağlayan dev surların temelinin atılması için gerçekten yüklü miktarda bağış yaptı. Uzun Surlar adı verilen bu surlar, yakın zamanda Megara'da inşa edilen benzerleri gibi, Spartalıların karadan saldırmaları durumunda bile Atina'nın gıda temini için ithalat yapmasını, bunun karşılığında çeşitli mallarla birlikte gümüş ihraç etmesini ve müttefiklerine donanma desteği göndermesini sağlayacaktı. Kimon'un verdiği para ayrıca kent merkezinde bulunan, başta Kimon'un kayınbiraderinin adını taşıyan, bugün "Resimli Stoa" olarak adlandırılan gösterişli bir kamu binasının inşası ve dekorasyonunda kullanıldı. Stoanın duvarları, meşhur ressamların Troya Savaşı'nda Yunanların Troya'yı ele geçirmesinden sonraki durumunu, efsaneye göre Atina'ya saldıran Amazonlara kar-

şı kahraman Theseus'un ve Atina ordusunun galibiyetini, Miltiades'in önderliğine atfedilen, Perslere karşı Marathon'da kazanılan zaferi ve Spartalılarla muharebe eden Atinalıları betimleyen resimleriyle süslendi. Kimon muhtemelen Delphoi'deki Apollon tapınağında Marathon Muharebesi'nin anısına dikilen anıtın da parasını ödemişti. Kolayca görünen yerlerde sergilenen bütün bu sanat eserleri, bariz bir biçimde Atina'nın askeri görkemini ve üstü kapalı bir biçimde de Kimon'un yurduna olan bağlılığını ifade ediyordu.

457 dolaylarında Atinalılar ve müttefikleri ile Sparta ve müttefikleri Boiotia'nın Tanagra bölgesinde kara muharebesinde karşı karşıya geldiği sırada Kimon, kendisini yurduna adamış olduğunun çok daha kişisel bir kanıtını sundu. Spartalılar, o bölgede Orta Yunanistan'daki müttefiklerini desteklemek amacıyla savaşıyorlardı. Peloponnesoslular çarpışmayı kazanmakla birlikte insan gücü anlamında çok büyük bir kayıp vermişlerdi ve bu durum, zaten hiçbir zaman fazla olmayan nüfusu giderek azalmakta olan Sparta için özellikle önemliydi. Bu azalmanın nedenlerini tespit etmek zor olsa da, muhtemelen cinsel ilişkileri resmi düzenlemelere tabi tutan Sparta, doğal üreme yoluyla değil nüfusun artmasını sağlamak, mevcut nüfusu dahi muhafaza edemiyordu. Spartalıların çoğalamaması, kenti her yıl biraz daha zayıflattı ve bunun farkında olmaları onları refah içindeki düşmanları Atinalılarla olan ilişkilerinde güç kullanma konusunda her geçen gün daha kararlı hale getirdi.

Kimon baştan aşağı zırhını kuşanmış ve muharebe hattındaki yurttaşlarına katılmaya hazır bir halde Tanagra'da beliriverdi. Atina Beşyüzler Konseyi, Kimon'un muharebe meydanına ulaştığını duyunca generallerine onun savaşa katılmasına engel olmaları talimatı verdi çünkü konsey üyelerinin çoğu Kimon'un önce Atina saflarına fitne tohumları ekip ardından Atina'ya karşı Spartalıların başına geçmeyi planlayan, iki taraflı bir casus olduğundan şüpheleniyordu. Bu şüphe, Atina'da radikal demokrasi yanlısı yurttaş çoğunluğuyla en azından çok zengin bazı Atinalılar arasındaki keskin ayrımı yansıtmaktaydı. Belki de Plataia Muharebesi sırasında Aristides'in bastırdığı komplonun hatırası bu şüpheyi kışkırtmıştı. Demokrasi karşıtı olanlar, Uzun Surlar'ın olası stratejik sonuçlarının tehdit ettiği geniş toprakların sahipleri olan zengin yurttaşlardı. Sparta ile savaş durumunda Atina ordusu bu zapt edilmez surların arkasına saklanacak ve bütün mal-mülkü surların dışındaki üs-

tün nitelikli Sparta piyadesinin yakıp yağmalamasına terk edecekti. Bu strateji varlıklı kesimin büyük kayıplara uğrayacağı anlamına geliyordu.

Oysa sonunda bu ihanet şüphesinin sağlam gerekçelere dayandığı anlaşıldı: Seçkin sınıfın üyeleri, Atina demokrasisini ortadan kaldırmak amacıyla başka bir komplo daha kurmuşlardı; bu kez ilk hedef, surların tamamlanmasına engel olmaktı. Ayrıca Spartalılara gizli haberciler göndererek onlardan da yardım istediler. Doğrudan demokrasiyi destekleyen Atinalılar için ne talihtir ki kendi memleketlerinden olan düşmanlarının istediği bu yardım kente ulaşmadı. Doğruyu söylemek gerekirse Kimon bu hain komploya katılmamış ve Beşyüzler Konseyi'ne itaat ederek Tanagra'daki muharebe meydanından ayrılmıştı. Ayrılırken Atina ordusundaki arkadaşlarından Spartalılara karşı cesurca savaşarak haklarındaki Sparta yanlısı sadakatsizlik söylentilerini boşa çıkarmalarını istedi. Arkadaşları bu tavsiyeyi emir telakki ettiler: Hepsi de muharebede can verdi. Bu cesaret gösterisiyle akılları başına gelen Atinalılar, sonunda Kimon'a düşmanca davrandıkları için pişman oldular ve onun gibi büyük bir generalin yeniden görevinin başına geçmesini istediler. Perikles, şaşırtıcı bir hamleyle sürgündeki rakibinin geri çağrılmasına ilişkin kararnameye destek verdi. Günümüze ulaşan kaynaklar, çoğu zaman olduğu üzere Kimon'un dönüş tarihi gibi önemli ayrıntılar konusunda bizi karanlıkta bırakır. Bu olayın Tanagra'daki muharebeden ne kadar sonra gerçekleştiğini kesin olarak bilemesek de 450'lerin sonlarına kadar vuku bulmadığını söyleyebiliriz.

Atina ile müttefiklerinin Tanagra'daki muharebeden iki ay sonra Boiotia'daki Oenophyta Muharebesi'nde Sparta ile müttefiklerini yenilgiye uğrattığı kayıtlarda yer almaktadır. Müttefikler kazandıkları zaferin ardından Tanagra'yı koruyan surları yıktılar. Atina'nın Sparta çıkarlarına zarar veren bu önemli başarısından sonra Aigina adası Atina'ya teslim oldu. Aiginalılara uygulanan yaptırımlar surlarının yıkılması, donanmanın müttefiklere teslimi ve Aigina'nın Delos Birliği'ne katılmasıydı. Aigina, ayrıca o zamana dek bir üyeye yüklenmiş en yüksek ödemeyi yapmak zorunda bırakıldı. Aiginalılar Pers Savaşları'nda Perslere karşı savaşan ilk Yunanlardı (ve iyi savaşmışlardı) ama yine de birliğe katılmaya mecbur edildiler. Bu tazyik, demokratik usullere göre kurulmuş Atina liderliğindeki birliğin, Atina'nın liderliği sırasında ilkelerinden daha da sapması anlamına geliyordu. Ancak birlik üyeleri bu tazyiki

muhtemelen Perslere karşı sağlam bir savunmanın devamlılığını sağlamanın her zamankinden daha acil olduğunu, şimdi artık Spartalıların da açıkça düşman haline geldiğini söyleyerek meşrulaştırıyorlardı. Bu ikinci husus, kıyı bölgelerini yağmalamak ve triremlerin güvertelerinde konuşlandırdığı hoplitlerle iç bölgelere akınlar gerçekleştirmek amacıyla Peloponnesos'un çevresini denizden dolaşan bir deniz seferine komutanlık ederek ününe ün katan Atinalı general Tolmides'in getirdiği haberlerle belli olmuştu.

Delos Birliği'nin askeri gereksinimleri, kısa süre sonra fena halde aciliyet kazandı. Pers takviye kuvvetleri, İnarus'un ayaklanmasını desteklemek için orada bulunan Yunanları kuşatmak üzere Mısır'a ulaşmıştı. Muhtemelen 454 yılında, denizaşırı topraklarda altı yıl kadar süren savaşın sonunda, birliğin askeri kıtaları yenilgiye hatta bozguna uğratıldı. Askerlerin çoğu öldürüldü. Birlik daha sonra onların yerini alacak 50 triremden oluşan bir kuvvet gönderdi ancak bu gemilerin de çoğu yok edildi. Uğranan insani ve maddi kayıp korkunçtu. Kaybedilen 250 triremin mürettebatı yaklaşık 50.000 kişiye tekabül ediyordu ve bu rakam Delos Birliği'nin erkek gücünün yaklaşık yarısıydı. Bugün bazı bilim insanları, bu gemilerin ve askerlerin önemli bir kısmının büyük felaket yaşanmadan önce Mısır'dan ayrıldığını, aksi takdirde birliğin bu kadar çok gemi ve asker kaybını asla telafi edemeyeceğini iddia eder. Ancak Thukydides'e göre (1.110) başlangıçtaki seferi kuvvetlerin yalnızca "çok azı" ve sonradan gönderilen taze kuvvetlerin "az bir kısmı" kaçmıştı. Thukydides'in sunduğu kanıtlara göre 450'lerdeki Mısır seferinin sonuçları açıktır: Delos Birliği ağır bir darbe almış, Persler zengin ve stratejik bir bölge olan Mısır toprakları üzerinde yeniden hâkimiyet kurmuşlardı.

Birliğin 454/453'te aldığı, hazinesini Ege adası Delos'tan Atina Akropolis'ine nakletme kararı durumun ne kadar ciddi olduğunu açıkça gösterir. Hazine, ittifakı yöneten kentin merkezindeki bu yeni yerinde Perslerin denizden yapacakları bir saldırıya karşı daha güvende ve yine bir tanrının, bu kez Apollon yerine Athena'nın koruması altında olacaktı. Sunduğu bu koruma karşılığında [her yıl Atina'ya ödenen birlik ödentilerinin-e.] Athena'ya aktarılan altmışta birlik kısımlarını kaydetmek üzere tapınağa bir dizi devasa taş sütun dikildi. Athena Ödenti Listesi adı verilen bu yazıtların okunabilecek kadar az zarar görmüş olanlarından, 454'ten itibaren Delos Birliği'nde hangi kent devletlerin yer

aldığı yıl yıl görülebilmekte ve her birinin yıllık ne kadar ödeme yaptığı hesaplanabilmektedir.

Birlik üyelerinin yaptığı yıllık ödemelerin, Pers kralının tebaasına dayattığı zorunlu *phoros* (haraç) ödemelerine benzemeye başladığı bir zamanda hazinenin Atina'ya taşınması, çoğu zaman, Atinalıların Delos Birliği'ni bir konfederasyondan bir imparatorluğa dönüştürmesi sürecinde kritik eşik olarak görülür. Bununla birlikte, böylesi bir yargıya varmak göründüğü kadar kolay değildir. Delos Birliği bünyesinde karar alma sürecinin geçen yirmi beş yılda ne ölçüde değiştiğini tespit etmek için elimizde yeterli kanıt yoktur. Bazı müttefikler hazinenin taşınmasını kesinlikle desteklemişti çünkü Mısır'daki felaketten sonra ortak hazinenin, korunması daha kolay bir mukavemet noktasına taşınması konusundaki sağduyuya kulak tıkamak akılsızlık olurdu. Hatta Plutarkhos bu fikri öne sürenlerin Samoslular olduğunu yazar (*Aristides*, 25). Samoslular, Pers İmparatorluğu'nun batı sınırında yerleşiklerdi ve o yönden gelecek bir tehlikenin ne kadar ciddi olduğunun farkındaydılar. Ancak Plutarkhos, bazı müttefiklerin, ittifakın özgün şartlarının adaletsiz bir biçimde değiştirilmesi anlamına geldiğini öne sürmesi nedeniyle bu kararın tartışmalı bir karar olduğunu da belirtir. Dolayısıyla, birlik üyeliğinin şartlarıyla ilgili bir süre önce patlak veren çekişmeler, sadece biraz daha hararetlenmiş gibi görünmektedir.

Bu durumun, Thukydides'in, Pers Savaşları ile (İkinci) Peloponnesos Savaşı arasında geçen ve Atinalıların giderek daha mütehakkim ve otokratik, hatta tiran haline geldiğini düşündüğü elli yıllık dönemle ilgili genel değerlendirmesiyle (1.89-118) yakından ilişkili olduğu açıkça bellidir. Thukydides'in bu görüşünü destekleyen kanıtlar, belki de muhtemelen 450'lerden kalma, ciddi biçimde tahrip olmuş ve herkesin kabul edeceği gibi oldukça aykırı yöntemlerle restore edilmiş bir yazıtta bulanabilir (Fornara, *Translated Documents*, no: 71). Metinde, muhtemelen Delos Birliği'nden ayrılma girişiminde bulunan İyonya'daki Erythrae kenti halkı için katı kurallar getirildiği görülmektedir. Daha önce belirttiğim gibi, Thukydides'in açıklamasına daha çok ağırlık vermenin ve Atinalıların önünde sonunda müttefikleri üzerinde, Yunanca ifadesiyle, *arkhe* kullandıklarını kabul etmenin doğru olduğunu düşünüyorum. En başta söylediğim gibi, bu Yunanca terim genelde "hükmetmek" olarak çevrilmekle birlikte durumu kendi bağlamı içinde anlamaya çalışarak,

sözcüğün tebaa üzerinde tahakküm kurmak anlamının aksine "bir şeyin başında olmak" ve "üzerinde kontrol sahibi olmak" olarak çevirmenin de aynı şekilde mümkün olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Atina demokratik idaresi sözlüğünde bu anlam açıktır. Her yıl seçilen dokuz kamu görevlisinin *arkhon* unvanını taşıdıkları düşünüldüğünde, *arkhe* kavramı "hüküm sürmek" anlamına geliyorsa *arkhon* da "hükümdar" anlamına gelmelidir. Oysa onlara sorarsanız, Atina demokrasisinde hiçbir yurttaş, diğer yurttaşlar üzerinde "hüküm" sürmez. Yasa yurttaşların, *arkhon*ların talimatlarına uymasını gerektiriyordu ve yurttaşların da bu kurallara uyması gerekiyordu ama bu ille de tebaanın gayrimeşru bir güce dayanarak tahakküm altına alınması demek değildi. O halde sözcüğün modern çağrışımlarını, otomatik olarak Thukydides'in kullandığı dile atfetmemeye dikkat edersek iyi olur.

Ancak aynı zamanda tarihçilerin, Atina'nın Delos Birliği üzerindeki kontrolünün ciddi biçimde sıkılaştığını ve pek çok üyenin bunu büyük bir hoşnutsuzlukla karşıladığını söylemek istemelerinde elbette hiçbir sorun yoktur. Bu gelişmenin emperyalizm (epey bir duygusal yük barındıran modern bir kavram) olarak adlandırılmayı hak edip etmediği Atina'nın bu özel tarihi bağlamda aldığı toplumsal kararlara uygulandığında görülecek olan çıkarımlara bağlıdır. Biz bugün ne düşünürsek düşünelim, çok açıktır ki, Perikles döneminde yaşayan Atinalıların çoğu, dış siyasetteki davranış biçimlerinin yanlış olduğunu ya da kent devletlerinin, kendi tabirleriyle, "kurtuluşu" için *arkhe*nin gerekli olmadığını düşünmüyordu. Bu nedenle, Atinalıların yaptıklarının ve yapmadıklarının hikmetini ve bunun ahlaki anlamını değerlendirmeye geçmeden önce neden böyle düşündüklerini anlamaya çalışmak gerekir.

Bu son derece önemli olayların çoğunda Perikles'in rolü, daha önce de sıklıkla görüldüğü gibi, kaynaklarımızca doğrudan kaydedilmemiştir. Bununla birlikte Perikles'in Yunan'ın Yunan'a karşı süregelen savaşında Atina (ve dolayısıyla birlik) siyasetini aktif olarak desteklediği açıktır. Perikles, 454 dolaylarında Atina'nın düşmanlarını rahatsız etmek için başlattığı büyük bir deniz seferine komuta etti. Megara'nın en batı ucundan denize açılan bu savaş gemileri, Peloponnesos'un kuzey kıyısındaki geniş bir bölgeye ani baskınlar düzenledi ve hatta belki de bölgeyi ele geçirdi. Gemiler daha sonra İtalya ve Sicilya güzergâhında hayati önemdeki bir rotaya, Yunanistan'ın kuzeybatısına doğru ilerledi.

Perikles, buradaki neredeyse tüm kentleri Atina saflarına çekmeyi başardı. Arkeologların bu geniş zaman dilimine tarihlediği, *ostrakismos* oylamasında kullanılan iki çömlek parçasında Perikles'in adının yer almasından hareketle, tüm bu değerli askeri hizmetlerine karşın hâlâ onun aleyhinde olan kişiler vardır.

450'lerin sonu Atina ve Perikles için büyük değişimlere gebeydi. 451'de Atinalılar Spartalılarla beş yıllık bir barış antlaşması imzaladılar. Kaynaklar bu iki azılı düşmanın yaptığı bu antlaşmanın arka planına ilişkin bilgi vermemektedir. Büyük olasılıkla iki taraf da yorgun düşmüştü ve birinin diğerine üstün gelemediği kanlı bir yenişememe haline dönüşen bu savaşı sürdürmeye gönülsüzdü. Mısır seferindeki çok sayıda can kaybı göz önünde bulundurulduğunda, Atina nüfusundaki azalma daha fazla insanın ölmesine yol açacak olan savaşa ara verme kararının alınmasında, şaşırtıcı bir şekilde (Sparta için olduğu gibi) bir etken değildi. Bu karar, yine Perikles'e itibar kazandıran başka bir önemli yasal düzenlemeye ("jüri hizmetleri ödeneğinden" sonra) dayanır. Yurttaşlık Yasası adı verilen düzenlemeye göre yalnızca Atina yurttaşı olan anne ve babadan doğan çocuklar Atina yurttaşı olabileceklerdi. Bundan önce bir çocuğun Atina yurttaşlığını tam olarak kazanması için gereken tek şey babasının Atinalı olmasıydı. Bu yasa, muhtemel vatandaş sayısını azaltarak -Atina'da resmi olarak ikamet eden yabancı statüsündeki kadınlar da dahil olmak üzere, yabancı uyruklu annelerden doğan ve doğacak tüm çocukların yurttaş olma ihtimalleri artık ortadan kalkıyordu- bilfiil Atina yurttaşlığının değerini artırdı. Yeni düzenleme aynı zamanda Atina yurttaşı olan kadınların konumunu da iyileştirdi.

Kimon'unkiler gibi yabancı uyruklu anneden doğan çocuklar, yasanın kabul edilmesinden önce dünyaya geldiklerinden söz konusu yasa, Perikles'in, tıpkı baş rakibi Kimon gibi Atinalı olmayan kadınlarla evlenen, üst sınıf üyesi çok sayıda Atinalı erkeğin aile bağlarını yok etme girişimi değildi. Daha muhtemel olan, Perikles'in Uzun Surlar'ın tamamlanmak üzere olduğu sırada, Spartalılara meylederek kent devletine ihanet eden bazı zengin toprak sahiplerinin kalkıştığı daha önce bahsedilen türden komplo benzeri yıkıcılıklardan kaynaklanan tehlikeyle mücadele etmenin bir yolu olarak, sıradan Atinalıların yurttaşlık bağlarını güçlendirmeye çalışmasıydı. Yurttaş kitleleri (erkekler gibi kadınlar da) sırf yurttaş olmanın gururunu yaşayabilirse, o zaman işçi, küçük tüccar, ço-

cuk bakıcısı sıfatıyla ya da dini törenler nedeniyle temas halinde oldukları bu zengin yurttaşların kalkıştığı yıkıcı faaliyetlerin saptanmasında daha uyanık olacakları umulabilirdi. Bu yurttaşlar, Kleisthenes'in altıncı yüzyılın sonlarında Atina'da kurduğu yeni demokrasiyi tehdit eden Spartalılara karşı direnmek için kendiliğinden bir araya gelen ataları gibi, sahip oldukları statüden kaynaklı yeni bir tatmin duygusu yaşayabilir ve bu sayede iç ve dış tüm düşmanlarına karşı kent devletlerinin bağımsızlığını ve istikrarını daha gayretle savunabilir; ayrıca kent devletinde kamusal yaşamın gidişatını belirleyen mecliste ve jüri kurullarında yer alarak Atina'nın radikal demokrasisine daha da şevk verebilirlerdi. Bu yoruma göre, Perikles, uzun vadede geçerli tek yol olarak gördüğü bir yöntemle, yani Atina halkının maddi refahını artırarak ve moralini yüksek tutarak Atina'nın gücünü korumaya çalışıyordu.

Eğer Perikles'in tasarlamakta olduğu şey bu ise, Atina'nın 451'de Sparta'yla barış yapmasından sonra bile ülkesine yönelik tehlikenin hâlâ kapıda olduğu konusunda haklı olduğu ortaya çıktı. Tam da bu dönemde Argos, Atina ile olan ittifakını bozdu ve Sparta'yla otuz yıllık bir barış yaptı. Argoslular ayrıca, geçmişte Pers Savaşları sırasında Kral Kserkses'le Yunanistan'da kendisine karşı direnmeme konusunda anlaştıkları gibi, şimdi de aynısını yaparak eski sıcak ilişkileri yeniden kurmak için o günkü Büyük Kral'a elçiler gönderdiler. Argos'un sadakatindeki yön değişikliği Atinalıların Sparta tehdidini çevrelemeye yönelik umutlarına sert bir darbe indirdi. Atina bu dönemde Piraeus'taki ana limanı geliştirmesi için Yunanların en meşhur şehir plancısı Hippodamus'la anlaştı. Bu devasa proje, meclisin, donanma tesislerinin mümkün olan en iyi durumda tutulması gerektiğinin bilincinde olduğunu gösteriyordu.

Bu tarih itibariyle Kimon sürgünden dönmüş ve görünüşe göre halkın ruh halinin, mevcut barış antlaşmasına rağmen Sparta'yla savaş durumuna geri dönmeye tehlikeli bir şekilde yakın olduğunu sezmişti. Saldırı yanlısı hemşerilerinin Peloponnesos'a bir donanma gönderme ihtimalinin önüne geçmek amacıyla, bunun yerine, Doğu Akdeniz'in kapısı ve Pers deniz gücünün kalbi olan Kıbrıs adasında bir köprübaşı elde etmek üzere kendisinin komuta edeceği büyük bir deniz gücünün gönderilmesi için meclisi ikna etti. Amacı Atinalıları sıkı bir talimle savaşa hazır halde tutmak ve savaş ganimeti elde etmekti. 200 triremden 60'ı Mısır'da Pers kralına karşı başlatılmış başka bir ayaklanmaya destek vermek üzere

Kıbrıs'tan yola çıkarıldı. Bu, Mısır'daki felaketin üzerinden çok da uzun bir süre geçmediği halde Delos Birliği'nin baş düşmanına direnmeye hâlâ hazır ve kararlı olduğunu gösteriyordu. Bu uzaklara yayılmış askeri hareketlilik sırasında ilk başta bazı başarılar kazanıldı ancak kısa süre sonra Kimon ağır bir hastalığa yakalandı. Ölüm döşeğindeyken yoldaşlarına ölümünü gizlemelerini, müttefiklerin de düşmanların da son ana kadar bunu duymamasını sağlamalarını istedi. Neticede tüm kuvvetler toparlanıp güvenli bir şekilde yurda dönebildi. Kimon'un cenazesi Atina'ya getirildi. Atina kent devletinde Pers İmparatorluğu'na karşı görev yapan tüm zamanların en başarılı generalinin anısını ölümsüz kılmak amacıyla anıtlar dikildi.

Bu tarihten sonra Delos Birliği donanması ve Pers filosu arasında başka bir deniz muharebesine ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı bilim insanları Kallias Barışı'nın (veya yenilenmesinin) bu dönemde yapıldığını düşünürler. Persleri Doğu Akdeniz'le (yeniden) sınırlayan bu anlaşma, aynı zamanda birliğin yağma amacıyla Pers ileri karakollarına düzenlediği saldırıların meşruluğunun ortadan kalktığı anlamına da geliyordu. Bu anlaşma son olarak, gelecekteki olası Pers saldırılarına karşı faal bir ittifaka yönelik ihtiyaç algısını azaltacak, belki de bazı müttefiklere yıllık ödemeleri yapmak konusunda giderek daha az istekli davranma cesareti verecekti. Neticede Delos Birliği ve Persler arasında resmi bir antlaşmaya mı varıldığı yoksa her iki tarafın da birbirine karşı daha fazla askeri faaliyet yürütmenin öngörülebilir gelecekte faydasız olduğu sonucuna mı vardıklarına ilişkin yeterli kanıt yoktur. Her ne ise, bu değişiklik ister hukuki ister fiili olarak gerçekleşmiş olsun, burada son derece önemli olan nokta Atina önderliğindeki ittifak ile Pers İmparatorluğu arasında artık faal bir düşmanlık durumunun olmadığıdır. Elbette o dönem hiç kimse bu yeni durumun ne kadar süreceğini tam olarak öngöremezdi. Aradan yaklaşık kırk yıl ve Perikles'in ölümünün üzerinden de uzun bir süre geçmesinden sonra Perslerin, Peloponnesos Savaşı'nda Spartalıların Atinalıları nihayet yenmesini sağlayan donanmayı finanse etmesine kadar Atina tarihine doğrudan herhangi bir etkilerinin olmadığı, ancak geriye dönüp bakıldığında anlaşılabilir.

Bununla birlikte Perikles'in, Yunanlarla Persler arasında Akdeniz'de yaşanan savaşın yeniden başlama ihtimalinin artık büyük oranda azaldığını düşündüğüne işaret eden gizemli bir kanıt vardır. Bu konudaki tek

kaynak olan Plutarkhos'a (*Perikles*, 17) göre Perikles, Atina meclisini Kongre Kararnamesi adlı bir kararname çıkarmaya ikna etmişti. Bu kararnameye göre Avrupa ve Asya'daki tüm Yunan yerleşimlerine heyetler gönderilerek tüm Yunan topluluklarından üç aşamalı bir gündemi tartışmak üzere Atina'ya temsilci göndermeleri istenecekti. Bu gündemler, Perslerin yakıp yıktıkları (ve anıt olması niyetiyle harabe halinde bırakılan) Yunan tanrılarının tapınakları konusunda ne yapılacağına karar verilmesi, barbar istilacılara karşı verilen mücadele sırasında Yunanistan adına vaat edilen fedakârlıkların yerine getirilmesi ve barış halinin korunarak herkese denizde güvenli geçiş hakkının tanınmasıydı.

Bu son derece önemli uluslararası diplomasi girişimi için yeterince tanınmış olmalarını sağlamak amacıyla hepsi de elli yaş ve üstü Atina elçileri, usulü dairesinde dört bir yana gönderildi. Onlardan barışı ve önergede dile getirildiği şekliyle, Yunanistan için "ortak bir faaliyet" tesis etmek amacıyla yapılacak kongreye katılmaları için Yunanları ikna etmeleri istendi. Perikles bu suretle Yunanların daha önce teşebbüs bile etmedikleri bir birlik oluşturarak onlara daha önce görülmemiş bir güç kazandırmak için ileriyi gören bir planın ana hatlarını çiziyordu. Pers Kralı Kserkses, Yunanların "birbirleriyle müzakere ederek birleşmek" zorunda olduklarını uzun süre önce dile getirmişti (Herodotos, 7.9). Yunanların bunu yapmamalarından memnundu çünkü içinde bulundukları bölünmüşlük onları çok daha zayıf bir hedef haline getiriyordu. Perikles, "karşılıklı çıkarları için birlikte çalışan Yunanlar" gibi yaratıcı bir vizyonla bu zayıflığın üstesinden gelmeye çalışıyordu.

Ancak hedefine ulaşamadı çünkü Spartalılar büyük bir yaygara koparak bu girişimi baltaladılar. Perikles'in böyle olacağını ta başından bildiği ve tek amacının, asla kabul etmeyeceklerini bildiği bir teklif sunarak Spartalıların bencil fırsatçılar olduğunu ifşa etmek olduğu söylenir. Bu çıkarım olasılık dahilindedir çünkü Spartalıların, kendilerinden başka herkesin aleyhine de olsa kendi güçlerini artırma fırsatı vermeyen herhangi bir girişime katılmayı reddetmesinin hiç kimseyi asla şaşırtmayacağını, o güne kadarki Yunan tarihi açıkça göstermiştir. Perikles ayrıca Sparta kaynaklı bir bozgunun Atina'nın diğer Yunanlarca daha çok desteklenmesini sağlayacağını hesap etmiş olabilirdi. Bununla birlikte Perikles'in Doğu Akdeniz bölgesindeki yeni durumun akılcı bir değerlendirmesini yaparak, bu anın, yalnızca Perslerin geri dönmesine

karşı kalıcı bir savunma tesis etmeyi amaçlayan bir ittifak değil, aynı zamanda tanrıların herkesi kucaklayıcı kutsamasını elde etmeyi amaçlayan bir ittifak oluşturarak tüm Yunanların (ya da en azından mümkün olduğunca çok Yunan'ın) güvenliğini, gücünü ve refahını sağlamak için bugüne kadarki en iyi fırsat olduğu sonucuna varmış olması bana çok daha olası gelmektedir. Bir başka deyişle Spartalıların da içinde olduğu bu birlik, Yunanların yalnızca henüz baş göstermiş bir tehdide yanıt vermesini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda güvenlik ve refahları açısından gerçek bir ilerleme elde etme konusunda etkin olma fırsatına sahip olacaklardı. Ancak Spartalılar yüzünden bu hedef gerçekleşmedi. Kongre Kararnamesi ile ilgili yaşanan bu keskin hayal kırıklığı, Atina siyasetinin belirlenmesinde bir kez daha merkeze yerleşmekte olan Sparta'nın niyetleri konusunda Perikles'in yaşamı boyunca biriktirdiği sert derslere sadece bir yenisini daha eklemiş oldu.

8. Bölüm

Perikles "Atinalıların Birincisi" Oluyor

Perikles 440'larda Atina demokrasisinin liderliği yarışını kazanarak zirveye erişti. Bu dönem iç ve dış siyasette neredeyse aralıksız çatışmaların yaşandığı bir dönemdi. Spartalılar, Perikles'in Yunan birliği teklifini geri çevirmelerinin devamını, Apollon tapınağında üstün bir konum elde etmek amacıyla Delphoi'ye askeri birlik göndererek getirdiler. Spartalılar yurtlarına döndükten sonra Atinalılar, bu harekete düşmanlarının tapınakta yaptığı düzenlemeleri tersine çevirmek üzere Perikles'in başında olduğu bir sefer düzenleyerek karşılık verdiler. Perikles, kâhine danışma sırası bekleyenlerin en önüne geçme ayrıcalığının Atinalılara ait olduğunu göstermek için bu kutsal mekândaki tunç kurt heykeline Atinalıların adını kazıyarak bu hazine değerindeki avantajı Spartalıların elinden aldı. Atina ve Sparta arasında 451'de yapılan barış anlaşması belli ki aşınıyordu.

Alışıldığı üzere antik kaynaklarda olayların zamandizini karışıktır. Ancak Perikles'in Atina toprakları dışındaki askeri harekâtlarda komutan olarak önemli bir rol oynamaya başladığı açıktır. Yine de Atina'da halkın tartışmasız en iyi general olması sıfatıyla saygı duyduğu ikinci bir Kimon yoktu. Ayrıca 440'ların başında Tolmides'in askeri itibarı, görünüşe göre Perikles'in itibarı kadar yüksekti ama Perikles, aşağı yukarı 447'de Trakya yarımadasının Kherrhonesos [Gelibolu] bölgesine düzenlenen sefere komuta ederek büyük bir övgü kazanmıştı. Kimon'un ataları uzun süre önce, Karadeniz kıyılarından temin edilip güneye nakledilen, hayati önemdeki tahıl ve kereste ürünlerinin geçiş güzergâhı olan boğazı kontrol eden yarımada kentlerine Atinalıları yerleştirmişlerdi. Trakyalılar, topraklarının bu şekilde gasp edilmesinden hep rahatsızlardı ve sürekli olarak Yunan yerleşimlerine akınlar düzenliyorlardı.

Perikles burayı işgal etmek için büyük bir yerleşimci grubu göndererek ve yarımadanın iki ucunu birleştiren yaklaşık altı kilometre uzunluğunda bir savunma duvarı inşa ederek stratejik öneme sahip bu bölgede Atina varlığını yeniden tesis etti. Perikles bu yenilikçi planı yaparken, büyük olasılıkla Pers Savaşları'nın sonunda girişilen ve başarıyla sonuçlanan Kherrhonesos harekâtının komutanı olan babasından bölge hakkında uzun zaman önce edindiği bilgilerden yararlanmıştı. Dahası Themistokles'in Salamis Muharebesi'nde Yunan saldırısına hazırlanırken yaptığına benzer şekilde Perikles de sonuç alıcı bir dizi taktik geliştirmek için topografyayı analiz etmiş ve düşmanın teknik sınırlılıklarını hesaplamıştı. Perikles'in komuta ettiği askeri birliklerin kazandığı bu zafer, önemli bir ikmal güzergâhını güvence altına alarak ve tehlikelerle dolu bir bölgede yeni bir başlangıç yapma riskini alan girişimci yurttaşlara mali durumlarını geliştirme fırsatı sağlayarak Atinalıların ekonomik refahına katkıda bulundu.

Bundan kısa bir süre sonra, Perikles ve Tolmides'in, Atina'nın hemen kuzeyinde yer alan ve bölge kent devletlerinin birbiriyle savaşıp durduğu Boiotia'daki askeri bir harekâtla ilgili mecliste girdikleri karşılıklı mücadele Atina'daki itibar yarışını hararetlendirdi. Perikles, devletler arası siyasetin istikrarsızlığını Boiotialıları rüzgârda hızla savrulan ve bu şekilde sertçe çarpıp birinin diğerini devirmesiyle bilinen çalı meşelerine benzeterek dile getirdi. Gözü kara cesaretiyle ün yapmış bir komutan olan Tolmides, bir grup gönüllüyü sefere çıkmaya ikna etti. Perikles sözlerini "Tolmides Perikles'i dinlemese bile, en bilge danışmanı, zamanı bekleyerek hata yapmış olmaz" diyerek bitirdi (Plutarkhos, 18). Ne yazık ki bu söz doğru çıktı. Tolmides'in askerleri başta başarılıydı; Khaeronea'yı alıp kent merkezinde garnizon kurdular ve kent halkını köle olarak sattılar ancak daha sonra içlerinde on yıl önceki Oenophyta zaferinden beri Atina'nın egemenliği altında olan kentlerden sürülen Boiotialıların da olduğu bir ordu tarafından Khaeronea'da kesin bir yenilgiye uğratıldılar. Tolmides ve askerlerinin çoğu hayatını kaybetti; Atina da Boiotia toprakları üzerindeki hâkimiyetini yitirdi. Bu korkunç yenilgi Perikles açısından da kişisel sonuçlar doğurdu: Ölenler arasında Alkmeonoğulları tarafından akrabası olan Kleinias da vardı. Kleinias'ın oğulları babalarının ölümünün ardından Perikles'in evinde, onun vesayeti altında yaşadılar. Bu çocuklardan biri, daha sonraları yabaniliğiyle

ün salan, ortalığı karıştıran, delifişek biri olan ve komutan olarak parlak ancak kötü şöhretli kariyeri Peloponnesos Savaşı'nın ikinci yarısı boyunca süren Alkibiades'ti.

Tolmides'in ölümüyle Perikles, Atina'nın en önemli generali konumuna yükseldi. Böylece Atina'nın kuzeydoğusunda bulunan Euboia adasındaki kent devletleri 446 yılında Delos Birliği'ne karşı ayaklandığında komutanlık sırası ona gelmiş oldu. Euboialılar belki de, Atina'nın Sparta'yla yaptığı beş yıllık ateşkesin sona ermesine aldanarak ayaklanmışlardı ve Peloponnesosluların, ortak düşmanları olan Atinalılara karşı harekete geçeceklerini umuyorlardı. Perikles, ta eskiden, akrabası Kleisthenes'in döneminde ve daha sonra Pers Savaşları sırasında yaşanan Euboia'nın dahil olduğu tehlikeli olaylardan, bu komşusunda herhangi bir sorun çıktığında Atina'nın savunma çıkarlarının tehlikeye girdiğini öğrenmişti. Bu açık askeri tehlike, Perikles asilere karşı sefere çıktığında daha da arttı çünkü Atina'nın hemen batısındaki Megaralılar seferi fırsat bilip Atina'yla olan ittifaklarını bozdular. Ardından Sparta'nın kuzeydoğu Peloponnesos'taki müttefiklerinin desteğini alarak topraklarında konuşlanmış Atina garnizonlarındaki askerleri öldürdüler ve Sparta ile yeniden ittifak kurdular. Sınırlarının hemen dibinde Sparta yanlısı bir düşman beliren Atina, şimdi Peloponnesos'taki ezeli düşmanının doğrudan saldırısına açık hale gelmişti.

Spartalılar durumdan faydalanmakta gecikmediler ve Megara'ya yardım amacıyla bir piyade birliği gönderdiler. Sparta birlikleri Atina topraklarının batısına doğru ilerleyişleri sırasında bölgedeki mülklere büyük zararlar verdi. Atina'ya hem batıdan hem de doğudan eşzamanlı olarak yapılan bu saldırılar, en az Sparta'nın altıncı yüzyılın sonunda Atinalıları alt etmek için düzenlediği iki kollu saldırılar kadar yoğun ve etkiliydi. Perikles birliklerini Euboia'dan hızla geri döndürdü ancak Sparta ordusunu sahrada gözlemledikten sonra, aşağı yukarı altmış yıl önce atalarının yaptığının aksine, bu ciddi kriz anında Spartalılarla şiddetli bir meydan muharebesine girmenin intihar olduğuna karar verdi. Yurttaşlarına her zaman söylediği gibi amacı, olayları yönlendirebildiği sürece, onları sonsuza dek ölümsüz kılmaktı. Yaşadığı dünyada en kıt kaynak olan insan yaşamını, felaketle biteceğini tahmin ettiği, üzerinde düşünülmemiş bir gövde gösterisi uğruna hiçbir zaman harcamama kararı, Perikles'in bilgiye dayanan muhakeme yönteminin bir parçasıydı.

Ancak Spartalı istilacıların Atina ordusuyla doğrudan karşı karşıya gelmeden birdenbire ve esrarengiz bir biçimde yurtlarına dönmelerini herkes şaşkınlıkla izledi. Görenler "ne oldu acaba?" diyordu. Yanıt, Perikles'in, savaş meydanındaki üstün nitelikli Sparta birlikleri karşısında öylece pes etmediğiydi. Bunun yerine, ülkelerinden uzaktaki Spartalı generallerin eğilimleri hakkında sahip olduğu bilgilere dayanarak gizli bir taktik geliştirmek için aklını kullanmıştı. Spartalı genç generalin danışmanına, komutanını Megaralılara destek olmak için düzenlenen bu seferden vazgeçmeye ikna etmesi için rüşvet verilmesini sağladı. Spartalıların komutanı, Pers Savaşları sırasında kötü bir itibar edinmiş olan Pausanias'ın yirmi beş yaşındaki oğlu Sparta kralı Pleistoanaks'tı. Perikles bu gizli planını tasarlarken şüphesiz yalnızca Pausanias'ın rüşvetçiliğini değil, aynı zamanda Pers Savaşları sırasında Perslere yardım eden Tesalyalıları cezalandırmak üzere 470'lerde düzenlenen sefere komuta ettiği sırada Sparta kralı Leotykhidas'ın düşmandan nasıl rüşvet aldığını da anımsamıştı. Perikles Atina'yı kurtarmak için, yurttaşlarına kendi çıkarlarına odaklanarak para kazanmayı yasaklayan Sparta kanunlarını ihlal etmeleri için zenginler tarafından baştan çıkarılan Spartalı liderlerin ya da en azından bazılarının bu kanıtlanmış zayıflıklarından yararlanmıştı. O yıl Perikles general olarak hizmet ettiği dönemdeki idari ve mali tasarrufları nedeniyle kamusal teftişe tabi tutulduğu sırada (Atinalı üst düzey kamu görevlileri her yıl bu teftişten geçerdi) herhangi bir açıklama içermeyen büyük bir miktarın nereye harcandığı sorulduğunda, sonradan meşhur bir özdeyiş haline gelecek bir yanıt verdi: "Gereken yere" (Plutarkhos, *Perikles*, 23; Aristophanes, *Bulutlar*, 858-859). Bu gereken yerin, deneyimsiz amirini Atina'yı yok etme tehlikesi barındıran bu seferden vazgeçmeye razı etmesi için yığınlarca Atina gümüş sikkesi rüşvet alan, komutanın güvenilir danışmanı Pleistoanaks olduğu açıktır. Perikles'in hazineye ait bu kadar yüklü miktarda parayı önceden meclis onayını almaksızın kendi inisiyatifiyle kullanabilmesi ve bu kararının, inatçılıkları dillere destan olan, devlet hazinesinden yapılan harcamalar hakkında her zaman tam bir hesap verilmesi konusunda ısrar eden ve genellikle inceleme sonuçlarını herkesçe görülebilmesi için taşlara kazıyan, ayrıca faaliyetlerinden hoşnut olmadıkları liderlerin üzerine gitmekten asla geri durmayan hemşerileri tarafından kabul edilmiş olması, onun bu dönemdeki siyasi hâkimiyetinin çarpıcı bir kanıtıdır.

Perikles gizli kapaklı rüşvet vererek Sparta ordusunun Atina topraklarını terk etmesini sağladıktan sonra birliklerini tekrar Euboia'ya soktu ve bu stratejik bölgenin kontrolünü yeniden ele geçirdi. Bölgedeki Halkis kent devletinin bazı zengin yurttaşlarını, muhtemelen kentte Atina'ya sempatiyle bakan demokratik bir hükümeti el altından çökertmeye çalışacağından şüphelendiği için sürgün etti. Daha sonra yine Euboia'daki Histiaea kent devletinin sakinlerini, ele geçirdikleri bir Atina savaş gemisinin mürettebatını öldürdükleri için cezalandırmak amacıyla anayurtlarını terk etmeye zorladı; böylece burayı Atinalı yerleşimciler ele geçirebilecekti. Ebedi bağlılık yemini ettikleri halde ittifaka sadakatsizlik eden müttefiklerinin bu ihanetlerinin sonucunda gelir kaynakları üzerinde artık hiçbir haklarının olmadığına karar verip bunlara el koyarak Atina'nın gücünü artırmaktan yana olduğunu, bu hamleleriyle bir kez daha kusursuz biçimde ortaya koydu.

Atinalılar Delos Birliği'ne etkin bir biçimde komuta etme kapasitelerini daha da geliştirmek amacıyla, aşağı yukarı bu dönemde, on yıl önce inşa edilen iki duvarın arasındaki boşluğa üçüncü bir Uzun Sur yapmaya başladılar. Bu yeni tahkimat, en kuzeydeki surun yakınına ve bu sura paralel olarak inşa edildi. Böylece kent merkezi ile başlıca liman olan Piraeus'u doğrudan birbirine bağlayan bir koridor eklenmiş oldu. Bu ilave surla, birinci sınıf Sparta piyadesinin bile kesinlikle nüfuz edemeyeceği, Atinalıların düşmana karşı yapılacak deniz saldırılarında geride kalan müttefiklerine her zaman savaş gemisi gönderebileceği ve halkın gıda ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar tahılı, triremlerin yapımı ve tamiri için gereken keresteyi kesintisiz olarak ithal edebilecekleri bir bariyer tamamlanmış oldu.

Atinalılar bu dönemde kara kuvvetlerini güçlendirecek değişikliklere de gittiler. En önemlisi, süvari birliğinin mevcudunun 300'den 1.000'e çıkarılmasını finanse etmek için devlet hazinesinden harcama yapılmasına karar vermeleriydi. Bu masraflı yükümlülüğün altına girmek zorunlu görünüyordu çünkü Atinalıların bir zamanlar müttefiki olan Tesalyalılar, 446 yılındaki Sparta istilasında Atina'ya yardım etmek üzere süvari göndermemişlerdi. Bu dönemde hiçbir Yunan kent devletinin sağlam ve dayanıklı bir süvari gücü yoktu, yani Atinalılar, geleceği düşünerek (Perikles Spartalılarla sürekli bir çatışma halinde olacaklarını öngörüyordu) orduda yenilik yapmaya girişmişlerdi. Düşman saldırıla-

rını rüşvetle önlemek her zaman mümkün olmayabilirdi ve Atina'nın, kendi süvarisiyle Sparta hoplitlerini taciz edebilmesi, ordunun kendisinden daha üstün bir düşman kuvvetiyle karşılaşması durumunda *rope-a-dope* olarak adlandırabileceğimiz taktiği uygulamakta yararlı olabilirdi (yirminci yüzyılda dünya boks şampiyonu Muhammed Ali, kendisinden daha kuvvetli bir rakiple karşılaştığında savunma odaklı bu taktiği kullanarak zafere ulaşırdı).*

Benzer şekilde kara çarpışmalarında yer alacak ve deniz muharebelerinde triremlerin güvertelerinde görev yapacak bir okçu birliğinin finanse edilmesi konusunda meclisin ikna edilmesi, muhtemelen yine Perikles'in inisiyatifiyle oldu. Bu okçu birlikleri, hafif silahlı birliklerin püskürtülmesinde ve özenle dizilmiş ağır zırhlı birliklerden oluşan muharebe hattının ok yağmuruna tutularak dağıtılmasında etkili olabilirdi. 431'de Peloponnesos Savaşı patlak verdiği sırada Atina'nın elinde 1.600 hafif zırhlı okçu vardı. Perikles, ağır zırhları, dev kalkanları ve uzun mızraklarıyla eski zamanların soylu kahramanlarını andıran, yalnızca toplumlarının güvenliğinin değil aynı zamanda şerefinin de koruyucusu olan bir ordu fikrine sahip Yunanlara köklü bir değişiklik gibi görünecek yeni bir taktik yaklaşım benimseyerek, Spartalılara karşı ağır piyadeleri savaşa sürmekten imtina etti. Perikles, bilgiye dayanan muhakemesine güvenerek hemşerilerini bu geleneğin terk edilmesi gerektiğine ikna edebilmişti ancak bazıları onu korkaklıkla suçladı.

Bu askeri gelişmeler (üçüncü bir Uzun Sur, süvari sayısının artırılması ve okçular) Perikles'in yaşadığı dönemde Atinalıların içinde bulunduğu sürekli ve yoğun uluslararası gerginlik durumuna gereken karşılığın verilebilmesi için Atina'nın askeri güç bakımından kendi kendine yeterli olmasını amaçlıyordu. Bu bağlamda Delos Birliği donanmasının üstünlüğünün muhafaza edilmesi de, daha fazla değilse de eşit derecede önemliydi. Perikles, triremlerin yılın sekiz ayında, yani fiilen Akdeniz'in epey sakin olduğu bütün bir süre zarfında denizde tutulması konusunda meclisin desteğini alarak kendisini bu zorunlu savunma yöntemine adadı. Bu özel gemilerin hız için tasarlanmış dar gövdeleri kötü hava koşulla-

* Boksta, bir boksörün rakibi karşısında kendisini savunmasız gibi göstererek, rakibine saldırı fırsatı vermesi ve ardından karşı saldırıya geçmesini ifade eden bir taktik. Muhammed Ali, geliştirdiği bu taktiği rakipleri Foreman ve Frazer'a karşı kullanmıştır-ç.n.

rına uygun olmadığından sert kış rüzgârlarıyla baş edemezdi. Triremlerin mürettebatı, fiziksel sağlamlık ve beceri bakımından Yunan dünyasının en iyi denizcileri haline gelmek için sürekli talim yapıyordu. Bütün bunlar yüklü meblağlar gerektiriyordu. Mevcut gemiler donatılmalı ve tamir edilmeli, yeni gemiler inşa edilmeli ve kürekçilere ödeme yapılmalıydı. Bu masraflar Delos Birliği üyelerinin yaptığı yıllık ödemelerle karşılanıyordu. Kimon döneminden beri giderek daha çok üye, birliğe kendi gemi ve mürettebatını vermektense birlik hazinesine nakit ödeme yapmanın kendileri açısından daha kolay olduğuna karar vermişti (bu eğilimi Kimon'un teşvik ettiği söylenir). Bu nedenle müttefikler, Atinalıların triremleri Piraeus tersanesinde inşa etmesine ve mürettebatı da Atina yurttaşları veya diğer kent devletlerinin bu yorucu işi yapmaya gönüllü yurttaşları arasından seçmesine izin verdiler. 440'ların ortaları itibariyle sadece birkaç büyük birlik üyesi, Atina'nın ağırlıkta olduğu birlik donanmasına kendi filolarından gemi gönderiyordu.

Triremlerin önemli bir kısmının artık doğrudan Atina kontrolünde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, diğer müttefiklerle bir anlaşmazlık çıkması durumunda ve eğer bıçak kemiğe dayanırsa, Atina meclisinin birlik donanması üzerinde etkin bir denetim kurabileceği doğruydu; zira savaş gemilerinin çoğu Atinalılar ve destekçileri tarafından sevk ve idare ediliyordu. Ne yazık ki bu noktada birlik kararlarının nasıl alındığını tespit etmek mümkün değildir. Thukydides, daha önce bahsedildiği gibi, birliğin başlangıcındaki demokrasinin Atina'nın hırsları karşısında çöktüğünü iddia eder. Eğer Atina ve Delos Birliği üyeleri arasındaki ilişkileri açıklayan yazıtlar daha iyi muhafaza edilselerdi ve tarihlendirilmeleri daha güvenilir olsaydı birliğin en güçlü devleti ile daha zayıf üyeleri arasındaki bu etkileşimlerin dinamiklerini değerlendirirken kendimizden daha emin olabilirdik; ancak şu anda Thukydides'in görüşünü çürütecek bir kanıt bulunmamaktadır.

Örneğin konuyla ilgili, 440'ların veya 420'lerin ortalarına ait olduğu düşünülen Halkis Kararnamesi (Fornara, *Translated Documents*, no: 103) adı verilen epigrafik* bir belge vardır. Belgede Halkis (Euboia'da bir kent devleti) halkının "Atina halkına itaat etmeye" ve sadık kalmaya yemin edeceği yazılıdır. Bu ifade, günümüzde kesinlikle baskı kurmak

* Yazıt bilimi-ç.n.

olarak anlaşılır ancak metnin aynı zamanda Halkisliler ve Atinalılara karşılıklı yükümlülükler getirdiğini, özellikle de bir yargı süreci olmadan Halkislilerin yasal korumadan, malvarlıklarından ve gelirlerinden mahrum edilmemesini güvence altına aldığını unutmamak, adil olmanın gereğidir. Öte yandan eğer bu kararname gerçekten de Spartalıların Atina topraklarını işgal ettiği sırada Euboia ayaklanmasının patlak verdiği çalkantılı döneme aitse, o vakit Atina'nın Halkis'e dayattığı bu düzenlemelerin iki taraf arasında açık bir eşitsizlik yarattığı ve bu nedenle birliğin başlangıcındaki demokrasinin aşındığına işaret ettiği iddiası güçlenecektir. Bu gelişme, Perikles'in siyasi egemenliği döneminde hiç şüphesiz giderek yükselen bir Atina emperyalizmine kadar varacaktı.

Bu başlık altında, çok hasar görmüş ve yine tarihsiz bir yazıtın (yazıtın 440'larda mı, yoksa bundan onlarca yıl sonra, Peloponnesos Savaşları sırasında mı dikildiği tartışmalıdır) Atinalıların müttefik devletlere kendi paralarını basmayı durdurmalarını ve yalnızca Atina sikkelerini kullanmalarını buyurduğu da iddia edilmiştir (Fornara, *Translated Documents*, no: 97). Atina'nın mali tekeli uğruna bağımsız kent devletlerinin para basma yetkisinin bu şekilde baskı altına alınması, Atina'nın müttefiklerinin tam bağımsızlığını reddetmesi olarak yorumlanır. Atina'nın zengin gümüş madenlerinin beşinci yüzyılın ortalarından itibaren Atina'nın çok miktarda sikke kesmesine olanak sağladığı şüphesiz doğrudur. Bununla birlikte gerçekte olan şey, Atina'nın diğer devletlerin para birimlerini doğrudan baskı altına almasından ziyade bu yapıda ve böylesi bir güvenilirlikle (yani sikkelerin içerdiği gümüşün saflığının ve ağırlığının sabit olması) büyük miktarlarda bastığı paranın Doğu Akdeniz pazarlarında tercih edilen para birimine dönüşmesi gibi görünmektedir. Para Darbı Kararnamesi adı verilen kararname (ağırlık ve ölçü birimleri için de belli bir standart getirmesi nedeniyle Standartlar Kararnamesi olarak da adlandırılır), para basmayı muhtemelen sadece, Delos Birliği üyelerinin ödemelerini Atina para birimiyle yapmaları için denetim altına almıştı. Böylece bu kadar çok miktarda sikkenin çok daha doğru ve hızlı sayılması ve toplam değerinin belirlenmesi sağlanacak, birlik hazinesine girecek yabancı para birimlerinin birbirine çevrilmesi için masraf yapılmasına ve sorun çıkmasına meydan verilmeyecekti. Bu yoruma göre Para Darbı Kararnamesi (eğer 440'lardan itibaren yürürlükteyse), Halkis Kararnamesi gibi (eğer 440'larda

çıkarıldıysa) emperyalizmin Perikles döneminde gelişmeye başladığının göstergesi sayılamaz.

Bu epigrafik belgeler Peloponnesos Savaşı'nın Perikles'in ölümünden sonraki dönemine ait olsa ve dolayısıyla bu belgelerin Perikles'in siyasi liderliğiyle ilgili bir değerlendirmeyle alakası olmasa bile, birliğin parası ve bu paranın nasıl harcanması gerektiği meselesinin bu ilk dönemlere ait olduğu açıktır. Bu ihtilaf aslında 440'larda patlamaya hazır haldeydi. Perikles ve siyasi rakipleri arasındaki siyasi hesaplaşma halinde doruk noktasına ulaştı. Bu tartışmanın odağında, Altın Çağ Atina'sının en kalıcı üne sahip ve en masraflı mimari başarılarının finanse edilmesi konusu vardı. Bu inşaat programında önem bakımından ilk sırada olan Parthenon'du ("Bakire Tanrıça Tapınağı"). Akropolis'te inşa edilen bu devasa tapınak, lütfuyla Atinalıları zafere taşıyan savaşçı tanrıça sıfatıyla Athena'ya adanmıştı. Tapınağın inşasına 447'de başlandı ve tamamlanması on beş yıl sürdü. Parthenon'un nasıl finanse edildiğini belgeleyen, günümüze ulaşan yazıtlarda Perikles'ten ismen bahsedilmez ancak antik kaynaklarda Atina meclisini bu iddialı imar ve inşaat programına ikna edenin Perikles olduğu açıkça belirtilir. Bu eserlerin tasarımına ve inşaatına nezaret etmek gibi üst düzey bir işi üstlenen mimar ve sanatçı Phidias'ın, Perikles'in yakın dostu olduğu da söylenir.

Standart bir Yunan tapınağı biçiminin benimsendiği Parthenon, tanrıçanın şahsi ikametgâhıydı; bu nedenle o dönemki tüm tapınaklar gibi, ibadet edenlerin rasgele girebilecekleri bir yer değildi. Halka açık ibadetler ve özellikle kurban törenleri, tapınak binasının dışında, devasa bir sunağın durduğu yerde yapılırdı. Tapınağın zemin planı da standarttı; üzerine sütunların sıralandığı yükseltilmiş bir platform üzerinde dikdörtgen bir taş blok. Ancak 70 metre uzunluğu ve 30 metre genişliği ile Parthenon zamanının tüm tapınaklarından daha büyüktü. Bu devasa anıtın tamamlanması için yirmi bin ton yerel mermer kullanılmıştı. Çevresindeki revaklarda diğer kutsal yapılarda olduğundan çok daha fazla sayıda sütun vardı. Çatıyı desteklemek üzere yukarı doğru yükselen bu boru biçimli destekler, Dor Nizamı adı verilen gösterişsiz üsluba göre oyulmuştu. Ayrıca Parthenon'un muazzam kütlesinin görkemini daha da artırmak ve tamamen düz çizgilerden oluşmuş algısı (mimaride, tam doğrusal hatlar kavisliymiş gibi görünür) yaratmak amacıyla basamaklarla kaplı yükseltilmiş kaidesine hemen göze çarpmayan kıvrımlar ve

eğimler ekleyen Phidias ve emrinde çalışan mimarların bu tasarımı, insanın doğayı dönüştürürken kullandığı bilgisinin ve akıl yürütme becerisinin boyutlarını yansıtıyordu. Tüm dünyanın hayran kalmasını sağlamak üzere inşa edilen bu çarpıcı tapınak, yapım masraflarını üstlenenlerin gücüne ilişkin verilmek istenen mesajın tonunu da vurguluyordu.

Bu mesajın önemli bir kısmı da Parthenon'un içine ve dışına yerleştirilen çok sayıda heykelle ifade edilmiştir. İç kısımda altın ve fildişinden yapılmış, yaklaşık 12 metre uzunluğunda, zırhlar kuşanmış ve önünde büyük bir kalkanla tanrıça Athena'yı betimleyen bir heykel vardır. Athena, yana doğru açtığı elinde zaferin ilahi simgesi olarak yaklaşık iki metrelik bir Nike heykeli tutar. Dış kısımda Parthenon'un üst bölümlerini süsleyen oyma rölyef figürler bulunur. Alınlıklarda (tapınağın doğu ve batı yüzündeki sütunların tepesindeki üçgen boşluklar) Athena'nın kent devletinin koruyucusu olarak resmedildiği çeşitli sahneler vardır. Metopelerde ise (yapının dört tarafında yer alan dış sütunların üzerindeki oyma paneller) düşman *kentauros*lara (insan başlı at gövdeli yaratıklara) ve diğer uygarlık düşmanlarına karşı kazanılan zaferler betimlenmiştir. İçlerinde en göz alıcı olanı, revakların içindeki dört duvarın tepesini dolanan bir frizdir (oyma rölyef figürlerin yer aldığı kesintisiz bir kemer). Heykeller, parlak renklerle boyanmış ve hem canlıymış gibi hem de görsel olarak çarpıcı görünmeleri için ışığı yansıtan parlak metallerle donatılmıştır.

Parthenon frizi Dor sütunlara sahip bir tapınak için mimari açıdan fazlasıyla ayırt edicidir çünkü bu tür "film şeridi" benzeri süslemelere, genelde daha incelikli bir üslup olan İyon Nizamı'yla yapılan binalarda rastlanır. Frizde tanrıların önünde geçit töreni yapan erkekler, kadınlar, çocuklar ve atlar resmedilmiştir. Bu karmaşık tören alayı, günümüzün çizgi romanlarındaki illüstrasyonların gördüğü işleve benzer şekilde, devinimi çağrıştırır. Frizdeki figürlerin kimleri temsil ettiği ve ne anlama geldikleri günümüzün bilim insanları arasında hâlâ tartışılan ve üzerinde anlaşılamayan bir konudur. Perikles biyografisi açısından önemli olan nokta ise, frizde resmedilen insanların neredeyse kesinlikle Atinalılara benziyor olmasıdır; ancak bu kişilerin Perikles'in döneminden mi yoksa Atina'nın kurulduğu uzak geçmişten mi olduğu bilinmemektedir.

Daha önce hiçbir Yunan kent devleti yurttaşı, bir tapınağın kendilerinin (veya atalarının) heykelden temsilleriyle süslenmiş bir tapınağı

hizmete sokmamıştı. Bu şekilde, Parthenon ile Atinalılar ve tanrılar arasında diğer tüm kent devletleri ve tanrıları arasındaki ilişkileri gölgede bırakan, eşsiz bir bağ olduğu ilan ediliyordu. Atina'ya duyulan güvene ilişkin bu rekabetçi iddia, Atina'nın Persleri Marathon ve Salamis'te yenilgiye uğratma, Delos Birliği'nin liderliğini üstlenme ve savaş ganimetleri ve uluslararası deniz ticareti sayesinde zenginliğini en üst seviyeye çıkarma konusundaki başarısını yansıtıyordu. Atinalılar bunu açıkça ifade etmek için, genel olarak bütün tanrıların ve özel olarak da Athena'nın inayetinden en çok yararlananın kendileri olduğunu herkesin görmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu yeni tapınak, hem bu dünyadaki düşmanlarına hem de kaosun kozmik güçlerine karşı zafer kazanmalarını sağlayan tanrıların Atinalılara bahşettiği kutsal desteğe olan minnettarlıklarının bir ifadesiydi.

Parthenon'un, savaş tanrıçası olmasının öne çıkarıldığı dev bir Athena heykeline ev sahipliği yapması da ayrıca anlamlıdır. Atinalılar bundan birkaç yıl önce (kesin tarihi tartışmalıdır) Akropolis'in dışına yerleştirilmek üzere, neredeyse Parthenon'daki heykel kadar büyük, tunç bir silahlı Athena heykeli yontması için Phidias'la anlaşmışlardı. Athena Promakhos ("Muharebenin Ön Saflarında") adı verilen heykelin elindeki mızrağın ucu o kadar parlaktı ki, Piraeus limanının girişinden bile görülebiliyordu. Heykelin tamamlanması için gereken büyük miktardaki tunç, Marathon Muharebesi'nden elde edilen savaş ganimetiydi. Athena Promakhos ve Parthenon Athena heykellerinin ikisi de aynı mesajı veriyordu: Zeus'un acımasız ve bilge kızı, düşmanlarına karşı kendilerini savunan Atinalıların yardımına koşmaya hazırdır.

Atinalıların güçlerine duydukları güvenin bir diğer ifadesi, Perikles'in projesinin bir parçası olarak Akropolis'e dikilen bir başka yapının heybetli büyüklüğünde yankılanıyordu. Bu yapı, şehrin ortasındaki dağlık burun üzerinde yükselen kutsal mekânın ana girişini çevreleyen sütunlarla bezenmiş, masif mermerden yapılma bir ana kapıydı. Bu *propylaia*nın* dış yüzü, Akropolis'in doğu yamacından yürüyerek gelenler tapınağa yaklaştıkça tepede belirmeye başlardı. Yapı daha sonra ziyaretçileri görece alçak bir tavan ve kapalı bir iç mekân aracılığıyla önlerine aniden Akropolis platosunun en yüksek noktasında çok daha heybetli görünen Parthenon'un

* Antik Yunan mimarisinde anıtsal giriş kapısı-ç.n

çıktığı diğer tarafa yönlendirirdi. "Zirvede" yer alan bu ana giriş kapısını görenler, Atinalıların bir giriş kapısına bu kadar çok para harcamasını her zaman çok şaşırtıcı bulurdu. Bu imar-inşa projesinin masraflı olduğu konusunda haklıydılar. Parthenon ve *propylaia*nın maliyeti bugünkü 1 milyar dolardan daha fazlaydı ve bu, antik Yunan'da hiçbir kent devletinin kamusal işler için harcayamayacağı olağanüstü bir rakamdı.

Perikles'in liderliğinin altın çağında inşa edilen yapılar sadece bunlardan ibaret değildi. Agoranın hemen batı ucunda, teknoloji tanrısı Hephaestos'a adanmış, bir başka büyük mermer tapınak daha yükselmeye başladı. Bu yapıda, bazıları Atina demokrasisinin efsanevi kurucusu Theseus'un kahramanlıklarını betimleyen ayrıntılı yontu bezemeler yer alıyordu. Akropolis'in güney kısmında yurttaşların müzikal performansları izleyebilmesi için Odeon adı verilen yenilikçi bir konser salonu inşa edildi. Odeon, Perslerin Büyük Kral'ının eğlenceler düzenlediği lüks çadırın bilinçli bir taklidiydi ve Perikles'in etkisi altındaki Atina'nın, yurttaşlarına krallara layık olanaklar sunduğunun mimari ifadesiydi. Kent merkezinin biraz uzağında yer alan, Atinalı erkeklerin kendilerinden beklendiği gibi, hem iyi görünmeleri hem de yurttaş milislerinde hizmet vermeye hazır olmaları için yoğun fiziksel alıştırma ve talimlerin yapıldığı Lykeion adı verilen *gymnasion* Perikles'in inisiyatifiyle, yeniden tefriş edildi ve geliştirildi. Attika'nın batı ucundaki Eleusis'te bulunan Demeter tapınağında kapsamlı bir inşaata girişildi. Yunan dünyasının dört bir yanından buraya gelen hacılar, sahip olduğu gizli bilgilerle dünyada daha iyi bir yaşam ve ahirette daha mutlu bir akıbet vaat eden Eleusis Gizemleri törenlerine katılırlardı.

440'larda başlayan ve yıllarca süren, Perikles'in üstlendiği bu geniş kapsamlı inşa programı Atina'nın özgüveninin sadece somut bir ifadesi olmaktan öte bir şeydi. Bu program aynı zamanda, vasıflı ve vasıfsız işçiler için de sayısız iş imkânı sunarak çok sayıda yoksul yurttaşa maddi kazanç sağladı, hammadde tedarikçilerine fırsatlar yarattı. Plutarkhos bu bayındırlık işlerine hammadde sağlayan ve yapım sürecine dahil olan sanatçılardan taş ustalarına, araba sürücülerinden yol yapım işçilerine dek çok farklı alanlardan meslek sahipleri ve zanaatçılara ilişkin ayrıntılı ve renkli bir liste sunar (*Perikles*, 12). Roma İmparatorluğu'nda yaşayan üst sınıf mensubu bir Yunan olan Plutarkhos, sahip olduğu anakronik bakış açısıyla popülist politikaları desteklemiyordu ama yine de tüm bu

işçilerin ve tedarikçilerin Perikles döneminde Atina'da kazandıklarının kent devletinin genel refahını artırdığını kabul ediyordu çünkü kaynaklar sosyoekonomik piramidin en üstünden en altına dek herkese dağılmıştı. Daha fazla gelir elde eden sıradan halk daha fazla harcama yapabiliyordu ve mübadelenin artması ekonominin geneline yarar sağlıyordu. Bununla birlikte Atina toplumunun zenginlerinin büyük bir kısmının bu politikaya şiddetle karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Plutarkhos'un belirttiği gibi Perikles, "daha iyi" ("zengin" demek istiyor) yurttaşlardansa kitlelerin çıkarlarını gözetecek politikalar güdüyordu. Atina'da sosyoekonomik olarak seçkin sınıfa mensup olanların gözünde Perikles "kendi sınıfına ihanet" ediyordu. Bu durum, 1933-1945 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri başkanı olan, varlıklı kesimden Franklin Delano Roosevelt'e yöneltilen suçlamaları hatırlatır. Roosevelt, *New Deal* [Yeni Düzen-ç.] olarak adlandırılan programında, ciddi ekonomik bunalım döneminde, başka amaçlarının yanı sıra, işsizlere istihdam yaratmak için bayındırlık faaliyetlerinde kamu fonlarını kullanmıştı.

Perikles'in izlediği bu popülist harcama programının neden olduğu siyasi istikrarsızlık açısından tek sorun üst sınıfın muhalefeti değildi. Maddi destekte bulunulması yoksul yurttaşlar için doğal olarak çok şey ifade ediyordu ve bu konu o kadar önemliydi ki kimin gerçek yurttaş olduğu ve dolayısıyla kimin bu tür desteklerden yararlanma hakkı olduğu konusunda 445 yılında yürüyen son derece sert tartışmaların odağında apaçık bu maddi menfaatler vardı. Sorun, Mısır kralının Atina halkına beslediği dostluğun göstergesi olarak kente koca bir gemi dolusu tahıl hediye etmesiyle başladı. Bu cömert bağışın nedeni kayıtlarda yer almaz. Belki de Atina'da uzayıp giden kötü hava koşulları nedeniyle gıda kıtlığı baş göstermişti yahut kral bu muhteşem hediye aracılığıyla giderek güçlenen bir Yunan devletiyle yeni bir diplomatik bağ kurmak istiyordu. Ne olursa olsun, kimlerin bu tahıldan pay almaya hakkı olduğuna ilişkin tartışmalar şiddetli bir hal aldı. Pek çok kişi yurttaş olduğunu beyan ederek sahtekârlık yapmakla suçlandı. Plutarkhos'a göre neredeyse 5.000 kişi kimliği konusunda yalan beyanda bulunmaktan hüküm giymiş ve köle olarak satılmak suretiyle cezalandırılmıştı (*Perikles*, 37). Bu kadar çok kişinin bu kadar sert bir muameleyle karşı karşıya kalması, Perikles'in kariyerinin bu noktasında siyasi çekişmelerin ne derece keskinleştiğini gösterir.

Unutmamak gerekir ki Perikles, Plutarkhos'un sorumluluğunu ona yüklediği politikaları, özellikle de bu dönemki geniş kapsamlı ve masraflı imar ve bayındırlık programını tasarlar ve hayata geçirilmesi için önayak olurken, elbette yalnız değildi. Atina hükümeti kararlarını daima konsey benzeri geniş topluluklarla veya meclis gibi kitlesel katılımlı toplantılarla alırdı. Dahası Perikles, en yüksek kamu görevi olan generalliğe seçildiğinde Onlar Kurulu'nun daimi üyesiydi. Geliştirdiği politikaları uygulamak için diğerlerini ikna etmek zorundaydı. Ne o ne de bir başkası politikalarını Atina'ya öylece dayatabilirdi.

Buna rağmen Perikles'in son derece etkili biri haline geldiğine ilişkin belirgin kanıtlar vardır. Bu döneme ait en dikkat çekici projelerden biri, varlıklı olmayan yurttaşların çıkarlarını desteklemede son derece yaratıcı ve hatta kendine özgü yöntemler kullandığını ortaya koyar. Bu iddialı projenin merkezinde Güney İtalya'da yeni bir yerleşim kurulması vardı. Güney İtalyalı Sybaris halkı, komşularına karşı kaybettikleri bir savaşın ardından yeni bir kent devleti kurmaya yardım edecek insan desteği göndermesi için hem Spartalılara hem de Atinalılara başvurmuştu. Spartalılar bu teklifi reddettiler ancak Atinalılar Perikles'in teşvikiyle olumlu yanıt verdiler.

Thurii adı verilen bu yeni yerleşim, görünen o ki, nereden gelirse gelsin bütün Yunanlara açıktı; tarihçi Herodotos'un da oraya yerleştiği söylenir. Ancak Atina'nın bu projenin öncülüğünü üstlenmesiyle, bu fırsatı ilk değerlendirenler, ekonomik durumlarını iyileştirmeye bakan yoksul Atinalılarmış gibi görünmektedir. Atinalılar, Güney İtalya ve Sicilya'daki halihazırda mevcut Yunan yerleşimlerinin sahip olduğu zenginlik ve kültürün şanından haberdardılar. Kendileri Thurii'ye yerleşmese bile, bu zengin bölgede refah içinde yaşayan bir toplumla özel bir bağ kurmanın Atina için bir avantaj olduğunu görebiliyorlardı. Kısacası Perikles, Thurii kent devletini kurmak gibi iddialı ve karmaşık bir projeye önayak olarak, hem potansiyel yerleşimciler hem de bu yeni yerleşimden Atina'ya aktarılacak kazançlar açısından Atina halkının çıkarlarını gözetmiş oluyordu. Bir yandan da Atina'nın bu iddialı projeyi yürütebilecek kaynağa ve cesarete sahip olduğunu gösteriyor ve kendisinin de isabetle söyleyeceği gibi, ev kuşu hımbıl Spartalıların gözünü korkutuyordu.

Perikles'in siyasi konulara yönelik tamamen kendine özgü yaklaşımı proje yöneticilerinin seçiminde de kendini gösteriyordu. Atinalılar, bu yeni

yerleşimi organize edecek on kişilik bir kurul atadılar; atananlar arasında Perikles'i tanıyan din görevlisi Lampon da vardı. Bu atama Perikles'in bu süreçte tanrıları onurlandırmaya açık ve samimi bir özen göstererek bu kadar riskli bir plana meşruiyet kazandırmanın önemli olduğunu kavradığını gösteriyordu. Öte yandan Perikles yurttaşlarını, bu yeni toplumun anayasasını dönemin en tartışmalı sofistlerinden birinin hazırlamasına rıza göstermeye de ikna etmişti. Bu şaşırtıcı tercih Protagoras'tı.

450 dolaylarında Yunanistan'ın kuzeyindeki Abdera'dan Atina'ya göç eden Protagoras'ın hakikatin öznelliği ve ahlakın göreceliğine yönelik öğretileri pek çok Atinalının gururuna dokunmuştu. Protagoras hakikatin öznelliği öğretisiyle hakikatin mutlak bir ölçüsünün olmadığını çünkü her sorunun insanın dünyayı deneyimleme biçiminin öznel yapısına bağlı, birbiriyle çelişen iki yanıtı olduğunu iddia eder. Örneğin diye devam eder Protagoras, biri esen rüzgârı ılık bir meltem olarak algılarken bir başkası aynı rüzgârı serin hisseder ve bu iki yargı da mutlak anlamda doğru değildir. Aynı rüzgâr bir insana tamamen ve açıkça ılık gelebilirken diğerine serin gelebilir. Bu kişilerin yargılarındaki farklılık uzlaşmazdır. Protagoras bu öznellik öğretisini, yani insanın algılarından ve görüngülerden bağımsız ve bunların arkasında yatan mutlak bir hakikatin var olmaması ilkesini, tanrıların nihai bilgi kaynağı olmadığını ima ediyor gibi görünmesi nedeniyle hoş karşılanmayan "Hakikat" adlı eserinde şu vargıyla ifade eder: "İnsan her şeyin ölçüsüdür; var olan şeylerin var olduğunun, var olmayan şeylerin var olmadığının..." (Platon, *Theaitetos*, 152a).

Pek çok sıradan Atinalı, Protagoras'ın diğer sofistlerde de ortak olan iki temel kavramına, aynı zamanda kamusal yaşam bakımından ima ettiği anlamlar nedeniyle karşı çıkıyordu: (1) insani kurumlar ve değerler *physis*in ("doğa") yaratımları değildir; olsa olsa geleneklerin, âdetlerin ve *nomos*un ("yasa") konusudur ve (2) hakikat öznel olduğundan kişi, bir meselenin her iki yönünü de, mutlak ahlaki temeller üzerinde değil, aynı ikna edicilik ve rasyonellikle ileri sürebilir/sürmelidir. İlk görüş, geleneksel insani kurumların doğal ve kalıcı değil, rastlantısal ve değişken olduğunu ifade ederken, ikinci görüş, çoğu insana doğru-yanlış sorunsalını konu dışı hale getiriyormuş gibi görünüyordu. Protagoras'ın muhalifleri bu fikirlerin ahlakın göreceli olduğunu ve bu nedenle de demokratik kent devletinin ortak kamusal değerlerini tehdit ettiğini düşünüyor-

du çünkü sofistler öğrencilerine mahkemelerde ve mecliste zayıf bir savı güçlü bir sav gibi gösterecek ikna tekniklerini kullanmayı öğretiyorlardı. Protagoras (ve bu tür fikirlere sahip olan başkaları) kamu düzeninde ve hukukta adalet düşüncesini ortadan kaldırarak Atina'nın ahlaki çöküşüne neden olmakla suçlanıyordu.

Protagoras bu eleştiriye şiddetle karşı çıktı. Öğretilerinin demokrasiye kesinlikle düşman olmadığını izah ederek fikirlerini savundu. Aksine, demokratik bir düzende, dile getirdiği fikirlerinin anlaşılması insanlar için elzemdi çünkü her bireyin kusursuzluğa ulaşmak için teori ve pratik yoluyla geliştirilmesi gereken doğal bir kapasitesi vardı ve çünkü insan toplumunun korunması, ortak adalet kavramından temel alan hukukun üstünlüğü fikrine bağlıydı. Bu olgular, bir toplumun üyelerinin, eğer uyum içinde yaşamak istiyorlarsa, yerleşik yasalara uymaya zorlanmak yerine ikna edilmesini gerektiriyordu. İnsanlar buna yasaların mutlak ve değişmez bir hakikatten doğduğu gibi uydurma bir iddiayla ikna edilmemeliydi: Gerçek dünyada ideal diye bir şey yoktu ve olamazdı. Buna karşılık insan, akıl yasaya uymanın toplumdaki herkese fayda sağlayacağını gösterdiği için yasaya uyar hale gelmeliydi. Örneğin bir hırsız çalmanın doğasında olduğunu iddia edebilir ancak başkalarına zarar veren bu davranıştan vazgeçmeye, insan ürünü yasaların hırsızlığı yasaklamasının kendisinin de çıkarına olduğunu çünkü yasanın bütün insanlar gibi kendisinin de hayatta kalmak için beraber yaşamak zorunda olduğu toplumun malvarlığını koruduğu konusunda entelektüel bir akıl yürütme ile ikna edilmesi gerekir.

Protagoras'ın tanrılarla ilgili görüşlerinin yarattığı endişe, onun bu görelilik kavramının hukuki ve siyasi hitabetin inandırıcılığının ahlaki temelleri üzerindeki potansiyel aşındırıcı etkisinden duyulan korkuyu kat be kat aştı. Protagoras, bariz agnostisizmiyle (doğaüstü olguların bilinemeyeceği inancı) toplumun çoğunluğunu meydana getiren dindarları altüst etti: "Tanrıların var olup olmadıklarını veya neye benzediklerini bilemem; pek çok şey bizi gerçeği bilmekten alıkoyar, [örneğin] maddenin karmaşıklığı ve insan yaşamının kısalığı" (Diogenes Laertinus, *Lives of Eminent Philosophers*, 9.51). Protagoras'ın bu çıkarımı, onun geleneksel dinin hiçbir anlamı olmadığını söylediğini düşünenleri kızdırdı. Bu kişiler Protagoras'ın sözlerinin, onun da içinde yaşadığı ve dine saygısızlık ettiği halde onu dışlamayan topluma karşı ilahi öfkeyi kışkırtmış olmasından daha da çok endişeleniyorlardı.

Perikles, bu tartışmalı sofistle saatler boyunca entelektüel kuşkuları tartışa tartışa ona yakınlık duymaya başladı. Örneğin bir keresinde bir atlet, kazara birini öldürmüştü; yarışma sırasında attığı cirit elinden fırlayıp rakiplerinden birine saplanmıştı. Perikles ve Protagoras bütün bir günü bu cinayetten atıcının mı, yarışmayı düzenleyenlerin mi, yoksa ciritin mi sorumlu tutulması gerektiğini tartışarak geçirdiler. Atina toplumunun önemli bir kısmının Protagoras'a karşı şüphe duyduğu ve hatta ona düşmanlık beslediği düşünüldüğünde, temkinliliği dillere destan olan Perikles'in bu ilişkinin, kendi itibarını tehlike atmaya değer olduğunu düşünmesi son derece dikkat çekicidir. Protagoras'ı Thurii'nin toplumsal sözleşmesinin mimarı olarak önermesi ve eşitliğe dayalı yeni bir demokrasisi olacak olan bu kent devletinin yasa koyucusu olarak bir sofisti tercih etmesi ve bunu Atina meclisine kabul ettirmeyi başarmış olması ise daha da çarpıcıdır. Perikles'in yurttaşlarını bu devrim niteliğindeki atamaya ikna ederken ne tür savlar kullandığının kayıtlarda yer almaması büyük talihsizliktir. Bu savlar, bilgiye dayalı bir değerlendirmeden yola çıkıp akıl yürüterek elde ettiği en büyük hatiplik başarılarından biri olmalıdır zira bu savlar şüphecileri, geleneksel düşünce yöntemleriyle bakıldığında aşırı uç ve hatta tanrılara saygısızlık eden biri gibi görünen bir sofisti bile önerdiğinde, Perikles'in gelecek için en iyi politikayı öngörebildiğine bir şekilde ikna etmişti.

Perikles'in kamu harcamalarının seçkin sınıftan olmayan halk kesimlerini desteklemek için yapılması gerektiğini savunması da benzer bir siyasi risk taşıyordu çünkü bu savunu, insanlara Atina'nın bir yüzyıl önceki tiranı olan Peisistratos'un politikalarını hatırlatabilirdi. Dolayısıyla Perikles'in elde ettiği siyasi etkinin yalnızca kendisiyle toplumsal bakımdan eşit olanlarda bir kıskançlık yaratmakla kalmayıp aynı zamanda Peisistratos'un yaptığı gibi, Atina demokrasisini egemenliği altına alacak kadar öne çıkmasını sağlayacağından duyulan korkuyu uyandırma ihtimali de taşıyordu. Plutarkhos'un belirttiği gibi Perikles'in siyasi muhalifleri, Kimon'un ölümüyle birlikte Perikles'in "yurttaşların en büyüğü" haline geldiğinin farkındaydı (*Perikles*, 11). Kent devleti ile ilgili politikaları Perikles'le tartışabilecek kadar parlak bir askeri üne sahip tek bir kişi yoktu ama onu devirmek isteyenler, sonraki en iyi aday olarak, iyi bir konuşmacı (ve Kimon'un da akrabası) olan Melesias oğlu Thukydides'i (Olorus'un oğlu tarihçi Thukydides'le karıştırılmama-

lıdır) buldular. Perikles'in rakipleri kendilerinden "İyi ve Hoş" olarak bahsetmeye ve Perikles'in konuşmalarını bölmek istediklerinde hep bir ağızdan gürültü yapabilmek için meclisin üstü açık katında toplanmaya başladılar. Delos Birliği'nin hazinesini Delos'tan Akropolis'e naklederken birliğin parasını çaldığını (iddia ederek) ve ardından, daha da kötüsü, müttefiklere ait bu parayı, Atina'yı, güzelliğiyle övünen bir kadın gibi, tapınaklar, heykeller ve gösterişli ama değersiz şeylerle süslemek için harcadığını söyleyerek Perikles'i Atinalıların itibarını zedelemekle suçlayıp şiddetle eleştirdiler.

Bu cinsiyetçi iğneleme hiçbir şekilde gerçekleri yansıtmaz. Perikles'in sert bir dille yanıtladığı üzere müttefiklerin yaptığı ödemeler, yalnızca ittifakın son derece masraflı olan donanmasını finanse etmek için kullanılıyordu (günümüzdeki araştırmalar da bunu doğrulamaktadır, bkz. Giovannini [2008]). Yeni binaların yapımı, bayındırlık işlerinde çalışan işçilerin ücretleri, yurtdışındaki Atina yerleşimleri ve yoksul yurttaşlara yapılan maddi yardımlar, Delos Birliği üyelerinin yaptığı ödemelerle değil, varlıklı Atinalıların, neyse ki artık bol bol ödediği vergiler ve bağışlardan oluşan ve birlikle ilgisi olmayan Atina kaynaklarıyla finanse ediliyordu. Ayrıca Perikles inatla ve ısrarla, Pers donanması tehlikesi (elbette Atinalıların söz sahibi olduğu birlik donanması tarafından) uzakta tutulduğu sürece Atinalıların müttefiklere hesap verme borcu olmadığını söylüyordu. Müttefiklerin (kuşkusuz abartılı bir ifadeyle) tek bir at, tek bir trirem ve tek bir ağır silahlı piyade bile vermediklerini, yalnızca para gönderdiklerini de ekliyordu. Ödemeler her ne karşılığında ödeniyorsa, o hizmeti verdiği sürece bu para onu alana aittir diyordu.

Bu sert ve acımasız bir savunmaydı ancak gerçekler karşısında aksinin ispat edilmesi zordu. Melesias oğlu Thukydides'in dediği gibi, Perikles o kadar yetenekli bir hatipti ki, tam da ileri sürdüğü savlarla onu yere çalıp nefesini kestiğini düşündüğü sırada (mecazi olarak), üstün yetenekli hitabet güreşçisi Perikles, sanki yere düşen o değilmiş gibi maçın hakemlerini ikna ederdi. Ancak Perikles'in kendisine mali konularla ilgili iftira atanları akıl yoluyla çürütmesi, siyasi düşmanlarını durdurmuyordu. Bu kez de zina suçlamalarıyla kamuoyunu Perikles'in aleyhine döndürmeye çalıştılar. Perikles'in Phidias'la birlik olup Parthenon'da, tam da Athena'nın gözleri önünde özgür kadınlarla zina yaptığını iddia ettiler. Sadece bu kadar da değil: Perikles'in tapınağın içindeki tanrıça heyke-

linin büyük kalkanına kazınmış savaşmakta olan [mitolojik] kahraman figürleri arasına kendi portresinin de yerleştirilmesine onay vererek dine açıkça saygısızlık ettiğini ileri sürdüler. Tüm bu düşmanca söylentilerle Melesias oğlu Thukydides ve diğer "İyi ve Hoş" üyelerin kent devletinin parasının kötü yönetildiğine yönelik süregelen suçlamasının bir araya gelmesi, bir sonuç doğurdu. Perikles, nihayet çileden çıktı ve ayağa kalkarak meclistekilere Atina'daki yeni görkemli inşaatlara harcadığı paranın onlara gereğinden fazla gelip gelmediğini sordu. Muhatapları bağırıp çağırarak öyle olduğunu söyledi. "Bu durumda" diye haykırdı Perikles, "bu masraflar size değil bana ait olacak ve tanrılara adanan bu eserlere kendi adımı yazdıracağım" (Plutarkhos, *Perikles*, 14).

Perikles'in hitabet taktiği ani bir dönüşüme neden oldu. Meclisteki binlerce erkek yurttaş bağırarak şimdi de elbette istediği kadar para harcayabileceğini söylüyordu. Bu olay Perikles'in kitle psikolojisi hakkındaki bilgisini gözler önüne serer. Açıkçası bu kapsamlı bayındırlık işlerinin masraflarını kendisinin karşılayacağını söylemesi gerçekçi değildi. Perikles zenginlik bakımından Uzun Surlar'ın bir bölümünün temelini finanse etmek gibi, Atina'ya muazzam katkılar yapan Kimon'un yanına bile yaklaşamazdı. Perikles yurttaşların, toplumsal kimlikleri ile Atina'nın başarıları ve ebediyen görülsün diye dikilen muhteşem anıtları arasında resmi bir bağlarının kalmayacağını anlayarak utanacaklarını hesaplamış olmalıydı. Kamuoyu tamamen Perikles'in lehine döndü ve ayrıca 443 yılı civarında bir *ostrakismos* yapılmasına karar verildi. Bu oylamayla Perikles'in siyasi rakibi Melesias oğlu Thukydides sürgüne gönderildi.

Perikles, artık siyasi nüfuz açısından Atina'nın tartışmasız birinci adamıydı. On beş yıl boyunca üst üste generaller kuruluna seçildi. Kısıtlı görev süreleri ve kamu görevlerine olabildiğince çok erkek yurttaşın yaygın katılımına dayanan radikal bir demokraside, Perikles'in sürekli aynı göreve seçilmesi onun iç siyasette elde ettiği rakipsiz konumu ve kazandığı saygıyı gösterir. Sürgün kararından birkaç yıl önce uluslararası durum istikrara kavuşmuştu – ya da öyle olduğu umuluyordu. 446/5'te Atinalılar ve Spartalılar başka bir barış antlaşması imzaladılar. Bu barış otuz yıl sürecekti. Her iki taraf da, anlaşma şartlarına uyacakları konusundaki samimi niyetlerine tanıklık etmeleri için tanrıların önünde yemin etti. Geçmiş yıllarda maruz kaldıkları askeri gerilim ve harcamalar, her iki tarafı da birbirlerine kolayca üstünlük kuramayacaklarını ve daha fazla

insan ve kaynak kaybına yol açmamak için daha da büyümeden zararı durdurmaları gerektiğini idrak etmeye zorlamıştı. Atinalılar, Euboia adasından askerlerini çekmeye, Peloponnesos'un kuzeyinde kontrol ettikleri bölgeleri bırakmaya ve Megara'nın batı limanındaki garnizonlarını geri çağırmaya razı oldular. Bunun dışında toprak veya nüfuz kaybetmediler. Spartalılar ise Atina'nın müttefikleri üzerindeki egemenliğinin meşruluğunu resmi olarak tanımaya razı oldular. Gelecek için en önemli husus, aralarında bir anlaşmazlık çıkması durumunda sorunun savaşsız çözümlenebilmesi için imzacı devletlerin tahkime başvurmak zorunda olduklarını resmen belirtmiş olması olduğu anlaşılacaktı.

Bu uzun vadeli antlaşma, Delos Birliği'nin bazı üyeleri arasında yanmakta olan hoşnutsuzluk ateşini iyice harladı. Persler Doğu Akdeniz'le sınırlandırıldıysa ve şimdi de Spartalılar müttefiklere savaş açmayacaklarına yemin ettiyse, o zaman bir savunma gücünü teyakkuz halinde tutmak için ödeme yapmayı gerektiren belirli bir neden yoktu. Bunun aksine Atinalılar, birlik bütçesiyle ilgili ileri sürdüğü gerekçeler bakımından Perikles'le aynı fikirdeydi: müttefiklerin yaptığı yıllık ödemeler, başta beyan edilmiş olan Pers İmparatorluğu'na karşı korunma amacıyla harcanıyordu, bu amacın gerekleri birlik üyeleri adına yerine getiriliyordu ve bütün birlik üyeleri de verdikleri ödeme yapma sözüne sonsuza dek bağlı kalacaklarına yemin etmişlerdi. Müttefiklerin şikâyetlerinden bıkıp usanan Perikles ve hemşerileri, belki de bir zamanlar onlar için yaptıklarından memnun olmayan halktan şikâyet ederken Themistokles'in üstü kapalı olarak zikrettiği bir Aisopos fablını bile hatırlatmışlardı. Bir zamanlar, bunaltıcı derecede sıcak bir günde uzun süre yürümekten tükenmiş iki yolcu bir çınar ağacının gölgesinde dinleniyorlarmış. Güneş değmeyen bir yerde rahat rahat uzanırlarken çınar ağacının meyve vermediği için ne kadar da gereksiz olduğundan bahsetmişler. Ağaç da (Aisopos'un hayvanları ve bitkileri genelde Yunanca konuşurlardı) şöyle söylemiş: "Siz ne kadar nankör insanlarsınız, tam da benim korumamdan yararlanıyorken beni meyve vermemekle suçluyorsunuz" (Plutarkhos, *Themistokles*, 19; Gibbs, *Fable*, s. 82).

Perikles'in Atina demokrasisindeki rakipsiz egemenliği aynı dönemde komedya yazarlarına onu mümkün olan her şekilde taşlamak, özellikle de bir tanrı kadar mütehakkim veya Peisistratos gibi bir tiran olmakla suçlamak için ilham verdi. Kratinos, Perikles'e "tüm zamanların

en büyük tiranı" diyordu ve ona "Soğan Kafalı Zeus" lakabını takmıştı (Perikles'in ampule benzeyen kafasına atfen. Plutarkhos'a göre komedyenler Perikles'in görünüşüyle sık sık dalga geçerlerdi, *Perikles*, 3 ve 13). Atina'daki komedya festivallerine bu dönemde katılmaya başlayan Teleklides, bugün kayıp olan bir komedyasında, Atinalıların "[Delos Birliği] kentlerinin ödemelerini (*phoros*) ve hatta kentlerin kendisini sıkılaştırma ve gevşetme, taş duvarlar inşa etme ve tekrar yıkma, [aynı şeyi] anlaşmalara, iktidara, güce, barışa, zenginliğe ve mutluluğa da yapma" yetkisini Perikles'e teslim ettiklerini söyleyerek onu topa tutuyordu (Plutarkhos, *Perikles*, 16). Oyun, eğer demokrasiye hiç uymayacak şekilde bütün bu gücün bir kişide toplanması tek adam yönetimi seviyesine ulaşmadıysa, o zaman tek adam yönetimi nedir, diye soruyordu.

Doğal olarak birliğin mutsuz üyeleri Perslerin Doğu Akdeniz'le sınırlandırılmasıyla artık uluslararası koşulların değiştiğini ileri sürerek anlaşmanın başlangıçtaki şartlarını yerine getirmek zorunda olduklarına ilişkin iddiayı şiddetle reddediyorlardı. Ancak Perikles ve Atinalıların çoğunun bu anlaşmanın hâlâ geçerli olduğuna dair çok net bir fikre sahip oldukları da tarihi kayıtlarda açıkça görülmektedir. Bu nedenle günümüze ulaşan antik kaynaklarda Perikles'in Atina siyasetini değiştirmek için, pratik ya da etik bir neden olduğunu düşündüğüne dair tek bir emareye rastlanmaması şaşırtıcı değildir. Eğer Perikles böyle düşünüyor olsaydı, gençlik döneminin adilliğiyle ünlü devlet adamı olan ve söylendiğine göre kişisel olarak ahlaken temiz kalması gerektiğine inanan ama Delos Birliği'nin liderliği de dahil olmak üzere kendi ülkesiyle ilgili kamu politikalarını desteklemek için zaman zaman adalet mülahazalarını bir kenara bırakmak zorunda kalan Aristides'le büyük ihtimalle aynı fikirde olurdu (Plutarkhos, *Aristides*, 25). Devlet adamlığı konusundaki bu yaklaşımı, kısa süre sonra Perikles tüm kariyeri boyunca Atina'nın bir müttefike karşı en tartışmalı hamlesini yapacağı sırada kendisini gösterecekti.

Harita 6 Attika ve Peloponnesos Birlikleri, MÖ 431.

9. Bölüm

Perikles'in Samos Ayaklanması ve Peloponnesos Savaşı'ndaki Rolü

Hem Perikles'in liderliğine hem de Delos Birliği'nin bütünlüğüne yönelik en sert meydan okuma, 441'de, hâlâ kendine ait güçlü bir donanmaya sahip birkaç üyeden biri olan Samos adası kent devleti ile ilgili bir tartışmadan doğdu. Samoslular ile anakaradaki komşuları ve aynı zamanda birlik üyesi Miletos kent devleti, yakınlarındaki bazı toprakları ele geçirmek için giriştikleri hararetli mücadelede açmaza düştüler. Atinalılar çatışan taraflara tahkime gitmeleri talimatı verdi ancak Samos reddetti. Delos Birliği'nin lideri olarak Atina'nın buna çok güçlü bir yanıt verilmesi için aldığı Samos'ta yeni ve demokratik bir hükümet kurulması kararını, muhtemelen Perikles önerdi. Perikles, Samoslu seçkinlerin aleyhine olan bu politikayı desteklerken belki de Samoslu komutanların elli yıl önceki ihanetini, kent devletlerini mahvolmaktan kurtarmak amacıyla Pers kralı Dareios ile anlaşarak Lade Muharebesi'nin en hararetli anında İyonya ittifakından ayrıldıklarını hatırlıyordu. Samos'a 80 *talanton* ceza verildi ve 100 Samos yurttaşı diplomatik rehine statüsüyle Atina'nın Limnos [Limni] adasındaki kalesine götürüldü. Perikles herkesçe malum dürüstlüğünden şaşmayarak, demokrasi karşıtı bir grup zengin Samoslu ile Pers valisinin, koşullarının iyileştirilmesi için önerdikleri servet değerindeki rüşveti reddetti.

Ertesi yıl daha da kızışarak bir krize dönüşen bu anlaşmazlık, Samoslu isyancıların Batı Anadolu'daki Pers valisiyle ittifak kurmasıyla birlikte Persleri Delos Birliği üyeleri için fiilen bir kez daha tehdit haline getirdi. Pers valisinin gönderdiği parayla coşan Samoslular paralı askerler tuttular ve Atina'yla ittifak yapan yeni demokratik hükümeti şiddet yoluyla devirdiler. Atina karşıtı Samoslular, rehineleri de serbest

bıraktılar ve bazı Atina yurttaşlarını tutsak ettiler. Soydaşları olan bu Yunanları destekçileri Perslere teslim ettiler. Ardından Byzantion kent devleti de birliğe karşı ayaklanan isyancı Samoslulara katıldı.

Perikles, birliğin bütünlüğüne ve rehin tutulan yurttaşlarının güvenliğine yönelik bu ciddi krizle baş etmek için Khios [Sakız Adası] ve Lesbos [Midilli Adası] filolarıyla takviye edilen Atina savaş gemilerine komuta etmekle görevlendirildi. Bu müttefik adaların da Samos gibi kendi donanmaları vardı ancak Samoslu isyancıların aksine Delos Birliği'ne bağlı kalacaklarına dair ettikleri yemine sadık kalmışlardı. Gemilerin bazıları Akdeniz'in doğusundan Samos'a doğru yola çıktıkları bildirilen Pers triremlerinin yolunu kesmek üzere gönderildi. Perikles'in taktikleri başarıya ulaştı; isyancılar önce denizde, daha sonra karada yenilgiye uğratıldı. Samos surlarının ardına çekildiklerinde, Perikles kenti karadan kuşattı ve devriye gezen gemileriyle limanı abluka altına aldı. Perikles bunun ardından kuşatma altındaki Samoslulara baskı yapmak üzere birlik piyadesine ve mühendislere, yeni bir teknolojiyi devreye sokmalarını emretti: Taş duvarları ve kuleleri güm güm vuran mancınıklar. Son olarak abluka filosundan çok sayıda savaş gemisine Kıbrıs açıklarından yaklaşmakta olan Persleri karşılama görevi verdi.

Perikles'in Samos'ta konuşlanmış Yunan donanmasının mevcudunun azaltılmasının güvenli olduğu düşüncesinin hatalı olduğu ortaya çıktı ve Samoslular donanmanın kalan kısmını yenilgiye uğrattılar. Perikles bu nedenle Persleri aramak üzere yola çıkan diğer gemilerle birlikte Samos'a geri dönmek ve yeniden isyancıları hapseden tam bir abluka uygulamak zorunda kaldı. Bir kez daha yanlış bir hesap yapmış olmak istemeyen Perikles, bir önceki yenilginin öcünü almak için doğrudan kentin surlarına saldırmak için yaygara yapmaya başlayan yurttaşlarını ölüme yollamak yerine pasif kuşatma taktikleri uygulamaya devam etti. Bu savaşta eski müttefikler arasındaki düşmanlık o kadar zehirli bir hale geldi ki, her iki taraf da ellerindeki savaş esirlerinin derilerine kendi simgelerini dağladılar. Aylar süren ve giderek artan bir mahrumiyetten sonra isyancılar nihayet 439 yılında teslim olmak zorunda kaldılar. Samoslulara verilen ceza, geçmişte yeminlerini bozarak Delos Birliği'nden tek taraflı olarak ayrılmak isteyen birlik üyelerine verilen cezalardan çok daha ağırdı: Samos'un surları yıkıldı, donanmasına el kondu, liderleri çarmıha gerildi, diplomatik amaçlarla kullanmak üzere rehineler alındı

ve savaşa katılan bütün müttefiklerin savaş masraflarının karşılanması için Samos'a ağır bir tazminat yüklendi.

Perikles, Samos ayaklanması sırasında ve sonrasında yaşanan dehşetten şahsen sorumlu olduğunu düşünmüş müydü? Bu kanlı olaya ve isyancı Samosluların acımasız ve küçük düşürücü cezalara çarptırılmasına yönelik Atina'daki çoğunluk tepkisini tam olarak tespit etmek zordur. Perikles'in savaşta görev yapmak üzere seçilen general dostlarından biri de, pek çok Atinalı sanatçı gibi aynı zamanda kamu hizmeti üstlenen meşhur tragedya yazarı Sophokles'ti. Birkaç yıl önce Delos Birliği'ne yapılan ödemelerin denetiminden sorumlu üst düzey kamu görevlilerinden oluşan bir kurulda bir dönem görev yapmıştı. Perikles Samos'tayken, genç ve yakışıklı bir erkeğe askeri görevlerinden fazla ilgi göstermesi nedeniyle Sophokles'e unutamayacağı şekilde çıkışmıştı ancak bu anekdot, Sophokles'in savaşta Atina saflarında yer alan bir yardımcıdan başka bir şey olmadığının kanıtı sayılamaz. Yine de günümüzde bazı bilim insanları Sophokles'in muhtemelen bu dönemde kaleme aldığı meşhur oyunu *Antigone*'nin dolaylı olarak Perikles'in liderliğini eleştirdiğini ileri sürmüşlerdir. Oyunun kadın kahramanı Antigone, oyunda Thebai generali (*strategos*) olan ve dolayısıyla Atina'da Perikles'in (ve meslektaşlarının) sahip olduğu makamla eşdeğer bir pozisyonda temsil edilen Kreon'la karşı karşıya gelir. Büyük bir öfkeye kapılmış olan Antigone, dar görüşlü ve katı kararları nedeniyle Kreon'u hiddetle suçlar. Kreon'u, sadakatsizlik eden yurttaşları cezalandırırken siyasi nedenlerle ayrımcılık yapmakla ve isyancıların gömülmesine izin vermeyerek tanrılardan gelen ebedi ve yazılı olmayan kuralları çiğnemekle itham eder. Sophokles'in öfke, cinsiyet temelli çatışma ve aile içi cinayetlere dayanan bu meşhur oyununda anlattığı korkunç öykü, hem oyunda ölen Antigone'nin hem de gözden düşüp çaresizlik içinde yaşayan Kreon'un doğrularını ve yanlışlarını ortaya koyar. Oyunda ilahi yaptırımlara bağlanmış ahlaki geleneklerin, aile ilişkilerinin, Yunanistan'ın kamusal yaşamının ve devletin zorunlu politikalarının kadın ve erkeklere verdiği farklı hakların getirdiği, birbiriyle rekabet halindeki ve kimi zaman uzlaşmaz çıkarlarına ilişkin fiilen hiçbir çözüm önerisi sunulmaz. Sonuç olarak Atina halkının Samos ayaklanmasının son derece rahatsız edici olaylarına karşı verdiği tepkinin, doğru ya da yanlış olanın ne olduğuna ilişkin hissedilen derin bir belirsizlik ve hatta yoğun endişe duygusu olması akla yakın görünü-

yor. Atinalılar, hissettikleri bu kaygı verici duygular nedeniyle Perikles'i sorumlu tutacak olsaydı da, bu da Atina demokrasisinin büyük bir başarı getirmeyen herhangi bir politika nedeniyle liderlerini ve danışmanlarını suçlaması eğilimine uygun olurdu.

Komedya yazarları ise Samos ayaklanmasının sonuçları nedeniyle kuşkusuz doğrudan Perikles'i hedef aldılar (çoğu zaman olduğu gibi, özgün metinler mevcut olmadığı için sonradan yapılan referanslara dayanarak yorumda bulunmak durumundayız). Bu yazarlar, oyunlarında Perikles'i Aspasia'yı memnun etmek için Samos'a savaş açmakla suçlayarak çok eğleniyorlardı; zira antik Yunan'da pek yaygın olmayan Aspasia ismi "memnuniyet/haz/sevinç" anlamına gelir. Aspasia aslen Miletosluydu; dolayısıyla Perikles, Samos'la olan bu çekişmede Aspasia'nın anayurdunu destekleyerek Atina'nın çıkarları yerine sevgilisinin isteklerini gözetmekle suçlanıyordu. Aspasia ve Perikles 440 yılı içinde birlikte olmaya başlamışlardı. Aspasia'nın son derece zeki ve kurnaz olduğu Platon ve Ksenophon gibi sonraki dönemin yazarlarınca doğrulanır. Bu yazarlar, tartışmalarda, söz sanatlarında ve siyasi muhakemede son derece ferasetli olan Aspasia'yı Sokrates'in siyaset ve etik üzerine sohbet etmek için sık sık ziyaret ettiğini ve Perikles'in konuşmalarını Aspasia'nın yazdığını belirtir. Aspasia'nın öğretmen olduğuna ilişkin hikâyelerin arkasındaki gerçeğin ortaya çıkarılması doğal olarak imkânsızdır ancak antik kaynaklar ağız birliği etmişçesine Aspasia'nin Perikles'in hayatının aşkı olduğunu ve onun Aspasia'yı fiziksel çekiciliği kadar zekâsı için de sevdiğini söyler.

Atina'da sahnelenen komedyalarda, Aspasia ve Perikles arasındaki ilişki apaçık âşıkane ve hatta erotik bir ilişki gibi gösterilerek alay edilirdi. İhtiyatlılığı ve ağırbaşlılığıyla ün salmış, davranışlarını her zaman sıkı sıkıya denetleyen bu siyasi liderin sabahları evden çıkarken ve akşamları eve döndüğünde sevgilisini öpmesiyle dalga geçilirdi sahnede. Birinci sınıf fahişeler yetiştiren bir genelev sahibi gibi gösterilerek Aspasia da alay konusu edilirdi (Perikles'in başarısız bir evlilikten sonra birlikte yaşamayı seçtiği kadın için doğru olması pek de olası olmayan bir suçlama.) Komedya yazarları Aspasia'ya karşı kırıcı olabiliyordu: Eupolis'in oyunlarından birinde Aspasia'ya açıkça "fahişe" denirken, Kratinos ona "köpek yüzlü fahişe" diyerek aşağılamanın düzeyini daha da artırır (Plutarkhos, *Perikles*, 24). Bu aşağılamalar bilhassa acı vericiydi çünkü Aspasia ve Perikles'in, anne tarafından dedesinin adı yerine

Perikles adını verdikleri bir de evlilik dışı oğulları vardı. 440 dolaylarında yabancı bir anneden doğan küçük Perikles'in, babasının 451 yılında geçirdiği Yurttaşlık Yasası uyarınca Atina yurttaşı olamaması, üzerinde çok konuşulan bir ironiydi.

Perikles'in Aspasia'ya olan aşkı, önceki evliliğinden olan iki oğluyla Perikles arasındaki sallantılı ilişkiyi sakinleştirmeye yaramadı. Perikles'in, oğullarına harcamalarını sınırlandıran bir aile bütçesi dayatması, gelirleri arttığında bile lüks harcamalar yapmalarına izin vermemesi ve hanenin mali kurallarını uygulatmak için "İyi Haber" gibi ironik bir isim verdiği bir köleyi görevlendirmesi iki oğlunu çileden çıkarmıştı. Buna rağmen büyük oğlu Ksanthippos'un, meşhur ve zengin ailelerin çocuklarında zaman zaman görüldüğü üzere, sefih bir hovarda gibi davrandığı konuşuluyordu. Babasının yurttaşları akılcı kararlar almaya ikna etme becerisi belli ki bu oğul üzerinde fazla etki yaratmamıştı. Para sıkıntısı çektiği için eziklik hisseden Ksanthippos, babasının bir arkadaşından büyük miktarda borç almış ve bir de borcun babasına ait olduğu yalanını söylemişti. Arkadaşı, Perikles'ten borcunu ödemesini istediğinde baba, parayı ödemesi için oğluna alacak davası açtı. Ksanthippos bunun intikamını, sofistlerle soyut konular üzerine saçma sapan tartışmalar yaparak zaman dolduruyor diye babasıyla alay ederek aldı. Hatta o kadar kudurmuştu ki, Perikles'i gelinini baştan çıkarmakla suçladı. Bir başka deyişle Perikles, Aspasia ile tattığı mutluluğu aile yaşamına taşıyamadığı gibi siyasi rakiplerinin kendisiyle Aspasia hakkında halk arasında yaydığı insafsız dedikoduların da önünü alamadı.

Eğer doğruluğundan emin olabilseydik (antik kaynaklardaki kanıtlar tartışmaya açıktır) Samos savaşı döneminde Atina'daki siyasi çatışmanın düzeyine ilişkin en çarpıcı kanıt, bazı kaynaklarda Perikles'i (ve diğer liderleri) alay konusu yapan komedyaların kişisel olarak son derece ağzı bozuk ve politik olarak patlama yaratmaya elverişli hale gelmesi nedeniyle Atina meclisinin, "sahnede isim vererek insanlarla alay edilmesi"ne yasak getirdiğinin belirtilmesi olurdu (Aristophanes, "Akharnaililer", dize 67; Fornara, *Translated Documents*, no: 111 ve *Kuşlar* dize 1297). Atinalıların, kamusal yaşamdaki ifade özgürlükleriyle (*parrhesia*, "her şeyi söylemek") gurur duyduklarına kuşku yoktur; iftira ve kutsal şeylere küfür etmeyi birer suç olarak kabul etmiş olmalarına rağmen yine de pek çok modern kültürünkiyle yarışacak ve

hatta aşacak bir ifade özgürlüğü düzeyini korumaya geleneksel olarak önem veriyorlardı. Özellikle de komedyaya, kamusal figürlere sahnede hakaret etme konusunda olağanüstü bir hareket alanı sağlanmış gibidir. Atinalılar, ifade özgürlüğünün bu şekilde sınırlanmasını gerçekten onayladılarsa (gerçi onay vermiş olsalar bile bu sınırlama geçiciydi), bunun nedeni mutlaka Atina'daki siyasi ortamın Atinalılar ve Samoslu isyancılar arasındaki nefret kadar rahatsız edici bir hale gelmiş olmasıydı.

Perikles'e yönelik muhalefetin acımasızlığına işaret eden bir emare de Elpinice'nin içinde olduğu bir hikâyede görülebilir. İlerleyen yaşına rağmen hâlâ ailedeki iflah olmaz kışkırtıcı rolüne devam eden merhum Kimon'un kız kardeşi Elpinice, Samos savaşında ölen Atinalılar anısına bir konuşma yapan Perikles'in, tam da buna cevaben kadınlar tarafından başının çiçeklerle süslenmeye başladığı sırada abisinin eski rakibini herkesin içinde payladı. Yurttaşlar, savaşta ölenler anısına resmi cenaze töreni konuşmasını yapmak üzere daima dönemin en iyi hatibini görevlendirirlerdi ve bu kez hitabet sanatında büyük başarı kazanmış olan Perikles'i seçmişlerdi. Perikles konuşmasında, anlatının başlarında kısaca değinildiği gibi, yaşamını yitirerek kentin ebedi hafızasına kazınan askerleri ölümsüz tanrılarla kıyaslıyordu. Bu kadar çok gencin savaşta yitirilmiş olmasını, akıllardan çıkmayacak bir benzetmeyle, baharın takvimlerden silinmesiyle karşılaştırıyordu. Ancak Kimon'un kız kardeşi son derece sert ve alaycı bir tepki verdi: "Bu çok hoş Perikles. Fenikelilere ve Perslere karşı savaş açarak değil, müttefikimiz ve akrabamız olan bir kent devletini mahvederek pek çok iyi yurttaşımızı yok ettiğin için çiçekleri hak ettin." Perikles buna, Elpinice'nin haddini aşarak kendisini ilgilendirmeyen konulara burnunu soktuğunu ima eden bir dizeyle karşılık verir: "Saçına ak düşmüşken böyle hoş kokular sürmek senin neyine!" (Plutarkhos, *Perikles*, 28).

Gerçekten de komedyalara sansür uygulandıysa bile, bu sınırlamalar belki de sahnede ifade özgürlüğünün olması gerektiğine ilişkin geleneksel beklentiyi karşılayarak durumu yatıştırma çabasıyla 437'de yürürlükten kaldırıldı. Aynı yıl Perikles'in genç siyasi müttefiki Hagnon, Atinalıları ve diğer gönüllüleri Yunanistan'ın kuzeyinde, Trakya sınırı boyunca akan Strymon Nehri yakınlarındaki Amphipolis'e yerleştirmek üzere düzenlenen sefere liderlik etmişti. Bu bölge kereste ve değerli madenleriyle önemli bir bölgeydi ama daha önce de Amphipolis'e yerleşme

teşebbüsünde bulunan 10.000 Atinalının yok edildiği türden kanlı Trak saldırılarına maruz kalıyordu. Perikles'in desteklediği ve bu kez başarıya ulaşan bu riskli görev, muhalifleri onu ne ile suçlarsa suçlasın onun kendisini Atina'yı koruma ve Atina'nın uluslararası gücünü pekiştirmeye yönelik politikalar izlemeye tamamen adadığının bir göstergesiydi.

Perikles sonraki yıl ya da o civarlarda, Karadeniz'e yapılacak büyük çaplı bir deniz seferi için meclisin onayını almayı başararak bu konudaki bağlılığını bir kez daha gösterdi. Karadeniz kıyılarına erişmek Atina'nın varlığını sürdürmesi için hayati bir önem arz ediyordu çünkü buradan çok ciddi miktarda tahıl ithal ediliyordu. 450'lerin sonunda Mısır'da uğranılan büyük yenilgi bu bölgeden gıda ithalini daha da zorlaştırmıştı. Bu nedenle kuzeydeki Karadeniz bölgesinin Atina yük gemilerine açık tutulması gerekiyordu. Perikles Atina'nın, hem bölgedeki Yunan yerleşimleriyle hem de yerli topluluklarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla diplomatik bir girişim başlatarak halkının varlığını sürdürmesi bakımından bu deniz yolunun çok büyük bir önem teşkil ettiğinin farkında olduğunu gösteriyordu. Hatta Karadeniz'in güney kıyılarındaki bir Yunan kent devleti halkının, başlarındaki tiranı kovmasına yardım etmek için donanmasının bir kısmını gönderdi. Ardından Atina meclisini kentte kurulan Atina yanlısı yeni hükümeti desteklemek üzere 600 kişilik bir gönüllü grubunu bölgeye yerleşimci olarak göndermeye ikna etti. Aradaki bağı ilan etmek için de bu yerleşime Piraeus adı verildi. Bu isim, güvenlik bölgesi Karadeniz kadar uzak bir mesafeye uzanan Atina'nın hayatta kalabilmek için bir limana ihtiyaç duyduğunu gösteriyordu.

Perikles, Atina'nın gücünü muhafaza etmek için mümkün olan her yola başvurmanın hiç olmadığı kadar önemli olduğunu biliyordu çünkü 446/5'te yapılan barışa rağmen Sparta'yla ilişkiler kötüleşiyordu. Sparta'nın mevcut ve olası müttefikleri, sürekli olarak çıkarlarının Atina tarafından baltalandığından şikâyet ediyor ve Sparta'nın askeri bir yanıt vermesini, bir başka deyişle Atina ve müttefiklerine doğrudan saldırmasını istiyorlardı. Perikles, yurttaşlarının dikkatini çektiği üzere, Peloponnesos'tan kendilerine doğru bir savaşın yaklaştığını açıkça görebiliyordu. Yurttaşlarına askeri ve psikolojik olarak hazırlanmaları için daha fazla zaman kazandırmak amacıyla 430'ların ortalarından itibaren her yıl Spartalı liderlere gizlice 10 *talanton* gönderdi ve bu rüşvetle

kaçınılmaz gibi görünen saldırıyı ertelemeye çalıştı. Geçmişten çıkardığı derslerden Spartalı liderlerin paraya olan düşkünlüğünü biliyordu. İçerde de, siyasi muhalifleri Perikles'i halkın en güvendiği danışman statüsünden indirme çabalarını hızlandırmışlardı. Dış ilişkilerin giderek daha tehlikeli bir hal aldığı bu dönemde neden Perikles'in altını oymaya çalıştıkları kayıtlara geçmemiştir. Basit bir kıskançlık mıydı? Perikles'in politikalarının zenginler zararına yoksul yurttaşları çok fazla desteklediğini mi düşünüyorlardı? Spartalılarla uzlaşmadan mı yanaydılar?

Bu konuda kesin bir kanıt olmamakla birlikte, yukarıda sayılanlar 430'ların ortalarından itibaren Atina'nın endişe verici bir hal alan siyasi ortamında, Perikles'in arkadaşlarının kötü hatırlanan bir soruşturmaya konu olmasına (bu konuda çok az belge vardır) neden olan, muhtemelen bütün bu olayların bir karışımıydı. Anlaşıldığına göre, Phidias, Aspasia ve Anaksagoras'a ağır suçlamalar yöneltilmişti (bu duruşmaların tarihleri ve sonuçları konusunda, hatta bazı örnekler için, gerçekten yaşanıp yaşanmadıkları konusunda akademisyenlerce hararetli tartışmalar yürütülmektedir). Suçlamalar, Perikles'in de bu suçlara iştirak ettiği şüphesini uyandırmayı amaçlıyordu. Atina mahkemeleri, önüne gelen davalarda (çağdaş Amerikan hukukundaki işleyişin tam aksine) sanığın kişiliği, önceki davranışları ve kişisel yaşamının davada tartışılmasını yararlı hatta gerekli gördüğünden itham edenler, soruşturma konusu hakkındaki konuşmalarında, Perikles'in adını ve sanıkla işbirliği içinde olduğu iddiasını dilediği kadar zikredebilirdi.

Phidias'a, heykeltıraşın Parthenon'daki Athena heykelinin yapımında kent devletinin karşılığını ödediği miktardan daha az altın kullanarak halkı aldattığı suçlaması yöneltiliyordu. Bu suçlamaya bir de Phidias'ın tanrıçanın kalkanındaki figürlerden birinin yüzünü kendisininkine benzeterek kutsal şeylere saygısızlık ettiği eklendi ve ardından Phidias'ın benzer bir hileyle bir arkadaşının yüzünü de kalkandaki figürler arasına eklediği söylenerek Perikles de işin içine karıştırılmış oldu, ki bundan daha evvel bahsedilmişti. Perikles arkadaşını savunurken mahkemeden Athena heykelinin altın parçalarının çıkarılmasının ve tartılmasının yerinde olacağını söyledi; bu tür bir iftiranın vuku bulabileceğini düşünerek Phidias'a altın parçaların sökülüp takılabilir şekilde yapmasını tavsiye etmişti. Bu değerli parçalar tartılıp ağırlıklarının doğru olduğu anlaşılınca hırsızlık suçlaması düştü. Phidias'ın diğer suçlamalardan be-

raat mi ettiği, hüküm mü giydiği belirsizdir. Phidias ceza alma olasılığı karşısında Atina'yı terk etmiş olabilir. Her hâlükârda modern arkeologlar, antik bir kaynağın söylediğinin aksine, Phidias'ın Atina'da hapiste ölmediğini gösteren kanıtlar bulmuşlardır. Phidias, Olympia'daki kutsal mekânın ana tapınağına dev bir Zeus heykeli yapmak üzere yaptığı anlaşma gereğince bu kente gitmişti ve buradaki atölyesinde üzerinde adının kazılı olduğu bir kadeh bulunmuştur. Phidias davasının sonucu ne olursa olsun, bu dava, her ne kadar dolaylı bir yoldan olsa da ve hiçbir haklı gerekçeye dayanmasa da, bir mali yolsuzluk suçlamasında bugüne kadar Perikles'in adının geçtiği ilk davaydı.

Aktarılanlara göre Aspasia da ölüm cezası gerektiren bir suça dönüşme ihtimali olan dinsizlik suçlamasıyla soruşturulmuştu. Suçlamada bulunanın, Perikles'e yönelik sözlü saldırılarla dolu komedyaların yazarı Hermippos olduğu söylenir. Perikles'in sevgilisine itham edilen suç, Atina yasalarına göre "tanrılara gerektiği gibi ibadet etmeme" olarak tarif edilebilecek bir suçtu. Dinsizlik sayılan fiiller yasalarda tam olarak tanımlanmıyordu ancak bu tür bir yanlış fazlasıyla ciddiye alınıyordu; çünkü daha önce de izah edildiği üzere, halkın çoğunluğu eğer kent devleti tek bir kâfirin bile kentte kalmasına izin verirse tanrıların tüm kenti cezalandıracağına inanıyordu. Görünüşe göre, genelev patroniçesi bir yabancı olan Aspasia, Perikles'in kutsal mekânlarda özgür kadınlarla cinsel ilişkiye girmesini ayarlamak gibi belli tür bir dinsizlikle suçlanıyordu. Perikles, bir hatip olarak kendi geçmişinde bile muhtemelen benzeri olmayan bir konuşmayla jüriyi sevgilisini beraat ettirmeye ikna etmişti. Gözlerinden sel gibi yaşlar akıtarak dokunaklı bir konuşma yaptı. Aslında bu tarz bir konuşma beklenen bir şeydi: Büyük davalarda savunma adına konuşanların, jüri üyelerini doğruyu söylediklerine inandırmaya katkısı olsun diye derinden gelen duygularını bu şekilde açıkça göstermeleri lazım gelirdi. Dolayısıyla böyle bir durumda Perikles'in ağlaması Atina standartlarına uygundu ancak o daha önce halk içinde duygularının dışarıdan anlaşılmasına asla izin vermemişti. Perikles'in Aspasia'ya yönelik suçlamaları nesnel kanıtlarla çürütmenin yolu olmadığını bildiğini ve sevgili Aspasia'sının yaşamının tehlikede olduğunun farkında olduğunu tahmin edebiliriz. Perikles'in (kendisine göre) bu sıradışı davranışı hem Aspasia'yı ne kadar önemsediğini hem de düşmanlarının saldırılarının verdiği acıyı ne kadar yoğun hissettiğini gösterir.

Perikles'in üzerindeki baskı, üçüncü bir yakın dostun, düşünür/filozof Anaksagoras'ın suçlanmasıyla daha da arttı. Adıyla birtakım şeyleri akla getiren Atinalı Diopeithes ("Tanrı'ya itaat eden") meclisin göksel olgular üzerine düşünen ve kent devletinin tanrılarla ilgili geleneklerine riayet etmeyenleri yasal haklardan mahrum eden bir kararname çıkarmasını sağladı. Güneşin ateşten bir kaya olduğunu söyleyen ve "aklı" evrenin itici gücü olarak tanımlayan tartışmalı düşünür Anaksagoras, bu suç kategorisinin açık hedefiydi. Anaksagoras'ın yargılanmasına ilişkin günümüze ulaşan kanıtlar o kadar karışıktır ki düşünürün başına gerçekten neler geldiği bilinmemektedir; ancak anlaşıldığına göre pek çok kişi, Atina'nın en önemli liderinin görünüşe göre bu dinsiz, yabancı entelektüelle şahsen yakınlık kurmasının, Atina'ya yönelik gerçek bir tehdit olduğuna ikna edilmişti.

Başarılı siyasetçi Drakontides'in (muhtemelen "Yılanın Oğlu" anlamına gelen başka bir dikkat çekici ad) Parthenon'a altın ve fildişinden yapılacak Athena heykeli için yüksek bedelli bir sözleşme yapmakla suçlanan Perikles'in mali hesaplarını gerekçelendirmesini talep eden bir kararname çıkarılmasını sağlamasıyla, Perikles'in siyasi nüfuzunu zayıflatma faaliyetleri doğrudan bir hal aldı. Bu davanın o kadar özel bir dava olduğu düşünülüyordu ki, jüri üyeleri Akropolis'teki Athena sunağına sürülerek kutsanan oy pusulaları kullanacaklardı. Dini ve mali meselelerin iç içe geçtiği bu dava, Perikles'in fazlasıyla endişelenmesine neden olan ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Mali açıdan dürüstlüğü, Atina siyasi iklimine hâkim olan bu fırtına karşısında onu kurtarmaya yetmeyebilirdi ve bu korku Perikles'in tavırlarında açıkça görülüyordu. Gerçekten de, Perikles'in sıkıntısı o kadar belliydi ki vesayetindeki Alkibiades onu evinde, yaptığı harcamaların hesabını eksiksiz bir şekilde nasıl belgelendireceğini umutsuzluk içinde düşünürken bulmuştu. Bu taşkın delikanlı, koruyucu babasına bunu düşüneceğine herhangi bir açıklama yapmamak üzerine düşünmesi gerektiğini söyledi. Durum en sonunda, bir asker olarak son derece yüksek bir itibara sahip olan Perikles'in destekçisi Hagnon'un, meclisi davanın dini suçlamalardan ayrılarak sıradan bir mali yolsuzluk davasına geri döndürmeye ikna edebilmesiyle biraz yumuşadı.

Bu noktada antik Yunan tarihinin bilindik sıkıntıları bir kez daha ortaya çıkar ve kaynaklar bu heyecanlı olayın sonuçlarına açıkça yer vermez. Perikles'in hüküm giymekten kurtulduğu kesin gibidir ancak

itibarının ve kişisel güvenlik algısının zarar görmediği söylenemez. Yaşamı boyunca önde gelen liderlerin zorunlu sürgünlerine tanıklık etmesi bir yana, babasının sürgün edilmesinin neden olduğu acıları birinci elden biliyordu. Son derece başarılı bir generalin bile seçildiği makamdan indirilerek cezalandırılmasının her zaman ihtimal dahilinde olduğunun farkındaydı ve bu acımasız gerçek, fokur fokur kaynamakta olan mevcut durumda özellikle onu hedef almıştı. Perikles'in Atina'daki siyasi rekabetin ateşi içinde yaşanmakta olanlara öfkelendiğini ve gelecekteki gelişmelerden kaygı duyduğunu elbette tahayyül edebiliriz.

Atina demokrasisinin tepesindekilerin ihanete açık bir güvensizlik ortamı içinde bulundukları bilgisi, antik kaynakların Atina'yı Peloponnesos Savaşı'na (431-404) sürükleyenin 430'larda Perikles'in kamusal ve özel yaşamını altüst eden sorunlar fırtınası olduğu hikâyesine odaklanmasını açıklamaya yardımcı olur. Bu suçlamaya göre Perikles, mevcut koşullar altında kentin önündeki en iyi seçenek olduğu için değil, yurttaşların dikkatini yakın arkadaşlarına yönelik suçlamalardan ve kendi sözde uygunsuz davranışlarından başka bir yöne çekmek için Atina'yı savaşa sokmuştu. Peloponnesos Savaşı'nın başlamasından Perikles mi sorumluydu? Perikles'in savaşı başta kendisini korumak için başlattığı suçlaması, Perikles'in devlet adamlığı kariyeri hakkındaki herhangi bir değerlendirmenin en önemli noktası olmak durumundadır çünkü Atina Peloponnesos Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğramış ve savaşın sonucunda kanlı bir iç savaş yaşamıştır.

Bu kaçınılmaz çatışmayı başlatan olaylar ve sürecin gidişatı hakkında günümüze ulaşan kesinlikle en ayrıntılı değerlendirme, Thukydides'in Perikles henüz hayattayken yazdığı eserinde yer alır (1. Kitap ve 2. Kitap 1-65). Thukydides, kendi tarih anlatısının bu bölümünde, konuşmalarını Perikles'in ağzından verir. Özgün Yunanca ile kaleme alınmış bu metinlerin sözdizimsel analizinin son derece zor olması, kitapta yer alan versiyonun, binlerce kişinin katıldığı açık hava toplantılarında herkesin anladığı dilden konuşması gereken Perikles'in sözlerinin bire bir aktarımı olmadığını gösterir. Yine de Thukydides'in bu konuşmaları kendi anlatısına dahil etmek için düzenlerken konuşmacının bilgiye dayanan muhakemesine, yani konuşmacının *gnome*sine (*Peloponnesos Savaşı* adlı eserinde Perikles'in düşüncelerine atıf yaparken Thukydides'in ona vurgulattığı aynı sözcüğü kullanır) olabildiğince yakın durmaya çalıştı-

ğını ifade ettiği şeklindeki açıklamasına (1.22) güvenebileceğimiz kanaatindeyim. Dolayısıyla, son derece gerilimli olan bu dönemde, Perikles'in Atinalılara verdiği tavsiyenin temel öğelerinin günümüze kalan en doğru versiyonunun Thukydides tarafından yazıldığına inanıyorum.

Thukydides'in, (1.23) Peloponnesos Savaşı'nın asıl nedenine ilişkin olarak, "Atinalıların Spartalılara büyük bir korku saldığı, bunun da bir savaş zorunluluğu doğurduğu" şeklindeki ifadesi meşhurdur. Bir başka deyişle, Atina'nın giderek artan gücü, tam da Perikles'in ve adil olmak gerekirse yurttaşların çoğunun Atina'nın kurtuluşu olduğuna inandıkları bu büyük güç, Sparta'yı öyle korkutmuştu ki, iki kent devleti arasında uzun süredir kaynayan düşmanlık, kaçınılmaz olarak önlenmesi olanaksız açık bir savaşı ateşlemişti. Tarihçinin "zorunluluk" sözcüğü için kullandığı *anangke* sözcüğü, savaşı kozmik düzeyde bir gücün çıkardığı fikrini yansıtır ve bu yargısını insanın varoluşunun soyut bir gerçekliği düzeyine çıkarır.

Bununla birlikte, en sonunda çatışmanın patlak vermesinin dolaysız nedenlerinin merkezinde Atina ile başta Korinthoslular ve Megara olmak üzere Sparta'nın müttefikleri arasındaki anlaşmazlıklar vardı. Korinthos, Yunanistan'ın kuzeybatı kıyısı açıklarındaki büyük bir adada, ilk başta Korinthos tarafından kurulan Korkyra'yla [Korfu] çatışmaya girmişti. Bu iki eski müttefik şimdi anakarada Korkyra'nın hemen karşısında yer alan bir kent devleti için savaşıyorlardı. Korkyra'nın da, Korinthos'un da güçlü donanmaları vardı ve ikisi de savaşta kendisine yardım etmesi için Atina'ya başvurmuştu. Korkyralılar kendileriyle müttefik oldukları takdirde Sparta'yla çıkması kesin olan savaşta Atina'nın, Yunanistan'ın ikinci en büyük donanmasının desteğini kazanacağını söylüyorlardı. Korinthos ise Atinalıların, Aigina ve Samos savaşlarında Korinthos'dan gördükleri yardımın karşılığını vermelerini istedi. Atina meclisi, Güney İtalya ve Sicilya'nın zengin topraklarına uzanan deniz yolu üzerinde kilit bir atlama noktası olan Korkyra'nın desteklenmesinin Atina'nın çıkarlarına daha uygun olduğuna karar verdi.

Atinalıların 433'te Korkyra'ya gönderdiği triremler, meclisin aldığı karara uygun olarak oraya gitmek yerine Korinthos donanmasıyla bir deniz muharebesine tutuştu ve çatışmanın sonunda her iki taraf da zaferi kendisinin kazandığını iddia etti. Thukydides, bu noktada Perikles'in rolü olup olmadığına ilişkin hiçbir şey söylemez. Ancak Plutarkhos

(*Perikles*, 29), bu kuvvetin komutanlığına atanması düşünülen kişinin Kimon'un "Spartan" adlı oğlu olması nedeniyle Perikles'in meclisi ikna ederek ilkin sadece on gemi gönderdiğini ve Perikles'in, eski rakibinin ölümünden yirmi yıl kadar bir süre geçmiş olmasına rağmen onun oğluna düşmanca duygular beslemeye devam ettiğini yazar. Kamuoyunun bu birliğin çok küçük olduğuna ilişkin eleştiriler yöneltmesi üzerine Perikles bir de takviye kuvvetin gönderilmesini teklif etmek zorunda kaldı. Perikles'i bir lider olarak benimsediği davranış tarzından uzaklaştıran bir saikle hareket ettiğini gösteren bu anekdot, en azından Atina'daki siyasi bölünmüşlüğün vahametinin altını çizer.

Atina'nın, Yunanistan'ın kuzeydoğusundaki müttefiki ve aynı zamanda bir Korinthos kolonisi olan Potidaia'ya Peloponnesos'taki ana kenti ile mevcut tüm bağlarını koparması talimatı vermesi üzerine, uluslararası ilişkiler kısa süre içinde hiç olmadığı kadar gerginleşti, tabii eğer daha fazla gerginleşmesi mümkün idiyse. Bu talimat Korinthosluları çileden çıkardı. Kuzeydoğudaki bu hassas durum, Atinalıların eskiden kendilerini destekleyen Makedonya kralının düşmanlarıyla ittifak yapmasıyla daha da kötüleşti. Makedonya kralı, buna Potidaialıların yaptığı gibi, Spartalılara Atina'ya saldırmaları çağrısında bulunarak karşılık verdi. Makedonya ve Sparta, kuzeyde savaşın patlak vermesi durumunda, 446/5'ten beri süren barış antlaşmasını bozacak o nihai adımı atma konusunda anlaştılar. Bu ilave değişken, Atina'nın, müttefikine verdiği talimatın uygulanmasını sağlamak üzere kuzeye bir deniz kuvveti gönderdiği zaman devreye girdi.

Sparta'nın müttefikleri, giderek büyüyen krizi tartışmak amacıyla 432'de bir araya geldiler. Thukydides, Korinthosluların Atina'ya karşı harekete geçmesi için Sparta üzerinde ağır baskı kuran bir konuşma yaptığını söyler. Korinthoslular, Spartalıların işi sürüncemede bırakmaları halinde (1.68-71) Atina saflarına geçeceklerini söyleyerek üstü kapalı bir tehditle toplantıyı bitirdiler; bu olasılık Spartalıların sadece paniğe kapılmasına neden olabilirdi çünkü Korinthos'un desteği olmadan Atinalıları yenilgiye uğratma şansları yoktu. Sparta'da rastlantı sonucu bulunan bir Atina heyeti, kentlerinin politikalarını hararetle savunan bir karşılık verdi (1.73-78). Açık yüreklilikle herkes gibi kendilerinin de korku, şeref, müttefikleri üzerinde güç sahibi olma gibi güdülerle hareket ettiklerini ve aslında Atina'nın, lider bir devletin normalde davra-

nacağından daha adaletli davrandığını ifade ettiler. Kibirli bir tavır gibi görünse de bu gerekçeler aslında Thukydides'in yaptığının, o dönemde çoğu Atinalının gerçekten düşündüğü şeyi açıkça dile getirmekten başka bir şey olmadığını gösteriyor gibidir. Atina temsilcileri ardından bu lider konumlarından vazgeçmeye niyetlerinin olmadığını çünkü Spartalıların hissettikleri nefret nedeniyle herhangi bir zayıflıktan yararlanmaya kalkacağını bildiklerini ekledi̇ler. Atinalılar antlaşma şartlarına bağlı kalarak anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için hakeme başvurulmasını teklif ettiler. Sparta'nın iki kralından biri olan Arkhidamos yurttaşlarına itidal tavsiye etti ve savaşı önlemek için tahkim sürecine güvendiğini söyledi. Bununla birlikte Spartalılar, seçilmiş en üst düzey kamu görevlilerinden ("denetçi" anlamına gelen *ephor*) biri olan Stenelaidas'ın savaş yanlısı konuşmasından coşkuya kapılarak, barış antlaşması olsun olmasın, Atina'ya bir saldırı düzenlenmesi yönünde oy kullandılar.

Spartalılar her zamanki gibi hemen harekete geçmediler. 431'de müttefiklerini başka bir toplantıya çağırdılar, bu kez kentte Atinalı yoktu. Korinthoslular Spartalılara Yunanistan'ı Atinalıların kölesi olmaktan kurtarmak için mutlaka savaşa gitmeleri gerektiğini, önceki antlaşmanın şartları ne olursa olsun, bunun kutsal güçlerin destekleyeceği bir ulusal kurtuluş görevi olduğunu söylediler. Gelinen noktada Spartalılar nihayet Atina topraklarını istila etmeye hazır olduklarına karar verdiler. Atina'yı tanrıların gözünden düşmüş olarak resmetmek, Perikles'in nüfuzunu zayıflatmak ve sefer hazırlıkları için zaman kazanmak amacıyla Atina'ya ulaklar gönderip 200 yıl önce Kylon ve yoldaşlarının öldürülmesi olayı nedeniyle Alkmeonoğullarının üzerine bulaştırdıkları kara laneti temizlemelerini buyurdular. Daha gençken ailesinden öğrendiği hayat derslerini hatırlayan Perikles'in, bu kadim lanetin halkın hayal gücü üzerinde yaratabileceği etkiyi anımsatacak herhangi bir şeye ihtiyacı yoktu. Atina meclisi Perikles'e destek vermek için ve Spartalılara, dine aykırı bir şekilde idam edilen bazı ricacı helotların ve hain general Pausanias'ın on yıllar önceki ihanetinden beri Sparta toprakları üzerinde asılı kalan laneti temizlemelerini söyleyerek durumu Atina lehine çevirdi. Spartalıların Perikles'in nüfuzunu zayıflatma teşebbüsleri, onun çocukluğunda edindiği bu tür güvenilmez düşmanlara karşı asla taviz verilmemesi bilgisini daha da pekiştirmekten başka işe yaramadı. Perikles, ölümünden muhtemelen çok da uzun olmayan bir süre sonra

sahnelenen Euripides'in yürek burkan tragedyasının kadın kahramanı Andromakhe'nin Spartalılar hakkında dramatik bir şekilde dile getirdiği görüşü aynen paylaşıyordu: "Ah, siz Sparta'da yaşayanlar, siz tüm insanlığın en çok nefret ettiği ölümlüler, hilekâr akıl hocaları, yalanın efendileri, kötülük ustaları!" (*Andromakhe,* 445-447. dizeler).

Spartalılar Alkmeonoğullarının laneti meselesi ile ilgili gönderdikleri elçinin ardından kısa bir süre sonra, eğer savaşmaktan kaçınmak istiyorlarsa dış politikalarında yapmaları gereken belli değişiklikleri iletmek üzere Atinalılara birkaç elçi daha gönderdiler. Buna göre Atinalılar Potidaia kuşatmasını kaldıracak, Aigina'nın bağımsızlığını sağlayacak ve Megaralıların Atina'daki merkez pazarda ve Delos Birliği üyelerinin limanlarında herhangi bir iş yapmalarını yasaklayan kararnameyi yürürlükten kaldıracaklardı. Plutarkhos'un belirttiği gibi (*Perikles,* 31), Megara Kararnamesi adı verilen ve başlıca taraftarının Perikles olduğu söylenen bu kararnamenin kabul edildiği [tarihsel] koşullara geri dönmek mümkün değildir. Perikles bir keresinde Sparta temsilcilerinden birine, Megara Kararnamesi'nin yazılı olduğu resmi levhayı yerinden indirmesini engelleyen şeyin bir yasa olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Spartalı "Eğer levhayı duvardan indiremiyorsan o zaman tersini çevir, şüphesiz buna engel olan bir yasa yoktur!" diyerek Perikles'i boşa çıkardı (*Perikles* 30). Hiçbir şekilde geri adım atmak istemeyen Perikles, meclisi, sınır komşusu Eleusis'teki kutsal alanda kendilerine toprak ayırarak ve Atina'dan kaçan kölelere sığınma hakkı vererek kutsal değerlere saygısızlık ettiklerini tebliğ etmek üzere Megaralılara bir haberci göndermeye ikna etti. Ayrıca Spartalıların durumdan haberdar edilmesi için onlara da bir haberci göndermeye meclisi razı etti. Atinalılara göre Megaralılar, o dönemde kendilerine gönderilen habercıyi öldürerek başka bir dini suç daha işlemişlerdi ancak Megaralılar bunu inkâr ediyor ve Perikles'i kendilerine zulmetmekle suçluyorlardı. Aristophanes'in sonraları yazdığı "Akharnaililer" adlı komedyasında (523-529. dizeler) Perikles'in bu politikayı izlemesinin nedeninin, kaçırılan fahişeler sebebiyle Megaralılarla Aspasia arasında doğan parasal anlaşmazlığın kişisel intikamını almak olduğu söyleniyordu. Bu hicivsel kurgu, Atina komedyalarında diyalogların kişisel hakaret düzeyine dek indiğini gösterir ama ortada küçücük bir hakikat kırıntısı taşıyan en ufak bir kanıt dahi yoktur.

Perikles, Spartalılara zorluk çıkarmaya kararlıydı ve bu tutumundan hiç vazgeçmedi. Spartalıların 432/1'de üst düzey üç sözcüsünü, basit görünen ancak çok kapsamlı bir ültimatom vermeleri için Atina'ya göndermeleri bardağı taşıran son damla oldu: "Spartalılar barış istiyorlar ve Yunanların bağımsız olmalarına izin verirseniz barış olacaktır" (Thukydides, 1.139). Atinalılar ne yapacaklarına karar vermek için hemen meclisi topladılar. Konuşmalarda dile getirilen tek bir taviz bile verilmemesi ile savaşı önlemek için Megara Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılması seçenekleri arasında çok ciddi bir anlaşmazlık vardı. Thukydides, Perikles'in bu önemli anda yaptığı üç söylevinden birincisini ilk ağızdan aktarır (1.140-144; 2.35-46 ve 2.60-64; 2.13 söylevin dolaylı aktarımını içerir).

Thukydides, Perikles'in halka hitaben yaptığı konuşmaların ilkini aktarmaya Perikles'i "bu dönemde Atinalıların birincisi; konuşma ve eylem bakımından en güçlüsü" olarak tanımlayarak başlar (1.139); bu Homeros'un "iyi konuşmak ve iyi işler başarmak" (*İlyada*, 9.443) için eğitildiğini söylediği Akhilleus'a ilişkin o ünlü tarifini hatırlatan iki yönlü bir nitelemedir. Thukydides'e göre, Perikles'in konuşmasında söylediği ilk şey, her zaman bilgiye dayanan aynı yargıya, hep aynı *gnome*ye sahip olduğudur: Peloponnesoslulara boyun eğmeme. Perikles bazen olayların aklın öngördüğünün aksine gelişebileceğini biliyordu ancak yurttaşlarının her şeye rağmen meclisin kararlarına bağlı kalmasında ısrar ediyordu. Spartalılar uzun bir süredir Atina'ya karşı komplo kuruyor ve anlaşmazlıkların çözümü için hakeme başvurulmasını öngören antlaşma maddelerini umursamıyorlardı. Bu nedenle hiçbir Atinalı, eğer Megara Kararnamesi'nin kaldırılmasını kabul etmezlerse, "küçücük bir şey" için savaşa girmiş olacaklarını düşünmemeliydi. Aslında bu, savaşın görünen nedeninin önemsiz olduğunu düşünüp düşünmediklerini anlamak için yapılmış bir irade testiydi. Perikles, nedenin büyük veya küçük olmasına bakamayız çünkü bize eşit olandan gelen küçük olsa bile adil olmayan ültimatoma teslim olursak bu, dik bir yokuştan aşağı kaymak olur ve bunu yalnızca düşmanlarımızın giderek daha büyük taleplerle gelmesi izler, diye ısrar ediyordu. Bunun sonu, kısa süre sonra köleliğe varırdı (1.140.4 – 141.1).

Perikles daha sonra kararının ardında yatan akıl yürütmenin, Spartalılarla yaşanacak bir çatışma durumunda, Atina'nın daha fazla kaynağa sa-

hip olması olduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklar. Spartalıların daha zayıf bir tarımsal altyapıya ve denizcilikte sınırlı deneyimlere sahip olduklarını, ittifakları içinde hantal bir karar alma yapısının söz konusu olduğunu, eyleme geçme konusunda ağırdan aldıklarını ve her şeyden önce savaş masraflarının karşılanması için çok az paraları olduğunu söyler. Daha sonra su götürür bir strateji olduğu anlaşılacak olan stratejisini sunar: Biz Atinalılar, kendimizi kent merkezini koruyan ve denizlerdeki üstünlüğünü devam ettiren adalılar olarak görürsek başarıya ulaşabiliriz. Bu strateji, kabul etmek gerekir ki, Spartalılar istilaya kalkıştıklarında kent merkezi dışındaki topraklarımızı ve evlerimizi feda etmemizi gerektireceği için bize pahalıya patlayacaktır. Ancak hiçbir koşul altında, Peloponnesos ittifakının son derece güçlü piyade birlikleriyle nizami kara muharebesine girme riskini alamayız. Düşünmemiz gereken tek şey, malımızı mülkümüzü değil askerlerimizi korumak olmalıdır. Perikles daha sonra Delos Birliği'nde durumun ne kadar gerginleştiğinin altını çizen bir ayrıntıyı ekler: İnsan kaynaklarımızı korumalıyız çünkü üzerlerine yürüyecek yeterince askerimiz olmazsa müttefiklerimiz sözümüzü dinlemezler.

Thukydides daha sonra Perikles'e bir tavsiye verdirir ve ardından onun ölümünden sonra savaşta bu tavsiyeye uymadıkları için Atinalıları eleştirir. Perikles, dinleyicilerinden savaş sürerken yeni topraklar fethetmeye kalkışmamaları ve işin içine başka herhangi bir tehlikeli dış mesele bulaştırmamaları hususunu ısrarla belirtir. Meclis, eğer Sparta, Atina ve müttefiklerine yönelik düşmanca eylemlerine son verirse, Megaralıların Atina pazarına ve birlik limanlarına geri dönmesi konusunda oylama yapılacağını; eğer Spartalılar kendilerine bağlı kent devletlerinin bağımsız olmalarını sağlarsa, Atina'nın da antlaşmanın imzalandığı 446/5'te bağımsız olan Yunan kent devletlerinin bağımsızlığına izin vereceğini; Atina'nın antlaşma şartlarına uymaya (hakeme başvurulması) hazır olduğunu ve kendilerinin düşmanlık göstermeyeceklerini ancak savaş başlatan herkese karşı koyacaklarını Sparta temsilcilerine derhal bildirmeliydi. Kısacası, Perikles, Aiskhylos'un *Oresteia*'da kullandığı ifadeyi anımsatan unutulmaz bir son sözle, yurttaşlarından "savaşa girmenin bir mecburiyet olduğunu" (1.144.3) anlamalarını söyler. Nasıl ki atalarımız Perslere karşı bizim şimdi sahip olduğumuzdan çok daha az kaynakla direndilerse biz de onlar gibi şansa değil akla, cesarete ve güce güvenmeliyiz, diye hemşerilerine cesaret verir. Onlar düşmanlarına

mümkün olan her şekilde göğüs gererek, Atina'nın şu anda sahip olduğundan çok da fazla olmayan kaynakları kendilerinden sonraki nesillere aktarmak için savaşmak zorundaydılar.

Perikles'in akıl yürütmesinin ikna edici olduğu ortaya çıktı. Meclis, Atina'nın Sparta talimatlarına karşılık vermeyeceğini ancak bütün anlaşmazlıkların eşit ve adil bir temelde çözüme kavuşturulması için hakeme gitmeye hazır ve gönüllü olduğunu Spartalılara bildirmeye karar verdi. Sparta temsilcileri bu mesajı yurtlarına ilettiler; Atina'ya başka elçi gelmedi. Savaş henüz resmen başlamamıştı ancak nereden bakılırsa bakılsın eli kulağındaydı. Akrabası Kleisthenes'in döneminden beri Sparta-Atina ilişkileriyle ilgili öğrendiklerine ve Pers Savaşları sırasında ve sonrasındaki yaklaşık elli yıl boyunca kendi yaşamında edindiği benzer pek çok deneyime dayanarak Perikles'in öteden beri öngördüğü sonuç buydu.

İki büyük devletin müttefiklerinin yaptıkları, en sonunda bu iki rakip devlet arasında bir açık savaşın fitilini ateşledi. Boiotia'nın en büyük kenti ve Sparta'nın müttefiki Thebai, Atina müttefiki olan küçük komşusu Plataia'ya beklenmedik bir saldırı düzenledi. Ancak bu sinsi saldırı ters gidince Platailılar, Atina'nın esirlere zarar verilmemesi tavsiyesi daha kendilerine ulaşmadan, ele geçirdikleri Thebailileri katlettiler. Hem Atinalılar hem de Spartalılar bu kanlı olayı aralarındaki barış antlaşmasının bozulması olarak gördüler ve savaş için son hazırlıklara başladılar. Her iki taraf da başta Büyük Pers Kralı olmak üzere, Yunan olmayan güçlerin desteğini almak amacıyla temsilciler göndermeye karar verdi. Perslerin Batı Anadolu valisi on yıl önce Atina'ya karşı ayaklanan Samoslu isyancılara büyük miktarda para yardımı yapmıştı ve Yunan'ın Yunan'a karşı bu yeni savaşının, kendi çıkarları peşinde koşan dünyanın süpergücünün hükümdarını anakara Yunanistan'a geri getireceğini düşünmek için her türlü sebep vardı. Her iki taraf da Pers hükümdarının desteklediği tarafın askeri gücünü artırmak veya daha kötüsü, sadık Yunanların bakış açısına göre, karşı olduğu tarafın liderlerine rüşvet vererek yurtlarına ihanet etmelerini sağlamak için sınırsız kaynak aktaracağını biliyordu. Perikles bu son tehlikenin gerçekliği hakkında bir kez daha bir ömür yetecek kadar ders çıkardı, yurttaşlarına olan bağlılıklarını satılığa çıkaran, Perslerle kuracağı bir bağlantının sunabileceği zenginlik ve gücün cazibesiyle yoldan çıkan nüfuz sahibi Yunanları (Spartalılar kadar Atinalıları da) hatırladı: Bu meşhur hainler

arasında Plataia Muharebesi'ndeki Atinalı komplocular Hippias, Miltiades, Themistokles ve Pausanias vardı. Perikles, Atina'nın güvenliğine yönelik bu son krizde tehlikenin yalnızca açık düşmanlarından değil, sözde dostlardan da geleceğini biliyordu.

Atina ve Sparta yabancı ülkelerden destek arayışlarının yanı sıra tarafsız Yunan kent devletlerini de kendi ittifaklarına çekmeye çalıştılar. Yunanların çoğu Sparta'yı destekliyordu çünkü Atinalıların savaşı kazanmaları durumunda üzerlerindeki denetimi daha da artırmalarından korkuyor, Spartalıların helotlara giderek tehlikeli bir hal alan bağlılığın getirdiği sınırlılıkların bu tür bir uluslararası yayılmayı büyük oranda ihtimal dışı kıldığına inanıyorlardı. Spartalılar 431 yazında, Atina topraklarına doğru yürümek üzere müttefiklerini toplayarak Atina'nın gücünden korkan diğer Yunan devletlerinin kendilerine verdiği destekten yararlanmaya karar verdiler. Peloponnesos ordusunun Atina yürüyüşünün başındaki komutan, gönülsüz de olsa görevi gereği, Arkhidamos'tu. Sparta kralı, ordu Atina'ya varmadan önce Atinalılara, Peloponnesos piyade birliklerinin yolda olduğunu gördüklerine göre, şimdi teslim olup olmayacaklarını sormak üzere kente bir haberci gönderdi. Haberci kente hiç ulaşamadı çünkü Perikles, Peloponnesos ordusu bir kez harekete geçtikten sonra hiçbir Sparta temsilcisinin kente girmesine izin verilmeyeceğini ilan eden bir kararname çıkarmaya meclisi çoktan ikna etmişti. Perikles belli ki bu korkunç tehdit açıkça yurttaşlarının görüş alanına girdiğinde onları ödün verme eğiliminden mümkün olduğunca uzak tutmak istiyordu.

Perikles düşman yaklaşmaktayken, Spartalıların Atina'yı istilaları sırasında, kendisine yönelik halk arasında düşmanlığı tahrik etmek amacıyla kent dışındaki şahsi topraklarına dokunmazlarsa, bu toprakları halka bağışlayacağını ilan ederek halkın duygularını kamçılayan bir adım attı. Perikles ile Arkhidamos arasında bir "gönüllü hami" ilişkisi olduğu biliniyordu ve Sparta kralının bu topraklara zarar vermekten bu özel bağa saygısından ötürü imtina etmesi durumunda bile toprakları bağışlayacağını belirtmişti. Perikles ile bu önde gelen Spartalı arasında "gönüllü hami"lik ilişkisinin nasıl kurulduğu bilinmemektedir ama muhtemelen, Perikles'in temkinli bir insan olan Arkhidamos'la kurduğu bu bağ, her ikisinin de Sparta ve Atina arasındaki barışın korunması konusunda uyum içinde olduklarına dair ortak bir inancın bir yansımasıydı.

Bu savaşın önlenmesi umudu artık ortadan kalkmıştı ve Perikles yurttaşlarının katı bir gereklilik olan "Atina bir adadır" stratejisinden sapmasını önleyebilmek için elinden geleni yapmak zorundaydı. Bu nedenle, yurttaşlarına tüm taşınabilir mallarını yanlarına alarak kırsal alandan kent surlarının içindeki güvenli alana geçmelerini tavsiye etti. Savaşta zafer kazanmak iki şeye bağlıdır, diyordu: bilgiye dayanan kararlar ve para. İlk önce savaş harcamalarını karşılamak için biriktirilen para ve değerli maden miktarına, ardından farklı sınıflardan seferber edilebilecek mevcut asker ve harekete hazır bekleyen trirem sayısına ilişkin detaylar vererek içine bilgi ve akıl yürütme örnekleri serpiştirdiği ikna edici konuşma konusundaki yeteneğini sergiledi. Bu maddi kaynaklar, Atina'nın "kurtuluşunda" (*soteria*) kullanılacaktır, diye ekledi. Diğer Yunan metinlerinde de görüldüğü gibi, *soteria* terimi, özel olarak, bir topluluğun siyasi ve fiziksel varlığının son aşamasını ifade eder. Perikles'in verdiği mesaj bu yıpratma savaşında, savaşın sonucunu belirleyecek olanın, para ve insan gücü olduğuydu. Gerçekten de uzun vadede olan buydu; yıllar süren savaş her iki tarafı da zayıf düşürünce Pers kralı, imparatorluğuna daha büyük bir tehdit olarak gördüğü Atinalıları yenmeleri için Spartalılara ihtiyaç duydukları gemileri ve mürettebatı temin etmesi için büyük miktarda para gönderecekti.

Atinalılar Perikles'in bilgece tavsiyesini kabul ettiler ve sanki Atina bir adaymış gibi davranma stratejisini benimsediler. Bununla birlikte bu stratejinin gereklerini ancak büyük zorluklar çıkararak ve büyük bir hoşnutsuzlukla yerine getirdiler çünkü evlerin kent dışına kurulması yaygın bir alışkanlıktı ve birçoğu da Perslerin çok da eski olmayan bir tarihte neden olduğu korkunç yıkımı daha yeni atlatmıştı. Kent surlarının içinde kırsal kesimden gelecek mültecileri sıkışmadan ağırlayacak büyüklükte bir alan da yoktu ve çoğu kişi açık havada konaklamak ve hatta tanrıların kutsal tapınaklarına yerleşmek zorunda kaldı. Atina'nın kent merkezi, korkunç boyutlarda temizlik ve erzak tedariki sorunu yaşanan bir gecekondu mahallesine dönüştü.

Arkhidamos yavaş ilerledi ve Atinalı köylülere kaçma zamanı tanıdı; yaratacakları paniğin genel bir teslimiyete yol açmasını umuyordu. Ancak bu plan başarısız olunca ordusuna kent merkezinden birkaç kilometre kuzeyde bulunan ama Atina surlarının tepesinden görülebilen, yerel halkın yaşadığı Akharnai'nin yakılıp yıkılmasını emretti. Atina'nın

kırsal kesimindeki en büyük köy olan Akharnai, yurttaş milislere 3.000 hoplit sağlıyordu. Kent surları üzerindeki Akharnaili piyadeler evlerinden yükselen alevleri, dumanları görünce öfkelenerek Spartalılarla savaşı Atina'nın girişinde başlatacak bir piyade birliğinin harekete geçirilmesini talep ettiler. Diğerleri, Akharnaililerin Perikles'in Peloponnesoslularla asla karada muharebeye girilmemesi planından ayrılmalarına karşı çıktı. Ancak kırsal alandaki mülklerini kaybetmekten ve surların arkasında bekleyerek hissettikleri aşağılanma duygusundan dolayı giderek daha çok kişi öfkeyle Perikles'i suçlamaya başladı. Hatta bazıları, Atina ordusunun Sparta istilasına karşı koymasına izin vermediği için Perikles'e korkak diye çıkıştı. Homeros'un destanlarındaki maço savaşçıları ideal leştiren erkek egemen Yunan toplumunda bundan daha kışkırtıcı bir hakaret olamazdı. Aspasia'nın kovuşturulmasına neden olan komedya yazarı Hermippos, bu suçlamaya (bugün kayıp olan) "Kaderler" adlı oyununda yer vererek mümkün olduğunca yayılmasını sağladı: "Ey *satir*lerin* kralı, neden eline bir piyade mızrağı almak yerine savaş hakkında, içinde Teles'in ruhunun dolaştığı (belli ki korkaklıkla tanınmış bir Atinalının adıydı) çok bilmiş laflar edip duruyorsun?" (Plutarkhos, *Perikles*, 33). Kratinos, tanrıların zorba hükümdarı Zeus'un devrilmesiyle antik Altın Çağ'a geri dönülmesi üzerine kurduğu *Pluteses* adlı komedyasını sahneleyerek Zeus'la Perikles'i bir tuttuğu fikre geri döndü; bu şekilde, Perikles'ten kurtulursa Atina'nın da refahını yeniden elde edeceğini söylemiş oluyordu (alıntılayan Rusten, *The Birth of Comedy*, s. 199-202).

Perikles tüm bu öfkeli eleştiri ve hakaret fırtınasının yarattığı sarsıntıya rağmen kendine özgü, kamusal alanda soğukkanlı davranma özelliğini, *praotes*ini muhafaza etti. Meclisin özel bir toplantı yaparak Spartalılarla piyade savaşına onay vermesine bir şekilde (bilim insanları prosedüre ilişkin kullanmış olabileceği çeşitli yöntemler üzerinde tartışmaktadırlar) engel oldu. Akılcı olmayan bir hiddet duygusu içinde boğulan yurttaşlarını düşmanın üstün nitelikli piyade birliğiyle karşı karşıya gelmek zorunda kalmaktan kurtarmayı başarması, Perikles'in kritik anlarda yurttaşların isteklerine karşı çıkan ve düşmanlarına karşı Atina'nın gücünü ve güvenliğini sağlamak için hazırladığı akla ve akıllıca tedbirlere dayanan politikasından ayrılmalarını önleyen bir lider ola-

* Yun. *satyroi*, yarı insan yarı keçi olan şehvet düşkünü kır tanrıları-ç.n.

rak becerisinin en çarpıcı örneğidir. Perikles'i eleştirenlerin, bu başarıyı onun Atina demokrasisini kontrolü altında tutan gerçek bir tirana dönüştüğünün kanıtı olarak gördüğünü tahmin edebiliriz.

Perikles yurttaşlar arasında yayılan bu çaresizlik hissini ortadan kaldırmak için meclisi, kendi ayrıntılı stratejisini destekleyecek bir dizi farklı askeri düzenleme için yetki vermesi konusunda ikna etti. Yağmacı düşman gruplarını durdurmak üzere surların dışına süvari birlikleri gönderildi. Güvertelerinde 1.000 hoplit ve 400 okçu taşıyan, 100'ü Atina ve 50'den fazlası Korkyra trireminden oluşan muazzam bir deniz kuvvetiyle, Peloponnesos'un bütün kıyılarındaki kara hedeflerine ani baskınlar düzenledi. Euboia'yı korumak için daha küçük bir deniz kuvveti de buraya gönderildi. Bundan sonra Atina toplumunun öfkesi, savaşın esas sorumlusu olarak günah keçisi ilan ettikleri Aigina halkına yöneldi. Bu ada devletinin nüfusunun tamamı köklerinden koparıldı ve toprakları Atinalı kolonicilere verildi. Spartalılar, Aiginalı mültecilerin çoğuna Peloponnesos'un batısında yaşamaları için toprak verdiler. Geri kalanlar da sığınacak bir yer bulmak üzere Yunanistan'ın dört bir yanına dağıldılar.

Son olarak Spartalılar Atina topraklarından çekildikten sonra (Spartalılar o dönemde, sürekli yeni bir helot ayaklanmasından korktukları için kentlerinden en fazla birkaç hafta uzak kalabiliyorlardı) Perikles bizzat Megara'ya yönelik bir saldırıya önderlik etti. Hafif silahlı birliklerle takviye edilmiş 10.000'den fazla ağır piyadeden meydana gelen, Atina tarihinde görülmüş en büyük kara ordusunu topladı. Bu ordu, Megara topraklarını kasıp kavurduktan sonra kışın yaklaşması nedeniyle sefer mevsimi sona ermekte olduğundan Atina'ya geri döndü.

Perikles, Peloponnesos Savaşı'nın ilk yılında, kent surlarının dışında kalan bunca mal-mülkün harap olması ve Atina surlarının içinde, sıkış-tıkış bir halde son derece rahatsız koşullarda geçirdikleri birkaç hafta nedeniyle duydukları öfkeye rağmen yurttaşlarını yine de "Atina bir adadır" stratejisine bağlı kalmaya ikna etmek için halk nezdindeki etkisinden faydalanabilmişti. Ayrıca Peloponnesoslulara karşı girişilen taarruz harekâtları iyi gitmişti; Perikles'in Spartalıların zaten sınırlı olan kaynaklarını tüketerek onları savaştan çekilmeye zorlama stratejisi nihayet başarıya ulaşacak gibi görünüyordu. Söz konusu olan kesin bir Sparta yenilgisi değildi ama en azından onların Atina'ya yönelik saldı-

rıları son bulacaktı; bu da yeterince zafer sayılırdı. Düşmanlarla dolu dünyada, bu, Atina'nın gücünün ve dolayısıyla kentin güvenliğinin kurtuluşu olacaktı.

Bununla birlikte Perikles, Sparta'ya kesinlikle hiçbir taviz verilmemesi gerektiğini ifade ettiği konuşmasında, savaşın sürekli değişen ve sıklıkla da öngörülemez gidişatının insanların kararlılığı ve kendilerine olan güvenleri üzerine ağır bir yük bindirdiğini iyi biliyordu ve aslında bunu söylemişti de. Sparta kararlılığını kaybedinceye kadar çatışmanın daha ne kadar süreceğini tam olarak kestiremiyordu ancak Atinalıların savaşın acılarına ve kayıplarına dayanmasını sağlamak üzere ruh hallerini yeterince canlı tutabilmek için sert uyarılara ve coşkulu teşviklere ihtiyaç duyduklarını biliyordu. Atina demokrasisindeki uzun ve ayırt edici ama kaderinin daha fazla uzatmayacağı liderliğinin açık ara en ünlü kamusal sunumu haline gelen bir olay nedeniyle kısa süre sonra bu reçeteyi uygulama şansı bulacaktı.

10. Bölüm

Kendi Döneminde ve Sonrasında Perikles'in Kaderi

Kışın yaklaşmasıyla birlikte kötü hava koşulları etkin askeri harekâtlar düzenlemeyi zorlaştırdığından Perikles'in 431'deki Megara saldırısı Peloponnesos Savaşı'nın ilk yazında Atina'nın girdiği son büyük muharebe oldu. Atinalılar, girdikleri tüm savaşlardan sonra yaptıkları gibi, yıllık takvimin bu döneminde de, önceki savaş döneminde düşman tarafından öldürülenleri onurlandırmak için halka açık büyük bir cenaze töreni düzenlediler. Birkaç gün süren bu etkinlikler, yaptığı zekice değerlendirmeler ve sahip olduğu yüksek itibar sayesinde seçilen konuşmacının söyleviyle doruğa çıktı. Bu konuşmacı, savaş politikaları nedeniyle epey bir yurttaş tarafından eleştirilmesine rağmen hâlâ Atina'nın en saygıdeğer danışmanı olan Perikles'ti. Thukydides'in eserinde aktarılan konuşması (2.34-46), günümüzde "Perikles'in Cenaze Söylevi" olarak bilinen metin, antik Yunan düzyazı geleneğinin en ünlü örneği haline geldi. Bu metin ayrıca Perikles'in Atina üzerine geliştirdiği görüşleri öğrenmek açısından elimizdeki en önemli ve büyüleyici kanıttır.

Bu nedenden ötürü, her ne kadar söylevin özetini vermek, söylevdeki savların karmaşıklığını ve son derece kışkırtıcı niteliğini tümüyle yansıtamayacak olsa da, Cenaze Söylevi'nin bazı ayrıntılarına değinmek uygun olacaktır. *Peloponnesos Savaşı* adlı eserindeki doğrudan konuşmaların taşıdığı yoğunluğa uygun bir tarzda Thukydides tarafından kaleme alınan bu metin, Perikles'i geleneksel bir göreve bilinçli bir şekilde ayrıksı bir yaklaşım geliştiren biri olarak tasvir eder. Perikles, büyük ölçüde yakın bir tarihteki savaşta ölenlerin kahramanlıklarına odaklanan geleneksel cenaze konuşması üslubunun aksine, Atinalıların yaşam tarzlarının sıradışı yönlerine ilişkin görüşlerini, bu yaşam tarzının özel niteliklerinin bir bütün olarak toplum için ürettiği gücü ve Atina'nın

korkunç düşmanlarının, varlık koşullarına yönelttiği daimi tehditlerden nihai olarak kurtulmanın tek kaynağı olan üstün nitelikli gücünü korumak için her zaman muhafaza etmeleri gereken derin bağlılığı ifade etmek üzere bilgiye dayanan değerlendirmeler sunar.

Perikles konuşmasına, bu tür bir resmi törende yapılmak durumunda olan bu tür konuşmalara inanmadığını çünkü hâlâ hayatta olanların içindeki insana özgü kıskançlık duygusunun, ölenlerin samimiyetle övülmesini neredeyse olanaksız kıldığını söyleyerek geleneklere hiç uymayan ve şaşırtıcı bir biçimde başlar. Yine de kendisine verilen kamu görevini yerine getirmek için gereği gibi bir konuşmayla devam eder; zira bu konuşma Atina'da topluluğun gereksinimlerinin, ne kadar seçkin olursa olsun bireyin arzuları karşısında öncelikli olduğunun örtülü bir göstergesiydi.

Perikles buradan söylevinin Atina'nın yetiştirdiği nesilleri övdüğü ana kısmına geçer. Kent devletinin şimdi yararını görmekte olduğu Delos Birliği üzerinde hâkimiyet (*arkhe*) kuran ve bu hâkimiyeti daha da genişleten mevcut nesil de bu övgüden nasibini alır. Ardından hazırlık faaliyetlerinden, hükümet biçiminden ve Atinalılara "muhteşem şeyler" kazandıran yaşam tarzlarından bahseder. Perikles bu son derece özgüvenli iddiasını ortaya koyarken, kararlılıkla ve açıkça Atinalıların yönetim biçiminin, komşularının gelenek ve yasalarını yansıtmadığını; aksine onlar için bir paradigma, bir Yunan kent devletinin taşıması gereken koşullar bakımından bir model olduğunu belirtir. Atina kent devletinin bir demokrasi olduğunu çünkü azınlığın değil çoğunluğun çıkarlarını desteklediğini, toplumsal sınıf veya zenginliği değil kabiliyeti ödüllendirdiğini söyler.

Perikles sözlerine Atina'nın devlet kurumlarının ve ilkelerinin ardında yatan özgürlük anlayışının kentin özel yaşamını da belirlediğini söyleyerek devam eder. Yurttaşlar, toplumun yazılı olmayan yasalarına, özellikle de doğrudan sapmış insanlara yardım etmeyi gerektiren kurallara utanç duygusu nedeniyle uyarlarken, yazılı yasa kurallarına korku duygusu nedeniyle riayet ederler. Modern çağdaki bazı gözlemciler, yasaya uygun davranışı teşvik etmek için adalet arzusu ve töreye saygı yerine, korku ve utanç duygularına başvurmayı, uygun olmayan mekanizmalar gibi görebilir. Bununla birlikte, kendimize karşı dürüst olursak, bu saiklerin insan doğasında bugün bile öncelikli bir yer tuttuğu

anlamına geldiğini kabul etmemiz gerekir. Perikles, burada kendi bilgi ve deneyimlerine dayanarak, sahip olduğu içgörüyle gerçeği gördüğü gibi ifade eden açık sözlü bir gerçekçi olarak konuşmaktadır ve hiçbir şeyi cilalamaya çalışmaz.

Perikles, yurttaşlarına kent devletlerinin bir yandan eğlence ve dinlenme ile lüks ürünlerin ithalatı için önemli fırsatlar yaratırken bir yandan da ziyaretçiler konusunda açık kapı politikası sürdürdüğünü hatırlatarak konuşmasına çok olumlu bir dille devam eder. Acı veren bir disipline tabi olmaktansa huzurlu bir esenlik içinde yaşıyoruz, yine de onlarınkine eş ve hatta onlarınkinden daha cesur bir ordumuz var, diyerek doğrudan Spartalılara bir tokat indirir.

Perikles, kentin diğer niteliklerinin yanında bir mucize duygusu da uyandırmış olması gerektiğini bile söyleyerek, Atina'ya yönelik övgülerini daha da ileri götürür. "Mucize"* sözcüğü antik Yunancada son derece çarpıcı bir tınısı olan bir sözcüktür; Herodotos'un *Tarih* adlı eserinin başında, Yunanların ve Yunan olmayanların cesaretli davranışlarına ilişkin anlatısı aracılığıyla eşelediği şeyin bu olduğunu açıklar. Perikles'in yurttaşlarına atfettiği mucizeler, güzelliği ve bilgeliği zafiyet göstermeden sevmeleri, servete kendi çıkarları için değil onunla yapılabilecekler için değer vermeleri ve yoksulluğu karalamaksızın yoksulların kendi koşullarının üstesinden gelmek için çalışması gerektiğine inanmalarıdır. Biz Atinalılar, diye ekler Perikles, yine diğer kent devletlerinden farklı olarak, kamusal yaşama katılmayan yurttaşın "hiçbir değeri" olmadığını düşünürüz. Perikles burada doğrudan kamusal olanın özel olana üstünlüğünü ifade ediyor ve aynı zamanda Atinalıların hayranlık uyandırıcı derecede özgür, özel ve kişisel yaşamı olarak gördüğü şeyi tanımlıyordu. Şüphesiz bu iki nokta doğası gereği birbiriyle çelişir ancak Perikles diğer Yunan devletleri için geçerli olmayan bu ikili durumun Atina'da birlikte var olabileceğini iddia eder.

Perikles daha sonra, kendi müstesna hitabet yaklaşımına ışık tutan başka bir konuya geçer: Akıl yürütme ve tartışmanın eylemden önce gelmesi gerektiğini anladıkları için yurttaşlarını över. Biz diğerlerinden daha iyiyiz çünkü cehaletten kaynaklanan acele bir tepki vermek yerine

* Özgün metinde kullanılan *wonder* sözcüğü (bir şeyi bilmeye ve öğrenmeye yönelik) merak, şaşkınlık, hayranlık ve aynı zamanda harika ve mucize anlamına gelir. Metindeki bağlam açısından en uygun çevirinin "mucize" olduğu düşünüldü-ç.n.

hem cüretkârız hem de tutulacak en iyi yolu hesaplamak konusunda özellikle becerikliyiz; çünkü bilgiye dayanan bir akıl yürütmeyle sonunda acı çekme ihtimali olduğunu görsek bile kararımızı alıyor, sonra da cesaretle hareket ediyoruz, der. Bu husus, muhtemelen, Perikles'in en etkili olabileceği alanın kendisine özgü bilgi ve akıl yürütme yöntemini öne çıkaran konuşmalarla Atinalılara kılavuzluk etmek olduğuna neden inandığını (daha doğrusu, çoğu kez inandığını) gösterir. Perikles pek bilinmeyen bir gerçek olduğunu söylediği bir hususa dayanarak, övülmeye değer başka bir konuya geçer: Atinalılar farklıdır çünkü dostları ve müttefiklerinden görecekleri iyiliklere güvenerek değil, özgürlüklerine duydukları inançla hareket ederler.

Perikles, buraya kadar bütün söylediklerini çok çarpıcı ve iddialı bir cümleyle özetler: Kent devletimiz Yunanistan'ın öğretmenidir. Bu boş bir laf değil gerçeğin ta kendisidir, der; çünkü Atina fazlasıyla kendi kendine yeterli bir devlettir; çünkü kendine özgü yaşam tarzı sayesinde bu kadar büyük bir güce sahiptir. Perikles elbette kendi kararlarını verebilen, bağımsız bir zihne ve yaşama sahip olan yurttaşlarına övgüler yağdırır ama aynı zamanda Atina'daki herkesin zaten çok iyi bildiği bir hakikati ima eder: Halkın kendi geçimini sağlayabilmesini, dünyanın en etkili donanmasının koruması altında gıda ithalini ve halkın en azından asgari düzeyde de olsa beslenebilmesini sağlayan, her şeyden önce Atina'nın sahip olduğu askeri ve ekonomik güçtür. Varlıklarını sürdürebilmelerinin başka bir yolu yoktur. Perikles yurttaşlarına kurtuluşlarının bu güçte yattığını hatırlatır.

Dolayısıyla, Perikles'in konuşmasına Atina'nın gücünün doğasına ilişkin sıradışı iddialarda bulunarak devam etmesi şaşırtmamalıdır: Bu güç başkalarının söylediğinden çok daha büyüktür; gerçekten de o kadar muazzam bir güçtür ki bu, düşmanları bu kadar üstün nitelikli bir güç karşısında yenildikleri için üzülmez ve kendilerine egemen olmayı hak eden bu güç tarafından yönetilmekten şikâyet etmezler. Atina'nın sahip olduğu gücün niteliği, yalnızca şimdiki değil, gelecek zamanlardaki başarılarımız karşısında herkeste bir "mucize" (yine bu dikkat çekici terimi kullanır) duygusu uyandıracak. Biz Atinalılar o kadar çok şey başardık ki, bu başarılarımızı ölümsüzleştirecek bir Homeros'a dahi ihtiyacımız yok. Son olarak, Atina'nın gücünün anlamı ve kapsamına ilişkin yaptığı analizi çarpıcı bir şekilde sonlandırır: Bütün denizlere ve

karalara cesaretimizi göstermek zorunda kaldık, her zaman her yere iyiliğin ve kötülüğün ölümsüz anıtlarını diktik. İşte savaşta yurttaşların uğruna asilce can verdikleri ve şimdi hayatta olan yurttaşların da can vermeye gönüllü olması gereken kent budur. Altın Çağ'ını yaşayan Atina'nın tarihinin bundan daha gerçekçi değerlendirmesinin yapılabileceğini düşünmek zordur.

Perikles kent devletinin gücünü mağrur bir kışkırtıcılıkla ortaya koyduktan sonra, en sonunda, genellikle halka açık bir cenaze töreni konuşmasının esaslı bir kısmını oluşturan konuya, yani askerlik görevini ve adlarına tören yapılan askerlerin cesaretini övmeye geri döner. Kendine özgü yenilikçi yöntemiyle yerine getirdiği bu görevde askerlerin yaşamlarını yitirdiği muharebelerin hiçbirinin adını özel olarak anmaz. Bunun yerine ölenlerin özel yaşamlarındaki kişisel kusurları ne olursa olsun, savaştaki yiğitliklerinin, itibarlarını geri kazanmalarını ve hayatta kalan yurttaşların kalplerinde yer etmelerini sağladığını söyler.

Perikles'in ölenlere yönelik özlü sözlerle dolu övgüleri, hâlâ hayatta olanlara verdiği iki unutulmaz temel önermeyle son bulur. Birincisi, Atina'nın gücüne her gün özel bir ilgi göstermeli, onun sevgilisi olmalısınız. Erkek yurttaşların, kendileri ile kent devletinin gücü arasında kurmaları gereken ilişkiyi tarif eden bu cümle, gerçekten de çok güçlü ve dobra bir ifadeydi. Yunan düşüncesinin ilkelerine göre, "sevgili" sözcüğü, insanlar üzerindeki etkisi itibariyle evrendeki diğer tüm güçleri aşan erotik bir tutkuyu ifade ediyordu. Perikles bu nedenle Atinalılara, toplumlarının kurtuluşuna olan bağlılıklarını, sevgi bağlarıyla derinden bağlı oldukları yakınlarına hissettikleri duygularla aynı düzeye koymalarını söyler. İkincisi Perikles hâlâ hayatta olanların lazım gelen derin bağlılık duygusuna sahip olabilmeleri için Atina uğruna yapılan savaşlarda canlarını feda edenlerden almaları gereken mesajı özetlemek amacıyla kulaklarda çınlayan bir söz icat eder: "Mutluluğun özgürlük ve özgürlüğün cesaret olduğunu görün ve onları örnek alın."

Perikles'in daha sonra tembih ettikleri günümüzdeki bazı bilim insanlarının onu merhametsiz ve duygusuz olmakla kınamalarına neden olmuştur. Perikles, ölen askerlerin yas tutan anne ve babalarına onların derin acılarını anladığını ancak hâlâ çocuk sahibi olabilecek kadar genç çiftlerin çocuk yapmaları gerektiğini çünkü yalnızca çocukları savaşta tehlike altında olan yurttaşların kent devleti ile ilgili karar süreçlerine

gerçekten eşit ve adil şartlarla katılabileceğini söyler. Çocuk yapamayacak kadar yaşlı olanlarınsa, artık zamanlarının azaldığını düşünerek yaşamlarının şimdi geride kalmış mutlu günleri için ve özellikle oğullarının şerefine şükretmelerini ister. Bu düşünce biçimi bugün bazılarımıza ne kadar acımasızca gelirse gelsin, ailenin onur kazanmış olduğunu vurgulamak, o anda, acıların ortasında tek gerçek teselli olarak kabul ediliyordu. Perikles'in burada söyledikleri, hem sofistlerin entelektüel fikirleriyle uyuşan, akla dayanan değerlendirme yapma yöntemini hem de o dönemde yaşama ve ölüme dair pek çok kişinin benimsediği varsayımları yansıtır. Atinalıların o çağda birini teselli etmeye uygun olduğunu düşündükleri şeyler bugün bize rahatsız edici gelebilir ancak bunlar Perikles'in duygusal anlamda duyarsız veya zalim biri olduğu sonucuna varmak için yeterli bir neden gibi görünmez.

Perikles'in bütünüyle akla dayanan tavsiyeleri, ölenlerin oğulları ve erkek kardeşlerine, kıskançlık duygusunun (konuşmanın başında bahsedilen konu) kaçınılmaz sonucu olarak, ölen yakınlarının kazandığıyla aynı derecede itibar ve tanınırlık kazanma girişimlerinde göz korkutucu engellerle karşılaşacaklarını söylemesiyle devam eder. Bu nokta yine rahatlatıcı olmaktan uzaktı ama doğruydu. Perikles bundan sonra kendisini dinlemekte olan savaş dullarına bir öğüt verir. Şüphesiz bu kadınlara söyledikleri de, günümüzde (en azından günümüz dünyasındaki bazı toplumlarda) kulağa küçümseyici ifadeler olarak gelecektir ancak antik çağ bağlamında bu ifadeler, annelere, babalara ve kardeşlere Atina toplumunda saygıya giden yolun engellerle dolu olduğunu hatırlatarak dile getirdiği, mantığa dayanan teselli sözleriyle aynı düzeydedir. Bu yol o kadar zorlu bir yoldur ki, bunu zaten bilen dinleyicilerine daha fazla açıklama yapması gerekmez, çünkü saygıdeğer bir konum elde ederek ulaşılan kişisel ödül ve tatmin duygusunun yüceliğini yansıtır. Bu nedenle, Perikles'in yas tutan eşlere kendi mevcut durumlarından daha kötüye gitmezlerse ve ister övgü ister yergi olsun, erkeklere kendileri hakkında konuşacakları mümkün olduğunca az neden verirlerse, gerçekten büyük saygı ve itibar kazanabileceklerini söylerken o dönemin ve mekânın toplumsal standartlarına uymayan herhangi bir şey söylememektedir; her ne kadar bugün biz bu görüşlerini yargılasak da, modern cinsiyet eşitliği fikri açısından şok edici gibi görünse de, Perikles'in bu öğüdü, yoğun acı ve endişe içinde yaşayan dulları, yaşamları için önemli olan bir amaca

yönelmeleri (elbette amaçlarının sınırları onlar adına erkekler tarafından belirleniyordu) için teşvik etmek anlamına geliyordu.

Perikles bunun ardından, ölenlerin çocuklarına yetişkinliğe erişene dek maddi yardım yapılacağını, bu şekilde Atina'nın savaşta ölenlerin cesaretlerini ödüllendireceğini ilan ederek konuşmasını Atinalıların birbirleri için duyduğu kaygılarından birini hatırlatarak bitirir. Erkeklerin Atina yurttaş milislerindeki ve demokratik idaresindeki hizmetlerini kast eden cinsiyetçi bir atıf yaparak şöyle der: "Her nerede en üstün başarılar en büyük ödüllerle ödüllendiriliyorsa oranın en iyi erkekleri yurttaştır."

Thukydides bu noktada hemen kendi anlatısına döner; dinleyicilerin Perikles'in Cenaze Söylevi'ni nasıl karşıladığına ilişkin bir yorum yapmaz ve bu konuda kendi görüşünü de belirtmez. Konuşmanın içeriği ve etkisi konusunda, özellikle de Perikles'in Atina'nın istisnailiği ile ilgili içten ve cüretkâr ifadeleri üzerinde düşünmeyi okuyucularına bırakır. Thukydides hiç zaman kaybetmeden Peloponnesos Savaşı'nın, Perikles'in Cenaze Söylevi'nin üzerinden çok da uzun bir süre geçmeden, 430 yılı baharında başlayan askeri harekâtlarını aktarmaya geri döner. Yeni sefer mevsiminin başında Arkhidamos bir kez daha Spartalıların başında Atina topraklarını işgal etmiş ve kırsal kesimde yaşayanları yeniden surların ardına sığınmak zorunda bırakmıştı.

Peloponnesosluların istilasından bir süre sonra, Perikles'in başlarına gelmesinden çok korktuğu ve pek de öngörülemeyen türden bir felaket meydana geldi. Bugün genelde "veba" olarak adlandırılan salgın hastalık, kentin hıncahınç dolu kapalı mahallelerinde sıkışmış Atina nüfusunu kırıp geçirmeye başladı. Kendisinin de bu hastalığa yakalandığını ancak iyileştiğini söyleyen Thukydides hastalığın belirtilerini uzun uzadıya anlatır (2.48-50). Modern tıpçılar Thukydides'in yürek parçalayıcı tarifinden hastalığın aslında hıyarcıklı veba olmadığı sonucuna varmıştır. Belirtiler, her ne kadar tifoyu andırsa da, bugün bilinen hiçbir hastalığa uymamaktadır. Dolayısıyla Atina'da felakete neden olan hastalık, belki de öldürücü ve hızla bulaşan bir enfeksiyondan kaynaklanıyordu ve sonradan mutasyon geçirerek tifoya benzer ancak tamamen aynı olmayan bir hastalığa dönüşmüştü.

Dönemin tıp uygulamalarının hiçbiri hastalığa çare bulamadı ve Atina'da acılar içinde ölenlerin sayısı hızla arttı. Hastalığın bulaştığı akrabalarına ve arkadaşlarına yardım etmeye çalışanlar da çoğunlukla

hastalanıp öldüler. Nüfusun hızla azalması ve çekilen acıları dindirmesi için tanrılara edilen duaların hiçbir işe yaramaması, pek çok insanın çaresizlik içinde, sanki toplumun tüm geleneksel yapısı ortadan kalkmış, dünyanın sonu gelmiş ve geriye sadece dur durak bilmeden eğlenmek kalmış gibi davranmasına neden oldu. Thukydides'e göre Perikles'in Cenaze Söylevi'nde övgüyle söz ettiği, normlara ve yasalara duyulan, toplum yararını gözeten sadakat duygusu, yerini toplumsal kargaşaya bırakmıştı (2.51-53). Bazı Atinalılar bu felaketten ve özellikle birdenbire evsiz kalan o kadar çok insanı kente doldurup bu kadar kalabalık ve pis koşullarda yaşamak zorunda bırakmasından dolayı açıkça Perikles'i suçlamaya başladılar.

Perikles'i ne salgın hastalık ne bu suçlamalar Atina'yı korumak için uyguladığı savaş stratejisinden geri döndürdü. Daha önce olduğu gibi, çileden çıkmış yurttaşlarına verdiği duygusal davranmama ve kent dışına çıkıp Peloponnesosluların dehşetli piyadesiyle muharebeye girmemeleri talimatından geri adım atmadı. Bununla birlikte, stratejisinin tümüyle pasif bir strateji olmadığını göstermek amacıyla Peloponnesos'un kıyı kesimlerine saldırılar gerçekleştirmek için şahsen komuta ettiği büyük çaplı bir deniz harekâtı daha düzenledi. Bu harekâtta yalnızca 4.000 hoplit seferber etmekle kalmadı, aynı zamanda yenilikçi bir uygulamayla 300 süvari taşıyan nakliye gemilerini kullandı. Bu akıncılar, Kuzeydoğu Peloponnesos'ta yer alan Epidauros'a karşı yaptıkları büyük saldırıda başarısız olsalar da başka birkaç başarılı saldırı düzenlediler. Ancak salgın nedeniyle askeri birliklerin mevcudu azalınca seferi kuvvet belirleyici bir zafer kazanamadan yurda dönmek zorunda kaldı. Perikles'in genç meslektaşı Hagnon başka bir generalle birlikte aynı deniz kuvvetini alıp kuzeye hareket etti. Hâlihazırda Potidaia'yı ele geçirmiş olan Delos Birliği kuvvetlerine yardım etmek niyetindeydiler ama salgın orduda o kadar korkunç bir şekilde yayıldı ki, askerlerin dörtte biri yalnızca kırk gün içinde hastalıktan ölünce generaller orduyu Atina'ya geri getirmek zorunda kaldılar.

Arka arkaya yaşanan bu terslikler pek çok yurttaşın Perikles'e karşı çılgınca ithamlarda bulunmasına neden oldu. Hatta çoğunluk bir barış süreci başlatmak için Sparta'ya temsilciler gönderilmesi yönünde oy kullandı. Düşman bu öneriyi reddedince Atinalıların çaresizliği zirveye çıktı. Bunun üzerine Perikles, Thukydides'in Perikles'in son konuşması

dediği konuşmayı yapmak için meclis huzuruna çıktı (2.60-64). Perikles konuşmasında, kendisine sinirlenen yurttaşlarının tavırlarının kendisini ne kadar derinden üzdüğünü ifade ederken lafını esirgemedi. Sözlerine, herkesin kendisine kızgın olmasını beklediğini belirterek başladı ve şimdi onlara stratejisine yol gösteren ilkeleri hatırlatmak istediğini söyledi. Politikasını üzerine kurduğu temeli açıklayarak, yalnızca toplum bir bütün olarak iyi durumda olduğunda bireylerin bundan fayda sağlayabileceğini ancak kentleri düşman eline düşerse kişisel bahtiyarlıklarını korumalarının asla mümkün olmadığını belirtti. Acı gerçek, bu nihai çıkar çatışmasında kişisel çıkarlar yerine "ortak kurtuluş"un konulması gerektiğidir. Bu nedenle yurttaşlar toplumlarının varlığını tehlikeye düşürecek müstakil sıkıntılara meydan veremez. Perikles daha sonra herkes gibi kendisinin de ne yapılması gerektiğini bildiğini ve vardığı sonuçların maddiyatla bir ilgisi olmadığını açıkça söyledi. Savunduğu fikirlerle yurttaşlarını savaşa girmeye ikna etmiş sadık bir yurtsever olarak görevi kötüye kullanma suçlamalarını hak etmediğini ısrarla belirtti.

Sözlerine, eğer özgür kalmak istiyorsak savaş dışında bir seçeneğimiz yok, diyerek devam etti. Çektiğiniz acılar sizin fikrinizi değiştirmiş ama benimkini değiştirmedi. İnsanların beklenmedik ve öngörülemez, bu nedenle hesaba katılamayan olaylar nedeniyle şaşkına dönmeleri ve karamsarlığa kapılmaları doğaldır. Salgının özelliği kesinlikle budur, ancak büyük bir kent devletinin bu büyüklüğe yaraşır şekilde yetişen (üstü kapalı olarak Cenaze Söylevi'nde bahsettiği yurttaşlarının sıradışı niteliklerine gönderme yaptı) yurttaşları olarak başınıza gelen felaketlere göğüs germeniz, itibarınızı korumanız ve hepimizin kurtuluşuyla meşgul olmanız gerekir, dedi.

Ancak egemenliğimizin yüceliğinin özel mahiyetini idrak ettiyseniz bu gerçekleşebilir: Dünyada hiçbir devlet hatta Pers İmparatorluğu bile denizlerde bizimle başa çıkamaz. Bu nedenle bırakın köydeki mülkler elimizden gitsin. Denizdeki gücümüzün devamlılığını sağladığımız sürece karada her zaman yeniden mülk edinebiliriz. Cesaretimiz, bilgi temelli muhakemeye dayanmalıdır çünkü geleceği öngörmenin en iyi yoludur. Ve bu gelecek yalnızca düşmanlarımız tarafından belirlenmiş özgürlük veya kölelik durumundan ibaret değildir. Hayır, (Delos Birliği'ndeki müttefiklerimiz üzerindeki) hâkimiyetimizi kaybetmek bizi yalnızca kaynaklarımızdan yoksun bırakmakla kalmaz aynı zamanda şu

anda hâkimiyetimiz altında olup bizden nefret edenler bizi ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya bırakır. "Surlarımızın dışındaki evlerinizi ve topraklarınızı düşünüp durmayı bırakın!" Perikles, bu fazlasıyla sert uyarının ardından Atina'nın içinde bulunduğu durumu tarif ederken dobra dobra konuştu: Egemenliğimiz, kendisinden yararlanmanın adaletsizlik gibi göründüğü ama gevşetmenin de tehlikeli olduğu bir tiranlık gibidir. Kölelikte selamet yoktur o yüzden eyleme geçmek dışında herhangi bir şey tavsiye edenleri dinlemeyin. Perikles burada yurdunun kurtuluşu için zorunlu olduğunda ısrar ettiği katı güç gerçekliğinin önündeki son nezaket perdesini de indirmiş olur. Thukydides'in (1.23) çatışmanın en temel nedeni olarak tespit ettiği "savaş mecburiyeti" konusunda, Atina tarafından daha yalın bir değerlendirme yapılamazdı.

Perikles daha sonra, tek bir beklenmedik olay (salgın) nedeniyle suçlanmaması gerektiğini çünkü insanların "ilahi bir kaynaktan gelen her şeye" katlanmaları gerektiğini savunmaya geri döner. Stratejisinin altında yatan ana ilkeyi bir kez daha vurgular: Bugün Atina hiçbir Yunan kent devletinin hiçbir zaman sahip olmadığı bir güce ve itibara sahiptir ve bir gün, her şey gibi Atina zayıf düşse bile, tüm Yunan kent devletleri arasında en çok Yunan üzerinde hâkimiyet kuranın, savaşların en büyüğünde sonuna kadar direnenin ve her açıdan en büyük ve en zengin kentin Atina olduğu sonsuza kadar hafızalarda kalacaktır. Perikles, dinleyicilerini soluksuz bırakan bu gurur verici -ve haklı- iddiasının ardından şu sonuca varır: Egemenliğimiz nedeniyle onların bizden nefret etmeleri kaçınılmazdır ancak bu bizim onur kaynağımızdır. Kederle karşı karşıyayken bilgiye dayalı muhakemede bulunmayı sürdürenler ve eylemleriyle en zor durumlara direnenler, ister devlet ister birey, en güçlü olanlardır.

Perikles'in güç ve onur gibi karşı konulmaz biçimde önemli kavramlara dayandırdığı sağlam ve samimi savları Atinalıları Sparta'yla anlaşmaya varma girişimlerinden vazgeçmeye ve Perikles'in "Atina bir adadır" stratejisine bağlı kalarak düşmanlarına karşı direnmeye devam etmelerini sağladı. Yine de pek çok Atinalı Perikles'e olan kişisel kırgınlığını koruyordu. İzlediği politika doğru olabilirdi ama yine de yaşadıkları kayıplar ve hissettikleri acılar için birinin bedel ödemesi gerekiyordu ve Atina'da bu bedeli ödeyen her zaman kentin en önde gelen lideriydi. Bu nedenle, olaya ilişkin pek de güvenilir olmayan kaynaklara göre Perikles (görünüşe göre ya kamu görevindeki başarısız veya yanıltıcı

performansı nedeniyle ya da yolsuzluk suçlamasıyla yargılanmıştı) ağır bir para cezasına çarptırıldı ve on generalden oluşan kuruldaki seçimle geldiği görevinden alındı.

İhtiyatlı ve iyi düşünülmüş davranışlarıyla, oluşturmak için büyük çaba sarf ettiği o çok değerli itibarının yerle bir oluyormuş gibi göründüğü bu dönem, Perikles'in kamusal yaşamının kuşkusuz en dip noktasıydı. Resmi olarak görevden uzaklaştırılmasıyla yaşadığı bu aşağılanmanın ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmemekle birlikte görece kısa sürmüş gibi görünmektedir. Thukydides sadece Atinalıların çoğunun bir kez daha fikrini değiştirdiğini ve "çok geçmeden" Perikles'i yeniden generalliğe seçtiklerini yazar (2.65.4). Olayları kendi görgü tanıklığıyla aktaran tarihçi, kendi yaşadıkları sıkıntıları artık daha az dert eden yurttaşların kentin o güne dek gördüğü en değerli liderin Perikles olduğunu kabul ettiklerini belirtir. Perikles, Peloponnesos Savaşı'ndan önce Atina'nın güvenliğini sağlamış, kenti büyüklüğün zirvesine çıkarmış, gücünü nasıl koruyacağını ve bu güçten nasıl yararlanacağını savaşın başında öngörmüştü. Ancak şimdi savaş sırasında durumun çok daha tehlikeli bir hal aldığı anlaşılıyordu: Spartalılar, Atina'nın müttefiklerine ağır saldırılarda bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda bazı Peloponnesoslu müttefikleriyle birlikte Pers kralına elçi gönderip mali destek istiyor ve savaşta da kendi saflarına katılması için yalvarıyordu. Atinalılar bu diplomatik görevden haberdardı çünkü Asya kıyılarına varmadan önce düşman elçilerinin yolunu kesmeyi başarmışlardı. Atinalılar bu elçileri şehre getirip aynı gün yargılamaksızın hızlıca idam edip cesetlerini de gerekli cenaze ritüellerini yapmadan çukura atarak bu gelişmeden duydukları öfke ve korkuyu göstermiş oldular.

Perikles savaşın mevcut durumunda yurttaşları arasındaki paniğe benzer bu ruh haline rağmen eski görevlerine geri dönmeye hiç de istekli değildi; savaşla ilgili tavsiyelerine karşı çıkılmasına ne kadar öfkelendiğini ve şunu da ben ekleyebilirim, kendi yurttaşları tarafından suçlanmasının onu ne kadar harap ettiğini ve moralini bozduğunu düşündüren bir tereddüt yaşıyordu. Ömrü boyunca özsaygısını Atina'ya verdiği hizmetler ve mutlak dürüstlük üzerine inşa ettiği düşünüldüğünde belli ki kendisini reddedilmiş ve küçük düşürülmüş hissediyordu. Plutarkhos'un da doğruladığı gibi (*Perikles*, 15) Perikles'i oğullarının koruması olarak atayan zengin krallar, Atina siyasetine etki etmek üzere bir giriş kapısı

gibi gördükleri Perikles'in sempatisini satın alma girişiminde bulunduklarında bile hiçbir zaman onların hediyelerini kabul ederek zenginleşme yoluna gitmemişti. Bu türden baştan çıkarıcı tekliflere teslim olmaması şimdi ona anlamsız görünüyor olmalıydı.

Perikles'in vesayetindeki Alkibiades en sonunda onun içinde bulunduğu bunalımdan çıkmasını ve aktif siyasi yaşama katılmasını sağladı. Perikles'in bu dönemde kendisini nasıl hissettiği ne yazık ki kayıtlarda hiçbir şekilde yer almaz ancak son derece derin, neredeyse elden ayaktan düşüren bir hüzün içinde olduğunu hayal etmek zor değildir. Perikles, Atina'nın demokratik siyaseti içinde geçen bir ömrün seçimlere dahil edilmeme ve hatta başarısız olduğu düşünülmesi durumunda cezalandırılma tehlikesiyle karşılaşabileceğini her zaman biliyordu ancak çok uzun süredir çıkarlarını özenle ve sebatla korumaya çalıştığı yurttaşlarının onu geri çevirerek üstüne attıkları kara leke ancak ve ancak ezici bir adaletsizlik ve nankörlük olarak görülebilirdi.

İşin garip ve trajik yanı, Perikles'i faal bir kamusal göreve geri dönmesine ve belki de yurttaşları arasında yeniden sevilen bir siyasi lider olmasına istemeden de olsa engel olan, büyük olasılıkla ailesiydi. Salgın hastalık hem evliliğinden doğma oğullarını hem de kız kardeşini ve diğer akrabalarını vurmuştu. Aynı zamanda olmasa da hepsi hayatını kaybetti; görünüşe göre en son oğulları öldü. Perikles, çekirdek ailesindeki ilk ölüm haberini aldığında, öğretmeni Anaksagoras'ın oğlu öldüğünde gösterdiği felsefi tevekkülü örnek alarak ağırbaşlılığını korudu. Perikles, acı çekmekte olan diğer insanları yüreklendirmek amacıyla halk arasında da görünüşte soğukkanlı davranış biçimini sürdürdü. Ancak kalan ikinci meşru oğlunu da kaybettikten sonra mezarlıkta gözyaşlarına boğuldu ve o dönemdeki dehşetten kendisinin de ne kadar derinden etkilendiğini açığa vurdu. Aspasia'nın duruşmasında konuşma yaparken ağlaması gibi, bu davranış da Atinalı erkeklere uymayan bir davranış değildi ancak Perikles açısından son derece sıradışı bir ruh haliydi ve bu bakımdan yakasını bırakmayan sorunlardan ne kadar etkilendiğinin bir göstergesiydi.

İki meşru oğlunu da kaybeden Perikles'in varisi kalmamıştı. Dolayısıyla alışılmadık bir adım attı ve Aspasia'dan doğan gayrimeşru oğlu genç Perikles'e yurttaşlık verilmesi için meclise bir dilekçe sundu. Bu talebi, yirmi yıl önce bizzat kendisinin teklif ederek kabul edilmesini sağladığı Yurttaşlık Yasası'nın vatandaşlık şartlarını belirleyen kuralla-

rına (çocuğun Atina yurttaşı olabilmesi için Atinalı anne ve babadan doğması şartı) bir istisna getirilmesini gerektiriyordu. Atina meclisinin özel yurttaşlık kazandırması nadirdi, genellikle Atina'ya önemli maddi katkılar sağlayan ve Atina'ya yerleşme niyeti olmayan nüfuz sahibi yabancılara ihsan edilmek üzere ayrılan bir payeydi. Talebinin kabul edildiğini ve gayrimeşru oğlunun Atina yurttaşı seviyesine yükseltildiğini öğrenen Perikles'in moralinin kısmen de olsa düzeldiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte, Perikles'in bir sonraki savaş mevsimi olan 429 yılındaki askeri harekâtlarda etkin bir görev üstlendiğine ilişkin herhangi bir kayıt yoktur. Bunun nedeni, muhtemelen hastalanan aile üyelerini ziyareti sırasında kendisinin de bu ölümcül hastalığa çoktan yakalanmış olmasıydı. Belli bir süre hasta yattığı açıktır. Plutarkhos, o yılın sonbaharında ölmeden önceki son günlerini yaşayan Perikles'in etkileyici bir portresini çizer (*Perikles*, 38). Perikles hasta yatarken bir gün bir arkadaşı onu ziyarete geldi. Perikles, elinde ziyaretçisinin görebileceği biçimde bir muska tutuyordu; hane halkından bir kadın Perikles'i iyileştirmek amacıyla muskayı boynuna asmıştı. Plutarkhos bununla artık umut olmadığını ima eder. Bilinci sürekli gidip gelirken ölüm döşeğinin çevresinde toplanmış yakınları kendi aralarında onun kusursuzluğundan, siyasi nüfuzundan ve general olarak kazandığı dokuz büyük askeri zaferden bahsederler. Aniden gözlerini açarak çevresindekileri korkutan Perikles, kendisine herhangi bir komutana nasip olabilecek başarıları mal ettikleri için sitem eder. Ardından alabileceğini düşündüğü en büyük ve en iyi övgünün ne olduğunu söyler: "Bugün hayatta olan Atinalıların hiçbiri benim yüzümden (ölülerin ardından yas tutmak için giyilen) kara giysiler giymemeli." Kaderinde 429 sonbaharında ölmek vardı.

Perikles öldüğü tarih itibariyle, Atina'da her yıl seçilen Onlar Kurulu'na tekrar seçilerek kamuoyunun saygısına yeniden nail olmuş olsa da onun mutlu bir adam olarak öldüğünü düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Ailesinin kaderinin, kendisinin hararetle savunduğu Peloponnesos Savaşı'nın sonucunda tarihten silinmek olduğunu bilseydi şüphesiz daha da mutsuz olurdu. Bu uzun çatışmanın sonlarına doğru generallik makamına yükselen oğlu genç Perikles, 406 yılında mecliste yapılan oylama sonucunda idam edildi. Genç Perikles bir grup donanma komutanıyla birlikte, Atina gemilerinin Perslerin finanse ettiği yeni Peloponnesos donanması tarafından Ege Denizi'nin kuzeyin-

deki Arginusae adaları* yakınlarında batırılmasının ardından Atinalı kürekçileri kurtarmak konusunda ihmalkâr davranmakla suçlandığı toplu davada ceza almıştı. Aslında kurtarma harekâtına engel olan kuvvetli bir fırtınaydı ve bu, her durumda sadece sanıkların toplu olarak ödeyecekleri bir para cezasıyla yargılanmalarını gerektiren bir mevzuat ihlaliydi. Bununla birlikte yurttaşlar, soruşturma sırasında yasalara aykırı davrandıkları itirazıyla karşılaşınca sanıklara çok öfkelendiler. Bu itiraza verdikleri yanıt, ne olursa olsun, istedikleri her şeyi yapabilecekleriydi. Bu karar, ne yazık ki, ihtiyar Perikles'in bilgiye dayanan akıl yürütme yöntemiyle çattığı ikna edici konuşmalarıyla önleyebileceği, çoğunluğun tamamen duygusal davranarak aldığı, telafisi mümkün olmayan bir hataydı. Perikles'in oğlunun, Atina'da bu adaletsizliğe engel olabilecek kadar ikna edici bir liderin bulunmayışı nedeniyle hayatını kaybetmesi korkunç bir ironidir.

Peloponnesos Savaşı nihayet 404'te, Atina'nın, bir grup Atinalı oligarkın demokrasiyi ortadan kaldırmasına onay veren Sparta'ya teslim olmasıyla sona erdi. İşbirlikçi rejim kısa süre sonra yaptığı ağır haksızlıkların iç savaşa neden olduğu bir terör rejimine dönüştü; demokrasi taraftarları 403'te kenti geri aldılar. Dördüncü yüzyılın ilk on yılında siyasi iktidarını yeniden tesis eden yurttaşlar meclisi, kent merkeziyle ana liman arasında yeniden bağlantı kurmak için Uzun Surlar'ın yeniden yapımına ve yeni bir deniz ittifakı kurulmasına (bu kez üyeleri üzerinde Atina'nın egemenlik kurmasını engelleyen yazılı bir anayasa ile) onay vererek Perikles'in "Atina bir adadır" politikasının bilgeliğine olan inançlarını yeniden teyit ettiler. Ancak Atinalılar, Perikles döneminde toplum olarak eriştikleri eşi görülmemiş refah ve uluslararası güç düzeyine bir daha asla ulaşamadılar.

Perikles'in ölümünden sonraki itibarının akıbeti, yaşamı boyunca sürdürdüğü siyasi kariyeri kadar tartışmalıydı. Anekdotlardan hiç hoşlanmamasıyla tanınan Thukydides, Perikles'in son günleri ya da kamusal ve aile yaşamında meydana gelen olayların onda yol açtığı gözle görülür üzüntü hakkında hiçbir şey söylemez. Tarihçi, bunun yerine Perikles'in son konuşmasını verdikten sonra hemen onun liderlik kariyerini değerlendirmeye geçer. Thukydides'in analizindeki bu meşhur bölümde (2.65)

* Dikili (İzmir) açıklarındaki adalar-ç.n.

Perikles'in savaş stratejisinin doğru olduğu, hırs ve kişisel menfaat peşinde koşan Atinalıların savaş uzadıkça Perikles'in talimatlarına aykırı davrandıkları için Atina'nın savaşı kaybettiği dile getirilir. Bir başka deyişle Perikles, Peloponnesos Savaşı'nı engellemeye çalışmamaktan sorumlu tutulabilir ancak Atina'nın nihayetinde savaşı kaybetmesinin nedeni onun politikaları değildir.

Thukydides, Atina'nın Perikles liderliği döneminde daha önce hiç olmadığı kadar "büyük" olduğunu iddia eder. Tarihçiye göre Perikles'in bir lider olarak etkililiği, itibarının sağlamlığından, bilgiye dayanan kararlarından, rüşvet ve yolsuzluklar karşısında net bir biçimde nüfuz edilemez olmasından kaynaklanır. Perikles, başına buyruk davranan kitlelere sınırlar getirmiş, dalkavukluğa hiçbir zaman tenezzül etmemiş ve gerektiğinde iradeleri hilafına davranarak halkı öfkelendirmeyi göze almıştır. Konuşmalarıyla hem halkın küstahça gururuyla mücadele etmiş hem de koşullar icap ettirdiğinde halkın kendisine olan güvenini geliştirebilmiştir. Kısacası Perikles döneminde Atina "kâğıt üzerinde bir demokrasiydi ancak gerçekte tek adam tarafından yönetiliyordu (*arkhe*)" (2.65.9). Thukydides bu ifadeyle, Perikles'in Atina üzerindeki egemenliği ile Atina'nın Delos Birliği'nin diğer üyeleri üzerindeki egemenliğini eş tutar.

Tarihçi, değerlendirmesine Perikles'in haleflerinin, onun konumuna ve yeteneklerine sahip olmayan, çoğunluğa hoş görünmeye çalışan demagoglar olduğunu söyleyerek devam eder. Atinalılar, bu kişilerin yarım yamalak liderliği nedeniyle Peloponnesos Savaşı'nın son yıllarında korkunç hatalar yaptılar. Örneğin Perikles'in savaş zamanında Atina'nın iktidarını uluslararası olarak genişletmeye kalkışmama uyarısına rağmen, Sicilya'ya muazzam bir deniz seferi (415-413) düzenleyerek bir felaket yaşadılar. Kent devletinin nihai yenilgisi, Pers kralının Spartalılar için bir donanma inşa ederek devreye girmesi (beşinci yüzyılın son yıllarında) ve Atina'daki liderler arasındaki ölümcül rekabet sonucunda gerçekleşti. Thukydides değerlendirmesini, Perikles'in Atina'nın sahip olduğu kaynakların Peloponnesoslulara galebe çalmaya kesinlikle yeteceğini öngörmüş olduğunu söyleyerek bitirir.

Beş yüzyıl sonra Plutarkhos, Perikles'e ilişkin yaptığı son değerlendirmede, (*Perikles*, 39 ve *Paralel Yaşamlar: Perikles ve Fabius*) Perikles'in ağırbaşlılığının (*praotes*) "olağanüstülüğünü" hatırlatır ve

Atina'nın gücünün onun meslek yaşamı boyunca korunabilmesinin sırrının Perikles'in nüfuzu olduğu konusunda Thukydides'in değerlendirmelerine katıldığını belirtir. Perikles'in Atina'nın Peloponnesos Savaşı'nda Sparta'yla yaşanacak uzun süren çatışmaya dayanabileceğini tam olarak öngördüğünü ve kentin düşüşünün Perikles'in halefi demagoglardan kaynakladığı konusunda da Thukydides'le aynı fikirdedir. Plutarkhos, Perikles'in ölümüyle Atinalıların neler kaybettiklerini anlamaya başladıklarını ekler. Perikles'in Aspasia'dan olan oğluna, ölen babasını onurlandırması için Akropolis'te tunçtan heykelini dikmesine bu nedenle izin vermişlerdir.

Bununla birlikte sonraki kuşak Atinalıların hepsi de, Perikles'in, bir lider olarak büyük bir nüfuza sahip olduğunu kabul etmelerine rağmen, politikalarını olumlu ve yapıcı politikalar olarak hatırlamıyorlardı. Meşhur filozof Platon'un milattan önce dördüncü yüzyılda yazılan metinlerdeki etik ve siyaset konularını ele aldığı diyaloglarda Sokrates, ikna edici hitabet konusunda Perikles'in gelmiş geçmiş en başarılı usta olduğunu söyler. Buna göre Perikles bu konuma, bilgi ve anlama becerisi üzerine Anaksagoras'tan öğrendiği üst düzey düşünce tarzıyla gelmiştir. Ama Sokrates bir yandan da Perikles'in Cenaze Söylevi'ni (*Meneksenos*) yazmasını Aspasia'dan istediğini iddia eder (*Phaidros* 269-270). Ksenophon da, Sokrates'in Perikles'in "ülkesinin en büyük danışmanı" olmaya devam ettiğini söylediğini yazar (*Şölen*, 8.39). Ancak daha önce belirtildiği gibi Platon aynı zamanda Sokrates'in, Perikles'i jüri üyelerine ücret vererek Atinalıların yozlaşmasına, tembelleşmesine, geveze ve açgözlü insanlara dönüşmesine neden olmakla suçladığını da yazar; Themistokles ve Kimon gibi, Perikles de onları daha iyi değil, daha kötü yurttaşlar haline getirmiştir. Dolayısıyla Platon'un Sokrates'i, Perikles'in kötü bir devlet adamı olduğunu söyler (*Gorgias*, 515, 519).

Platon'un, kendisi gibi dogmatik bir demokrasi düşmanı olmayan (ve Atinalı olmayan) öğrencisi Aristoteles ise daha incelikli bir görüş benimseyerek Atina yönetiminin "Perikles halkın başındayken" daha iyi olduğunu ancak Perikles öldükten sonra bozulduğunu çünkü kontrolsüzce demokratik ve demagojik bir hale geldiği değerlendirmesinde bulunur (*Atinalıların Devleti*, 28). Aristoteles, kişisel etik üzerine tartışmasında, Perikles'in ve benzer nitelikler taşıyan diğer liderlerin uygulamayı da içeren bir bilgeliğe (*phronesis*) sahip olduğunu çünkü bu akıl

yürütme yöntemini kullanarak kendileri ve halkın geneli için neyin iyi olduğuna karar verebildiklerini söyler. Bu liderler hem kendi hanelerini, hem de kent devletlerini yönetmekte bu nedenle iyilerdi (*Nikomakhos'a Etik*, 6.5.1140b).

Milattan önce birinci yüzyıla gelindiğinde, tarihçi Diodoros'un yaşadığı dönemde Yunanistan bir asırdır Roma'nın egemenliği altındaydı. Bu noktada Roma'nın Akdeniz dünyasındaki ezici üstünlüğü ve Atina devletinin tam siyasi katılım için mülkiyet sahipliğini şart koşan bir sistemi benimsediği dikkate alındığında, artık tüm yetişkin yurttaşlarının siyasi katılımını sağlayan bir doğrudan demokrasi olarak Atina'nın eski siyasi yapısının anlam ve önemi üzerinde kafa yormak için pek bir neden kalmamıştı. Bununla birlikte Diodoros'un yaşadığı dönemde hitabet hâlâ önemliydi. Bu nedenle Diodoros, Perikles'in halka hitabet konusunda kazandığı ünü ve onun statü bakımından "soylu ataları, itibarı ve muazzam akıl yürütme ve konuşma gücüyle diğer yurttaşları kat kat aştığını" hatırlatma ihtiyacı duyar (12.38.2). Aynı dönemde Roma Cumhuriyeti'nin en büyük hatibi Marcus Tullius Cicero, Peloponnesos Savaşı'nın başlangıç dönemindeki Perikles'i "nüfuz, belagat ve muhakeme açısından kendi kent devletinin birinci adamı" olarak tarif eden Romalı meşhur komutan Scipio'ya değinir (*Devlet Üzerine*, 1.25).

Cicero dönemini takip eden yüzyıllarda, imparatorluklar ve krallıkların kural haline geldiği bu uzun dönemde, Atina demokrasisi ve liderleriyle ilgili dersler üzerine düşünmek için oldukça az neden vardı. Bununla birlikte, bin beş yüz yıl kadar sonra, Rönesans Avrupa'sı devlet yapısı ve siyaset kuramları açısından büyük dönüşümler geçirdiği sırada, devlet adamlarının ve düşünürlerin dikkati, en azından belli yerlerde antik Atina demokrasisi tarihine ve Perikles'in rolüne çevrilmişti. Bu ilgi günümüze dek devam etmiştir. Bu konularla ilgili modern öncesi ve modern dönemlerden zengin materyalleri araştırmak isteyen okurlar, Jennifer Tolbert Roberts'in *Athens on Trial* (1994) adlı eserinde ve Vincent Azoulay'ın *Pericles* adlı kitabının 11 ve 12. bölümlerinde ayrıntılı ve ilham verici bilgiler bulabilirler. Burada, yer darlığından ötürü, Perikles'in itibarının antik dönemden bu yana geçirdiği büyük değişime dair bir miktar fikir veren sadece birkaç alıntı yapabildim.

Azoulay, bize bu değişimin modern öncesi tarihine ilişkin iyi bir özet sunar:

> Rönesans'tan itibaren on dokuzuncu yüzyılın başlarına dek Perikles'in bir model olarak görülmesi enderdi. Perikles çoğu zaman kibirli bir biçimde görmezden gelindi ve Sparta ile Roma'nın büyük adamlarının gölgesinde kaldı. Anısının yeniden canlandırılması da esasen aleyhine oldu: Kimi zaman yozlaşmış bir demagog olarak tasvir edilirken kimi zaman yozlaşmış bir savaş çığırtkanı olarak görüldü. Modern çağın seçkin kesimleri için Perikles bir bostan korkuluğundan farksızdı (s. 192).

Amerika Cumhuriyeti'nin kurucu babaları da demokratik Atina'ya kesinlikle hayran sayılmazdı. Atina'nın, Perikles'in başında kolaylaştırıcı olarak bulunduğu bir "ayaktakımı" tarafından yönetildiğini düşünüyorlardı. Örneğin Alexander Hamilton, Atina'nın komedya yazarlarının suçlamalarını akla getiren kezzap yakıcılığındaki sert sözlerle ve geçmişe bugünden bakmanın kolaylığıyla Samos ayaklanması ve Peloponnesos Savaşı'nın sonuçlarından Perikles'i sorumlu tutar: "Meşhur Perikles, bir fahişenin alınganlığı nedeniyle yurttaşlarının kanı ve malı pahasına Samosluların kentine saldırmış, onları haklamış, kentlerini yerle bir etmiştir. Aynı adam ... çeşitli değişiklikler, fasılalar ve temditlerden sonra Atina toplumunun yok olmasıyla son bulan o meşhur ve ölümcül savaşın da başlıca mimarıydı" (*Federalist Papers*, No 6, Kasım 14, 1787).

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Perikles hakkındaki bu olumsuz değerlendirmeler Britanyalı liberal siyasetçi ve tarihçi George Grote'un, parlamenter demokrasiyle birlikte o dönem Avrupa tarihinde giderek artan milliyetçiliğe verdiği desteği yansıtan on iki ciltlik *History of Greece* (1846-1856) adlı eserinde, kanıtlar ışığında, etkili ve güzel biçimde çürütüldü. Grote burada kendisinden bahsedilmeyi hak eder çünkü *History of Greece* adlı eseri, İngilizce konuşulan dünyada Perikles'e zaferler kazanmış bir komutan olarak övgüler düzen, son derece olumlu bir değerlendirme sunan en etkili çalışmaydı. Grote, ayrıntılı bir şekilde incelediği Perikles'in meslek yaşamını heyecan verici bir sonuca bağlar:

> Düşünce, konuşma ve eylem gücü; hem mecliste sivil hem de savaş meydanında asker olarak becerikliliği, işlenmiş ve enerjik zekâsı, çok yönlü gelişmelere açık ve barışsever bir toplum fikri, yolsuzluklara asla bulaşmaması, iyi ahlakı, temkinliliği, soğukkanlılığı gibi yaşadığı toplumda ender görülen özelliklere sahip olması ve bu özelliklerin hepsinin bir kişide toplanmasının daha da ender görülmesi düşünüldüğünde Perikles'in bütün Yunan tarihi boyunca eşi benzeri yoktur (cilt VI, böl. XLIX).

Grote'un ikna edici kitabı, birçok kişinin düşünüş biçimi üzerinde güçlü bir etki yarattı: "Grote'un eserinin yayınlanmasından on yıllar sonra Perikles gelecek nesillere, mermerden yapılma Parthenon, ötekisi de sözlerden yapılma Cenaze Söylevi olmak üzere sonsuza dek kalacak iki anıt miras bırakan bir dahi, Yunan mucizesinin vücut bulmuş hali olarak kutlanma mertebesine erişti." (Azoulay, 2014, s. 193)

Deneyimli bir siyasetçi ve akademisyen olan Grote, insan davranışları konusunda hiç de saf sayılmazdı; onun Perikles ve beşinci yüzyıl Atina'sına yönelik kapsamlı analizleri, iktidarın işleyişine ilişkin içerdikleri zekice içgörüler bakımından saygıyı hak etmektedir. Yine de bu analizin insani gelişmenin ancak demokratik ilkeler altında mümkün olduğu konusundaki iyimserliği, ahlaki davranışlarla ilgili geleneksel fikirlere yönelik bir inanca dayanır. Grote'un tarihinden kısa bir süre sonra Perikles'e yönelik övgüler, tartışmalar yaratan Alman filozof Friedrich Nietzsche'nin ahlaki değerlere ilişkin yaygın fikirleri çürütmek üzere kaleme aldığı *Ahlakın Soykütüğü Üzerine* (1887) adlı eseriyle yeni ve sarsıcı bir yola girdi. Nietzsche'nin görüşü alıntılanmaya değerdir çünkü Perikles, bu eserde yalnızca erdemli davranışın ne olduğuna ilişkin genel kabul gören değerlendirmelere dayanarak değil, bu kitabın önceki bölümlerinde vurgulandığı gibi, düşüncesinde merkezi bir konum işgal eden, Atina'nın gücünü artırmadaki başarısı nedeniyle yüceltilmiştir. *Ahlakın Soykütüğü Üzerine*'nin üç bölümünden "İyi ve Kötü", "İyi ve Fena" başlıklı ilk bölümünde güçlülerin ("efendiler") ve ezilenlerin ("köleler") bu ahlaki kategorileri ne kadar farklı değerlendirdikleri tartışılır. Nietzsche, iyi olanı gücün tanımladığını düşünen Perikles dönemi Atinalılarını ilk kategoriye yerleştirir:

> Yürüdükleri tüm yollarda "barbar" kavramını geride bırakmış olanlar, asil ırklardır; en yüksek kültürlerinde bile buna dair bir bilinç ve bir gurur ele verir kendini (örneğin Perikles Atinalılarına, o ünlü cenaze konuşmasında "gözü pekliğimiz tüm ülkelerin ve denizlerin yolunu açtı, her yerde iyide ve fenada ölümsüz anıtlar dikerek" derken). Asil ırkların bu gözü pekliği, dile gelişinde çılgınca, saçma, apansız, kendi girişimlerinin bile önceden kestirilemeyen, ihtimal dışı yönü -Perikles Atinalıların *rhathymnia*sını övgüyle vurgular- güvenliği, bedeni, yaşamı, huzuru kaale almamaları ve aşağılamaları, her türlü yıkımda, zaferin ve gaddarlığın tüm hazlarında korkunç neşeleri ve aldıkları zevkin derinliği – tüm bunlar, bunlara maruz kalanlarda "barbarlar", "kötü düşman", örneğin "Gotlar", "Vandallar" imgesinde özetlendi.*

* Almanca orijinalinden Mustafa Tüzel tarafından çevrilmiştir-e.n.

Nietzsche'ye göre o dönem Perikles'in iktidar vurgusu, daha düşük konuma sahip ölümlülerin ne düşündüğüne bakmadan ve geleneksel ahlak anlayışının güçlülerin davranışlarını nasıl sınırladığına ilişkin beylik fikirlere aldırmadan, bu dünyadaki koşulların nasıl olması gerektiğini yansıtıyordu.

Yirminci ve yirmi birinci yüzyılların akademik olmayan dünyasının Perikles'e, hemen önceki yüzyıllara nazaran daha az ilgi gösterdiğini söylemek haksız olmayacaktır. Bununla birlikte roman yazarı Daniel Silva bu duruma dikkat çekici bir istisna oluşturur. 1996'da yayımlanan ve II. Dünya Savaşı'ndaki casusluk faaliyetlerini konu alan *The Unlikely Spy* (New York: Villard Books) adlı romanda, bir akademisyenken casus avcısına dönüşen Britanyalı Alfred Vicary'in, baş düşmanı olan Alman karşı istihbarat görevlisi Kurt Vogel'in motivasyonlarını anlamaya çalışması anlatılır. Silva'nın, büyük bir bunalım anında sükûnet içinde derin düşüncelere dalan Vicary betimlemesi, aslında elinizdeki Perikles biyografisinde sorulan başlıca soruların zekice bir özeti niteliğindedir:

> [Vicary, düşmanın neler planladığı bulmacasını çözmek için] içgüdüsel olarak tarihsel bir sorunu çözercesine saldırıya geçti. Uzmanlık alanı on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sıydı... ancak Vicary'nin antik Yunan tarihi ve mitolojisine gizli bir tutkusu vardı. Bu çağa ilişkin çoğu bilginin tahminlere ve varsayımlara dayanmak zorunda olması ilgisini çekiyordu; aradan geçen uzun zaman ve kesin tarihsel kayıtların olmayışı böyle düşünmeyi zorunlu kılıyordu. Örneğin Perikles neden Sparta'ya karşı en sonunda Atina'nın mahvolmasına yol açacak olan Peloponnesos Savaşı'nı başlatmıştı? Neden kendisinden daha güçlü olan düşmanının taleplerini kabul etmemiş ve Megara Kararnamesi'ni yürürlükten kaldırmamıştı? Sparta'nın üstün ordularından korktuğu için mi böyle hareket etmişti? Yoksa gerçekten de savaşın kaçınılmaz olduğunu mu düşünüyordu? İçerideki baskıyı hafifletmek için mi dışarıda felaketle sonuçlanacak bir maceraya atılmıştı? Vicary, benzer soruları şimdi de Berlin'deki düşmanı Kurt Vogel için soruyordu (s. 138).

Antik dünya üzerine son dönemde yapılan araştırmaların çok azı Perikles'in liderliğine yönelik olumlu değerlendirmeler içerir. Bu görüşler arasında dikkat çekici olanlardan biri Geoffrey De Ste. Croix'e aittir. *The Origins of the Peloponnesian War* (1972) adlı çalışmasında, savaşın

sorumluluğunu Perikles ve Atinalılara değil doğrudan Spartalılara yükler. Perikles'e ilişkin olumlu değerlendirmelerde bulunmak konusunda çok daha cömert olan Donald Kagan ise, örneğin Perikles'in vizyonu ve toplum hakkındaki ideali olarak gördüğü şeyi, tıpkı 1991 yılında hazırladığı bir kitap uzunluğundaki çalışmasında (*Pericles of Athens and the Birth of Democracy*) şöyle vurgular:

> Perikles'in büyüklüğü ... onun kahraman kişiliğinin çok daha ötesindedir. Atina'nın ölümsüz olduğu iddiasında haklıdır ancak Atina'yı ölümsüz kılanın kentin gücü olmadığını; bu gücün kısa süre sonra bastırılacağı ve hakkından gelineceğini düşünür. Kentin ölümsüz ününün gerçek kaynağı, daha çok, Perikles'in iyi toplum ve iyi yurttaş hakkındaki eşsiz ve özgün vizyonudur. Bu vizyon, yönetenler ve yönetilenlerin sırayla değiştiği ve en önemli kararları birlikte veren, özgür bir toplumun üyeleri olarak en yüksek hedeflere ve becerilere erişen özgür yurttaşlara dair bir vizyondur. Perikles'in vizyonu, akla ve yeteneğe değer verir ve her ikisini de ödüllendirmekten çekinmez... Bu, ebedi değerlerin vizyonudur; siyasi özgürlüklerin neden olduğu sorunlarla mücadele eden insan toplumları var oldukça bu vizyon da ilham ve ders vermeye devam edecektir (s. 258).

Kagan, sonraki bir makalesinde Perikles ideali adını verdiği ideali yorumlamaya bir kez daha geri döner: "Burada hedef, herkesin saygı duyduğu, herkesin özendiği, kusursuzluk peşinde koşan tek bir halkın oluşturulması olarak anlaşılmalıdır. Bu ideal, muhteşem modeller ve herkesin benzerini yapmak isteyeceği olanaklar sunarak tüm yurttaşları üst bir seviyeye çıkarmayı amaçlıyordu." ("Joe DiMaggio, Baseball's Aristocrat", *Weekly Standard*, 22 Mart 1999, Cilt 4, Sayı 26)

Bununla birlikte, diğer bilim insanları Perikles'i su götürmez bir biçimde olumlayan bu bakış açısını paylaşmıyordu. Bu grup içinde yer alan Russel Meiggs, *The Athenian Empire* (1979) adlı ayrıntılı çalışmasında Atina'nın beşinci yüzyılın ortalarında sahip olduğu gücün ahlaki değerlendirmesi konusundaki ölçülü yorumlarıyla dikkat çeker: "Ege dünyası, Atina'nın diğer kentlerden elde ettiği zenginlikten fazlasıyla faydalandı ve ayrıca Atinalılar, 432'de Sparta'ya karşı iddia ettikleri gibi, emperyal bir gücün kullanması beklenenden çok daha az güç kullandılar; ancak Atinalılar kendi konumlarını zayıflatmadan Yunanların özerklik isteğini karşılamak için daha fazla taviz verebilirlerdi" (s. 412).

Daha yakın zamanlarda, önde gelen bilim insanları Perikles hakkında kesinlikle olumsuz değerlendirmeler yapma eğilimindeydi. Burada, bu önemli ve kışkırtıcı çalışmaların ancak çok azından (ve bu biyografiyi okumaya niyetli okuyucuların işine yaraması için yalnızca İngilizce yazılmış olanlardan) bahsedebiliriz. Loren J. Samons II, Perikles ve onun dönemindeki Atina tarihine ilişkin geniş kapsamlı tartışmaları temel alan eserinde (*The Cambridge Companion to the Age of Pericles*, 2007), Perikles'in Thukydides tarafından aktarılan konuşmalarının etik sonuçları üzerine, modern bir bakış açısıyla, iç açıcı olmayan bir sonuca varır: "Modern duyarlılıklar, Perikles'in söylevlerindeki apaçık milliyetçilikten, yalnızca içi boş bir retorik olarak görmezden gelinemeyecek bu milliyetçilikten irkilir, irkilmelidir" (s. 284). Samons ayrıca "Perikles'in Atina'nın gelecekteki itibarı için bel bağladığı şey, kentin gücü, kültürel ve siyasi üstünlüğüydü" diye belirtir (s. 293). Samons'un nihai değerlendirmesi karmaşık ve merak uyandırıcı olmakla birlikte kesinlikle bir methiye değildir: "Atina'nın en ilerici ve militarist hizbinin lideri, Atina'nın doğal üstünlüğünün ve kolektivizminin methiyecisi, Atina'nın en büyük inşaat projesinin mimarı ve kentin (ve o çağın) en zeki insanlarından bazılarıyla dost olan veya ilişki içinde bulunan Perikles, içinde yaşadığı dönemi kendisi belirlemiş ve köklü bir değişime uğratmıştır." (s. 301).

Thukydides tarihinin yorumlanmasına odaklanan Martha C. Taylor, tarihçinin anlatısında Perikles'in konuşmalarında, Atina'yı, belirli bir toprak parçası üzerinde kurulmuş bir kent olarak değil de bir ideal olarak gördüğü "radikal" bakış açısına üstü kapalı ancak güçlü bir biçimde karşı çıktığını ileri sürer. Thukydides'in çalışması aksine, "partizanlığı değil uzlaşmayı vurgular ve ideolojik saflığı değil siyasi mutabakatı destekler... Thukydides, Attika'da yer alan Atina'nın Spartalılardan korunmasının, gerekirse imparatorluğun kaybedilmesine bile değebileceğini (hatta bunun zorunlu olduğunu) ima eder" (*Thucydides, Pericles and the Idea of Athens in the Peloponnesian War*, [2010], s. 4). Taylor, belli ki Perikles'in yaşamının tam tarihini değil, daha çok Thukydides'in söylev ve anlatı kombinasyonundaki derin mesajı gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Yine de Taylor'ın Thukydides'in sunduğu kanıtlara dayanan keskin analizi, Perikles'in olumlu bir şekilde değerlendirilmesini büyük ölçüde olanaksız kılar.

Edith Foster da doğrudan Perikles'in liderliği dönemindeki Atina emperyalizmi konusunu ele alan çalışmasıyla (*Thucydides, Pericles and Periclean Imperialism* [2010]), tarihsel Perikles'in gerçekten söyledikleri ve yaptıklarına ilişkin çıkarımlar yapmak yerine, Thukydides'in metnini yorumlamaya odaklanır. Foster, keskin zekâsıyla, Thukydides'in eserinde yer alan konuşmaların Perikles açısından, Atina'nın varlığının ve varlığını sürdürme hedefinin, bu devletin savaşta yükselttiği asıl güç olduğunu ortaya koyduğu analizini yapar; bu husus son derece ikna edici görünmektedir. Foster, Thukydides'in tasvir ettiği Perikles'in, bu gücün Atina için sınırsız bir gelecek getireceğini düşündüğünü savunur. Bununla birlikte Foster, aynı zamanda tarihçinin anlatısının, Perikles'in konumuna ilişkin yıkıcı bir eleştiri getirdiğini ileri sürer: Perikles, yolsuzluklara asla bulaşmamış bir lider olarak gösterilir ama aynı zamanda "Atina yurttaşlarına karşı zalim ve insan yaşamında değeri olan neredeyse her şeye karşı tam anlamıyla materyalist bir bakış açısına sahipti" (s. 220). Foster, Thukydides'in, Perikles'in zekâsını ve liderlik becerisini kabul ettiğine inanır ama aynı zamanda tarihçinin, Perikles'in niteliklerinin "onu iktidarın kuruntularına karşı koruyamadığını" gösterdiği sonucuna varır. Perikles'in herhangi bir anlamda kuruntulara sahip olduğu sonucuna varılması kuşkusuz onun hakkında olabildiğince olumsuz bir değerlendirme anlamına gelir.

Bu araştırmacılar Perikles'i değerlendirme süreçlerinde Thukydides'in tarihine gereği gibi yakın bir ilgi gösterirler, ki bu tekrar edilmesi gereken önemli bir noktadır. Bu Atinalı tarihçi/komutan ne de olsa "gerçek" Perikles'i gören en önemli tanıktır çünkü kitaptaki antik kaynaklara ilişkin başlangıç tartışmalarında söylediğimizi tekrar etmek gerekirse, Thukydides hem Perikles'in genç bir çağdaşıydı hem de Atina demokrasisinin üst düzey görevlerinden birinde resmi ve askeri kariyer (her yıl seçilen generaller kurulu) gibi bir deneyime sahipti. Thukydides aynı zamanda her yazar gibi, özellikle de onunki gibi karmaşık ve zor anlaşılan eserler kaleme alan her yazar gibi, kimi zaman suyun üstünde kalan, kimi zaman da diplere dalmayı gerektiren mesajlar verir ve eldeki kanıtların yorumlanması konusunda okuyucularından entelektüel bir çaba göstermelerini (ve bu durum bazıları için hoşnutluk vericidir) bekler.

Daha önce bahsedildiği gibi Thukydides, Perikles'in meslek yaşamının son yıllarında, Atinalıların, sahip oldukları güçle dik kafalı müt-

tefiklerine karşı son derece sert, hatta zorbaca davrandığı fikrindedir. Bu bağlamda, Perikles liderliği dönemindeki Atina siyasetini, modern imparatorluklarla doğrudan karşılaştırmalar yaparak tarif ederken kullandığımız kavramlar konusunda dikkatli olmak gerektiğini hatırlatmaya değer. Perikles'in Cenaze Söylevi'nde bilhassa tasvir edildikleri haliyle Atinalılar, kent devletlerinde sahip oldukları yaşam tarzının istisnai ve diğerlerininkinden daha iyi olduğu fikrini memnuniyetle kabul etmişlerdi ama bunun yanında egemenlik iddiaları, modern emperyalistlerin egemenliklerini meşrulaştırmak için sıklıkla başvurdukları etnik üstünlüğe dayalı ırkçı ve ideolojik yaklaşımlara dayanmıyordu. Perikles, Thukydides'in aktardığı Cenaze Söylevi versiyonunda, Atina istisnailiğinin, tamamen aynı kültürel kökenleri paylaştıkları diğer Yunan dostlarıyla kıyaslandığında söz konusu olduğunu iddia eder; ona göre Atinalılar sahip olduklarıyla komşularının yaptıklarından çok daha fazla şey başarmışlardı.

Cenaze Söylevi'nin Yunanca metnindeki sözler, hiç şüphesiz, Atina'nın bağımsızlığının korunması, gelişmesi ve kelimenin tam anlamıyla kurtuluşunun anahtarı olarak Perikles için gücün (*dunamis*) karşı konulmaz önemini vurgular. Atinalılar (Perikles'e göre) demokrasiyi, özgürlüğü, rahat bir yaşamı, kişisel öz yeterliliklerini ve siyasi katılımı eşsiz bir şekilde bağdaştırarak kendilerine özgü mucizevi bir ulusal kimlik yaratmışlardı. Daha önce kısaca belirtildiği gibi, ister Perikles yanlısı ister karşıtı olsun, modern çağ bilim insanları, Thukydides'in aktardığı Perikles'in Cenaze Söylevi'nde Atina'nın gücüne vurgu yapılması hakkında olumsuz değerlendirmeler yapmışlardır. Bununla birlikte, kanımca, bu eleştirel bakış, Perikles dönemindeki Atina'nın karşı karşıya olduğu acımasız gerçeklerin, Atinalıların, yakın ve uzak düşmanlarının oluşturduğu sürekli savaş tehdidi nedeniyle alevlenen inatçı bir ateşe benzeyen sıradışı korkuyu ve düşman devletlerden birinin Atina'nın can damarı olan deniz hatlarını ele geçirmesi durumunda üzerlerine çökecek açlık tehlikesini küçümseme riski taşımaktadır.

Aslında mesele, Atinalıların, Peloponnesos Savaşı zamanında, baş düşmanları hain Sparta'nın müttefikleri olan, kuzey ve batı sınırlarındaki düşmanlarıyla karada da doğrudan karşı karşıya gelmesiydi. Ve sanki işleri daha da kötüleştirmek istercesine, Atinalılar gibi Spartalılar da Büyük Kral'ın desteğini sağlamak için aktif olarak uğraşıyorlardı.

Spartalıların Atina'ya olan düşmanlıklarından bir gün vazgeçeceklerini ummak son derece riskli olacaktı. Bu nedenle, Perikles'in Atinalıların kurtuluşu için olası tek umudun güç sahibi olmak olduğuna tam bir samimiyetle inanmış olması oldukça akla yatkındır. Onun için, Atina'nın imparatorluğundan ve dolayısıyla gücünden vazgeçerek kendisini Spartalılardan ve diğer düşmanlarından kurtarabileceği iddiası hiç gerçekçi görünmemektedir. Tarihten çıkarılan dersler, o zaman da şimdi de, tamamen farklı yönleri işaret eder ve bu, yası tutulabilecek ama gömülemeyecek bir gerçektir.

Bununla birlikte Perikles'in Atina'nın istisnailiğine ve güçlü olması gerektiğine duyduğu samimi inancın, siyasi lider olduğu dönemde her zaman öncelikli gördüğü açık seçik ve akla dayalı bir siyaset tarzının önünde bir engel haline geldiği de doğrudur. Bilişsel nöroloji [sinirbilim] alanında son zamanlarda yapılan bir araştırma, insanların kendi gruplarıyla bağ kurup sıkıca özdeşleştiklerinde diğer toplulukların, özellikle de kendi gruplarına aktif bir muhalefet ya da düşmanlık içinde olduğunu düşündükleri toplulukların duygu ve düşüncelerinin içine girme yeteneklerini kaybettiklerini ileri sürmektedir. "Empati boşluğu" olarak adlandırılan bu durum, belirli bir grubun üyelerinin kendi topluluklarının dışındaki insanlara taviz vererek uzlaşmasını ve hatta onlarla müzakere etmesini bile çok zorlaştırır. Eğer bu gerçekten de insanın yer ve zamana göre değişmeyen ortak bir özelliği ise, o halde Cenaze Söylevi'nde dokunaklı sözcüklerle ortaya konulduğu ve Perikles'in meslek yaşamına tanıklık eden tüm diğer antik kaynaklarda ifade edildiği gibi, Perikles'in kendi kent devletine olan sıradışı bağlılığının, 430'ların sonlarında yaşanan tartışmalar sırasında ortaya atılan Spartalılarla uzlaşıya varma fikrini kabul etmesinin önünde aşılmaz bir engel teşkil ettiğini tasavvur etmek imkânsız değildir. Bu, kabul etmek gerekir ki, çok spekülatif bir önermedir ancak Perikles'in Sparta karşıtı politikalarındaki katılığının ve sabit fikirliliğin değerlendirilmesi açısından belki de bir fikir verebilir.

Elbette bu önerme, anlamlı bir fark yaratacak kadar geçerli olsa bile, Perikles'i Atina yurttaşlarının çoğunu Spartalılarla herhangi bir müzakere girişimini reddetmeye ve kendisinin bile büyük kayıplar vermeden kurtulmanın kolay olmayacağını düşündüğü savaşa girmeye ikna etmenin sorumluluğundan kurtarmaz. Öte yandan, aynı can alıcı önemdeki bir noktayı tekrar etmek gerekirse, bu, Spartalılar konusunda yaptıkları

ve onlar hakkındaki görüşleri yanlıştı demek değildir; tersine tarihsel kanıtlar açıkça Perikles'ten yanadır. Bu sadece Peloponnesos Savaşı'nın nihai sonucunun önemini sonradan anlamamızın, o şartlarda izlenebilecek, yaşam şansı olan başka bir yol olup olmadığını sormayı çok baştan çıkarıcı hale getirdiği anlamına gelir. Şahsen, Perikles'in Atina'yı kurtarmak için en iyi yolun hangisi olduğuna karar vermek zorunda olduğu o dönemde daha iyi bir yolun mevcut olduğunu düşünmüyorum.

Dahası Atinalıların çoğu 431'de Sparta'ya karşı savaşmak konusunda Perikles'le aynı fikirdeydi; çünkü Yunan kültürünün temel ilkelerini uygulamak konusunda diğer Yunanlardan daha iyi oldukları için hükmetmeyi, *arkhe*yi hak ettiklerini düşünüyorlardı. Atinalılar, Platon'un eserindeki genç Menon'un kendisinden erdemi tanımlamasını isteyen Sokrates'e söylediğini hayata geçiriyorlardı: "Erdemin ne olduğunu söylemek güç değil Sokrates. Erdemli bir insandan bahsediyorsan, o kişinin erdeminin kent devletinin işlerini başarıyla tamamlamaktan, arkadaşlarına iyilik yapmaktan ve kendisine zarar vermemeye dikkat ederek düşmanlarına zarar vermekten ibaret olduğunu görmek kolaydır" *(Menon*, 71e). Bugün pek çok insan açıkça dostlara yardım etme ve düşmanlara zarar verme politikasının ahlaki yönünü sorguladığını iddia edebilirse de, antik Yunan'da bu inanç kabul görüyordu (deneyimlerime göre günümüzde de ender görülen bir şey değil). Bu görüş, diğer Yunanlar üzerinde egemen oldukları sırada, hem savunma amaçlı hem de kazanç elde etmek için büyük bir donanma inşa etmeye, sayısı birkaç yüz ile birkaç bin arasında değişen yurttaş gruplarını yerleştirmek için Atina sınırları dışında yerleşimler kurmaya, gıda tedariki ve diğer ithal malların ticareti için deniz ticaretini teşvik etmeye ve müttefik kent devletlerindeki demokratik yönetimleri mümkün olduğu kadar desteklemeye karar veren Atinalıların düşünüş biçimiyle de uyumluydu.

Elinizdeki kitabın çeşitli konu başlıkları altında göstermeye çalıştığım gibi, Miltiades'in Atinalılara Marathon'da kazanacakları zaferin onları Yunanistan'ın en önemli kenti haline getireceği vaadinin ortaya çıkardığı sonuçlarla başlayan Atina'nın Yunanistan'da iktidarı ele geçirmesi süreci, Atinalıların tehlikeli düşman korkusu, ulusal refah ve güvenlik arzusunun sonucuydu. Eğer bu amaçlar diğer Yunanlar üzerinde hüküm sürmeyi gerektiriyorduysa, o zaman öyle olacaktı; Atina'nın oy kullanma hakkına sahip yurttaşları da öyle karar verdiler ve başarıları

onlara Yunanlara egemen olmayı getirdi. Hatip Lysisas'a atfedilen ve Perikles'in ölümünden yıllar sonra, 390'larda hazırlandığı söylenen bir cenaze konuşması, sıradışı bir özgüven içeren bu bakış açısının hâlâ mevcut olduğunu gösterir:

> Uzun süren ıstıraplı gayretlerden ve büyük mücadelelerden ve en ulu tehlikelerin ardından [Atinalı atalarımız] Yunanistan'ı özgür kıldılar ve yurtlarını [kentlerin] en büyüğü yaptılar. Onlar yetmiş yıl denizlere hükmetti ve tüm müttefiklerini iç çatışmalardan korudular, çoğun aza köle olmasını haksız sayarak herkesi eşitlik içinde var olmaya zorladılar, müttefiklerini zayıflatmayıp güçlendirdiler. Ne kadar güçlü olduklarını öyle bir göstermişlerdi ki Büyük Kral artık başkalarına ait olanı arzulamadı ve geriye kalanları da kaybetme korkusuyla kendininkilerin birazını verdi. O zamanlar Asya'dan tek bir trirem denize açılmadı, Yunanlar arasında tiranlıklar kurulmadı, hiçbir kent barbarlara kulluk etmeye zorlanmadı. (Bütün bunlar oldu çünkü yakın atalarımızın) erdemleri herkese büyük bir korku saldı ve herkes ayağını denk aldı. Bütün bu nedenlerden ötürü, yalnızca onlar Yunanların lideri ve koruyucusu, kent devletlerinin komutanları olmuşlardır (*Epitaphios*, 55-57).

Atinalıların beşinci yüzyılın ortalarında yadsınamaz bir biçimde giderek çok daha fazla uluslararası gücü kendinde toplamaları ve bu durumun Atinalıların çoğunluğu tarafından açıkça kabul görmesi, bu gelişmeyi, temel ahlak duygusu bakımından, modern emperyalist ulusların benzer eylemlerinden daha kabul edilebilir kılmaz; daha doğrusu bunu sadece uluslar üstü bir yöntem haline getirir. Aynı zamanda, biz modern dönem insanları, belki de ahlak ve adalet kavramlarının günümüz dahil olmak üzere uluslararası ilişkiler üzerinde bugüne kadar gerçekten ne ölçüde etkili olduğunu değerlendirirken dikkatli olmalıyız. Bakış açımızın edindiğimiz bilgi ve deneyimlerden etkilendiğinin daima farkında olarak, geçmişte yaşamış ve üzerine çalışmalar yaptığımız insanların kendi eylemleri hakkında ne düşündüklerini anlamak ve yeniden kurma çabasında olmak, onların kendi gereksinimlerini ve gerekliliklerini tespit ederken ne derece doğru davrandıklarını sormak tek adil yol gibi görünmektedir. Ancak o zaman doğru ve yanlış hakkında genel yargılar oluşturma riskine girmeye hakkımız olacağını düşünüyorum. Bu adımı attığımızda, geçmiş çağlarda yaşayanlarınkinden daha üstün bir ahlaka sahip olduğumuzu otomatik olarak iddia etme kibrimizden kurtulma-

mız konusunda iyi bir iş yapmış oluruz. Refahımızı ve hatta bizzat varlığımızı ortadan kaldırmaya yetermiş gibi görünen büyük dış tehditlerin mevcut olduğuna samimiyetle inandığımızda, başkalarına karşı aynı adalet duygusuyla davranacağımızı dürüstçe söyleyebilir miyiz?

(Bana göre) oldukça zor ve rahatsız edici bu sorular üzerine derinlemesine düşünüldüğünde, Perikles'e yönelik genel bakışım, onun aile geçmişinden ve yaşamının başında edindiği deneyimlerden çıkardığı derslerin ona Atina'nın kurtuluşunun, yabancı ve Yunan düşmanlarına karşı kendi savunmasının, her şeyden önce ve her zaman gücünü muhafaza etmesine bağlı olduğuna; siyasi olarak oy hakkının mülkiyete bağlı olmadığı bir doğrudan demokrasi şeklinde örgütlenmiş ve ordusu ile donanması yurttaş milislerinden oluşan bir toplumda, bir liderin takip edeceği en iyi politikanın bu gücün gelişimini desteklemek olduğunu anladığından tamamen emin olduğuna inanmayı öğrettiğidir. Atina'nın radikal demokrasi sisteminin temelleri, atası Kleisthenes tarafından atılmıştı ve Perikles yaşamını bu aile mirasını korumak ve geliştirmek için elinden geleni yapmaya adadı. Dahası Perikles, Atina'nın kendisini koruyabilecek gücü muhafaza etmesinin tek yolunun yoksul çoğunluğun istihdam edilmesini ve kamu kaynaklarından pay almasını destekleyen politikalar olduğunun farkındaydı. Bu, Perikles'i, daha önce belirtildiği gibi, zenginlerin gözünde "kendi sınıfına ihanet eden" biri haline getirmişti.

Perikles, özel ve kamusal yaşamında, kent devletinin serpilip gelişmesi için oluşturduğu vizyona ve bu zorlu hedefe erişilmesi için yapılması gerekenlere sıkı sıkıya bağlı kaldı. Sırf iktidarın kendisi için veya içgüdüsel olarak bir şekilde bunun ahlaken de iyi olduğu sonucuna vardığı için iktidarın cazibesine kapıldığına inanmıyorum; aksine Perikles saldırgan Pers krallarından güvenilmez Spartalılara, korkutucu ve boyun eğmez düşmanlarla dolu bir dünyada yaşayan Atina'nın atlattığı badirelerden ders çıkardığı için böyleydi. Bu düşmanların sevgili yurduna yönelttiği tehdidin gerçekliğinin yarattığı korkuyu iliklerine kadar hissediyordu. Bu bir vesveseden ibaret değildi. Antik çağda uluslararası ilişkilerde müzakerenin bir rolü vardı ama yalnızca güçlü olanlar, düşmanının zayıflığından yararlanmaya her an hazır olan düşmanlarına veya müttefikleri gibi sözlerinde durmayanlara karşı kendini savunma konusundaki şanslarına güvenebilirdi. Bir kez daha söylemek abartı olmayacaktır; Atina'nın fiziksel olarak hayatta kalabilmesi deniz yollarının korunma-

sına, halkı açlıktan korumayı sağlayacak gıda maddesi ithali ile bunun karşılığında gümüş ve diğer malların ihracını sağlayacak limanlarını açık tutmak için güçlerini muhafaza etmesine bağlıydı. Atina, gerçek anlamda kendi kendine yeterli bir kent değildi; kendi yerel kaynaklarıyla halkının beslenmesini sağlayamazdı. Bu şartlar altında kentin sahip olduğu güç şüphesiz bir gurur kaynağı olabilirdi ancak bu gücün muhafaza edilmesinin zorunluluğu kentin varlığının ve kendini korumasının en temel seviyesini oluşturuyordu.

Perikles güvenin insan ilişkilerinde önemli olduğunu biliyordu ve kendisini para ya da toplumsal bağlar yoluyla ayartılmaktan özenle uzak tuttu; böylece bir danışman olarak Atina halkının güvenini koruyabildi. Plataia gibi, güvenilirliklerini kanıtlayan devletler, kendilerine değerli müttefikler olarak davranılmayı hak ediyorlardı ancak böyle müttefikler bulmak zordu. Perikles, Sparta'nın bu kategoriden ne kadar uzak olunabilirse o kadar uzak olduğunu erken yaşlarından beri çok iyi biliyordu. Ayrıca coşku ve cesaretin de önemli olduğunu biliyordu. Ne de olsa Atinalılar, Pers Savaşları sırasında Pers kralı tarafından kendilerine önerilen Yunanistan'ın hâkimi olma gibi karşı konulmaz bir teklifi reddettiklerinde hayatta ve aklı başındaydı. Ancak düşmanlara karşı kendini koruyacak güce sahip olmanın her şeyden önemli olduğunu öğrenmeye başlamıştı. Atinalıların ve kendi ailesinin çektiği acılar ona Platon'un diyaloglarında yer alan bir karakterin devlet adamlarının mutlaka idrak etmeleri lazım gelen bir gereklilik olduğunu söylediği, tokat etkisi yaratan bir gerçeği öğretmişti: "Çoğu insanın 'barış' dediği şey, yalnızca bir isimdir. Gerçekte, şeylerin doğası gereği, bütün kent devletleri ile bütün kent devletleri arasında her zaman ilan edilmemiş bir savaş vardır" (*Yasalar*, 1.626A). Bu analiz insan varlığına ilişkin son derece üzücü bir hakikat olabilir ve bu hakikat evrensel adaleti inşa etmeye yaramayabilir, ancak, o zaman da şimdi de, bu görüşün hatalı olduğunu ileri sürmek olanaksız gibi görünüyor.

Platon'un "herkesin herkese karşı ... ilan edilmemiş savaş" tanımı, Perikles'in içinde yaşadığı coğrafyanın ilk gençlik yıllarından itibaren yaşamı boyunca deneyimlediği gerçekliğe kesinlikle uygundur. Bunun üzerine Perikles, bilgisini artırmak ve bu bilgiyi Atina'nın başarılarla dolu bir geleceğe ulaşması için gereken en iyi yol üzerine düşünürken kullanmak amacıyla yenilikçi yöntemler üzerinde çalıştı. Kendisini Yu-

nan dünyasının o güne kadar gördüğü en ikna edici lidere dönüştürmekte de bu eğitimden mükemmelen yararlandı. Ancak ne yazık ki aşırı derecede rasyonel olan Perikles bile, özellikle savaşın ve karmaşanın içindeyken ve özellikle toplumunun onun liderliğine en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde, liderliğini ve yaşamını yitirmesine neden olan bir anda bu dünyanın öngörülemezliğinin üstesinden gelemezdi. Nihayet, olağanüstü zekâsı bile, bilgi ve akılla ve muhakeme becerisiyle berkitilmiş olsa da, insan yaşamının ezeli bir belirsizlikle malul trajik gerçekliğinden kaçamadı. Perikles siyasi kariyerini ve özel yaşamını şaşırtıcı bir kararlılık ve bireysel seçimler düzleminde oluşturdu ancak ne var ki hem siyasi hem de özel yaşamı, onun için, ailesi için ve Plutarkhos biyografisindeki mevkidaşı Fabius Maximus'un aksine, uzun vadede ülkesi için ancak trajik bir son diyebileceğim bir şekilde bitti.

Bu sonuç, olanların doğrudan Perikles'in suçu olduğunu veya Atina ya da onun için daha iyi olduğu apaçık ortada olan başka yolların bulunduğunu söylemekle aynı şey değildir. Perikles'in bu trajediyi önleyebilecek ne tür kararlar verebileceği konusu bana göre o kadar da açık değildir. Liderliği sırasında daha az "tiran" gibi davranıp Delos Birliği'nin (Atina İmparatorluğu'nun) dağılmasına izin vermeyi mi savunmalıydı? O zaman Atina, güvenilmez Spartalılardan gelen saldırılara ve Perslerin, karşılarına çıkması kaçınılmaz olan Yunanistan'ın işlerine müdahale girişimlerine karşı kendini savunmak, ayrıca zorunlu gıda maddelerini deniz yoluyla nakletmek ve gemi yapımı için lazım olan keresteyi temin etmek için herhangi bir gerçek şansa sahip olacak mıydı? Perikles çok daha esnek davranarak Atina meclisinin Megara Kararnamesi'ni yürürlükten kaldırmasına, Spartalıların bir kez daha yeminlerini bozmalarına ve Peloponnesos Savaşı'nın habercisi olan anlaşmazlıklar konusunda hakeme başvurmaktan kaçınmalarına razı mı olmalıydı? O zaman Sparta, Atina'nın uluslararası gücünü, özellikle de kentin temel ürünlerinin ithalini denetleyen noktaların bulunduğu kuzeydeki gücünü zayıflatmak için kendi müttefiklerini desteklediğinde ne olacaktı? Biz bugün refahımıza ve hatta varoluşumuza yönelik tehditler ortaya çıktığında ulusal liderlerimizden bunları riske edecek bu tür tercihler yapmalarını bekler miyiz?

Eğer Perikles bu tavizleri verseydi onu, örneğin, Britanya başbakanı Neville Chamberlain (1869-1940) ile kıyaslayacak mıydık? Chamberla-

in, 1938'deki o meşhur Münih Konferansı'nda, Almanya şansölyesi ve führeri Adolf Hitler'in saldırgan planlarına teslim olduğu ve çıkması kesin görünen bir savaşa (savaş çıktı ve bu da korkunç sonuçlar doğurdu) karşı yurttaşlarını hazırlamayı ihmal ettiği için halefi Winston Churchill de dahil olmak üzere birçok kişi tarafından ağır bir şekilde eleştirilmişti. Eğer Perikles Spartalılarla uzlaşmış olsaydı ama yine de, Chamberlain gibi, düşmana verdiği tavizlere rağmen yurdunu düşmanın başlattığı yıkıcı bir savaşa sürüklenmekten kurtaramayan bir lider durumuna düşmüş olsaydı, bugün tarihçiler acaba onun için ne söylerlerdi?

Daha önce belirtildiği gibi Perikles ölüm döşeğinde, hiçbir zaman hiçbir yurttaşının ölümüne doğrudan neden olmadığı için teselli bulduğunu söylemişti. Günümüz bilim insanları, kimi zaman bu ifadeyi, Peloponnesos Savaşı gündemdeyken hararetli bir biçimde Spartalılara taviz verilmemesini savunan bir liderin evhamdan ibaret bir iddiası olarak görürler. Ancak bence Perikles, son nefesinde bile, akıl ve bilgiye olan bağlılığını inatla korumaktan başka bir şey yapmıyordu. Askeri harekâtlar sırasında her zaman askerlerinin hayatını korumak için büyük bir titizlikle hareket etti; bir örnek vermek gerekirse, isyan eden müttefik Samos'un kuşatılması sırasında askerlerin surlara tırmanmasına engel olmuştu. Daha da önemlisi, bunu söylemek kulağa çok legalistçe gelse de, Perikles'in aslında Sparta'ya karşı savaş başlatılmasına taraftar olmadığı tartışmasız bir olgudur. Anlaşmazlıkların hakem yoluyla çözümlenmesini gerektiren 446/5 tarihli antlaşmanın şartlarına uymaktan ve tarihi boyunca sürekli artan şikâyetlerde bulunarak verilen her tavizi zayıflık olarak algılayıp bundan yararlanmaya çalıştığını ortaya koymuş olan bir düşmanın taleplerine boyun eğmemekten yanaydı.

Elbette bütün bunlar Perikles'in Atina'yı savaşa sokmak konusunda tamamen gönülsüz olduğunu göstermez. Gerçekten de Thukydides, "Perikles savaşa girmeleri için Atinalıları cesaretlendiriyordu" der (1.127.3). Perikles'in siyasi tavsiyeleri için temel motivasyonu, kendi meslek yaşamından ve ailesinin geçmişinden çıkardığı derslerdi. Bu dersler sayesinde, uzun vadede barışı korumak için Spartalılarla yapılacak müzakerelere güvenme ihtimali olmadığına ikna oldu. Yine de, en sonunda savaşın neden olduğu cinayetleri resmen başlatan Atinalılar değil Spartalılar olsa da; Perikles'in son sözlerinin Peloponnesos Savaşı'nın başındaki konuşmalarıyla çelişir şekilde, kulağa savunmacı ve kendisi-

ni meşrulaştırmaya yönelik gibi geldiğini kabul etmek gerekir. Belki de ölüm döşeğindeki sözleri, Perikles gibi itidal sahibi birinin bile, generallik görevinden alınması ve salgın hastalığın öngörülemez sonuçları nedeniyle savaş stratejisini tam olarak uygulayamamasının insanın maneviyatı üzerinde yarattığı yıpratıcı etkiden kaçamayacağı gerçeğini yansıtır.

Son olarak, bence Perikles'i "Peloponnesos Savaşı'nın sorumlusu olarak görmek" adil olmayacaktır çünkü bu, Atina'nın Perikles'in ölümünden on yıllar sonra, 404'teki korkunç yenilgisinden ve ardından gelen korkunç dönemden de sorumlu tutulması anlamına gelir. Antik Yunan literatüründe insan varoluşunun toplamda kimsenin kaçamayacağı bir trajediyle son bulacağı fikri sürekli ve dokunaklı bir biçimde yinelenir. Bu, aynı zamanda, ölümlü dünyadaki her şey için geçerli olan hüzünlü ancak kaçınılmaz son, kişinin bireysel tercihleri ve kişiliğinden ziyade evrenin (*kozmos*) doğasıyla, Şans ve Kader'le (bu konu Yunanlara, farklı terimler kullanacak kadar karmaşık gelmiştir) ilgilidir. O zaman belki de elinizdeki gibi bir antik Yunan biyografisinin yapmayı umabileceği tek şey, kahramanının, Perikles dönemindeki Yunanlara kozmik bir hakikat gibi gelen şeyle nasıl baş ettiği üzerine düşünmek için merak uyandırmaktır.

Kanımca bu kadar takatsiz bırakan gerçekliğin farkında olarak yaşarken, başarılı olmak için çabalamaya devam edebilmek adanmış bir ruh gerektirir. Perikles'in trajik bir sonla biten yaşam öyküsü, bana göre, anne ile babasının yaşamanın amacını ifade eden, en çok Homeros'un kahramanlarına yakışan bir isim vererek belirledikleri hedefe ulaşmış bir insanı anlatmaktadır: "Ünü uzaklara yayılan." Cenaze Söylevi'nde bizzat kendisinin Atina'nın itibarı konusunda söylediği gibi, hem iyiyi hem de kötüyü kapsayan bir ün.

Önerilen Okumalar

Antik Dönem Yazarlarının İngilizce Çevirileri

Aesop. 2002. *Aesop's Fables.* Çev. Laura Gibbs (Oxford: Oxford University Press).

Anaxagoras. 2007. *Anaxagoras of Clazomenae. Fragments and Testimonia: A Text and Translation with Notes and Essays.* Çev. Patricia Curd (Toronto: University of Toronto Press).

Aristotle. 2000. *Aristotle and Xenephon on Democracy and Oligarchy.* Çev. J. M. Moore (Berkeley: University of California Press).

Athenaeus. 2006-2012. *The Learned Banqueters.* Çev. S. Douglas Olson. 8 Cilt (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Dillon John ve Tania Gengel, (çev.) 2003. *The Greek Sophists* (Londra: Penguin).

Diodoros Siculus. 2010. *The Persian Wars and the Fall of Athens. Books 11-14. 34 (480-401 BCE).* Çev. Peter Green (Austin: University of Texas Press).

Herodotus. 1996. *The Histories.* Çev. Aubrey de Selincourt. Gözden geçiren: John Marincola (Londra: Penguin).

Homer. 2011. *The Iliad.* Çev. Richmord Lattimore. Önsöz: Richard Martin (Chicago: University of Chicago Press).

Justin 1994. *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus.* Çev. J. C. Yardley. Önsöz ve notlar: R. Dvelin (Atlanta: Scholars Press).

Plutarch. 1916. *Plutarch's Lives Vol. 3: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus.* Çev. Bernadotte Perrin (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Plutarch. 1960. *The Rise and Fall of Athens: Nine Greek Lives.* Çev. Ian Scott-Kilvert (Londra: Penguin).

Thucydides. 2013. *The War of the Peloponnesians and the Athenians.* Çev. Jeremy Mynott (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Waterfield, Robin, (çev.) 2000. *The First Philosophers: The Presocratics and the Sophists* (Oxford: Oxford University Press).

ANTİK METİN VE YAZIT KOLEKSİYONLARININ İNGİLİZCE ÇEVİRİLERİ

Crawford, Michael ve David Whitehead, (der.) 1983. *Archaic and Classical Greece: A Selection of Ancient Sources in Translation* (Cambridge: Cambridge University Press).

Fornara, Charles W. (der.) 1983. *Translated Documents of Greece and Rome. Vol 1: Archaic Times to the End of the Peloponnesian War.* 2. baskı. (Cambridge: Cambridge: University Press).

Harding, Philip, (der.) 2008. *The Story of Athens: The Fragments of the Local Chronicles of Attica* (Londra: Routledge).

Osborne, Robin. 2000. *The Athenian Empire.* 4. baskı (Londra: London Association of Classical Teachers).

Rusten, Jeffrey, (der. ve çev.) 2011. *The Birth of Comedy: Texts, Documents and Art from the Athenian Comic Competitions, 486-280* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).

Samons II, Loren J. (der.) 1998. *Athenian Democracy and Imperialism* (Boston: Houghton Mifflin).

Samons II, Loren J. 2000. *Empire of the Owl: Athenian Imperial Finance* (Stuttgart: Steiner; *Historia Eizelschriften* 142).

Storey, Ian C., (çev.) 2011. *Fragments of Old Comedy*, 3 cilt (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Tracy, Stephen V., (der.) 2009. *Pericles: A Sourcebook and Reader* (Berkeley: University of California Press).

Modern Dönemdeki Çalışmalar

Allen, Danielle S. 2000. *The World of Prometheus: The Politics of Punishing in Democratic Athens* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Anderson, Greg. 2003. *The Athenian Experiment: Building and Imagined Political Community in Ancient Attica, 508-490 BC* (Ann Arbor: University of Michigan Press).

Avramidou, Amalia. 2001. *The Codrus Painter: Iconography and Reception of Greek Vases in the Age of Pericles* (Madison: University of Wisconsin Press).

Azoulay, Vincent. 2014. *Pericles.* (2010. *Pericles: la democratie athenienne a l'epreuve du grand homme* [Paris, Colin]). Çev. Janet Llyod (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Bakola, Emmanuela. 2010. *Cratinus and the Art of Comedy* (Oxford: Oxford University Press).

Balot, Ryan K. 2001. *Greed and Injustice in Classical Athens* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

2014. *Courage in the Democratic Polis: Ideology and Critique in Classical Athens* (Oxford: Oxford University Press).

Banfi, Antonio. 2003. *Il governo della citta: Pericle nel pensiero antico* (Bologna: Il Mulino).

Barringer, Judith M. ve Jeffrey M. Hurwit, (der.) 2005. *Periklean Athens and Its Legacy: Problems and Perspectives* (Austin: University of Texas Press).

Beamount, Leslet A. 2012. *Childhood in Ancient Athens: Iconography and Social History* (Londra: Routledge).

Blamire, Alec. 2001. "Athenian Finance, 454-404 B.C.". *Hesperia* 70, s. 99-126.

Block, Josine H. 2009. "'Perikles' Citizenship Law: A New Perspective". *Historia* 58, s. 141-170.

Boedeker, Deborah ve Kurt A. Raaflaub, (der.) 1998. *Democracy, Empire and the Arts in the Fifth-century Athens* (Cambridge. MA: Harvard University Press).

Biersnai Johannes S. 1970. *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C.* (Groningen: Wolters-Noordhoff).

Boukouvala-Anagnostou, Ioanna. 2002. *Aspasia: Apo pallikia, vasilissa. Historiko mythistorema* (Atina: Ankyra).

Bowden, Hugh. 2005. *Classical Athens and the Delphic Oracle: Divinization and Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press).

Brule, Pierre. 1994. *Perikles: l'apogee d'Athenes* (Paris: Galimard).

Cartledge, Paul. 2003. *The Spartans: The World of Warrior-Heroes of Ancient Greece, from Utopia to Crisis and Collapse* (Woodstock, NY: Overlook Press).

Castriota, David. 1992. *Myth, Ethos and Actuality: Offical Art in Fifth-Century B.C. Athens* (Maddison: University of Wisconsin Press).

Christodoulou, Panos. 2014. "Thukydides' Pericles. Between Historical Reality and Literary Representation". Antonis Tsakmakis ve Melina Tamiolaki (der.), *Thukydides between History and Literature* içinde (Berlin: De Gruyter), s. 225-254.

Cohen, Beth. 1991. "'Perikles' Portrait and Riace Bronzes: New Evidence for 'Schinocephaly'". *Hesperia* 60, s. 465-502.

Connely, Joan Breton. 2014. *The Parthenon Enigma: A New Understanding the World's Most Iconic Building and the People Who Made It* (New York: Knopf).

Cotterell, Arthur, Roger Lowe ve Ian Shaw. 2006. "Integrity: The Political Supremacy of Pericles". *Leadership Lessons from the Ancient World: How Learning from the Past Can Win You the Future* (Chichester: John Wiles), s. 89-102.

Davies, J.K. 1971. *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.* (Oxford: Clarendon Press).
Demetriou, Kyriakos N. der. 2014. *Brill's Companion to George Grote and the Classical Tradition* (Leiden: Brill).
De Sanctis, Gaetao. 1944. *Pericle* (Milano: G. Principato).
De Ste. Croix, G. E. M. 1972. *The Origins of the Peloponnesian War* (Londra: Duckworth).
Dewald, Carolyn ve John Marincola, (der.) 2006. *The Cambridge Companion to Herodotusc* (Cambridge: Cambridge University Press).
Dressler, Jan. 2014. *Wortverdreher, Sonderlinge, Gottlose: Kritik an Philophie und Rhetorik im klassichen Athens* (Berlin: De Gruyter; *Beitrage zur Altertumskunde* 331).
Duff, Tim 1999. *Plutarch's Lives: Exploring Viture and Vice* (Oxford: Oxford University Press).
Easterling, P. E. ve J. V. Muir, (der.) 1985. *Greek Religion and Society* (Cambridge: Cambridge University Press).
Eide, Tormod. 1981. "Thucydides" LOGOS PARAMYTHIKOS" *Symbolae Osloenses,* 41, s. 33-45.
Elizalde, Laura. 2010. *Pericles de Atenas* (Buenos Aires: Biblos).
Euben, J. Peter (der.) 1986. *Greek Tragedy and Political Theory* (Berkeley: University of California Press).
Evans, Nancy. 2010. *Civic Rights: Democracy and Religion in Ancient Athens* (Berkeley: University of California Press).
Fantasia, Ugo. 2003. *Tucidide: La guerra del Peloponneso. Libro II, testo, traduzione e commento con saggio introduzione* (Pisa: Edizioni ETS).
Ferrario, Sarah. 2012. "Political Tragedy: Sophocles and Athenian History", der. Andreas Markontonatos, *Brill's Companion to Sophocles* içinde (Leiden: Brill), s. 447-470.
Fornara, Charles W. ve Loren J. Samons II. 1990. *Athens from Cleisthenes to Pericles* (Berkeley: University of California Press).
Frost, Frank J. 1964. "Perikles, Thucydides, Son of Melesias, and Athenian Politics before the War". *Historia* 13, s. 385-399.
Gabrielsen, Vincent. 1994. *Financing the Athenian Fleet: Public Taxation and Social Relations* (Baltimore: John Hopkins University Press).
Garland, Robert. 1998. *Daily Life of the Ancient Greeks* (Westport, CT: Greenwood).
Garnsey, Peter. 1989. "Food Supply and Food Crisis in Athens c. 600-322 BC". *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis.* Bölüm III. (Cambridge: University of Cambridge Press), s. 89-166.
Georges, Pericles. 1994. *Barbarian Asia and the Greek Experience: From the Archaic Period to the Age of Xenophon* (Baltimore: John Hopkins University Press).
Giovannini, Adalberto. 2008. "The Parthenon, the Treasury of Athena and the Resource of the Athenean Empire". Low, (der.), *The Athenian Empire* içinde, (Edinburgh: University of Edinburgh Press), s. 164-184.
Golden, Mark. 2015. *Children and Childhood in Classical Athens,* 2. baskı (Baltimore: John Hopkins University Press).
Gomme, A. W. 1945-1981. *A Historical Commentary on Thucydides.* 5 Cilt (4. ve 5. ciltleri tamamlayan K. J. Dover ve A. Andrewes) (Oxford: Clarendon Press).
Gonzales Suarez, Amalia. 1997. *Aspasia (ca. 470- 410)* (Madrid: Ediciones del Orto).
Gottesman, Alex. 2014. *Politics and the Street in Democratic Athens* (Cambridge: University of Cambridge Press).
Günther, Linda-Marie. 2010. *Perikles* (Tübingen: A. Francke).
Guthrie, W. K. C. 1971. *The Sophists* (Cambridge: University of Cambridge Press).
Hale, John R. 2009. *Lords of the Sea: The Epic Story of the Athenian Navy and the Birth of Democracy* (New York: Viking).

Hall, Jonathan M. 2013. "Eleusis, the Oath of Plataia and the Peace of Kallias". *Artifact and Artifice: Classical Archeology and the Ancient Historian* içinde, (Chicago: University of Chicago Press), s. 55-76.

Hamel, Debra. 1998. *Athenian Generals: Miltary Authority in the Classical Period* (Leiden: Brill).

Hanson, Victor Davis. 2010. *Makers of Ancient Strategy: From the Persian Wars to the Fall of Rome* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Harrison, Evelyn B. 1966. "The Composition of the Amazonmachy on the Shield of Athena Parthenos". *Hesperia* 35, s. 107-133.

Harrison, Thomas. 2006. "The Greek World 478-432". Konrad H. Kinzl, der., *A Companian to the Classical Greek World* içinde (Malden, MA: Blackwell).

Henderson, Jeffrey. 2012. "Old Comedy and Popular History" John Marincola, Lloyd Llewellyn-Jones ve Calum Maciver, (der.) *Greek Notions of the Past in the Archaic and Classical Eras: History without Historians*, (Edinburgh: Edinburgh University Press), s. 114-159.

Henry, Madeleine M. 1995. *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition* (Oxford: Oxford University Press).

Hesk, Jon. 2000. *Deception and Democracy in Classical Athens* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hornblower, Simon. 1991-2008. *A Commentary on Thucydides.* 3 Cilt (Oxford: Clanderon Press).

Hurwit, Jeffrey. 2004. *The Acropolis in the Age of Pericles* (Cambridge: Cambridge University Press).

Interladi, Jennifer. 2015. "The Brain's Empathy Gap". *New York Times Magazine.* 22 Mart, s. 50-55, 63.

Jennings, Victoria ve Andrea Katsaros, (der.) 2007. *The World of Ion Chios* (Leiden: Brill).

Jouanna, Danielle. 2005. *Aspasia de Milet: egerie de Pericles. Historie d'une femme, historie d'un mythe* (Paris: Fayard).

Kagan, Donald. 1991. *Pericles of Athens and the Birth of Democracy* (New York: Free Press)

1999 "Joe DiMaggio, Baseball's Aristocrat". *Weekly Standard,* 22 Mart, Cilt 4, Sayı 26.

2010. "Pericles, Thucydides and the Defense of Empire". Hanson der. *Makers of Ancient Strategy: From the Persian Wars to the Fall of Rome* içinde (Princeton, NJ: Princeton University Press), s. 31-57.

Kallet-Marx, Lisa. 1993. *Money, Expense, and Naval Power in Thucydides' History*, 1-5. 24 (Berkeley: University of California Press).

Karavites, Peter. 1977 "Abhandlungen (Realities and Appearance 490-480 B.C.)". *Historia* 26, s. 129-147.

Kimball, Roger. 2006. "Does Pericles Point the Way? David Fromkin, *Changing and Unchanging Values in the World of Futre: Inaugural Conference. 8-9-10 Kasım 2001* (Boston: Frederick Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future, Boston University), s. 12-16.

Krenz, Peter. 2010. *The Battle of Marathon* (New Haven, CT: Yale University Press).

Lape, Susan. 2010. *Race and Citizen Identity in the Classical Athenian Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press).

Lehmann, Gustav Adolf. 2008. *Perikles: Staatsmann und Strage in klassischen Athen. Eine Biographie* (Münih: Beck).

Levi, Maria Attilio. 1996. *Pericle e la democrazia ateniese* (Milano: Rusconi).

Loraux, Nicole. 2006. *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City.* Yeni baskı, çeviren Alan Sheridan (New York: Zone).

Low, Polly, 2007. *Interstate Relations in Classical Greece: Morality and Power* (Cambridge: Cambridge University Press).

Low, Polly. (der.) 2008. *The Athenian Empire* (Edinburgh: University of Edinburgh Press).

Ma. John, Nikolaos Papazarkadas ve Robert Parker, (der.) 2009, *Interpreting the Athenian Empire* (Londra: Duckworth)

Maffre, Jean-Jaques. 1994. *Le Siecle de Pericles.* 2. baskı (Paris: Presses universitaires de France).

Major, Wilfred E. 2013. "Old Comedy and Proto-Rhetoric in Athens before 425 B.C.E.: The Age of Pericles". *The Courty of Comedy: Aristophanes, Rhetoric and Democracy in Fifth-Century Athens* (Columbus: Ohio State University Press).

Malye, Jean. 2008. *La veritable historie de Pericles: Textes reunis et commentes* (Paris: Belles Letters).

Marginesu, Giovanni. 2010. *Gli epitati dell'Acropoli: edilizia sacra nella citta di Pericle, 447/6-433/2* (Salerno: Pandemos).

Martin, Thomas R. 2013. *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenic Times* (New Haven, CT: Yale University Press).

Mattingly, Harold, B. 2008. "Periclean Imperialism'. Low, der. *The Athenian Empire* içinde (Edinburgh: University of Edinburgh Press), s. 81-110.

Mazzon, Daniela. 2011. *Aspasia: Maestra e amante di Pericle* (Treviso: Anordest)

McGlew, James. 2006. "The Comic Pericles". Lewis, Sian der. *Ancient Tyranny* içinde (Edinburgh: University of Edinburgh Press), s. 164-177.

Medem, Julio. 2021. *Aspasia, amente de Atenas* (Barcalona: Espasa).

Meiggs, Russell. 1979. *The Athenian Empire* (Oxford: Clanderon Press).

Meiggs, Russell 2008. "The Growth of Athenian Imperialism". Low, der. *The Athenian Empire* içinde (Edinburgh: University of Edinburgh Press), s. 58-80.

Meinhardt, Ekkehard. 1997. *Perikles bei Plutarch* (Frankfurt: Doktora Tezi)

Monoson, S. Sara ve Lariaux, Michael. 1998. "The Illusion of Power and the Disruption of Moral Norms: Thucydides' Critique of Periclean Policy". *American Political Science Review* 92, s. 285-297.

Moreno, Alfonso. 2007. *Feeding the Democracy. The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC* (Oxford: Oxford University Press).

Morrison, J. S. 2000. *The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship* (Cambridge: Cambridge University Press).

Mossé, Claude. 2004. *Périclès, L'inventeur de la démocratie* (Paris: Payot).

Munn, Mark. 2000. *The School of History: Athens in the Age of Socrates* (Berkeley: University of California Press).

Musti, Domenico. 1995. *Demokratia: origini di un'idea* (Rome:Laterza).

Neils, Jennifer, der . 2005. *The Parthenon from Antiquity to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press).

Nietzsche, Friedrich. 2006. *On the Genealogy of Morality and Other Writings.* Öğrenciler için yeniden basım. Derleyen Ansell-Pearson, Keith. Çeviren Carol Diethe (Cambridge: Cambridge University Press).

Ober, Josiah. 2008. *Democracy and Knowledge: Innovation and Learning in Classical Athens* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Osborne, Robin. 2010. *Athens and Athenian Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press).

O'Sullivan, Neil. 1995. "Pericles and Protagoras." *Greece & Rome* 42, s. 15–23.

Parker, Robert. 1996. *Athenian Religion: A History* (Oxford: Clarendon Press).

Paspaliares, Panagiotes. 2009. *Perikles* (Atina: Skai Vivlio).

Patterson, Cynthia. 1981. *Pericles' Citizenship Law of 451–50 B.C* (New York: Arno).

Pelling, Christopher. 2000. "Thucydides' Speeches." *Literary Texts and the Greek Historian* içinde (Londra: Routledge).

Podlecki, Anthony J. 1987. *Plutarch: Life of Pericles. A Commentary to the Penguin Translation from The Rise and Fall of Athens.* Çeviren Ian Scott-Kilvert (Bristol, CT: Bristol Classical Press).

Podlecki, Anthony J. 1998. *Perikles and His Circle* (Londra: Routledge).
Powell, Anton. 2001. *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC.* 2. baskı (Londra: Routledge).
Pritchard, David M., der. 2010. *War, Democracy, and Culture in Classical Athens* (Cambridge: Cambridge University Press).
Ray, Fred Eugene. 2011. *Land Battles in 5th Century B.C. Greece: A History and Analysis of 173 Engagements* (Jefferson, NC: McFarland).
Rhodes, P. J. 1993. *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia* (Oxford: Clarendon Press).
Rhodes, P. J. 2004. *Athenian Democracy* (Oxford: Oxford University Press).
Rhodes, P. J. 2008. "After the Three-Bar Sigma Controversy: Athenian Imperialism Reassessed." *Classical Quarterly* 58, s. 501–506.
Richard, Carl J. 2003. *Twelve Greeks and Romans Who Changed the World* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield).
Roberts, Jennifer ve Roberts, Tolbert. 1994. *Athens on Trial: The Antidemocratic Tradition in Western Thought* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
Romilly, Jacqueline de. 1992. *The Great Sophists in Periclean Athens.* Çeviren Lloyd, Janet (Oxford: Clarendon Press).
Romilly, Jacqueline de 1998. *La grandeur de l'homme au siècle de Périclès* (Paris: Fallois).
Rosenbloom, David. 2006. *Aeschylus: Persians* (Londra: Duckworth).
Russell, D. A. 1973. *Plutarch* (Londra: Duckworth).
Rusten, Jeffrey S., der. 1989. *Thucydides: The Peloponnesian War: Book II* (Cambridge: Cambridge University Press).
Rusten, Jeffrey S., 2009. *Thucydides* (Oxford: Oxford University Press).
Salkever, Stephen. 2009. *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press).
Samons II, Loren J. 1998. "Kimon, Kallias, and Peace with Persia." *Historia* 47, s. 129–140.
Samons II, Loren J. 2000. *Empire of the Owl: Athenian Imperial Finance* (Stuttgart: Franz Steiner).
Samons II, Loren J. 2010. "Athens: A Democratic Empire." Kagan, Kimberly, der. *The Imperial Moment* içinde (Cambridge, MA: Harvard University Press), s. 12–31, 200–208.
Samons II, Loren J., der. 2007. *The Cambridge Companion to the Age of Pericles* (Cambridge: Cambridge University Press).
Schubert, Charlotte. 2012. *Perikles: Tyrann oder Demokrat?* (Stuttgart: Philip Reclam jun.).
Schwarze, Joachim. 1971. *Die Beurteilung des Perikles durch die attische Komödie and ihre historische und historiographische Bedeutung* (Münih: Beck).
Scodel, Ruth. 2010. *An Introduction to Greek Tragedy* (Cambridge: Cambridge University Press).
Sidwell, Keith. 2009. *Aristophanes the Democrat: The Politics of Satirical Comedy during the Peloponnesian War* (Cambridge: Cambridge University Press).
Sommerstein, Alan H. ve Bayliss, Andrew J., derleyenler. 2013. *Oath and State in Ancient Greece.* (Berlin: De Gruyter; Beiträge zur Altertumskunde 306), s. 154-156, 205-211 (Delos Birliği Yeminleri).
Stadter, Philip A. 1989. *A Commentary on Plutarch's Pericles* (Chapel Hill: University of North Carolina Press).
Stadter, Philip A. 1991. "Pericles among the Intellectuals." *Illinois Classical Studies* 16, s. 111–124.
Storey, Ian C. 2003. *Eupolis: Poet of Old Comedy* (Oxford: Oxford University Press).
Stow, Simon. 2007. "Pericles at Gettysburg and Ground Zero: Tragedy, Patriotism, and Public Mourning." *American Political Science Review* 101, s. 195–208.

Strauss, Barry S. 2004. *The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece – and Western Civilization* (New York: Simon & Schuster).

Stuttard, David. 2013. *Parthenon: Power and Politics on the Acropolis* (Londra: British Museum).

Sweet, Andrew W. 2014. "Pericles and Solon on Happiness: Agonistic Echoes in Thucydides 2.44." *New England Classical Journal* 41, s. 74–87.

Taylor, Martha C. 2010. *Thucydides, Pericles, and the Idea of Athens in the Peloponnesian War* (Cambridge: Cambridge University Press).

Thomas, Rosalind. 1992. *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens* (Cambridge: Cambridge University Press).

Travlos, John. 1971. *Pictorial Dictionary of Ancient Athens* (Londra: Praeger).

Tritle, Lawrence A. 2010. *A New History of the Peloponnesian War* (Malden, MA: Wiley-Blackwell).

Tritle, Lawrence A. 2010. "Pericles." Gagarin, Michael ve Fantham, Elaine, derleyenler. *The Oxford Encyclopedia of Greece and Rome* içinde (Oxford: Oxford University Press), s. 209–211.

Tzanetou, Angeliki. 2012. *City of Suppliants: Tragedy and the Athenian Empire* (Austin: University of Texas Press).

Vanoyeke, Violaine. 1997. *Périklès* (Paris: Tallandier).

Vickers, Michael J. 1997. *Pericles on Stage: Political Comedy in Aristophanes' Early Plays* (Austin: University of Texas Press).

Vogt, Joseph. 2009. "The Portrait of Pericles in Thucydides." Rusten, Jeffrey S., der. *Thucydides* içinde (Oxford: Oxford University Press), s. 220–240.

Wade-Gery, H. T. 1932. "Thucydides the Son of Melesias: A Study of Periklean Policy." *Journal of Hellenic Studies* 52, s. 205–227.

Wartenberg, Ute. 1995. *After Marathon: War, Society, and Money in Fifth-Century Greece* (Londra: British Museum).

Waters, Matthew W. 2014. *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE* (Cambridge: Cambridge University Press).

Will, Wolfgang. 1995. *Perikles* (Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt).

DİZİN

(Kalın yazılmış sayfa numaraları haritalara aittir.)

Abdera **24**, 189, **196**
Adams, John 74
Afganistan **47**, 59
Agariste 1, 13, 28, 33, 49-50, 73, 76
Agariste (Sikyonlu) 33
Ahameniş Hanedanı 4
Aigina/Aiginalılar **23**, **25**, 55-56, 62-63, 89, 93, 163, 166, **196**, 208, 211, 218
Aiskhylos 19-20, 66, 114, 124, 126, 161, 213
Aisopos 19, 194
Akharnai/Akharnaililer 216-217
Akropolis 22, 30, 38, 43, 52, 55-56, 88, 93-96, 113, 116, 148, **151**, 167, 183, 185-186, 192, 206, 236
Aleksandros 100
Alkibiades 177, 206, 232
Alkmeon 28, 31-34
Alkmeonoğulları 28, 31-37, 39-42, 49-50, 56, 66, 75-76, 117, 176, 210-211
Alyattes 32
Amphipolis **23**, 202
Anaksagoras 20, 22, 135-141, 204, 206, 232, 236
Areopagos Konseyi 94,157, 159-161
Argos/Argoslular **23**, **25**, 52, 162, 171, **196**
Ariphron 50-51, 122
Aristagoras 57-59
Aristides 75, 97, 101, 103-104, 112, 114, 116-117, 144-145, 165, 195
Aristophanes 17, 19, 211
Aristoteles 18, 74, 134, 159-160, 236
Arkhidamos 210, 215-216, 227
Arkhilokhus 28
Artabanus 79
Artaphernes 51-52, 57
Artemisium **23**, 90, 92-93
Artyaktes 109-110
Aspasia 8-9, 22, 146, 200-201, 204-205, 211, 217, 232, 236
Athenaeus 18
Atossa 52
Attika **23**, **25**, 49, 64, 69, 73, 88, 101, 125, 186, **196**, 242
Azoulay, Vincent 237

Beşyüzler Konseyi 129, 157, 165-166
Birinci Kutsal Savaş 31
Boiotia/Boiotialılar **23**, **25**, 54-55, 64, 92, 101, 103-104, 160, 165-166, 176, **196**, 214
Brasidas 15
Byzantion **24**, 112, 114, **196**, 198

Cicero, Marcus Tullius 237
Chamberlain, Neville 250-251
Churchill, Winston 251

Damon 131-132, 141
Damonides 132
Dareios (Büyük Kral) 44-45, 52, 57, 59-63, 65-67, 71, 78, 82, 87, 197
De Ste. Croix, Geoffrey 240
Delos **24**, 115, **196**
Delos Birliği 115-116, 118-121, 126, 145, 147-149, 153-154, 160, 162-164, 166-169, 172, 177, 179-180-182, 185, 192, 194-195, 197-199, 211, 213, 222, 228-229, 235, 250
Delphoi **23**, **25**, 31-32, 36, 42, 56, 63, 88, 165, 175
Demaratos 54, 63, 84
Demosthenes 142
Didyma 60
Diodoros 18, 237
Diogenes Laertius 18
Diopeithes 206
Drakontides 206

Ege **24**, 57, 71, 81, 107-108, 113, 115, 118, 120, 147, 149, 167, 233, 241
Eion **23**, 118
Eleusis **25**, 53, 186, 211
Elis **23**, **25**, 117

Elpinice 94, 117, 145-146, 154-155, 160, 202
Ephesos 24, 58
Ephialtes 142, 156-157, 159-161
Epidauros/Epidauroslular 25, 163, 228
Eretria/Eretrialılar 25, 58, 62-64, 66-67
Erythrae 168
Euboia/Euboialılar 23, 25, 54-55, 58, 64, 90, 92, 120, 177, 179, 181-182, 194, 196, 218
Eupolis 17, 139, 160, 200
Euripides 19, 211
Eurymedon Muharebesi 148

Fabius Maximus 12, 16, 250
Fenike/Fenikeliler 80, 147-148, 163, 202
Foster, Edith 243

Grote, George 238-239

Hagnon 202, 206, 228
Halkis Kararnamesi 181-182
Halkis/Halkisliler 25, 53, 64, 179, 181-182
Hamilton, Alexander 238
Hannibal 12
Hegesipyle 93
Hellespontos 24, 83-84, 108, 196
Hermippos 17, 205, 217
Herodotos 13-14, 28, 30, 32, 34, 37-38, 41, 43, 55, 58, 61, 65, 79-81, 100, 104-105, 188, 223
Hindistan 44, 47
Hipparkhos 86
Hippias 36-38, 43, 56-57, 62-64, 66, 75, 215
Hippodamus 171
Hippokleides 33-34
Hipponikos 145-146
Histiaea 179
Hitler, Adolf 251
Homeros 1, 9, 19, 28, 84, 212, 217, 224, 252

İdomeneos 160
İkinci Pön Savaşı 12
İnarus 164, 167
İon (Khioslu) 17
İran 51, 63-64, 67, 79, 82, 84, 87, 98, 124, 164
İsagoras 39, 41-44, 49, 52
İskitler 61
İsodice 117
İyonya Ayaklanması 58, 60-62, 64, 96
İyonya/İyonyalılar 24, 37, 57-62, 87, 107-108, 134, 147, 168, 196, 197

Kagan, Donald 241
Kallias (genç Kallias) 146
Kallias 145
Kallias Barışı 148, 172
Karadeniz 24, 60, 69, 112, 175, 203
Karia 24, 46, 61, 196
Kartaca/Kartacalılar 12, 80-81
Karystos/Karystoslular 120
Khaeronea 176
Kherrhonesos 109, 175-176, 196
Khios/Khioslular 24, 147, 196, 198
Kıbrıs 112, 163-164, 171-172, 198
Kimon 72, 93-94, 102, 112-113, 116-119, 144-148, 154-156, 158-160, 164-166, 170-172, 175, 181, 191, 193, 202, 209, 236
Kleinias 90, 176
Kleisthenes (Atinalı) 4, 34, 36-37, 39-45, 49, 53, 73-74, 77, 117, 159, 171, 177, 214, 248
Kleisthenes (Sikyonlu) 33-34
Kleomenes 38-39, 41-44, 49, 52-56, 62-63
Kongre Kararnamesi 173-174
Korinthos/Korinthoslular 23, 25, 33, 52-54, 56-57, 63, 70, 92, 162-163, 196, 208-210
Korkyra/Korkyralılar 23, 196, 208, 218
Kratinos 17, 194, 200, 217
Kroisos 32, 37
Kroton 52
Ksanthippos (Perikles'in babası) 49-51, 56, 58, 60, 66, 72-73, 76-77, 86, 90, 95, 102, 107-109, 111, 116
Ksanthippos (Perikles'in oğlu) 145, 201
Ksenophon 200, 236
Kserkses (Büyük Kral) 78-88, 90-94, 96-102, 105, 107, 109, 124-126, 147, 149, 164, 171, 173, 186, 244, 247
Kylon 29-31, 41, 76, 210

Lade Muharebesi 197
Lakonia/Lakonialı 23, 25, 153
Lampon 137, 189
Leonidas 91
Leotykhidas 108, 178
Lesbos 24, 196, 198
Limnos 24, 196, 197

Lykurgos 144
Lysisas 247

Makedonya 23, 46, 62, 85, 87, 100, 118, 154, 209
Marathon 25, 46, 64-67, 71-72, 75, 78, 97, 113, 165, 185, 246
Marathon Muharebesi 70-71, 74, 93, 103, 116, 165, 185
Mardonios 98-101, 103-105, 110
Megabazus 164
Megakles 31, 34-36, 75, 77, 117
Megara Kararnamesi 211-212, 240, 250
Megara/Megaralılar 23, 25, 29-30, 163-164, 169, 177-178, 194, 196, 208, 211, 213, 218, 221
Meiggs, Russel 241
Messenia 23, 25, 153
Metiokhos 61
Mısır 44, 70, 78, 80, 163-164, 167-168, 170-172, 187, 203
Miletos/Miletoslular 24, 46, 57-58, 60-61, 96, 196, 197, 200
Milo 52
Miltiades 61, 65, 71-72, 93, 99, 113, 165, 215, 246
Mykale 107
Myronides 102

Naksos/Naksoslular 24, 120-121, 196
Naupaktus 162, 196
Nestor 28
Nietzsche, Friedrich 239-240

Oenophyta Muharebesi 166, 176
Olympia 23, 205
Olympos Dağı 23, 139

Paiyonya/Paiyonyalılar 44
Para Darbı Kararnamesi (Standartlar Kararnamesi) 182
Paralos 145
Parmenides 133-134, 136
Paros 24, 28, 71-72, 196
Parthenon 7, 22, 143, 151, 183-186, 192, 204, 206, 239
Pausanias 104, 112, 145, 178, 210, 215
Peisistratos 35-36, 38-39, 56, 74-75, 79, 122, 158, 191, 194
Peisistratosoğulları 35, 38-39, 54, 56, 80, 86, 122
Peloponnesos/Peloponnesoslular 23, 28, 33, 38, 52-54, 92-93, 96-97, 101, 108, 110-113, 117, 135, 149, 153, 156, 162-165, 167, 169, 171, 177, 194, 196, 203, 209, 212-213, 215, 217-218, 227-228, 231, 233, 235
Peloponnesos Savaşı 2, 7-9, 14-17, 21, 32, 168, 172, 177, 180, 182-183, 207-208, 218, 221, 227, 231, 233-238, 240, 244, 246, 250-252
Perikles
  aile kökeni 28, 31-35
  ailesi 28, 49-50, 76-77
  Aspasia ile ilişkisi 146, 200-201
  Cenaze Söylevi 221-229, 236, 239, 244-245, 252
  çocukları 145, 201, 232
  doğumu 1, 27-28
  eğitimi ve öğretmenleri 129-133, 135
  evliliği 145-146
  ismi 28
  *khoregos*luğu 124, 126, 128
  komutanlığı 169-170, 175, 177-178, 198, 218
  Kongre Kararnamesi 173-174
  Megara Kararnamesi 211-212
  mimari projeler 183-186
  ölümü 233
  Perikles Odeonu 151, 186
  siyasi kişiliği 141-142, 154
  sofistlerle ilişkisi 130-131, 137-138, 141, 191
  yolsuzluk suçlaması 204-206
  Yurttaşlık Yasası 170, 201, 232
Perikles (Perikles'in oğlu) 201, 232-234
Pers Savaşları 5, 13, 15, 20, 105, 108-110, 112-113, 130, 144, 156, 166, 168, 171, 176-178, 214, 249
Phalerum 56, 152, 164
Phaselis 147
Phidias 22, 183-185, 192, 204-205
Phokion 144
Phrynikos 60, 122, 124
Pindaros 75
Piraeus 25, 90, 111, 152, 164, 171, 179, 181, 185
Piraeus (Karadeniz) 203
Plataia 25, 64-65, 71, 103-104, 107, 196, 214, 249

Plataia Muharebesi 84, 103-104, 112, 165, 215
Platon (filozof) 17-18, 159, 200, 236, 246, 249
Platon (oyun yazarı) 132
Pleistoanaks 178
Plutarkhos 3, 11-14, 16-18, 75, 101, 103, 116, 119, 130-132, 138, 140, 142-146, 155, 158-161, 168, 173, 176, 186-188, 191, 195, 208, 211, 231, 233, 235-236, 250
Potidaia/Potidaialılar 23, 196, 209, 211, 228
Protagoras 189-191
Pythagoras 132
Pylos 25, 28
Pythokleides 132

Roberts, Jennifer Tolbert 237
Roma/Romalılar 3, 11-12, 18, 44, 159, 186, 237-238

Salamis 23, 25, 46, 88, 93, 95-98, 101-102, 110, 124-125, 185
Salamis Muharebesi 20, 98-99, 102, 124, 176
Samons II, Loren J. 242
Samos/Samoslular 20, 24, 59-61, 96, 107, 168, 196, 197-202, 208, 214, 238, 251
Sardeis 24, 32, 46, 51-52, 57-58, 62, 64, 82, 96
Scipio 237
Sestos 24, 109, 114
Sicilya 80-81, 169, 188, 208, 235
Sikyon/Sikyonlular 25, 33-34, 76, 163
Silva, Daniel 240
Skyros 118-119
Sokrates 8, 159, 200, 236, 246
Sophokles 19-20, 30, 199
Sparta/Spartalılar 2, 4-5, 7-8, 14-15, 23, 25, 32, 37-39, 41-44, 46, 49-50, 52-54, 56-57, 61-64, 70, 82-84, 86, 91-93, 96, 98, 100-105, 108-113, 117, 126, 144, 149-150, 153, 155-157, 160, 162-167, 170-175, 177-180, 182, 188, 193-194, 196, 203-204, 208-219, 223, 227-228, 230-231, 234-236, 238, 240-242, 244-246, 248-251
Standartlar Kararnamesi bkz. Para Darbı Kararnamesi
Stenelaidas 210
Stesimbrotos 17
Sybaris 188

Tanagra 160, 165-166
Taylor, Martha C. 242
Teleklides 17, 195
Tesalya/Tesalyalılar 23, 25, 38, 43, 80, 90, 98, 101, 117-118, 162, 178-179, 196
Thasos/Thasoslular 24, 149, 153-154, 156, 196
Theagenes 29
Thebai/Thebaililer 23, 25, 30, 55-56, 64, 91, 196, 199, 214
Themistokles 89-90, 92-93, 95-99, 105, 111, 116, 124, 176, 194, 215, 236
Thermopylae 46, 90-92
Theseus 119, 165, 186
Thespiae/Thespiaelılar 92
Thukydides (siyasetçi) 191-193
Thukydides (tarihçi) 2, 5, 8, 14-16, 18, 28, 30, 88, 120-121, 148-149, 167-169, 181, 207-210, 212-213, 221, 227-228, 230-231, 234-236, 242-244, 251
Thurii 188, 191
Tolmides 167, 175-177
Trakya/Trakyalılar 24, 44, 46, 61, 117, 154-155, 175, 196, 202
Troezen 23, 25, 93
Troya 24, 28, 38, 84, 164
Troya Savaşı 1, 44, 133, 161, 164

Yurttaşlık Yasası 170, 201, 232

Zankle 61
Zenon 133-135, 141